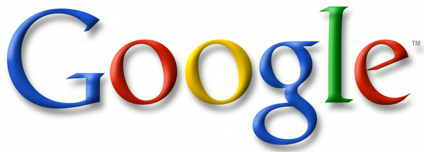
This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

https://books.google.com

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het "watermerk" van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

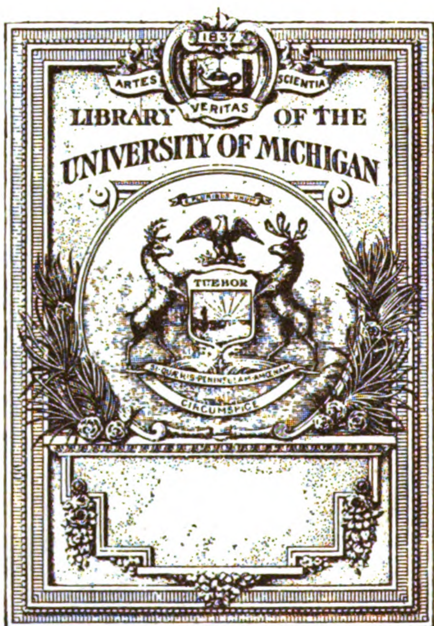
+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

B 1,578,856

Digitized by Google

Digitized by Google

839.36
T57
N37

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

EEN EN DERTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS, DRIE EN TWINTIGSTE DEEL.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1912.

Digitized by Google

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Digitized by Google

INHOUD.

403262

Digitized by Google

Digitized by Google

IS ER IN DE TEEKENING DER „FIJNEN" IN „SARA BURGERHART" AL DAN NIET INVLOED MERKBAAR VAN DEN ENGELSCHEN ROMAN: „THE SPIRITUAL QUIXOTE"?

In dezen Engelschen roman, waarvan Richard Graves (1715—1804), — *niet* zooals Betje Wolff meende Smollet — [1]) de auteur was, werden volgens Betje, „de Engelsche Methodisten op de aartigste wijze afgeschilderd". Hij zag 1772 anoniem het licht en was reeds 1774 aan Betje Wolff bekend.

Niet zonder belang is de vraag of in „Sara Burgerhart" al dan niet invloed merkbaar is van dezen roman, waarin de schildering van een kring die met dien der „fijnen" in „Sara Burgerhart" verwant is, blijkbaar zeer in Betje's smaak was gevallen.

Behalve in het boven aangehaalde oordeel van Betje in de opdracht bij haar Mengelpoezie, gedateerd de 8e van Grasmaand 1774, waar ze ook Jeremiah Tugwell, de Sancho Pancha van den geestelijken Don Quichot aanhaalt, en van het boek spreekt als van een „zeer geestigen Engelschen roman", vermeldt ze „The Spiritual Quixote" nog in het P. S. van een brief aan Mevrouw van Winter-van Merken van 4 December 1775 [2]).

---

1) Blijkens de voorrede van Betje Wolff voor haar vertaling van „The Spiritual Quixote", was deze vergissing toen nog (in 1797) algemeen. Een uitgave v. 1808 (in Walkers Classics) is voorzien van den naam en levensbeschrijving van den auteur. Zie ook over Graves en zijn roman Stephan and Lee; Dictionary of national biography.

2) Dyserinck: Brieven van B. Wolff en A. Deken p. 150.

Digitized by Google

Ze had zich den vorigen avond vermaakt met een anecdote uit het boek, die ze hier nu „pour rire" bijvoegt [1]).

De in deze twee plaatsen voor de hand liggende conclusie, die bij een onderzoek naar mogelijken invloed van dezen Engelschen roman op „Sara Burgerhart" van belang zou kunnen zijn: n.l. dat Betje het boek belangrijk genoeg vond om het binnen korten tijd tweemaal te lezen, wordt twijfelachtig gemaakt door Betje's woorden in de Voorrede van „De geestelijke Don Quichot", onder welken titel zij den Engelschen roman in 1797 vertaalde. Hier verklaart zij: „het (boek) smaakte mij ook genoeg om het geheel te doorlezen". Wij mogen aannemen dat Betje in een voorrede, die ter aanbeveling van het door haar vertaalde boek strekt, niet verzuimd zou hebben een herhaalde lezing, zoo die werkelijk had plaats gehad, te vermelden.

Zoo kan uit de bovenaangehaalde plaatsen alleen deze slotsom getrokken worden: Betje had April 1774 het boek niet lang geleden [2]) en voor het eerst gelezen; in Dec. 1775 had zij, het boek nog eens inziende, zich even met een grappige anecdote eruit vermaakt. Eerst in 1797 las zij het weer, toen zij het in het Nederlandsch overzette.

Het was van belang dit vast te stellen, omdat, wanneer wij slechts geringe overeenkomst tusschen de boeken waarnemen, het de meening kan helpen bevestigen, dat de lectuur van den Engelschen roman, die 8 jaar vóór „Sara Burgerhart" het licht zag, geenerlei invloed op dit werk heeft geoefend.

We zullen hier hebben na te gaan: I overeenkomst in inhoud; II overeenkomst in taal der Methodisten en „fijnen".

In hoofdmotief en hoofdpersonen zullen we de overeenkomst niet vinden.

Wat de schrijfsters van „Sara Burgerhart" met hàar hoofd-

1) De anecdote betreft *niet* de Methodisten.

2) Immers de roman had 1772 het licht gezien en er zal wel eenigen tijd overheen zijn gegaan, eer hij ook in het buitenland bekend werd.

Digitized by Google

personen onder de „fijnen": de valsche vromen Benjamin en Slimpslamp, en met hàar hoofdmotief: het bedrog van deze op de gierige Suzanna Hofland gepleegd, en den ommekeer van de laatste onder den invloed van de *ware* vrome Stijntje Doorzicht, bedoelen, is duidelijk: het tegenover elkaar stellen van ware en valsche vroomheid was één van Betje's stokpaardjes; we zien het reeds in haar vroegste prozastukken en gedichten [1]).

Graves wil ons toonen: een geestelijken Don Quichot, een dweper, die te goeder trouw, al loopt er eenige ijdelheid onder, wegprediker wordt en een leer predikt, onvereenigbaar met de maatschappelijke toestanden en gevaarlijk voor het volk. Op dit laatste en op de overbodigheid en onwettigheid van deze wegprediking legt Graves vooral den nadruk.

Wildgoose komt echter op zijn zwerftochten met zijn reismakker Jeremiah Tugwell, die zelf geenerlei overeenkomst met een van Betje Wolff's fijnen vertoont, herhaaldelijk in een omgeving van Methodisten.

Heeft Graves nu hier karakters geteekend, die Betje Wolff tot voorbeeld kunnen hebben gestrekt?

Geven wij ter vergelijking allereerst een korte karakteriseering van Graves' werk. The spiritual Quixote, hoewel de Methodisten hekelend, verheft zich niet boven den gewonen avonturenroman van dien tijd. Een vrij oppervlakkige beschrijving der avonturen van den held is hoofdzaak, aan de karakterteekening is weinig zorg besteed.

Het is niet de bedoeling van den schrijver de Methodisten in al hun eigenaardigheden te doen optreden. Hij overweegt slechts het voor en tegen der beweging en spreekt herhaaldelijk zijn oordeel over de secte uit, het illustreerend met staaltjes van hun spreek- en preekwijze en het even-optreden van verschillende Methodisten, hetzij in verband met de handeling, hetzij in een anecdote.

1) Verg. o. a. een vertoog uit „de Grijsaard" (v. Vloten: Losse Prozastukken en Brieven v. E. Wolff Becker p. 42 v.) en Bespiegeling over het Genoegen (v. Vloten: Het leven en de uitgelezen werken van E. Wolff Becker p. 7 v.).

Digitized by Google

Dit vormt een zoo opvallende tegenstelling met de uitstekende karakterteekening van de Nederlandsche fijnen in „Sara Burgerhart", dat van invloed van den Engelschen roman op deze karakteriseering geen sprake kan zijn.

Mogelijk zou blijven dat Betje Wolff door een der vluchtig geschetste personen bij Graves tot een verdere uitwerking van het type opgewekt was. Een invloed dus van gering belang.

Maar ook in die richting zoekend, vinden we zeer weinig.

Wel is Mr. Whitfield, een prediker der Methodisten van wien wij een tamelijk duidelijk beeld krijgen, zeer op lekker eten gesteld en meer op het verkrijgen van de gunst zijner toehoorders dan op hun verbetering uit; maar dit laatste is het gevolg van zijn ijdelheid als prediker; van huichelarij of baatzucht merken wij niets. Met het schurkenpaar in Sara Burgerhart is hij niet te vergelijken.

Zoo wordt ook Wildgoose [1]) wel voor den mal gehouden met zijn eetlust en merkt Graves ergens op, hoeveel arme broeders van de liefdemaaltjes der rijke vromen weten gebruik te maken; maar het blijft bij de opmerking; de lekkere soupertjes waarop een dame Wildgoose onthaalt, hebben niets van de slemppartijen, waarmee de Benjamins en Slimpslamps hun „oefeningen" veraangenamen en Stijntje Doorzicht ergeren.

Dat hier hetzelfde motief, de gastronomische neigingen der fijnen, aan de hekeling in beide romans ten grondslag ligt, bevestigt slechts het feit, dat de auteurs zich in hun werken in overeenkomstige kringen bewegen; voor den invloed waarnaar we zoeken bewijst het, nu de uitwerking zoo geheel verschillend is, niets.

De Methodisten die we verder even ten tooneele zien verschijnen: Wildgoose's bekeerlingen, die tot armoede vervallen door eigen dweepzucht of door vervolging van niet-Methodisten, de zoogenaamde bekeerden onder het lagere volk, de gevangenen deel II p. 94, de onnoozele die wegens zijn weder-

1) Deel III p. 104, van het *vertaalde* werk: de Geestelijke Don Quichot.

Digitized by Google

geboorte niets dan pap eet e. a. [1]) vertoonen geenerlei gelijkenis met de fijnen in Sara Burgerhart.

Iets dichter bij een type uit dezen roman staat alleen de halfdronken „bekeerde" meid Deborah [2]), maar ook zij treedt maar even op, van verdere uitwerking van het type is geen sprake.

Er is dus alle reden deze overeenkomst, die geheel op zichzelf staat, voor toevallig te houden, te meer daar we boven zagen, dat er bij de verschijning van „Sara Burgerhart" zoo geruime tijd was verloopen, sedert Betje den Engelschen roman las.

Hetzelfde verschil, dat we in de voorstelling der fijnen in de twee boeken opmerkten, zien we in hun taal.

In den Hollandschen roman is bij iedere gelegenheid met groot talent en kennis van zaken de eigenaardige uitdrukkingswijze der fijnen te pas gebracht en verwerkt; Graves geeft slechts hier en daar enkele staaltjes ervan. Bij de schrijfsters van „Sara Burgerhart" vergeleken, die in het weergeven van de „Tale Kanaäns" meesterschap toonen, is Graves slechts een bescheiden dilettant.

Het is de moeite waard op te merken, hoe Betje, toen zij in 1797 den Engelschen roman vertaalde, verschillende keeren van de gelegenheid gebruik heeft gemaakt, om het eigenaardige van de spreekwijze der Methodisten met uitdrukkingen in den trant van „Sara Burgerhart" te versterken.

Voorbeelden hiervan zien we in vertaling I p. 201, waar ze eerst een zinnetje invoegt: „en volle bankjes met kostelijke menschen"; waar ze herhaaldelijk met de verkleiningsuitgangen werkt, die in „Sara Burgerhart" zoo uitstekend de lijzige vromigheid van de taal der „fijnen" kenschetsen; en woorden invoegt („innige", „dierbaar", de herhaling: „och ja, zoo natuurlijk") die ze vroeger haar fijnen in den mond had gelegd.

Ook deel II p. 113 der vertaling is opmerkelijk, waar de onbelangrijke Engelsche zin: Mr. Whitfield having some other

1) T. a. p. deel II p. 96 v.

2) Deel I p. 201, t. a. p.

Digitized by Google

engagement upon his hands, withdrew soon after supper", Betje gelegenheid geeft een heele situatie te teekenen door deze overzetting: „Mr. Whitfield had niet zoodra den natuurlijken mensch met de aangename schepseltjes gespijsd en gelaafd, of hij vertrok om nog elders geestelijken troost mede te deelen".

Op deze wijze geeft de vertaling meer van de eigenaardige taal der Methodisten dan het oorspronkelijke. Haar uitstekende vertalingen van de uitdrukkingen der Engelsche fijnen, die nog eens haar meesterschap in dit taaltje toonen, zijn te meer opvallend, omdat in andere opzichten haar vertaling nog al eens te kort schiet [1]).

Wij kwamen door vergelijking van den inhoud der twee werken tot de slotsom, dat geenerlei invloed van den Engelschen roman: „The Spiritual Quixote" bij de schildering der fijnen in „Sara Burgerhart" heeft meegewerkt.

Aangaande de taal is niet alleen hetzelfde op te merken maar er blijkt door vergelijking van Betje's vertaling met het origineel bovendien, dat haar kennis van de taal der Nederlandsche fijnen omgekeerd invloed geoefend heeft op het werk van den Engelschen auteur, zooals zij dat onder de aandacht harer Nederlandsche lezers bracht.

Oegstgeest. H. C. M. GHIJSEN.

1) Het ergst is wel de vertaling van: „a buxom widow" door „een weduw van Buxton".

Digitized by Google

HET VERTREK VAN JACOB CATS VAN MIDDELBURG NAAR DORDRECHT.

In het vorig jaar kwam de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage door aankoop in het bezit van een uitgebreide verzameling brieven en stukken, eenmaal toebehoord hebbend aan de Dordtsche patriciërfamilie Blijenburg [1]). Omtrent de verschillende leden van dat geslacht, dat reeds in de middeleeuwen tot de aanzienlijkste van Dordrecht behoorde, kan men inlichtingen vinden bij Matthijs Balen, Beschrijvinge der Stad Dordrecht, bl. 989 volgg., en bij G. D. J. Schotel, Theodori Rijckii.... ad Adrianum Blijenburgum, et Adriani Blijenburgi ad diversos Epistolae ineditae (den Haag 1843), bl. 63 volgg. De hier door Schotel bedoelde Adriaan Blijenburg was de zoon van een gelijknamigen vader. Deze — de vader nam., die ons alleen interesseert —, geb. 1589, gest. 1630, bracht het in zijn vaderstad tot verschillende hooge ambten, o. a. dat van Schout. Daarbij was hij een man van smaak en geleerdheid, die de vriendschap en achting der eerste vernuften van zijn tijd genoot. Zoo bevat de daareven door mij genoemde verzameling een drie en twintig brieven door Daniel Heinsius, den wijdvermaarden Leidschen hoogleeraar, aan hem gericht. Maar in de eerste plaats belangrijk zijn eenige brieven aan zijn adres van de hand van Cats en wel om deze reden, dat daaruit blijkt, welk een overwegenden invloed Blijenburg heeft gehad op Cats' besluit om zijn benoeming tot Pensionaris van Dordrecht aan te nemen. De brieven zijn veertien in getal. De laatste vier echter zijn geschreven, toen Cats reeds geruimen tijd Middelburg had verlaten en kunnen dus buiten beschouwing blijven. De overige tien, vergeleken met wat op het

1) Zie verslag der Koninklijke Bibliotheek over 1910. Bijlage B. Aanwinsten I, Handschriften N°. 24; uitvoeriger beschrijving in den Catalogus van Fred. Muller en Cie (Verkoop van 16—17 Juni 1910).

Digitized by Google

Middelburgsche en Dordtsche gemeentearchief te vinden is, geven ons een aanschouwelijk beeld van de worsteling der beide steden om den veelbegeerden Pensionaris en van hetgeen er in Cats omging gedurende deze periode, die een keerpunt in zijn leven zou worden. Omtrent dit beroep naar Dordrecht heeft vroeger Mr. J. H. de Stoppelaar in zijn zeer lezenswaardig werkje, Jacob Cats te Middelburg 1603—1623 (Middelburg 1860), het een en ander meegedeeld. Hij heeft echter natuurlijk noch over de onuitgegeven brieven beschikt, noch, voor zoo ver ik kan nagaan, van de Dordtsche archivalia gebruik gemaakt. Ik vertrouw dus, dat een publicatie van alle desbetreffende stukken [1]) den lateren beschrijver van Cats' leven niet onwelkom zal zijn. Wellicht, dat eenige toelichting zijn taak zal vergemakkelijken.

In de Resolutiën van den Oudraad van Dordrecht lezen wij onder den datum van 26 November 1622:

> Is gecommitteert en geauthoriseert omme te dispicieren een bequaem personagie omme de stad (van) te dienen tot Pensionaris in plaetse van den Ed. Heere Johan Berck Ridder Ambassadeur van wegen de Heeren Staten Generael bij de Serenissime Repub. van Venetiën de heere Cornelis van Teresteijn Borgemr. met authorisatie omme soodanige andere Heeren tot sijn E. 't assumeren als goed ende te raden vinden zal, die neffens sijn E. geauthoriseert werden een nut ende bequaem persoon gevonden hebbende, met denselven te handelen op sijn ordinaris weddens.

Burgemeester van Teresteijn schijnt, gebruik makend van zijn recht om zich eenige Heeren te assumeeren, onmiddellijk zijn oog te hebben laten vallen op Adriaan Blijenburg. Nog waarschijnlijker is het, dat hij reeds te voren met hem een afspraak had gemaakt en dat Blijenburg op zich had genomen Cats te gaan polsen; want reeds den volgenden dag vertrekt Blijenburg naar Zeeland's hoofdstad. In de Stadsrekening van Dordrecht over 1622 leest men onder het hoofd: Ander uuijtgeven van reijscosten ende vacatien van mijne Hee-

1) Zie Archief van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen 1912.

Digitized by Google

ren Pensionarissen, secretarissen ende Camerwaerders deser stede voor den jare 1622 (fol. XCVI v.):

Mr. Adriaen van Blijenborch uyten outraet hondertvijffentachtich gulden eenen stuijver als: CVI L. IX st. omme sijne verschoten reijs-teercosten bellechieren [1]) ende anders dat hij van deser stede wegen gecommitteert sijnde den XXVII november 1622 is gereijst tot Middelborch in Zeelant om saecken de heer Borgm^{r}. bekent, enz.

Het is Blijenburg niet gelukt Cats, die eerst kort (sinds 1621) het ambt van Pensionaris te Middelburg bekleedde, maar reeds twintig jaar daar woonde en zich er thuis en gelukkig voelde, direct tot toeslaan te bewegen. De onderhandelingen werden min of meer officieus gevoerd. In de zooeven aangehaalde stadsrekening wordt het doel van Blijenburg's reis slechts in bedekte termen aangeduid en ook de brief van Cats, die hier volgt, geeft het afdoende bewijs, dat de Middelburgsche vroedschap, althans officieel, onkundig bleef van het verlies, dat haar dreigde. Deze brief, de eenige, die niet in het Latijn is geschreven, luidt aldus:

„Laus Deo. In Middelburch
„den XXII^{den} Decembris
„1622.

„Mijn Heere

„Ick hebbe met leetwesen verstaen de moijelicke reijse, die U. E. op „het wederkeeren van hier heeft gehad, sonderlinge mits U. E. twijfel-„achtige gesontheijt, uuijt oorsaecke van U. E. voorige kranckte: U. E. „heeft vrij veel moijten genoemen over een saecke, die (wat mij daerin „belangt) niet weert en was soo diere gekocht te worden. Het stuck selfs „aengaende dient rondelick voor antwoorde, Dat ick, de saecke alvoorens „hebbende gemaeckt een deel van mijn daegelicksche geboden, bevinde „evenwel daer ontrent groote bedenkingen; aen d'eene sijde, mij voor-„koomende mijn beroup alhier ende de gelegentheijt, die God de heere „daernevens genadelicken mij heeft bijgevoucht, soo schijnt het best te „sijn mijn leven hier te eijndigen: Aen d'ander sijde, overwegende dit „nieu beroup, ende de eerlicke aenbiedinge van wegen mijn heeren van „Dordrecht door U. E. mij gedaen, worde eenichsins twijfelmoedich wat „de goede God door dese gelegentheijt met mij voor hebbe, ende of hij

1) belechiere = drinkgeld, fooi.

„mijnen geringe dienst noch elders wil gebruycken; Sonderlinge in sicht „genomen sijnde dat dese saecke niet alleenlick buyten mijn en mijner „beleijt, maer oock sonder de minste wetenschap is opgekoomen. Onder-„tussen en ben ick niet ombewist dat het U. E. Stadts gelegentheijt „geensins en is langer opgehouden te worden, waerdoor ick mij gedron-„gen, iae gedwongen vinde eenige uuytkoomste hierin aen te wijsen. „Indien dan mijn heeren van Dordrecht noch gelijcke gelegenheijt hebben „als voor desen om mij in haeren dienst te willen gebruycken, ende dat „haere E Er. de saecke soo veel moijten weerdich achten van eenige „gedeputeerde uuyt haere E E. collegie herwaerts te laeten koomen (gelijck „U. E. mij daervan een voorslach haddet gedaen) dat ik sulx geheel ende „al stelle in haere E. E. wijse discretie, (dewijle ick sonder voorwete van „mijn heeren van Middelburch niet betaemelick en achte hierin ijetwes „te doen) om bij die gelegenheijt het bedenken van de heeren alhier „geoppert sijnde, alsdan te doen ter eender ofte ter anderer sijden als de „goede Godt ons sal gelieven in te storten; Sonder dat ick mette voor-„schreven maniere van doen ijet anders voor hebbe als in alle oprech-„ticheijt ende goede trouwe daerin te handelen, buijten insichten van eenige „gesochte voordeelen alhier, ofte andere selsaeme streken, die God de heere „weet van mijn voornemen niet te wesen. Ingevalle middelertijt mijne E. E. „heeren van Dordrecht andere gelegentheijt waere in ofte voorgevallen, „Ick verclare rondelick ende oprechtelick mijne voorschreven heeren te „laeten in haere voorige Vrijheijt om haere E. E. te voorsien van sooda-„nigen anderen Persoon als mijne E. E. heeren ten dienste van haere „E. E. goede stat sullen bevinden te behooren. — Desen hier mede eijn-„digende sal U. E. de genadige bescherminge des heeren van herten „bevolen laeten, verwachtende een kleijn woort tot antwoorde van U. E. „eijgen oordeel over den voorslach bij desen gedaen: Mijn eerbiedige „groetenisse aen mijne E. E. heeren van de Collegie, hoewel mij onbe-„kent. Vale.

„U. E. gans dienstwillige
J. CATS.

Op het adres:

„Erntfeste wijse hoochgeleerde seer achtbaere heere
„Mijn heere Adriaen Blijenborch Rentmeester van de Alleblasserweert etc.
„Tot
„Dordrecht
„post.

De quintessens van dit schrijven is, naar het mij voorkomt, deze: Cats gaat in op Blijenburg's voorstel, dat er officieel eenige gedeputeerden door de heeren van Dordrecht naar Mid-

Digitized by Google

delburg zullen worden afgevaardigd om hun verlangen aan de Vroedschap aldaar voor te dragen.

Een eigenaardigen indruk maakt de verklaring van Cats, een verklaring, die tegenwoordig een fatsoenlijk man beneden zijn waardigheid zou achten, dat dit geen manoeuvre van hem is om in Middelburg zijn positie te verbeteren. Hij heeft niets anders voor „als in alle oprechticheijt ende goede trouwe daerin „te handelen, buijten insichten van eenige gesochte voordeelen „alhier, ofte andere selsaeme streken, die God de heere weet „van mijn voornemen niet te wesen." Al is het misschien onbillijk hier dadelijk met een „qui s'excuse, s'accuse" klaar te staan, zoo mag er toch wel even aan herinnerd worden, dat Cats lang niet wars was van het aardsche slijk, en daarom allicht des te eerder er op gesteld zijn reputatie als vroom en rechtschapen burger te handhaven.

Blijenburg heeft Cats' antwoord aan den Dordtschen Oudraad overgebracht, die hemzelf en den Thesaurier Cornelis Back Jacobszoon als gedeputeerden aanwees. Cats noemt in een aanteekening op zijn „Twee en tachtighjarigh jarigh leven" als „heeren des gelast" Bax en Blijenburgh. Maar aangezien het volgende archiefstuk uitwijst, dat Blijenburg een Thesaurier tot collega had, en bovengenoemde Back van 1619 tot 1626 dat ambt bekleedde, terwijl een Bax als zoodanig niet voorkomt, heeft Cats' geheugen hem stellig hier een beetje in den steek gelaten [1]).

Wet en Raad van Middelburg waren niet van zins hun Pensionaris zonder meer af te staan. Twee reizen moesten de Dordtsche afgevaardigden ondernemen in Januari en Februari 1623. De stadsrekening van Dordrecht over 1623 behelst dienaangaande het volgende (fol. CIIII r.):

Desen Thesaurier ende mr. Adriaen van Blijenborch de Somma van driehondert vijer en veertich ponden over huerlieder reijs ende teercosten

1) Een sterker staaltje van Cats' vergeetachtigheid, toen hij zijn Twee en tachtigh-jarigh leven schreef, geeft J. C. Frederiks, Jacob Cats en zijne omgeving, (Oud-Holland 1889, bl. 172/173).

Digitized by Google

„barsche en stoïcijnsche welsprekendheid van hem den Romeinschen „senaat en het Romeinsche volk hetzij tot andere gedachten te „brengen, hetzij in bedwang te houden, maar hoe weinig hij „vermocht, toen hij dát geslacht door gebeden moest vermur„wen, dat bewees de uitslag al alleen [1]). Gíj weet me echter „met die „honigzoete woordkoekjes" [2]) van u beide seksen „in gelijke mate zoo lekker in te pakken, dat haar hart ge„wonnen wordt en haar tong niet alleen gewonnen maar zelfs „gebonden [3]) blijft.

Cats schijnt er op gerekend te hebben, dat de Middelburgers zich bij zijn besluit om heen te gaan zouden neerleggen en dat alles verder van een leien dakje zou gaan. In zijn brief van 7 Maart althans vraagt hij Blijenburg, hoe de instructie van den Dordtschen Pensionaris luidt, en verzoekt hem er voor te willen zorgen, dat hem dat stuk officieel van wege de Dordtsche regeering worde toegezonden. Hij eindigt:

„Onze man [4]) is nog niet terug en ik zou u niet raden on„dertusschen eenige poging aan te wenden, hoewel ik omtrent „de overeenstemming der onzen niet meer in twijfel verkeer. „Ziet gijlieden toe, wat gij verlangd hebt; hetgeen gij verlangd „hebt, zult gij zeker hebben met de hulp van den goeden God „Ik zwijg en wacht.

Maar in zijn volgenden brief (van 27 Maart) klinkt een heel wat minder hoopvol berustende toon. Ja de zoetsappige Cats kan zijn wrevel kwalijk onderdrukken:

„Ik heb uw brief ontvangen en onze man is terug. Wat „moeten we doen? Ik zeker word aan den eenen kant door „lieden, die het mij afraden, aan den anderen kant door hen,

---

1) Livius vertelt (boek XXXIV begin), dat Cato te vergeefs de Romeinsche matronen bestreed, die voor de opheffing van een wet ter beperking der weelde ijverden.

2) Citaat uit Petronius, Satyricon c. I.

3) Het woordspel „victus = overwonnen" en „vinctus = gebonden", gaat in de vertaling nagenoeg verloren.

4) Wie daarmee bedoeld wordt, weet ik niet; misschien een afgevaardigde van Middelburg naar Dordt, ofschoon in de archiefstukken daarvan niets vermeld wordt.

Digitized by Google

Eerst beproefden zij Cats om te praten, welke taak aan de meest invloedrijke personages uit hun midden werd opgedragen, en toen zij geen bevredigend antwoord ontvingen, tijd te winnen om hem ondertusschen te kunnen bewerken. Inderdaad had Blijenburg reeds tijdens zijn verblijf in Januari in hoofdzaak bereikt, wat hij en zijn lastgevers wenschten. Cats was voor zijn mooie woorden bezweken, welk succes hij vooral hieraan had te danken, dat hij zich verzekerd had van den bijstand van Cats' vrouw, die eerst allesbehalve ingenomen was met het Dordtsche plan. Het zij mij vergund hier het begin te vertalen van den Latijnschen brief, dien Cats den 7den Februari aan Blijenburg schreef, toen deze, tusschen zijn beide reizen als gedeputeerde in, tijdelijk weer te Dordrecht verblijf hield:

„Waarlijk, mijn beste Blijenburg, ge zijt grappig, dat ge over „dat kleine woordje, dat ik zonder u overmatig te prijzen en „naar waarheid had geschreven over die Godin der Overreding, „die op uw tong zetelt, zulk een ophef maakt! Ik heb om uw „fijngevoeligheid te ontzien (omdat gíj het waart, aan wien ik „schreef) zoo bescheiden en sober daarover gesproken, dat een „ieder zou kunnen oordeelen, dat ik als rechter, niet als vriend, „een oordeel velde. Wat gij ondertusschen hebt tot stand ge„bracht, daarvoor spreekt de zaak zelf. Wat de helderste kop„pen bij ons van u denken, zal ik thans niet zeggen; alleen „dit, dat ik niet weet, door welken kunstgreep ge mijn vrouw, „die van de heele zaak in alle ernst niets wilde weten, voor „uw partij hebt gewonnen. Wanneer iemand dat van weinig „beteekenis acht, dan zeg ík — en ik sla zeker wel den spij„ker op den kop —, dat hij geen erg helder inzicht heeft in „de geheimzinnige macht der vrouw, waar het geldt huis, tuin, „huisraad en andere dingen van dien aard;

„La police feminine a quelque traict mysterieux

„zeide die bekende schrijver [1]). Cato viel het niet zwaar met die

1) Cats bedoelt Montaigne; in de door mij geraadpleegde uitgaven staat echter op de aangehaalde plaats (Essais, Livre III, Chap. V): La police feminine a *un train* mysterieux.

Digitized by Google

engagement upon his hands, withdrew soon after supper", Betje gelegenheid geeft een heele situatie te teekenen door deze overzetting: „Mr. Whitfield had niet zoodra den natuurlijken mensch met de aangename schepseltjes gespijsd en gelaafd, of hij vertrok om nog elders geestelijken troost mede te deelen".

Op deze wijze geeft de vertaling meer van de eigenaardige taal der Methodisten dan het oorspronkelijke. Haar uitstekende vertalingen van de uitdrukkingen der Engelsche fijnen, die nog eens haar meesterschap in dit taaltje toonen, zijn te meer opvallend, omdat in andere opzichten haar vertaling nog al eens te kort schiet [1]).

Wij kwamen door vergelijking van den inhoud der twee werken tot de slotsom, dat geenerlei invloed van den Engelschen roman: „The Spiritual Quixote" bij de schildering der fijnen in „Sara Burgerhart" heeft meegewerkt.

Aangaande de taal is niet alleen hetzelfde op te merken maar er blijkt door vergelijking van Betje's vertaling met het origineel bovendien, dat haar kennis van de taal der Nederlandsche fijnen omgekeerd invloed geoefend heeft op het werk van den Engelschen auteur, zooals zij dat onder de aandacht harer Nederlandsche lezers bracht.

Oegstgeest. H. C. M. GHIJSEN.

1) Het ergst is wel de vertaling van: „a buxom widow" door „een weduw van Buxton".

Digitized by Google

HET VERTREK VAN JACOB CATS VAN MIDDELBURG NAAR DORDRECHT.

In het vorig jaar kwam de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage door aankoop in het bezit van een uitgebreide verzameling brieven en stukken, eenmaal toebehoord hebbend aan de Dordtsche patriciërfamilie Blijenburg [1]). Omtrent de verschillende leden van dat geslacht, dat reeds in de middeleeuwen tot de aanzienlijkste van Dordrecht behoorde, kan men inlichtingen vinden bij Matthijs Balen, Beschrijvinge der Stad Dordrecht, bl. 989 volgg., en bij G. D. J. Schotel, Theodori Rijckii.... ad Adrianum Blijenburgum, et Adriani Blijenburgi ad diversos Epistolae ineditae (den Haag 1843), bl. 63 volgg. De hier door Schotel bedoelde Adriaan Blijenburg was de zoon van een gelijknamigen vader. Deze — de vader nam., die ons alleen interesseert —, geb. 1589, gest. 1630, bracht het in zijn vaderstad tot verschillende hooge ambten, o. a. dat van Schout. Daarbij was hij een man van smaak en geleerdheid, die de vriendschap en achting der eerste vernuften van zijn tijd genoot. Zoo bevat de daareven door mij genoemde verzameling een drie en twintig brieven door Daniel Heinsius, den wijdvermaarden Leidschen hoogleeraar, aan hem gericht. Maar in de eerste plaats belangrijk zijn eenige brieven aan zijn adres van de hand van Cats en wel om deze reden, dat daaruit blijkt, welk een overwegenden invloed Blijenburg heeft gehad op Cats' besluit om zijn benoeming tot Pensionaris van Dordrecht aan te nemen. De brieven zijn veertien in getal. De laatste vier echter zijn geschreven, toen Cats reeds geruimen tijd Middelburg had verlaten en kunnen dus buiten beschouwing blijven. De overige tien, vergeleken met wat op het

1) Zie verslag der Koninklijke Bibliotheek over 1910. Bijlage B. Aanwinsten I, Handschriften N°. 24; uitvoeriger beschrijving in den Catalogus van Fred. Muller en Cie (Verkoop van 16—17 Juni 1910).

Digitized by Google

Middelburgsche en Dordtsche gemeentearchief te vinden is, geven ons een aanschouwelijk beeld van de worsteling der beide steden om den veelbegeerden Pensionaris en van hetgeen er in Cats omging gedurende deze periode, die een keerpunt in zijn leven zou worden. Omtrent dit beroep naar Dordrecht heeft vroeger Mr. J. H. de Stoppelaar in zijn zeer lezenswaardig werkje, Jacob Cats te Middelburg 1603—1623 (Middelburg 1860), het een en ander meegedeeld. Hij heeft echter natuurlijk noch over de onuitgegeven brieven beschikt, noch, voor zoo ver ik kan nagaan, van de Dordtsche archivalia gebruik gemaakt. Ik vertrouw dus, dat een publicatie van alle desbetreffende stukken [1]) den lateren beschrijver van Cats' leven niet onwelkom zal zijn. Wellicht, dat eenige toelichting zijn taak zal vergemakkelijken.

In de Resolutiën van den Oudraad van Dordrecht lezen wij onder den datum van 26 November 1622:

> Is gecommitteert en geauthoriseert omme te dispicieren een bequaem personagie omme de stad (van) te dienen tot Pensionaris in plaetse van den Ed. Heere Johan Berck Ridder Ambassadeur van wegen de Heeren Staten Generael bij de Serenissime Repub. van Venetiën de heere Cornelis van Teresteijn Borgem^{r}. met authorisatie omme soodanige andere Heeren tot sijn E. 't assumeren als goed ende te raden vinden zal, die neffens sijn E. geauthoriseert werden een nut ende bequaem persoon gevonden hebbende, met denselven te handelen op sijn ordinaris weddens.

Burgemeester van Teresteijn schijnt, gebruik makend van zijn recht om zich eenige Heeren te assumeeren, onmiddellijk zijn oog te hebben laten vallen op Adriaan Blijenburg. Nog waarschijnlijker is het, dat hij reeds te voren met hem een afspraak had gemaakt en dat Blijenburg op zich had genomen Cats te gaan polsen; want reeds den volgenden dag vertrekt Blijenburg naar Zeeland's hoofdstad. In de Stadsrekening van Dordrecht over 1622 leest men onder het hoofd: Ander uuijtgeven van reijscosten ende vacatien van mijne Hee-

1) Zie Archief van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen 1912.

Digitized by Google

ren Pensionarissen, secretarissen ende Camerwaerders deser stede voor den jare 1622 (fol. xcvi v.):

Mr. Adriaen van Blijenborch uyten outraet hondertvijffentachtich gulden eenen stuijver als: cvi L. ix st. omme sijne verschoten reijs-teercosten bellechieren [1]) ende anders dat hij van deser stede wegen gecommitteert sijnde den xxvii november 1622 is gereijst tot Middelborch in Zeelant om saecken de heer Borgm^r. bekent, enz.

Het is Blijenburg niet gelukt Cats, die eerst kort (sinds 1621) het ambt van Pensionaris te Middelburg bekleedde, maar reeds twintig jaar daar woonde en zich er thuis en gelukkig voelde, direct tot toeslaan te bewegen. De onderhandelingen werden min of meer officieus gevoerd. In de zooeven aangehaalde stadsrekening wordt het doel van Blijenburg's reis slechts in bedekte termen aangeduid en ook de brief van Cats, die hier volgt, geeft het afdoende bewijs, dat de Middelburgsche vroedschap, althans officieel, onkundig bleef van het verlies, dat haar dreigde. Deze brief, de eenige, die niet in het Latijn is geschreven, luidt aldus:

„Laus Deo. In Middelburch
„den xxii^den Decembris
„1622.

„Mijn Heere

„Ick hebbe met leetwesen verstaen de moijelicke reijse, die U. E. op „het wederkeeren van hier heeft gehad, sonderlinge mits U. E. twijfel- „achtige gesontheijt, uuijt oorsaecke van U. E. voorige kranckte: U. E. „heeft vrij veel moijten genoemen over een saecke, die (wat mij daerin „belangt) niet weert en was soo diere gekocht te worden. Het stuck selfs „aengaende dient rondelick voor antwoorde, Dat ick, de saecke alvoorens „hebbende gemaeckt een deel van mijn daegelicksche gebeden, bevinde „evenwel daer ontrent groote bedenkingen; aen d'eene sijde, mij voor- „koomende mijn beroup alhier ende de gelegentheijt, die God de heere „daernevens genadelicken mij heeft bijgevoucht, soo schijnt het best te „sijn mijn leven hier te eijndigen: Aen d'ander sijde, overwegende dit „nieu beroup, ende de eerlicke aenbiedinge van wegen mijn heeren van „Dordrecht door U. E. mij gedaen, worde eenichsins twijfelmoedich wat „de goede God door dese gelegentheijt met mij voor hebbe, ende of hij

1) belechiere = drinkgeld, fooi.

„mijnen geringe dienst noch elders wil gebruycken; Sonderlinge in sicht „genomen sijnde dat dese saecke niet alleenlick buyten mijn en mijner „beleijt, maer oock sonder de minste wetenschap is opgekoomen. Onder-„tussen en ben ick niet ombewist dat het U. E. Stadts gelegentheijt „geensins en is langer opgehouden te worden, waerdoor ick mij gedron-„gen, iae gedwongen vinde eenige uuytkoomste hierin aen te wijsen. „Indien dan mijn heeren van Dordrecht noch gelijcke gelegenheijt hebben „als voor desen om mij in haeren dienst te willen gebruycken, ende dat „haere E Er. de saecke soo veel moijten weerdich achten van eenige „gedeputeerde uuyt haere E E. collegie herwaerts te laeten koomen (gelijck „U. E. mij daervan een voorslach haddet gedaen) dat ik sulx geheel ende „al stelle in haere E. E. wijse discretie, (dewijle ick sonder voorwete van „mijn heeren van Middelburch niet betaemelick en achte hierin ijetwes „te doen) om bij die gelegenheijt het bedenken van de heeren alhier „geoppert sijnde, alsdan te doen ter eender ofte ter anderer sijden als de „goede Godt ons sal gelieven in te storten; Sonder dat ick mette voor-„schreven maniere van doen ijet anders voor hebbe als in alle oprech-„ticheijt ende goede trouwe daerin te handelen, buijten insichten van eenige „gesochte voordeelen alhier, ofte andere selsaeme streken, die God de heere „weet van mijn voornemen niet te wesen. Ingevalle middelertijt mijne E. E. „heeren van Dordrecht andere gelegentheijt waere in ofte voorgevallen, „Ick verclare rondelick ende oprechtelick mijne voorschreven heeren te „laeten in haere voorige Vrijheijt om haere E. E. te voorsien van sooda-„nigen anderen Persoon als mijne E. E. heeren ten dienste van haere „E. E. goede stat sullen bevinden te behooren. — Desen hier mede eijn-„digende sal U. E. de genadige bescherminge des heeren van herten „bevolen laeten, verwachtende een kleijn woort tot antwoorde van U. E. „eijgen oordeel over den voorslach bij desen gedaen: Mijn eerbiedige „grootenisse aen mijne E. E. heeren van de Collegie, hoewel mij onbe-„kent. Vale.

„U. E. gans dienstwillige
J. CATS.

Op het adres:

„Erntfeste wijse hoochgeleerde seer achtbaere heere
„Mijn heere Adriaen Blijenborch Rentmeester van de Alleblasserweert etc.
„Tot
„Dordrecht

„post.

De quintessens van dit schrijven is, naar het mij voorkomt, deze: Cats gaat in op Blijenburg's voorstel, dat er officieel eenige gedeputeerden door de heeren van Dordrecht naar Mid-

Digitized by Google

delburg zullen worden afgevaardigd om hun verlangen aan de Vroedschap aldaar voor te dragen.

Een eigenaardigen indruk maakt de verklaring van Cats, een verklaring, die tegenwoordig een fatsoenlijk man beneden zijn waardigheid zou achten, dat dit geen manoeuvre van hem is om in Middelburg zijn positie te verbeteren. Hij heeft niets anders voor „als in alle oprechticheijt ende goede trouwe daerin „te handelen, buijten insichten van eenige gesochte voordeelen „alhier, ofte andere selsaeme streken, die God de heere weet „van mijn voornemen niet te wesen." Al is het misschien onbillijk hier dadelijk met een „qui s'excuse, s'accuse" klaar te staan, zoo mag er toch wel even aan herinnerd worden, dat Cats lang niet wars was van het aardsche slijk, en daarom allicht des te eerder er op gesteld zijn reputatie als vroom en rechtschapen burger te handhaven.

Blijenburg heeft Cats' antwoord aan den Dordtschen Oudraad overgebracht, die hemzelf en den Thesaurier Cornelis Back Jacobszoon als gedeputeerden aanwees. Cats noemt in een aanteekening op zijn „Twee en tachtighjarigh jarigh leven" als „heeren des gelast" Bax en Blijenburgh. Maar aangezien het volgende archiefstuk uitwijst, dat Blijenburg een Thesaurier tot collega had, en bovengenoemde Back van 1619 tot 1626 dat ambt bekleedde, terwijl een Bax als zoodanig niet voorkomt, heeft Cats' geheugen hem stellig hier een beetje in den steek gelaten [1]).

Wet en Raad van Middelburg waren niet van zins hun Pensionaris zonder meer af te staan. Twee reizen moesten de Dordtsche afgevaardigden ondernemen in Januari en Februari 1623. De stadsrekening van Dordrecht over 1623 behelst dienaangaande het volgende (fol. CIIII r.):

Desen Thesaurier ende mr. Adriaen van Blijenborch de Somma van driehondert vijer en veertich ponden over huerlieder reijs ende teercosten

1) Een sterker staaltje van Cats' vergeetachtigheid, toen hij zijn Twee en tachtighjarigh leven schreef, geeft J. C. Frederiks, Jacob Cats en zijne omgeving, (Oud-Holland 1889, bl. 172/173).

Digitized by Google

„barsche en stoïcijnsche welsprekendheid van hem den Romeinschen „senaat en het Romeinsche volk hetzij tot andere gedachten te „brengen, hetzij in bedwang te houden, maar hoe weinig hij „vermocht, toen hij dát geslacht door gebeden moest vermur- „wen, dat bewees de uitslag al alleen [1]). Gíj weet me echter „met die „honigzoete woordkoekjes" [2]) van u beide seksen „in gelijke mate zoo lekker in te pakken, dat haar hart ge- „wonnen wordt en haar tong niet alleen gewonnen maar zelfs „gebonden [3]) blijft.

Cats schijnt er op gerekend te hebben, dat de Middelburgers zich bij zijn besluit om heen te gaan zouden neerleggen en dat alles verder van een leien dakje zou gaan. In zijn brief van 7 Maart althans vraagt hij Blijenburg, hoe de instructie van den Dordtschen Pensionaris luidt, en verzoekt hem er voor te willen zorgen, dat hem dat stuk officieel van wege de Dordtsche regeering worde toegezonden. Hij eindigt:

„Onze man [4]) is nog niet terug en ik zou u niet raden on- „dertusschen eenige poging aan te wenden, hoewel ik omtrent „de overeenstemming der onzen niet meer in twijfel verkeer. „Ziet gijlieden toe, wat gij verlangd hebt; hetgeen gij verlangd „hebt, zult gij zeker hebben met de hulp van den goeden God „Ik zwijg en wacht.

Maar in zijn volgenden brief (van 27 Maart) klinkt een heel wat minder hoopvol berustende toon. Ja de zoetsappige Cats kan zijn wrevel kwalijk onderdrukken:

„Ik heb uw brief ontvangen en onze man is terug. Wat „moeten we doen? Ik zeker word aan den eenen kant door „lieden, die het mij afraden, aan den anderen kant door hen,

1) Livius vertelt (boek XXXIV begin), dat Cato te vergeefs de Romeinsche matronen bestreed, die voor de opheffing van een wet ter beperking der weelde ijverden.

2) Citaat uit Petronius, Satyricon c. I.

3) Het woordspel „victus = overwonnen" en „vinctus = gebonden", gaat in de vertaling nagenoeg verloren.

4) Wie daarmee bedoeld wordt, weet ik niet; misschien een afgevaardigde van Middelburg naar Dordt, ofschoon in de archiefstukken daarvan niets vermeld wordt.

Digitized by Google

Eerst beproefden zij Cats om te praten, welke taak aan de meest invloedrijke personages uit hun midden werd opgedragen, en toen zij geen bevredigend antwoord ontvingen, tijd te winnen om hem ondertusschen te kunnen bewerken. Inderdaad had Blijenburg reeds tijdens zijn verblijf in Januari in hoofdzaak bereikt, wat hij en zijn lastgevers wenschten. Cats was voor zijn mooie woorden bezweken, welk succes hij vooral hieraan had te danken, dat hij zich verzekerd had van den bijstand van Cats' vrouw, die eerst allesbehalve ingenomen was met het Dordtsche plan. Het zij mij vergund hier het begin te vertalen van den Latijnschen brief, dien Cats den 7den Februari aan Blijenburg schreef, toen deze, tusschen zijn beide reizen als gedeputeerde in, tijdelijk weer te Dordrecht verblijf hield:

„Waarlijk, mijn beste Blijenburg, ge zijt grappig, dat ge over „dat kleine woordje, dat ik zonder u overmatig te prijzen en „naar waarheid had geschreven over die Godin der Overreding, „die op uw tong zetelt, zulk een ophef maakt! Ik heb om uw „fijngevoeligheid te ontzien (omdat gíj het waart, aan wien ik „schreef) zoo bescheiden en sober daarover gesproken, dat een „ieder zou kunnen oordeelen, dat ik als rechter, niet als vriend, „een oordeel velde. Wat gij ondertusschen hebt tot stand ge„bracht, daarvoor spreekt de zaak zelf. Wat de helderste kop„pen bij ons van u denken, zal ik thans niet zeggen; alleen „dit, dat ik niet weet, door welken kunstgreep ge mijn vrouw, „die van de heele zaak in alle ernst niets wilde weten, voor „uw partij hebt gewonnen. Wanneer iemand dat van weinig „beteekenis acht, dan zeg ík — en ik sla zeker wel den spij„ker op den kop —, dat hij geen erg helder inzicht heeft in „de geheimzinnige macht der vrouw, waar het geldt huis, tuin, „huisraad en andere dingen van dien aard;

„La police feminine a quelque traict mysterieux

„zeide die bekende schrijver [1]). Cato viel het niet zwaar met die

1) Cats bedoelt Montaigne; in de door mij geraadpleegde uitgaven staat echter op de aangehaalde plaats (Essais, Livre III, Chap. V): La police feminine a *un train* mysterieux.

Digitized by Google

dat sij luijden door last van mijne Heeren twee reijsen in Zeelandt, als in Januarij ende Februarij 1623, hebben gedaen, omme mr. Jacob Cats pensionaris tot Middelborch tot pensionaris deser stede te mogen verkrijgen in huerlieder declaratie int lange verhaelt, die men met ordonnantie ende quitantie overlevert..... IIIc XLIIII L.

Over de onderhandelingen, die Blijenburg en Back bij hun eerste bezoek als gedeputeerden, in Januari 1623, met de Middelburgsche Vroedschap voerden, is niets naders bekend. Des te beter zijn wij ingelicht over hun verschijnen in Wet en Raad in Februari en de pogingen door dit college aangewend om zijn Pensionaris te behouden. Voor de volledigheid laat ik hier de daarop betrekking hebbende Notulen van Wet en Raad volgen, ofschoon ze reeds door Mr. de Stoppelaar in zijn bovengenoemd boekje (bl. 24, aanm. 1) zijn afgedrukt (Notul. van 22 Februari 1623):

De gedeputeerden der stadt Dordrecht andermael verschenen sijnde in 't collegie van weth. en raede, ende gedaen hebbende naerder instantie op 't beroep van dheer Mr. Jacob Cats, pensionarius deser stede, is deselve gedeputeerden geantwoord, dat der selver versouck bij 't collegie voorsz. geleidt sal werden in verder deliberatie, ende deselve eerstdaechs ende noch op morghen, is 't doenelick, beiegent met eene bequaeme antwoorde. Ende zijn middelertijde beijde dheere burgemrs., Joos van der Hooge, schepen, beijde de secretarissen, Olivier Carbault en Willem Brouwer, raeden, gecommitteert om met voorn. Mr. Jacob Cats naerder te spreken en denselven, indien doenelick, te disponeeren om 't beroup van wege de stadt Dordrecht op hem gedaen aff te slaen ende voorts in stadts dienst te willen continueren.

(Notulen van 24 Februari 1623):

Andermael gelet bij 't collegie van weth. ende raede op 't versouck van de gedeputeerden der stadt Dordrecht, nopende 't beroup van dheer Pensionarius Mr. Jacob Cats, is goetgevonden, hetselve met alle beleeftheijt te excuseeren, immers voor eenen tijt uijt te stellen, verclaerende aan deselve gedeputeerden van stadtswege, dat men de stadt Dordrecht bij missive de resolutie van 't collegie sal aenschrijven, ende sijn voorts een van dheeren burgemrs., den secretarius Schotte ende Olivier Carbault, raetsman, gedeputeert om de gedeputeerden van Dordrecht de voorsz. resolutie aen te seggen ende deselve voorts te vereeren met eene maeltijt.

De taktiek der heeren van Middelburg is niet te miskennen.

Digitized by Google

„die mij trachten over te halen, van dag tot dag jammerlijk „gekweld, ik mag wel zeggen afgebeuld; nu eens werpen zich „allen op mij, dan weer ieder afzonderlijk, en al wat gezegd „en bedacht kan worden, brengen zij te berde. Wat moet ik „zeggen? Zij laten geen steen op zijn plaats, zooals het spreek-„woord luidt, om al wat tot nu toe is afgehandeld, weer onge-„daan te maken.

Hij bezweert Blijenburg zooveel mogelijk vaart achter de zaak te zetten en geeft hem niet onduidelijk te verstaan, dat hij slechts van de overkomst van een derde Dordtsche deputatie eenig heil verwacht. Gebeurt dat niet, dan wordt in Middelburg de zaak op de lange baan geschoven. »Aut nunc aut „nunquam, nu of nooit!"

Vier dagen later (31 Maart) legde Cats zijn ambt van Pensionaris neer. Zijn ontslag moet hem dus tusschen 27 en 31 Maart zijn verleend. Deze laatste datum is alleen bekend uit de stadsrekening van Middelburg over 1622/23 (fol. 91, de Stoppelaar bl. 24, aanm. 2):

> Aen d'heer Mr. Jacob Cats de somme van hondert sevenendertich ponden thien schellingen over elff maenden tractements als pensionaris deser stadt gerekent totten laesten Martij XVI[c] drijentwintich, alswanneer hij van sijnen dienst is gescheijden, midts sijn vertreck metterwoone naer Dordrecht alwaer hij tot pensionaris is beroepen, hierbij noch gevoucht ses ponden over tabbaertlaken bij hem genoten comt t'samen...... de somme van I[c] XLIII £. X sc.

De Middelburgsche regenten droegen Cats geen kwaad hart toe. Voordat hij vertrok, gaven zij hem nog blijk van hun bijzondere tevredenheid (Notulen van Wet en Raad van 13 Mei, de Stoppelaar l. c.):

> is goetgevonden dheer pensionario Cats te vereeren met eene silvere schaele of maeltijt ter discretie van dheeren burgemrs.

Ook Cats zelf bericht 5 April aan Blijenburg, in een brief, waarin hij hem de goede tijding mededeelt, dat de Middelburgsche Raad hem plechtig dank heeft gezegd. „Maar in-„tusschen", gaat hij voort, „hebben de onzen de manier van „doen, die de Dordtsche Raad heeft gevolgd, uiterst kwalijk

Digitized by Google

„genomen, en de zaak is niet afgeloopen zonder heftig protest."

Het ontslag was hem toegekend zonder verdere pressie uit Dordrecht. Wel is het mogelijk, dat Blijenburg gebruik heeft gemaakt van Cats' alarmeerenden brief van den 27sten Maart om bij de Dordtsche regeering op een laatste poging aan te dringen. Op het Middelburgsche gemeentearchief (Brieven aan de Stadt 1623—1624, Register 97) berust een stuk, gericht namens „Borgemeester ende Regeerders der Stadt Dordrecht" aan hun Middelburgsche collega's, waarin zij vriendelijk verzoeken hen „niet langer op te houden in een billicke saecke." Het is gedateerd 31 Maart, juist op den dag, dat Cats' ontslag inging, en kwam dus min of meer als mosterd na den maaltijd. De termen, waarin dit schrijven is vervat, zijn zeer zeker beleefd, maar toch schemert vrij helder door, dat de Dordtsche heeren gebelgd zijn over het treuzelen der Middelburgers en dat tegenover een stad als de hunne! Middelburg beschikt immers nog over een tweeden Pensionaris (Simon van Beaumont) — zoo redeneeren zij — en is „capabel van [1]) de „consideratie van onse provintie in den Staet deser Landen, ende „van de affectie onser stede tot de algemeene conservatie." Aan beide zijden meende men dus verongelijkt te zijn en het recht te hebben zich geraakt te toonen.

Kort na het afzenden van den brief van 5 April begaf Cats zich naar Dordrecht; zie stadsrekening van Dordrecht over 1623 (fol. CVIII v.):

> Mr. Jacob Cats die als Raetpensionaris dezer stede is aengenomen ende sijnen eedt int selve officie heeft gedaen op ten XIII april XVIc drijentwintich op een tractement van XVIc £ tsiaers enz.

Hieruit kunnen we, behalve den datum van Cats' beëediging te Dordrecht, nog een tweede bijzonderheid opmaken, namelijk, dat hij in tractement flink vooruitging — wat trouwens wel te verwachten was. In Middelburg ontving hij, volgens de hier boven aangehaalde rekening dier Stad, over elf maanden 137

1) Dit zal wel beteekenen „in staat te beseffen".

Digitized by Google

ponden 10 schellingen, zoodat zijn geheele jaarwedde 150 ponden bedroeg. Daar men in Middelburg met ponden Vlaamsch rekende, die 6 gewone ponden golden, maakt dit 900 gewone ponden. Of Cats in Dordrecht ook het vooruitzicht had van emolumenten en douceurtjes, zooals bijv. in Middelburg „ses ponden over tabbaertlaken" (zie stadsrekening), weet ik niet, maar zelfs een eventueel verlies daarvan kon stellig niet opwegen tegen de 700 ponden, die de Dordtenaren hem elk jaar meer betaalden.

Acht dagen na het afleggen van den eed vinden wij Cats weer in Middelburg. Uit zijn brief van 21 April spreekt voldoening over zijn bezoek aan zijn toekomstige woonplaats en lust om zijn nieuwe betrekking te aanvaarden. Hij heeft bij verschillende dignitarissen zijn opwachting gemaakt. „Sinds dat „ik bij u de Patriciërs gezien heb", schrijft hij, „was het mij, „alsof ik telkens een Heros [1]) gezien had (gij weet, over wie „ik het heb)." Haast behoefde hij niet te maken. In een brief van den eersten Mei heet het: „Het verheugt me, dat ik, door- „dat het juist jaarmarkt [2]) is, waarover ge schrijft, eenigen tijd „kan winnen zonder nadeel voor uw stad, of liever onze stad „(zooals ik thans moet spreken en denken)." De laatste drie brieven van 12, 22 Mei en 2 [3]) Juni handelen bijna alleen over huishoudelijke aangelegenheden. De datum van den laatsten brief is in zoover van belang, omdat daardoor de mededeeling van Mr. de Stoppelaar (bl. 25), dat Cats omstreeks de maand Mei voor goed naar Dordrecht vertrok, kan worden gerectificeerd.

Het zijn vooral die huishoudelijke aangelegenheden, die de lectuur der brieven smakelijk maken. In Januari 1623, toen Blijenburg voor de tweede maal, nu officieel als gedeputeerde met Back, te Middelburg vertoefde, zijn Cats en hij dikke vrienden geworden. In den tweeden brief (van 7 Februari) is

1) Heros wordt veel in Latijnsche brieven der 17de eeuw als eeretitel gebruikt.

2) Gehouden op den 26sten dag na Paschen gedurende 14 dagen, zie Balen o. c. bl. 632.

3) Misschien 11.

Digitized by Google

de toon al dadelijk veel vertrouwelijker en gemeenzamer dan in den eersten. Blijenburg had op zich genomen, nu Cats vrij wel besloten was aan het beroep naar Dordrecht gehoor te geven, om daar voor hem naar een woning uit te zien en meende in het huis van Cats' ambtsvoorganger, Mr. Johan Berck, een geschikt perceel te hebben gevonden. Hierover zegt Cats in zijn brief van 7 Februari: „Ik wat mij betreft, „zou u dit in het oor willen fluisteren, dat ik, als we het huis „van Berck zouden kunnen krijgen, royaal met hen zal hande„len, wien deze zaak aangaat. Ik zou dus willen, dat ge u „verwaardigt om bedektelijk en, als was het u om iets anders „te doen, uit te visschen, of soms eenige hoop daarop ons toe„blinkt, en dat ge ons daarvan op de hoogte brengt, of zoo „we daar in een ander huis zouden kunnen trekken, dat niet „ongeschikt zou zijn voor onze dingen. Ge weet immers, zooals „de omstandigheden staan, wat voor een gebouw zou kunnen „dienen voor ons schamel boeltje." Voorzichtigheid in zaken heeft de brave Cats zijn heelen leven betracht. Hij besluit dan ook dit schrijven met den fraaien Latijnschen hexameter:

„Haec ubi lecta tibi Veneris tradenda Marito."
„Dees brief, na lezing, geef aan Venus' echtgenoot,"

d. w. z. aan Vulcanus, den vuurgod. Dat Blijenburg aan dat verzoek niet heeft voldaan, geeft hem recht op onze dankbaarheid en pleit voor 's mans onbevangen oordeel.

Ook in de andere brieven is herbaaldelijk van het huis sprake. Blijenburg huurde het voor Cats na diens bezoek aan Dordt in medio April. Daar het zich in een tamelijk vervallen staat bevond (wat het onwaarschijnlijk maakt, dat het het huis van Berck is geweest) waren Blijenburg en diens vrouw — door Cats in zijn brieven „Iuno tua, betiteld — zoo vriendelijk op de schoonmaak en de noodzakelijke herstellingen toezicht te houden. We krijgen den indruk, dat Cats zijn Dordtschen vriend zonder veel gewetensknagingen exploiteerde. Nu eens wordt hij hiermee, dan daarmee belast. Zoo luidt het in den brief van 21 April: „Ik verzoek u er voor te willen

Digitized by Google

„zorgen, dat.... de vuilnis, waarover ge weet dat gesproken „is, in de keuken wordt gebracht, opdat we zelf geen last zul- „len behoeven te hebben van den smeerboel, dien dat werk met „zich brengt.” Ik erken, dat de beteekenis dezer woorden mij ontgaat. Een ander maal krijgt Blijenburg de opdracht toe te zien op het inslaan van bier voor de aanstaande bewoners. Dat bier moet bovendien van een bijzonder soort zijn. „Er was”, schrijft Cats, „naar ik hoorde” (waarschijnlijk bij zijn verblijf in April) „een van de raadsleden, die zich met bier brouwen „bezig hield, en die in de maanden Maart en April bier leverde, „dat langen tijd zou kunnen goed blijven. Ik zou graag willen, „dat eenige vaatjes van dat merk in huis werden gebracht, als „het nog niet gebeurd is.” Voor den zeventiendeneeuwer is een goede voorraad bier in de allereerste plaats noodig om een huis bewoonbaar te maken.

Per slot van rekening begint Cats ongeduldig te worden; hij heeft zijn woning in Middelburg verkocht (het bekende huis in de Noordstraat L 131 met den gedenksteen in den gevel) en de kooper verlangt van zijn eigendom bezit te nemen. „Het „huisraad,” klaagt hij in den brief van 22 Mei, „is alreeds van „zijn plaats gehaald, waardoor alles een onoogelijk en ongezel- „lig voorkomen heeft.” In Dordrecht moet men daarom geen kosten ontzien en, zoo noodig, meer werksters in dienst nemen; zoo wil het zijn vrouw. Maar den 2den Juni is alles klaar en slaakt Cats een zucht van voldoening: „Eindelijk, mijn beste „Blijenburg, eindelijk herhaal ik, reppen wij ons tot u; al „ons schamel boeltje is weggehaald; één schip zenden we met „dezen brief vooruit, opdat tegen onze aankomst ten minste „iets geriefelijk kan zijn ingericht. En dat niet alleen. Aange- „zien het bezit van roerende goederen, zooals de onzen dat „zeggen, van weinig waarde en verachtelijk is, zoodat het meer „de vrouwen dan de mannen bezig houdt en in beslag neemt, „heb ík, om mij vrij en van alle banden ontslagen tot mijn „plicht en uw vriendschap te kunnen spoeden al mijn onroe- „rende goederen, ja zelfs tot mijn buiten bij Grijpskerke toe,

Digitized by Google

„de afgelegen woonplaats mijner Zanggodinnen, voor altijd van „mij vervreemd en aan anderen overgedragen, om met mijn „geheele persoon en zonder mijn oog terug te wenden (om met „Horatius te spreken) verder bij ulieden te leven."

Ik heb enkele woorden gespatieerd om de door Cats tamelijk slordig uitgedrukte gedachte beter naar voren te brengen. Blijkbaar stond midden in den verhuisrommel zijn hoofd er niet naar om de noodige zorg aan de inkleeding van hetgeen hij zeggen wilde, te besteden. Dat hij overigens, rustig in zijn studeercel zittend, een even helder als keurig Latijn schreef, daarvoor getuigen o. a. de hier besproken brieven. Men leze en oordeele.

Middelburg. A. H. KAN.

Digitized by Google

GEREKTE *A*, *E* VÓÓR *R* + DENTAAL.

I. De tegenwoordige dialekten.

In de 26ste jaargang van dit tijdschrift blz. 46 vv. behandelde ik — in verband met andere *r*-groepen — de Nederlandse woorden met germ. *a*, *e*, die vóór *r* + dentaal gerekt zijn. Hetgeen daar werd meegedeeld kan nog belangrijk aangevuld worden: immers voor het artikel over »vocaalrekking vóór *r* + dentaal", waarin de bedoelde passage voorkomt, had ik meerdere dialektmonografieën ongebruikt gelaten, die ik eerst voor latere onderzoekingen ben gaan raadplegen. Het materiaal, dat ik indertijd niet besproken heb, hoop ik nu in dit artikel te behandelen. Ik knoop dan aan de bespreking van de Westvlaamse toestanden enige beschouwingen vast aangaande de klankwaarde der Westvlaamse *aer-*, *eer*-groepen in de Middeleeuwen. Voor mij zelf was dit laatste gedeelte het punt van uitgang: gehoor gevende aan een opmerking, die Dr. J. Mansion te Luik mij maakte naar aanleiding van mijn artikel over »een Oudwestnederfrankies *æ*-dialekt" (Tijdschrift 30, 161 vv.), onderzocht ik enige Middelnederlandse gedichten met het oog op de *aer-* en *eer*-rijmen. Die onderzoeking gaf nog enige steun aan mijn hypothese, dat het Westvlaams oudtijds een *æ*-dialekt is geweest; aangezien echter de resultaten niet mee te delen zijn dan in verband met de tegenwoordige Westvlaamse *r*-groepen, kwam ik er als van zelf toe, in dit artikel tevens een supplement op Tijdschrift 26, 46 vv. te geven.

Voor de in 't vervolg geciteerde dialekt-monografieën verwijs ik naar Tijdschrift 30, 83 v.

Tijdschrift 26, 46 schreef ik: »[in de westelike dialekten] zijn *a*, met of zonder volgenden umlautsfactor, en *e* samengevallen,

Digitized by Google

maar in het oosten niet: daar worden *e* en »umgelautete" *a* gerepresenteerd door een palatalen klinker, niet-»umgelautete" *a* door een niet-palatalen." Dit kan veel nauwkeuriger gezegd worden: globaal gesproken, vallen oude *ar* en *ėr*, *ĕr* bij rekking vóór dentalen samen in het Zeeuws en Hollands. In de door Verschuur, Van Weel, Opprel besproken dialekten vinden we *ǣr* (Opprel: *aer*) en dit is in 't algemeen de uitspraak op de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden. Maar ook in 't kontinentale Zuid-Holland ten noorden van de eilanden zijn voorzover mij bekend is overal de klankgroepen in kwestie samengevallen en wel deels in *ār*, deels in *ǣr*. Voor de grens tusschen 't *ār*- en 't *ǣr*-gebied heb ik geen gegevens: vermoedelik dekt deze zich met die van het *ǣ*- en *ā*-gebied op Te Winkels taalkaart (zie Tijdschrift 30, 162) en ook de noordgrens van het *ār*-gebied zal wel ongeveer of geheel samenvallen met die van Te Winkels *ā*-gebied. Met evenveel recht als we Tijdschr. 30, 163 v. met Te Winkel de *ā* in andere verbindingen uit *ǣ* hebben afgeleid, mogen we dit ook met de *ā* in de klankgroep *ār* doen en wanneer we in de Middeleeuwen in het Zeeuws-Hollands in tegenstelling tot oosteliker dialekten spellingen als *aerde*, *paert* (oosteliker *eerde*, *peert*) gewoon zijn aan te treffen, dan moeten we aan de *ae* van dergelijke woorden hoogstwaarschijnlik de klankwaarde *ǣ* toekennen.

Over het Zaans oriënteert ons Boekenoogen blz. XVII, § 23, XXI, § 36: *ėr* en *ĕr* vóór dentaal treden als *eer* op, met oorspronkelike *ar* vinden we *baard* en *Maartə* ('Martinus') benevens *paart* 'part'. Maar hiernaast staan *beers* 'baars', *gêrə* 'garen', *keert* 'kaart'. Ongetwijfeld hebben, zoals ook Boekenoogen meent, deze laatste vormen het van ouds Zaanse klanktype — hoe zouden ze anders te verklaren zijn? — en de *aa*-vormen komen uit het zuidelikere Hollands evenals zoveel vormen van het Zaanse dialekt. Of we regelrechte rekking van een oer-Zaans *er* (uit *ar*) tot *eer* moeten aannemen of wel *eer* via *ǣr*, *āᵉr* op *aᵉr* moeten terugvoeren, doet er voor ons op 't ogenblik weinig toe. We zijn tevreden met te konstateren, dat het Zaans afwijkt van

Digitized by Google

het zuidelikere Hollands, maar in zoverre er mee overeenkomt, dat de klankwettige representanten van gerekte *ar*, *èr*, *ër* voor dentalen samenvallen. De woorden *woerd* ‘waard, mannetjeseend’, *woert*, *woort* ‘wrat’, *zwoerd*, *zwoord* ‘zwoord’ kunnen voor een klankwet »*ǣ* > *ā* > *oe*, *oo* tussen *w* en *r* + dentaal" worden aangevoerd, in dit verband interesseert deze kwestie ons echter minder en we gaan liever over tot de andere dialekten.

Alle andere door mij onderzochte dialekten vertonen verschillende behandeling van oude *ar* ener- en *èr*, *ër* anderzijds. Het zou van groot belang zijn, als we de nauwkeurige grenslijn tussen dit dialektgebied en het Hollands-Zeeuwse wisten, maar zover zijn we helaas nog niet, we zijn nog aangewezen op die tongvallen, waarover wat gepubliseerd is.

Tijdschrift 26 raadpleegde ik de monografieën van Van de Water, Van Schothorst, Gallée, Bruyel, Houben voor het Bommelerwaards resp. 't N.-W.-Veluws, de Saksiese dialekten van Overijsel en Gelderland, het Elten-Berghs, het Maastrichts. De overige dialekten, waarvoor dezelfde scheiding tussen *ar* en *èr*, *ër* geldt en die ik nu achtereenvolgens ga behandelen, zijn: het Noordhorns (beschreven door W. de Vries), het Drents (Bergsma), het Kampens (Gunnink), het Roermonds (Simons), het Limburgs tussen Roermond en Weert (Mertens), het Tongerens (Grootaers), het Oost-Noordbrabants (Van der Brand), het Leuvens (Goemans), het Aalsts (Colinet), het Antwerps (Smout), het Gents (Boucherij), het Westvlaams (Vercoullie). In veel gevallen zal ik kunnen volstaan met het citeren van enige vormen: onder a. vindt men dan de woorden met germ. *a* zonder volgende umlautsfaktor, onder b. woorden met germ. *a* met volgende umlautsfaktor (= woorden met *è*), sub c. woorden met germ. *e* (*ë*).

We beginnen met het Noordhorns: a. $bo^{a}rt$ ‘baard’, $bo^{a}rs$ ‘baars’, $go^{a}r_{n}$ ‘garen’ (De Vries § 80); o^{a} is verder de representant van de rekkings-*a* (§ 91) en van de wgerm. *â* (*ǣ*) (§ 101),— b. $Me^{i}rt$ ‘Maart’, $ve^{i}rs$ ‘vaars’ (§ 128), — c. $e^{i}r$ ‘aarde, grond’, $ste^{i}r_{n}$ ‘ster’ (§ 82).

Hetgeen voor 't Noordhorns geldt, geldt vermoedelik voor de

Digitized by Google

taal van de hele of bijna de hele provinsie Groningen, hoewel natuurlik de klankwaarde van de vokalen niet presies met die in het Noordhorns behoeft overeen te stemmen: het komt slechts op de klankverhouding der vormkategorieën aan.

Ik deelde mee, dat in 't Noordhorns 't rekkingsprodukt van *a* voor *r* + dentaal samenvalt met de *ā* en *â*, maar ik zweeg er van, welke klinkers zijn samengevallen in *e*ⁱ, dat we als rekkingsprodukt van *ĕ*, *ĕ* voor *r* + dentaal leerden kennen. Op deze kwestie ga ik nu niet in, ook niet bij de andere dialekten. Ik hoop later nog eens een studie te wijden aan de vraag, in hoeverre in onze dialekten de verschillende *ē*-klanken (1. door rekking van *ĕ*, *ĕ* vóór *r* + dentaal, 2. uit *ĕ* in open syllaben, 3. uit *ĕ* in open syllaben, 4. uit *i* in open syllaben, 5. uit *ai*, 6 umlaut van *â*, 7. door lokale rekking van *i* voor *r* — dent.) zijn samengevallen. Op 't ogenblik zou deze kwestie me te ver van honk breugen en bovendien het overzicht over waar 't op aankomt bemoeiliken.

Tijdschrift 26, 47 noot wees ik er op, dat in de door Gallée behandelde dialektgroep de vóór *r* + dentaal gerekte *a*, voorzover niet »umgelautet", samenvalt met de oorspronkelik lange *â* (*æ*) en niet met de in open lettergrepen door rekking ontstane *ā*. Nu bestaan er op het Nederlands taalgebied nog andere dialekten, die de *ā* en *â* onderscheiden: van de hierboven opgesomde dialekten behoren daartoe: een deel van het Drents, grenzend aan het Overijsels [1], het Kampens, het Roermonds, 't door Mertens beschreven dialekt, het Tongerens, het Oost-Noordbrabants. In de meeste van deze dialekten viel de voor *r* + dentaal gerekte *a* met de in open syllaben gerekte *a* samen [2], alleen niet in het Drents en Kampens, waar hij met wgerm. *â* (*æ*) samenviel [3]),

---

1) Bergsma's woordeboek geeft voor vele woorden met gerekte *a* lokale varianten met *ī* en *æ*. Ik vond niet, dat 't nu op mijn weg lag de grenslijn op te sporen.

2) [illegible] in het Maastrichts en [illegible]. Ter aanvulling van Tijdschrift 26 [illegible] hieronder door enige voorbeelden te laten zien.

3) In het Kampens, waar *â* met de ndl. [illegible] met de ndl. *a* overeenstemt, bestaan meerdere [illegible] (Gallée [illegible] § 41 en § 30); ten dele hebben we hier met leen-

in overeenstemming met de dialektgroep van Gallée. Ik geef enige vormen naast elkaar op uit het Drents, Kampens, Achterhoeks-Twents en voeg daar de Soester vormen bij naar Holthausen's Soester Mundart: in dit Westfaals dialekt is namelik eveneens gerekte *a* voor *r*-verbindingen samengevallen met wgerm. *â* (*ǣ*), hoewel Holthausen de regel ontgaan is: hij beweert (blz. 23 v., § 85), dat *a* alleen vóór *rn* en *rd* tot *ą̄* (zo duidt hij de representant van wgerm. *â* [*ǣ*] aan) geworden is, »in allen andern fällen" tot *ā*. Onder de voorbeelden van die »andere fälle" zijn echter enige woorden met alleen een *r* of een dubbele *r* na de *a* en als we die er aftrekken, blijven over: *kātə* ‘kaart’, *tātə* ‘taart’, *kādl* ‘Karel’, alle drie leenwoorden, die evenzeer als *kaaʳte* ‘kaart’ en *kaarde* ‘distel’ bij Gallée en *kā·tə* ‘kaart’, *anvā·n̥* ‘aanvaarden’, *tā·tə* ‘taart’ bij Gunnink eerst ontleend zijn nadat in de andere woorden met gerekte *ar* de vokaal zijn *å*-timbre had gekregen. Een oude klankwettige Soestse vorm is echter *vą̄tl* ‘wrat’, dat Holthausen tengevolge van zijn verkeerde klankwet-formulering gedwongen is als »analogiebildung" te verklaren. — Maar dit slechts terloops; wij vatten de draad weder op en geven de beloofde voorbeelden: Bergsma *baord*, Gunnink *bōᵃt*, Gallée *baord*, Holthausen *bą̄t* ‘baard’, — Bergsma *gaoren* (NB. Aldus in Borger en Koekange, bij samenstellingen geeft B. ook andere gemeenten en zelfs »W[est]-Dr[enthe]" op; opvallend is *gèren* in Dwingeloo, waarschijnlik ontleend), Gunnink *gōᵃn̥*, Gallée *gaoren* (en *garen*, blijkbaar ontleend), Holth. *xą̄rən*, — Gunnink *zwōᵃrə*, Gallée *zwaord*, Holth. *svą̄tl* ‘zwoord’. Voor meer voorbeelden voor 't Kampens en Soests zie de desbetreffende §§ bij Gunnink en Holthausen, voor Gallée's dialekt verwijs ik nog naar Tijdschr. 26, 47 v., uit 't Drentse

---

woorden uit het Beschaafd te doen, ten dele moeten we die „uitzonderingen" verklaren uit 't feit dat 't Kampens in sterker mate dan bijv. het Twents of Achterhoeks een mengdialekt is. De lijst van § 41 is zeer onzaakkundig samengesteld; ieder die iets van ndl. dialekten weet, begrijpt onmiddellik, dat bijv. *tafel* en *slaan* (e. a. woorden met *h*-wegval) hier niet horen. Het aantal woorden met *ō* uit gerekte *a* is dus belangrijk kleiner dan Gunnink meent.

Digitized by Google

woordeboekje van Bergsma citeer ik nog: *aor(d)en* ‘aarden’, *aorend* ‘doffer’, *baors*, *baos* ‘baars’.

Er volgen enige voorbeelden voor b. en c. (*èr* resp. *ĕr*). Het Soests laat ik er buiten, ook het Achterhoeks-Overijsels, waarvoor Tijdschr. 26 al voorbeelden zijn gegeven; voor b. moet ik helaas ook het Drents zonder voorbeelden laten: want Bergsma's afl. 1 loopt tot *giebe* en het prefix *aarts-*, 't enige voorbeeld van groep b, dat in 't alfabet hiervóór komt, ontbreekt bij hem; voorbeelden van c. zijn Drents *eerde*, *eer* ‘aarde’ (met talrijke samenstellingen; *aorde*, dat hiernaast voor Hoogeveen, Beilen, Assen, Anloo, Borger wordt opgegeven, is blijkbaar een leenwoord, door de school en andere bemiddelaars uit het Beschaafd geïmporteerd: daarop wijst ook 't karakter van de samenstellingen: *unneraordsch* ‘onderaardsch’, *aordriekskunde*, *aordbodem*; de enige verdere samenstelling is *aordappel* Norgervaart naast *eerdappel* elders), — *eerns(t)* *èèrns(t)* [1]) ‘ernst’.

Kampens. b.: *mēᵃt* ‘Maart’, *pēᵃt* ‘paard’ (Gunnink § 44), — c.: *gēᵃnə* ‘gaarne’, *kēᵃsə* ‘kaars’, *zwēᵃt* ‘zwaard’ (Gunnink § 57; het daar genoemde *ā·de* ‘aarde’ is leenwoord uit 't Beschaafd, klankwettig: *ēᵃrapəl*, *ēᵃbēzə*).

We gaan nu over tot de zuidwestelik van de 't laatst behandelde dialektgroep liggende streken, waar *a*, gerekt vóór *r* + dentaal, samenvalt met *a*, in open syllaben gerekt. Terloops deel ik even mee, dat we, wanneer we in plaats van naar 't zuidwesten naar 't noordoosten gingen, in streken zouden komen, waar de vóór *r* gerekte *a* een niet minder, maar sterker labiaal timbre heeft dan de wgerm. *â* (*ǣ*). H. Grimme, Plattdeutsche Mundarten, Sammlung Göschen 461, Leipzig 1910 geeft § 73 voor de dialekten van Assinghausen (Sauerland; na met 't Soests verwant), Ostbevern (3½ uur noordoostelik van Münster i. W.), Heide (Ditmarschen), Stavenhagen (Mecklen-

1) Hoe de verschillende *ee*'s wisselen, is me evenmin duidelik als in Gallée's dialekt. G. geeft op: *Meert* ‘Maart’, maar *pèèrd* ‘paard’, en *eerde* ‘aarde, grond’, *géérne* ‘gaarne’, maar: *kèrse* ‘kaars’, *kèrel* ‘kerel’, *stèèrn* ‘ster’.

Digitized by Google

burg-Schwerin) op: *bōr̥t* resp. *bǭrt*, *bōrt*, *bōrt* 'baard' *chōr̥n* resp. *chǭrn̥*, *gōrn*, *gōrn* 'gaarde', maar § 55: *mōn* resp. *maᵒne*, *mån*, *mån* 'maan' e. a. dgl. met oorspronkelike lange vokaal.

Uit het Roermonds citeer ik: a. *zwaard* 'zwoord' (Simons blz. 11); vgl. met rekkings-*ā*: *vader*, *gaar* (10 v.), maar met germ. *â* (*ǣ*): *aovent* enz. (26), — b. *gëërt* 'roede' (14), — c. *ëërt* 'aarde', *swëërt* 'zwaard' (aldaar).

Dergelijke *ā*-*ō*-toestanden kent het Elten-Berghs: *bāt* 'baard', *gān* 'garen' (Bruyel § 62), — *vād̥r*, *gār* (§ 61), — *jǭr̥* 'jaar', *lōtə* 'laten' (§ 92). Dit ter aanvulling van Tijdschr. 26, waar ik alleen op de Achterhoeks-Overijselse vokaalkwaliteiten opmerkzaam maakte.

Het Limburgse dialekt, door Mertens beschreven, dat zo dicht bij Roermond wordt gesproken, gaat, wat de *r*-verbindingen aangaat, met 't Roermonds samen: a. *zwaard*, *zwaars* 'zwoord' (blz. 234), — b. c. *pêêrd* 'paard', *wêêrd* 'waard', *êêrd* 'aarde' (blz. 204) en meerdere voorbeelden in het glossaar. Een voorbeeld voor oude *a* is nog *blikaars*, *bikaars* (blz. 213): dit *aars* is identies met Tongerens *n*-*ōs* in *nōsdè.rem* 'aarsdarm' (Grootaers) (blz. 152): voor Limburgse dialekten moeten we dus een grondvorm **ars* aannemen = ohd. *ars* en ablautend met **ērs*, waarop onze andere dialektvormen teruggaan (zie Tijdschr. 26, 46 en 50). — Vgl. uit hetzelfde Limburgse dialekt met rekkings-*a* *haas*, *vader*, *vare*(*n*), met oorspronkelike *â* (*ǣ*) *jaor* 'jaar', *haok* 'haak' (blz. 204).

Uit het Tongerens haal ik aan: a. *bò.d* 'baard', *gǫ̀.n* 'garen' (Grootaers blz. 152), vgl. met gerekte *a* *betòle* 'betalen', *mò.ke* 'maken' [1]) (blz. 151), met oude *â* (*ǣ*) *juer* 'jaar', *struet* 'straat' (blz. 168); — b. c. *piéᵊd* 'paard', *viéᵊs* 'vaars', *iéᵊd* 'aarde', *wiéᵊ.d* 'waard' (adject.) (blz. 137).

Ter kompletering van Tijdschr. 26 wijs ik nog op de Maastrichtse *ā*-*å̄*-toestanden: *bård* 'baard', *kārt* 'kaart' (Houben § 44); evenzo

1) Het al of niet voorkomen van een punt achter de klinker duidt aksentverschillen aan.

gāpə 'gapen', *vājər* 'vader' enz. (§ 49), maar: *jaor* 'jaar' *laotə* 'laten' (§ 105). De schijnbare uitzonderingen *zwaors* 'zwoord' en *aordəg* 'aardig' (§ 44) hebben een sekundaire *ao* evenals *baon* 'baan', *daog* 'dagen' enz. (§ 49): deze is een gevolg van de »zweigipflig-zirkumflektierte Betonung": zie J. H. Kern, Indogerm. Forsch. 26, 258 vv., spesiaal 262 en 270 v.

Naar V. d. Brands woordelijst in Onze Volkstaal 1 citeer ik de volgende Oost-Noordbrabantse vormen van klasse a.: *aort* 'geaardheid enz.', met de afleidingen *aorden*, *aoren* en *aordig*, *aorig*, *baort* 'afval van vlas', *schaort* 'schaarde enz.', *zwaort* 'zwoord'. De *ao* is overigens de klank van de gerekte *a* vóór dentalen, terwijl deze voor labialen en gutturalen *ā* oplevert; oude *â* (*ǣ*) echter wordt *ō*: zie Tijdschr. 30, 176—178. Met verkorte klinkers vinden we *găoren* 'garen' blijkens Onze Volkstaal 2, 160, maar blijkens de woordelijst *schars* 'schaars' (eventueel een jong woord in dit dialekt) en blijkens O. V. 1, 83 *vaart* »met volkomen, doch korten klinker"; dgl. vormen met klinkerverkorting doen natuurlik ook al is hun korte *a* klankwettig, niets aan het feit af, dat de gerekte *a* vóór *r* met de gerekte *a* in oorspr. open syllaben samenvalt; *vaart* staat op één lijn met *vader*, *water* e. dgl., die in hetzelfde lijstje voorkomen. Hoe ze te verklaren zijn, is een kwestie voor zich. Ik heb het niet onderzocht; voorlopig verwijs ik naar Onze Volkstaal 2, 159 v., zonder te beweren, dat daar het laatste woord over dit moeilike probleem gezegd is. Ik laat nu de voorbeelden voor b. en c. volgen, die in V. d. B.'s glossaar voorkomen: *Mèrt* 'Maart', *pèrt* mv. *pēert* 'paard', *vèrdig*, *vèrrig* 'gereed'; *eert* o. 'aarde, grond', *èrpel* 'aardappel', *èrs* 'aars', *geerrz* 'gaarne', *hèrt* 'haard', *kèrs* (en *kars*, ontl.?) 'kaars', *keerrz* 'karnton' (zie Tijdschr. 26, 53, over de grondvorm ook Franck-Van Wijk, Etym. Wdb. s. v. *karn*), *kèrrzen* 'karnen', *keerrz* 'kern', *lanteerrz* 'lantaarn', *merel* (westelik; vermeld in de bet. 'een uit den duim gezogen verhaal, een canard'), *staarrz* 'ster', *wèrt* 'waard'; nog enige voorbeelden vindt men O. V. 1, blz. 90. Zeer opvallend is de korte *è* in zoveel woorden: wel-

Digitized by Google

licht echter zou ik hem minder opvallend vinden, als ik een grondig onderzoek had ingesteld naar de sekundaire rekkingen en verkortingen van vokalen in Van der Brands dialekt. In ieder geval geloof ik, aangezien wę bij deze woorden vokaalrekking aantreffen in alle omringende dialekten, in een groot, samenhangend gebied, dat veel meer dan de Saksiese en Frankiese en zgn. „Frankies-Friese" dialekten van Nederland en België omvat, dat we sekundaire verkorting moeten aannemen en niet zoals V. d. B. wil (O. V. 1, 164) behoud van de korte *e*. Ik onderzocht de kwestie niet nader, aangezien het er mij op 't ogenblik alleen om te doen was, te konstateren, dat de vokaal van onze gevallen b. en c. *e*-timbre bewaart, en afwijkt van de oorspr. *a*. Ook 't woord *staarrz* is me een raadsel, in ieder geval echter blijft ook bij dit woord de oorspr. *e* verschillend van de vokaal van ndl. *baard*, *garen*, die zich in de richting naar *o* ontwikkelde.

De Zuidbrabantse toestanden van Leuven zijn zeer doorzichtig. Blijkens Goemans blz. 39 hebben *būd* 'baard', *būs* 'baars' 't zelfde vokalisme als *būs* 'baas', *gūten* 'gaten', *zūd* 'zaad', terwijl blijkens blz. 29 v. *ē* en *é* voor *r* + dentaal samenvallen in *jē̍*, waaruit na *w* *ē̍* ontstond: *pjē̍d* 'paard', *vjē̍s* 'vaars', *jē̍r* 'aarde' *wē̍d* 'waard' (bnw. en znw.).

Even doorzichtig 't Aalsts: dezelfde vokaal als *oıs* 'haas', *roıd* 'raad' (blz. 31 bij Colinet) hebben *oırd* 'aard', *boırd* 'baard' enz. (zie C.'s glossaar; voorbeelden van b en c: *meırt* 'Maart', *peırd* 'paard' (glossaar, *meırt* in de grammatika op een verkeerde plaats, § 8, 4°, blz. 21), *eırde* 'aarde' enz. (§ 8, 2°, blz. 20).

Het Antwerps heeft *bôrt* 'baard', *vôrt* 'vaart', *kôrt* 'kaart'; evenzo *vôrə* 'varen', *lôtə* 'laten' (Smout § 43 met Aanm.); b- en c-voorbeelden zijn *pêrt* 'paard', *kêrs* 'kaars', *pêrəl* 'parel' (§ 37). In een „aanmerking" wordt de mening uitgesproken, dat die *ê* blijkens het woord *jârt* 'aarde, grond' uit *iē*, *iê* ontstaan is; dat is zeer waarschijnlik, aangezien 1. blijkens § 34 in naburige dorpen vormen als *pjêrt* 'paard, *stjêrt* 'staart' voorkomen en 2. het Leuvens een dgl. klankontwikkeling vertoont.

Digitized by Google

In Gent zegt men (Boucherij blz. 627) *board* ʻbaardʼ, *toarte* ʻtaartʼ e. dgl. [1]) evenals *'k spoare*, *'k voare* ʻik spaarʼ resp. ʻik vaarʼ en *zwoar* ʻzwaarʼ, daarentegen *pird* ʻpaardʼ, *irde* ʻaardeʼ [2]) enz.

Wij komen nu tot het Westvlaams. In dit dialekt zijn de in open lettergrepen gerekte germ. *ă* en de wgerm. *â* (*ǣ*) samengevallen in *ao* vóór dentalen, *ā* voor labialen en gutturalen: zie Tijdschr. 30, 168 v. Ook oude *ă* levert bij rekking vóór *r* + dentaal *ao* op: *baord* ʻbaardʼ, *baos* ʻbaarsʼ [ook ʻbaasʼ], *kaortə* ʻkaartʼ, *taortə* ʻtaartʼ, *aord* ʻaardʼ (weinig gebruikelik), *gaoren* ʻgarenʼ. Professor Vercoullie, die met zijn bekende vriendelikheid me hierover inlichtte, vestigde ook mijn aandacht op het woord *zweerd* ʻzwoordʼ, dat niet bij De Bo, maar wel in de Loquela voorkomt. Dit woord heeft de zgn. „zware" *e*, die — ik citeer prof. Vercoullie's woorden — „voor ons oor nagenoeg de *a* van het Haagsche *jaar*," m. a. w. een *æ*-klank is. Vermoedelik heeft *zweerd* een umlauts-*e*, hoewel een oude *ē*, met *a* ablautend, ook de zware *e* zou hebben opgeleverd. Immers volgens Vercoullie Onze Volkstaal 2, 9 korrespondeert deze zware *e*, die ook „de klank der zachte *e* vóór *r*" is (dus in *verteren* e. dgl.) met de ndl. lange *a* in *haard*, *paard*, *waard*, *zwaard*, *staart*, *gaarn*, *lantaarn*, *kaars*, *laars*, *paars*, *aarde*, *aanvaarden*.

II. Het Westvlaams van Maerlant.

Hoe luidden de Westvlaamse woorden *baord*, *paerd*, *aerde* [3]) enz. in de Middeleeuwen? Natuurlik laat zich de juiste klank en de juiste betoning niet opsporen, maar bij benadering kunnen wij toch wel altans de klankwaarde vaststellen.

Voor dit doel onderzocht ik de rijmen van Maerlants Strofiese Gedichten. Ik koos juist deze uit, omdat we hier in elke strofe 8 rijmende regels (in sommige gedichten twee maal 4 regels) en nog eens 5 met een ander rijm vinden, zodat we, mits we

1) *Moarte* is vermoedelik ʻMaartenʼ en niet ʻMaartʼ.

2) Naast *irrebeze* 't uit 't Beschaafd ontleende *oarbevijnge*. In allerlei dialekten komen *aarde* en samenstellingen hiermee voor als „geleerde" ontleningen.

3) *Ae* duidt hier de „zware" *e* aan.

Digitized by Google

rijmen met *r*-verbindingen tegenkomen, ook dadelik een omvangrijk en duidelik sprekend materiaal hebben.

Ik geef hieronder een lijst van de rijmen, die ik aantrof: ik deel die in twee klassen in: onder I vindt men die rijmwoord-groepen, waaronder vormen voorkomen met 't zij wgerm. *a*, *â* in oorspronkelik open lettergreep vóór *r* + vokaal + dentaal 't zij in gesloten lettergreep vóór *r* + dentaal gerekte germ. *ă*, onder II de rijmwoord-groepen, waarin vormen met *ê* uit germ. *ai* voorkomen. In overeenstemming met de uitgave van Franck en Verdam schrijf ik in het eerste geval ook al de andere rijmwoorden met *a*, *ae*, in 't tweede met *e*, *ee*. De handschriften wijken in dit opzicht belangrijk van elkaar af, en hoe Maerlant zelf spelde is niet wel vast te stellen, mede doordat de klankgroepen *aer*, *eer*, *ar*, *er* in de Middeleeuwen zovaak door een abbreviatuur werden weergegeven.

I. Martijn I, str. 14: *ter hellen waert* — *vaert* (znw.) — *spaert* — *verswaert* — *begaert* ('begeert') — *mesbaert* — *vertaert* ('verteert') — *aert* ('aard').

str. 27: *waerde* (znw. v.) — *swaerde* ('zwaarden') — *vervaerde* — *daerde* ('de aarde') — *openbaerde*.

str. 31: *aerde* (dat v. *aert*) — *hovaerde* — *waerde* (mv. van *waert* 'dignus') — *begaerde* — *spaerde*.

Martijn II, str. 8: *waert* ('dignum') — *spaert* — *aert* ('aard') — *vaert* (3. pers. enk.) — *hinderwaert* — *begaert* — *beswaert* — *tswaert*.

Martijn III, str. 28: *ghevaren* (verl. deelw.) — *twaren* — *sparen* — *caren* — *verbaren* — *scaren* ('heirscharen') — *verclaren* — *waren* ('erant').

str. 36: *twaren* — *waren* ('erant') — *martelaren* — *mesbaren* — *verclaren* — *verswaren* — *caren* — *sparen*.

Clausule, str. 13: *jaren* — *tewaren* — *scaren* ('heirscharen') — *varen* (inf.) — *misbaren*.

str. 19: *gaerde* 'tak' — *baerde* (praet.) — *waerde* (bnw.) — *spaerde* — *begaerde* — *daerde* ('de aarde') — *vermaerde* ('bekend maakte') — *ghevaerde* ('gezelschap').

Digitized by Google

maar in het oosten niet: daar worden *e* en »umgelautete" *a* gerepresenteerd door een palatalen klinker, niet-»umgelautete" *a* door een niet-palatalen." Dit kan veel nauwkeuriger gezegd worden: globaal gesproken, vallen oude *ar* en *ĕr*, *ĕr* bij rekking vóór dentalen samen in het Zeeuws en Hollands. In de door Verschuur, Van Weel, Opprel besproken dialekten vinden we *ǣr* (Opprel: *aer*) en dit is in 't algemeen de uitspraak op de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden. Maar ook in 't kontinentale Zuid-Holland ten noorden van de eilanden zijn voorzover mij bekend is overal de klankgroepen in kwestie samengevallen en wel deels in *ār*, deels in *ǣr*. Voor de grens tusschen 't *ār*- en 't *ǣr*-gebied heb ik geen gegevens: vermoedelik dekt deze zich met die van het *ǣ*- en *ā*-gebied op Te Winkels taalkaart (zie Tijdschrift 30, 162) en ook de noordgrens van het *ār*-gebied zal wel ongeveer of geheel samenvallen met die van Te Winkels *ā*-gebied. Met evenveel recht als we Tijdschr. 30, 163 v. met Te Winkel de *ā* in andere verbindingen uit *ǣ* hebben afgeleid, mogen we dit ook met de *ā* in de klankgroep *ār* doen en wanneer we in de Middeleeuwen in het Zeeuws-Hollands in tegenstelling tot oosteliker dialekten spellingen als *aerde*, *paert* (oosteliker *eerde*, *peert*) gewoon zijn aan te treffen, dan moeten we aan de *ae* van dergelijke woorden hoogstwaarschijnlik de klankwaarde *ǣ* toekennen.

Over het Zaans oriënteert ons Boekenoogen blz. XVII, § 23, XXI, § 36: *ĕr* en *ĕr* vóór dentaal treden als *eer* op, met oorspronkelike *ar* vinden we *baard* en *Maartə* ('Martinus') benevens *paart* 'part'. Maar hiernaast staan *beers* 'baars', *gêrə* 'garen', *keert* 'kaart'. Ongetwijfeld hebben, zoals ook Boekenoogen meent, deze laatste vormen het van ouds Zaanse klanktype — hoe zouden ze anders te verklaren zijn? — en de *aa*-vormen komen uit het zuidelikere Hollands evenals zoveel vormen van het Zaanse dialekt. Of we regelrechte rekking van een oer-Zaans *er* (uit *ar*) tot *eer* moeten aannemen of wel *eer* via *ǣr*, *ā'r* op *a'r* moeten terugvoeren, doet er voor ons op 't ogenblik weinig toe. We zijn tevreden met te konstateren, dat het Zaans afwijkt van

Digitized by Google

het zuidelikere Hollands, maar in zoverre er mee overeenkomt, dat de klankwettige representanten van gerekte *ar*, *èr*, *ĕr* voor dentalen samenvallen. De woorden *woerd* 'waard, mannetjeseend', *woert*, *woort* 'wrat', *zwoerd*, *zwoord* 'zwoord' kunnen voor een klankwet »*ǣ* > *ā* > *oe*, *oo* tussen *w* en *r* + dentaal" worden aangevoerd, in dit verband interesseert deze kwestie ons echter minder en we gaan liever over tot de andere dialekten.

Alle andere door mij onderzochte dialekten vertonen verschillende behandeling van oude *ar* ener- en *èr*, *ĕr* anderzijds. Het zou van groot belang zijn, als we de nauwkeurige grenslijn tussen dit dialektgebied en het Hollands-Zeeuwse wisten, maar zover zijn we helaas nog niet, we zijn nog aangewezen op die tongvallen, waarover wat gepubliseerd is.

Tijdschrift 26 raadpleegde ik de monografieën van Van de Water, Van Schothorst, Gallée, Bruyel, Houben voor het Bommelerwaards resp. 't N.-W.-Veluws, de Saksiese dialekten van Overijsel en Gelderland, het Elten-Berghs, het Maastrichts. De overige dialekten, waarvoor dezelfde scheiding tussen *ar* en *èr*, *ĕr* geldt en die ik nu achtereenvolgens ga behandelen, zijn: het Noordhorns (beschreven door W. de Vries), het Drents (Bergsma), het Kampens (Gunnink), het Roermonds (Simons), het Limburgs tussen Roermond en Weert (Mertens), het Tongerens (Grootaers), het Oost-Noordbrabants (Van der Brand), het Leuvens (Goemans), het Aalsts (Colinet), het Antwerps (Smout), het Gents (Boucherij), het Westvlaams (Vercoullie). In veel gevallen zal ik kunnen volstaan met het citeren van enige vormen: onder a. vindt men dan de woorden met germ. *a* zonder volgende umlautsfaktor, onder b. woorden met germ. *a* met volgende umlautsfaktor (= woorden met *è*), sub c. woorden met germ. *e* (*ĕ*).

We beginnen met het Noordhorns: a. $bo^{a}rt$ 'baard', $bo^{a}rs$ 'baars', $go^{a}r_{n}$ 'garen' (De Vries § 80); o^{a} is verder de representant van de rekkings-*a* (§ 91) en van de wgerm. *â* (*ǣ*) (§ 101), — b. $Me^{i}rt$ 'Maart', $ve^{i}rs$ 'vaars' (§ 128), — c. $e^{i}r$ 'aarde, grond', $ste^{i}r_{n}$ 'ster' (§ 82).

Hetgeen voor 't Noordhorns geldt, geldt vermoedelik voor de

Digitized by Google

taal van de hele of bijna de hele provinsie Groningen, hoewel natuurlik de klankwaarde van de vokalen niet presies met die in het Noordhorns behoeft overeen te stemmen: het komt slechts op de klankverhouding der vormkategorieën aan.

Ik deelde mee, dat in 't Noordhorns 't rekkingsprodukt van *a* voor *r* + dentaal samenvalt met de *ā* en *â*, maar ik zweeg er van, welke klinkers zijn samengevallen in *eⁱ*, dat we als rekkingsprodukt van *ė*, *ë* voor *r* + dentaal leerden kennen. Op deze kwestie ga ik nu niet in, ook niet bij de andere dialekten. Ik hoop later nog eens een studie te wijden aan de vraag, in hoeverre in onze dialekten de verschillende *ē*-klanken (1. door rekking van *ė*, *ë* vóór *r* + dentaal, 2. uit *ë* in open syllaben, 3. uit *ė* in open syllaben, 4. uit *i* in open syllaben, 5. uit *ai*, 6 umlaut van *â*, 7. door lokale rekking van *i* voor *r* + dent.) zijn samengevallen. Op 't ogenblik zou deze kwestie me te ver van honk brengen en bovendien het overzicht over waar 't op aankomt bemoeiliken.

Tijdschrift 26, 47 noot wees ik er op, dat in de door Gallée behandelde dialektgroep de vóór *r* + dentaal gerekte *a*, voorzover niet »umgelautet", samenvalt met de oorspronkelik lange *â* (*ǣ*) en niet met de in open lettergrepen door rekking ontstane *ā*. Nu bestaan er op het Nederlands taalgebied nog andere dialekten, die de *ā* en *â* onderscheiden: van de hierboven opgesomde dialekten behoren daartoe: een deel van het Drents, grenzend aan het Overijsels [1]), het Kampens, het Roermonds, 't door Mertens beschreven dialekt, het Tongerens, het Oost-Noordbrabants. In de meeste van deze dialekten viel de voor *r* + dentaal gerekte *a* met de in open syllaben gerekte *a* samen [2]), alleen niet in het Drents en Kampens, waar hij met wgerm. *â* (*ǣ*) samenviel [3]),

1) Bergsma's woordeboek geeft voor vele woorden met gerekte *a* lokale varianten met *ā* en *ao*. Ik vond niet, dat 't nu op mijn weg lag de grenslijn op te sporen.

2) Evenzo in het Maastrichts en Elten-Berghs. Ter aanvulling van Tijdschrift 26 hoop ik dat hieronder door enige voorbeelden te laten zien.

3) In het Kampens, waar *ā*· met de ndl. *ā*, *ō̜* met de ndl. *â* overeenstemt, bestaan meerdere uitzonderingen (Gunnink § 41 en § 50): ten dele hebben we hier met leen-

Digitized by Google

in overeenstemming met de dialektgroep van Gallée. Ik geef enige vormen naast elkaar op uit het Drents, Kampens, Achterhoeks-Twents en voeg daar de Soester vormen bij naar Holthausen's Soester Mundart: in dit Westfaals dialekt is namelik eveneens gerekte *a* voor *r*-verbindingen samengevallen met wgerm. *â* (*ǣ*), hoewel Holthausen de regel ontgaan is: hij beweert (blz. 23 v., § 85), dat *a* alleen vóór *rn* en *rd* tot *ą̄* (zo duidt hij de representant van wgerm. *â* [*ǣ*] aan) geworden is, »in allen andern fällen" tot *ā*. Onder de voorbeelden van die »andere fälle" zijn echter enige woorden met alleen een *r* of een dubbele *r* na de *a* en als we die er aftrekken, blijven over: *kātə* 'kaart', *tātə* 'taart', *kādl* 'Karel', alle drie leenwoorden, die evenzeer als *kaa*^{r}*te* 'kaart' en *kaarde* 'distel' bij Gallée en *kā·tə* 'kaart', *anvā·n̥* 'aanvaarden', *tā·tə* 'taart' bij Gunnink eerst ontleend zijn nadat in de andere woorden met gerekte *ar* de vokaal zijn *å*-timbre had gekregen. Een oude klankwettige Soestse vorm is echter *vą̄tl* 'wrat', dat Holthausen tengevolge van zijn verkeerde klankwet-formulering gedwongen is als »analogiebildung" te verklaren. — Maar dit slechts terloops; wij vatten de draad weder op en geven de beloofde voorbeelden: Bergsma *baord*, Gunnink *bō*^{a}*t*, Gallée *baord*, Holthausen *bą̄t* 'baard', — Bergsma *gaoren* (NB. Aldus in Borger en Koekange, bij samenstellingen geeft B. ook andere gemeenten en zelfs »W[est]-Dr[enthe]" op; opvallend is *gèren* in Dwingeloo, waarschijnlik ontleend), Gunnink *gō*^{a}*n̥*, Gallée *gaoren* (en *garen*, blijkbaar ontleend), Holth. *xą̄rən*, — Gunnink *zwō*^{a}*rə*, Gallée *zwaord*, Holth. *svą̄tl* 'zwoord'. Voor meer voorbeelden voor 't Kampens en Soests zie de desbetreffende §§ bij Gunnink en Holthausen, voor Gallée's dialekt verwijs ik nog naar Tijdschr. 26, 47 v., uit 't Drentse

---

woorden uit het Beschaafd te doen, ten dele moeten we die „uitzonderingen" verklaren uit 't feit dat 't Kampens in sterker mate dan bijv. het Twents of Achterhoeks een mengdialekt is. De lijst van § 41 is zeer onzaakkundig samengesteld; ieder die iets van ndl. dialekten weet, begrijpt onmiddellik, dat bijv. *tafel* en *slaan* (e. a. woorden met *h*-wegval) hier niet horen. Het aantal woorden met *ŏ* uit gerekte *a* is dus belangrijk kleiner dan Gunnink meent.

Digitized by Google

woordeboekje van Bergsma citeer ik nog: *aor(d)en* ‘aarden’, *aorend* ‘doffer’, *baors*, *baos* ‘baars’.

Er volgen enige voorbeelden voor b. en c. (*èr* resp. *ĕr*). Het Soests laat ik er buiten, ook het Achterhoeks-Overijsels, waarvoor Tijdschr. 26 al voorbeelden zijn gegeven; voor b. moet ik helaas ook het Drents zonder voorbeelden laten: want Bergsma's afl. 1 loopt tot *giebe* en het prefix *aarts-*, 't enige voorbeeld van groep b, dat in 't alfabet hiervóór komt, ontbreekt bij hem; voorbeelden van c. zijn Drents *eerde*, *eer* ‘aarde’ (met talrijke samenstellingen; *aorde*, dat hiernaast voor Hoogeveen, Beilen, Assen, Anloo, Borger wordt opgegeven, is blijkbaar een leenwoord, door de school en andere bemiddelaars uit het Beschaafd geïmporteerd: daarop wijst ook 't karakter van de samenstellingen: *unneraordsch* ‘onderaardsch’, *aordriekskunde*, *aordbodem*; de enige verdere samenstelling is *aordappel* Norgervaart naast *eerdappel* elders), — *eerns(t)* *èèrns(t)* [1]) ‘ernst’.

Kampens. b.: *mēᵃt* ‘Maart’, *pēᵃt* ‘paard’ (Gunnink § 44), — c.: *gēᵃnə* ‘gaarne’, *kēᵃsə* ‘kaars’, *zwēᵃt* ‘zwaard’ (Gunnink § 57; het daar genoemde *ā·de* ‘aarde’ is leenwoord uit 't Beschaafd, klankwettig: *ēᵃrapəl*, *ēᵃbēzə*).

We gaan nu over tot de zuidwestelik van de 't laatst behandelde dialektgroep liggende streken, waar *a*, gerekt vóór *r* + dentaal, samenvalt met *a*, in open syllaben gerekt. Terloops deel ik even mee, dat we, wanneer we in plaats van naar 't zuidwesten naar 't noordoosten gingen, in streken zouden komen, waar de vóór *r* gerekte *a* een niet minder, maar sterker labiaal timbre heeft dan de wgerm. *â* (*ǣ*). H. Grimme, Plattdeutsche Mundarten, Sammlung Göschen 461, Leipzig 1910 geeft § 73 voor de dialekten van Assinghausen (Sauerland; na met 't Soests verwant), Ostbevern (3¹/₃ uur noordoostelik van Münster i. W.), Heide (Ditmarschen), Stavenhagen (Mecklen-

1) Hoe de verschillende *ee*'s wisselen, is me evenmin duidelik als in Gallée's dialekt. G. geeft op: *Meert* ‘Maart’, maar *pèèrd* ‘paard’, en *eerde* ‘aarde, grond’, *géérne* ‘gaarne’, maar: *kèrse* ‘kaars’, *kèrel* ‘kerel’, *stèèrn* ‘ster’.

Digitized by Google

burg-Schwerin) op: *bōṛt* resp. *bǭʳt*, *bōʳt*, *bōʳt* 'baard' *ᶜʰōṛn* resp. *chǭʳṇ*, *gōʳn*, *gōʳn* 'gaarde', maar § 55: *mōn* resp. *maᵒne*, *mån*, *mån* 'maan' e. a. dgl. met oorspronkelike lange vokaal.

Uit het Roermonds citeer ik: a. *zwaard* 'zwoord' (Simons blz. 11); vgl. met rekkings-*ā*: *vader*, *gaar* (10 v.), maar met germ. *â* (*ǣ*): *aovent* enz. (26), — b. *gëërt* 'roede' (14), — c. *ëërt* 'aarde', *swëërt* 'zwaard' (aldaar).

Dergelijke *ā*-*ō*-toestanden kent het Elten-Berghs: *bāt* 'baard', *gān* 'garen' (Bruyel § 62), — *vādṛr*, *gār* (§ 61), — *jōṛr* 'jaar', *lōtə* 'laten' (§ 92). Dit ter aanvulling van Tijdschr. 26, waar ik alleen op de Achterhoeks-Overijselse vokaalkwaliteiten opmerkzaam maakte.

Het Limburgse dialekt, door Mertens beschreven, dat zo dicht bij Roermond wordt gesproken, gaat, wat de *r*-verbindingen aangaat, met 't Roermonds samen: a. *zwaard*, *zwaars* 'zwoord' (blz. 234), — b. c. *pêêrd* 'paard', *wêêrd* 'waard', *êêrd* 'aarde' (blz. 204) en meerdere voorbeelden in het glossaar. Een voorbeeld voor oude *a* is nog *blikaars*, *bikaars* (blz. 213): dit *aars* is identies met Tongerens *n*-*ò̄s* in *nò̄sdè.rem* 'aarsdarm' (Grootaers) (blz. 152): voor Limburgse dialekten moeten we dus een grondvorm **ars* aannemen = ohd. *ars* en ablautend met **ērs*, waarop onze andere dialektvormen teruggaan (zie Tijdschr. 26, 46 en 50). — Vgl. uit hetzelfde Limburgse dialekt met rekkings-*a* *haas*, *vader*, *vare*(*n*), met oorspronkelike *â* (*ǣ*) *jaor* 'jaar', *haok* 'haak' (blz. 204).

Uit het Tongerens haal ik aan: a. *bò̄.d* 'baard', *gò̄.n* 'garen' (Grootaers blz. 152), vgl. met gerekte *a* *betò̄le* 'betalen', *mò̄.ke* 'maken' [1]) (blz. 151), met oude *â* (*ǣ*) *juer* 'jaar', *struet* 'straat' (blz. 168); — b. c. *piē²d* 'paard', *viē²s* 'vaars', *iē²d* 'aarde', *wiē².d* 'waard' (adject.) (blz. 137).

Ter kompletering van Tijdschr. 26 wijs ik nog op de Maastrichtse *ā*-*å̄*-toestanden: *bārd* 'baard', *kārt* 'kaart' (Houben § 44); evenzo

1) Het al of niet voorkomen van een punt achter de klinker duidt aksentverschillen aan.

Digitized by Google

gāpə 'gapen', *vājər* 'vader' enz. (§ 49), maar: *jaor* 'jaar' *laotə* 'laten' (§ 105). De schijnbare uitzonderingen *zwaors* 'zwoord' en *aordəg* 'aardig' (§ 44) hebben een sekundaire *ao* evenals *baon* 'baan', *daog* 'dagen' enz. (§ 49): deze is een gevolg van de »zweigipflig-zirkumflektierte Betonung": zie J. H. Kern, Indogerm. Forsch. 26, 258 vv., spesiaal 262 en 270 v.

Naar V. d. Brands woordelijst in Onze Volkstaal 1 citeer ik de volgende Oost-Noordbrabantse vormen van klasse a.: *aort* 'geaardheid enz.', met de afleidingen *aorden*, *aoren* en *aordig*, *aorig*, *baort* 'afval van vlas', *schaort* 'schaarde enz.', *zwaort* 'zwoord'. De *ao* is overigens de klank van de gerekte *a* vóór dentalen, terwijl deze voor labialen en gutturalen *ā* oplevert; oude *â* (*ǣ*) echter wordt *ō*: zie Tijdschr. 30, 176—178. Met verkorte klinkers vinden we *găoren* 'garen' blijkens Onze Volkstaal 2, 160, maar blijkens de woordelijst *schars* 'schaars' (eventueel een jong woord in dit dialekt) en blijkens O. V. 1, 83 *vaart* »met volkomen, doch korten klinker"; dgl. vormen met klinkerverkorting doen natuurlik ook al is hun korte *a* klankwettig, niets aan het feit af, dat de gerekte *a* vóór *r* met de gerekte *a* in oorspr. open syllaben samenvalt; *vaart* staat op één lijn met *vader*, *water* e. dgl., die in hetzelfde lijstje voorkomen. Hoe ze te verklaren zijn, is een kwestie voor zich. Ik heb het niet onderzocht; voorlopig verwijs ik naar Onze Volkstaal 2, 159 v., zonder te beweren, dat daar het laatste woord over dit moeilike probleem gezegd is. Ik laat nu de voorbeelden voor b. en c. volgen, die in V. d. B.'s glossaar voorkomen: *Mèrt* 'Maart', *pèrt* mv. *pēert* 'paard', *vèrdig*, *vèrrig* 'gereed'; *eert* o. 'aarde, grond', *èrpel* 'aardappel', *èrs* 'aars', *geerrz* 'gaarne', *hèrt* 'haard', *kèrs* (en *kars*, ontl.?) 'kaars', *keerrz* 'karnton' (zie Tijdschr. 26, 53, over de grondvorm ook Franck-Van Wijk, Etym. Wdb. s. v. *karn*), *kèrrzen* 'karnen', *keerrz* 'kern', *lanteerrz* 'lantaarn', *merel* (westelik; vermeld in de bet. 'een uit den duim gezogen verhaal, een canard'), *staarrz* 'ster', *wèrt* 'waard'; nog enige voorbeelden vindt men O. V. 1, blz. 90. Zeer opvallend is de korte *è* in zoveel woorden: wel-

Digitized by Google

licht echter zou ik hem minder opvallend vinden, als ik een grondig onderzoek had ingesteld naar de sekundaire rekkingen en verkortingen van vokalen in Van der Brands dialekt. In ieder geval geloof ik, aangezien wę bij deze woorden vokaalrekking aantreffen in alle omringende dialekten, in een groot, samenhangend gebied, dat veel meer dan de Saksiese en Frankiese en zgn. „Frankies-Friese" dialekten van Nederland en België omvat, dat we sekundaire verkorting moeten aannemen en niet zoals V. d. B. wil (O. V. 1, 164) behoud van de korte *e*. Ik onderzocht de kwestie niet nader, aangezien het er mij op 't ogenblik alleen om te doen was, te konstateren, dat de vokaal van onze gevallen b. en c. *e*-timbre bewaart, en afwijkt van de oorspr. *a*. Ook 't woord *staarrz* is me een raadsel, in ieder geval echter blijft ook bij dit woord de oorspr. *e* verschillend van de vokaal van ndl. *baard*, *garen*, die zich in de richting naar *o* ontwikkelde.

De Zuidbrabantse toestanden van Leuven zijn zeer doorzichtig. Blijkens Goemans blz. 39 hebben *būd* 'baard', *būs* 'baars' 't zelfde vokalisme als *būs* 'baas', *gūten* 'gaten', *zūd* 'zaad', terwijl blijkens blz. 29 v. *ē* en *ê* voor *r* + dentaal samenvallen in *jē̦*, waaruit na *w ē̦* ontstond: *pjē̦d* 'paard', *vjē̦s* 'vaars', *jē̦r* 'aarde' *wē̦d* 'waard' (bnw. en znw.).

Even doorzichtig 't Aalsts: dezelfde vokaal als *oɪs* 'haas', *roɪd* 'raad' (blz. 31 bij Colinet) hebben *oɪrd* 'aard', *boɪrd* 'baard' enz. (zie C.'s glossaar; voorbeelden van b en c: *meɪrt* 'Maart', *peɪrd* 'paard' (glossaar, *meɪrt* in de grammatika op een verkeerde plaats, § 8, 4°, blz. 21), *eɪrde* 'aarde' enz. (§ 8, 2°, blz. 20).

Het Antwerps heeft *bôrt* 'baard', *vôrt* 'vaart', *kôrt* 'kaart'; evenzo *vôrə* 'varen', *lôtə* 'laten' (Smout § 43 met Aanm.); b- en c-voorbeelden zijn *pêrt* 'paard', *kêrs* 'kaars', *pêrəl* 'parel' (§ 37). In een „aanmerking" wordt de mening uitgesproken, dat die *ê* blijkens het woord *jârt* 'aarde, grond' uit *iē*, *iê* ontstaan is; dat is zeer waarschijnlik, aangezien 1. blijkens § 34 in naburige dorpen vormen als *pjêrt* 'paard, *stjêrt* 'staart' voorkomen en 2. het Leuvens een dgl. klankontwikkeling vertoont.

Digitized by Google

In Gent zegt men (Boucherij blz. 627) *board* ‘baard’, *toarte* ‘taart’ e. dgl. [1]) evenals *'k spoare*, *'k voare* ‘ik spaar’ resp. ‘ik vaar’ en *zwoar* ‘zwaar’, daarentegen *pird* ‘paard’, *irde* ‘aarde’ [2]) enz.

Wij komen nu tot het Westvlaams. In dit dialekt zijn de in open lettergrepen gerekte germ. *ă* en de wgerm. *â* (*ǣ*) samengevallen in *ao* vóór dentalen, *ā* voor labialen en gutturalen: zie Tijdschr. 30, 168 v. Ook oude *ă* levert bij rekking vóór *r* + dentaal *ao* op: *baord* ‘baard’, *baos* ‘baars’ [ook ‘baas’], *kaortə* ‘kaart’, *taortə* ‘taart’, *aord* ‘aard’ (weinig gebruikelik), *gaoren* ‘garen’. Professor Vercoullie, die met zijn bekende vriendelikheid me hierover inlichtte, vestigde ook mijn aandacht op het woord *zweerd* ‘zwoord’, dat niet bij De Bo, maar wel in de Loquela voorkomt. Dit woord heeft de zgn. „zware” *e*, die — ik citeer prof. Vercoullie's woorden — „voor ons oor nagenoeg de *a* van het Haagsche *jaar*,” m. a. w. een *æ*-klank is. Vermoedelik heeft *zweerd* een umlauts-*e*, hoewel een oude *ĕ*, met *a* ablautend, ook de zware *e* zou hebben opgeleverd. Immers volgens Vercoullie Onze Volkstaal 2, 9 korrespondeert deze zware *e*, die ook „de klank der zachte *e* vóór *r*” is (dus in *verteren* e. dgl.) met de ndl. lange *a* in *haard*, *paard*, *waard*, *zwaard*, *staart*, *gaarn*, *lantaarn*, *kaars*, *laars*, *paars*, *aarde*, *aanvaarden*.

II. Het Westvlaams van Maerlant.

Hoe luidden de Westvlaamse woorden *baord*, *paerd*, *aerde* [3]) enz. in de Middeleeuwen? Natuurlik laat zich de juiste klank en de juiste betoning niet opsporen, maar bij benadering kunnen wij toch wel altans de klankwaarde vaststellen.

Voor dit doel onderzocht ik de rijmen van Maerlants Strofiese Gedichten. Ik koos juist deze uit, omdat we hier in elke strofe 8 rijmende regels (in sommige gedichten twee maal 4 regels) en nog eens 5 met een ander rijm vinden, zodat we, mits we

1) *Moarte* is vermoedelik ‘Maarten’ en niet ‘Maart’.

2) Naast *irrebeze* 't uit 't Beschaafd ontleende *oarbevijnge*. In allerlei dialekten komen *aarde* en samenstellingen hiermee voor als „geleerde” ontleningen.

3) *Ae* duidt hier de „zware” *e* aan.

Digitized by Google

rijmen met *r*-verbindingen tegenkomen, ook dadelik een omvangrijk en duidelik sprekend materiaal hebben.

Ik geef hieronder een lijst van de rijmen, die ik aantrof: ik deel die in twee klassen in: onder I vindt men die rijmwoord-groepen, waaronder vormen voorkomen met 't zij wgerm. *a*, *â* in oorspronkelik open lettergreep vóór *r* + vokaal + dentaal 't zij in gesloten lettergreep vóór *r* + dentaal gerekte germ. *ă*, onder II de rijmwoord-groepen, waarin vormen met *ê* uit germ. *ai* voorkomen. In overeenstemming met de uitgave van Franck en Verdam schrijf ik in het eerste geval ook al de andere rijmwoorden met *a*, *ae*, in 't tweede met *e*, *ee*. De handschriften wijken in dit opzicht belangrijk van elkaar af, en hoe Maerlant zelf spelde is niet wel vast te stellen, mede doordat de klankgroepen *aer*, *eer*, *ar*, *er* in de Middeleeuwen zovaak door een abbreviatuur werden weergegeven.

I. Martijn I, str. 14: *ter hellen waert* — *vaert* (znw.) — *spaert* — *verswaert* — *begaert* ('begeert') — *mesbaert* — *vertaert* ('verteert') — *aert* ('aard').

str. 27: *waerde* (znw. v.) — *swaerde* ('zwaarden') — *vervaerde* — *daerde* ('de aarde') — *openbaerde*.

str. 31: *aerde* (dat v. *aert*) — *hovaerde* — *waerde* (mv. van *waert* 'dignus') — *begaerde* — *spaerde*.

Martijn II, str. 8: *waert* ('dignum') — *spaert* — *aert* ('aard') — *vaert* (3. pers. enk.) — *hinderwaert* — *begaert* — *beswaert* — *tswaert*.

Martijn III, str. 28: *ghevaren* (verl. deelw.) — *twaren* — *sparen* — *caren* — *verbaren* — *scaren* ('heirscharen') — *verclaren* — *waren* ('erant').

str. 36: *twaren* — *waren* ('erant') — *martelaren* — *mesbaren* — *verclaren* — *verswaren* — *caren* — *sparen*.

Clausule, str. 13: *jaren* — *tewaren* — *scaren* ('heirscharen') — *varen* (inf.) — *misbaren*.

str. 19: *gaerde* 'tak' — *baerde* (praet.) — *waerde* (bnw.) — *spaerde* — *begaerde* — *daerde* ('de aarde') — *vermaerde* ('bekend maakte') — *ghevaerde* ('gezelschap').

Digitized by Google

str. 33: *jaren* — *haren* (pron. poss.) — *scaren* ('menigten') — *varen* (inf.) — *maren* (dat. znw.) — *tbaren* (got. *barn*) — *jaren* — *mesbaren.*

str. 34: *waerde* ('dignitate') — *daerde* ('de aarde') — *mesbaerde* — *onwaerde* (bijw.) — *verclaerde* — *openbaerde* — *vaerde* (gen. znw.) — *begaerde.*

str. 40: *scaren* ('heirscharen') — *martelaren* — *ghevaren* (verl. deelw.) — *twaren* — *verclaren* — *haren* (dat. mv. znw.) — *pilaren* — *misvaren* (inf.)

Oversee, str. 8: *swaert* — *waert* ('werd') — *scaert* ('schaarde') — *middenwaert* — *metter vaert* — *onghespaert* — *gheachterwaert* — *aert* ('aard').

str. 12: *metter vaert* — *aert* ('aard') — *bewaert* — *wijngaert* — *onbewaert.*

Kerken Cl., str. 5: *haerde* ('herder') — *waerde* (dat. znw. v.) — *spaerde* — *onvervaerde* — *swaerde* — *baerde* (znw. mv.) — *hovaerde* — *paerde.*

II. Martijn I, str. 15: *bekeert* — *gheleert* — *gheëert* — *verseert* — *verteert* — *begheert* — *ghedestruweert* — *ghemeert* ('vastgemaakt').

str. 44: *leren* — *scheren* ('spot') — *eren* — *deren* (ww.) — *keren.*

str. 61: *gheleerde* — *keerde* — *heerde* ('herder') — *eerde* ('aarde') — *begheerde.*

Martijn II, str. 17: *keren* — *heren* ('dominorum') — *eren* — *leren* — *ontberen.*

Martijn III, str. 14: *leren* — *keren* — *eren* — *ghederen* — *scheren* ('spot') — *meren* ('grooter worden') — *gheneren* — *verteren.*

Disput., str. 19: *versweren* ('zweren, vloeken bij') — *tonneren* (*te o.*) — *scheren* ('spot') — *deren* (inf.) — *weren* ('prohibere').

str. 29: *heerde* ('herder') — *verteerde* — *deerde* (praeter.) — *begheerde* — *gheregneerde.*

str. 39: *begheren* — *deren* (inf.) — *leren* — *keren* — *teren* (*te eren*).

Digitized by Google

str. 45: *Heren* — *verseren* — *eren* — *ontberen* — *deren*.
V. O. H. Wonden, str. 2: *Heren* — *leren* — *eren* — *deren*.
Clausule, str. 2: *Heren* — *leren* — *teren* (*te eren*) — *keren* — *tonneren*.
str. 33: *Heren* — *sceren* ('spot') — *keren* — *eren* — *leren*.
K. Claghe, str. 14: *verkeert* — *gheëert* — *gheleert* — *onverseert* — *ghemeert* ('vastgemaakt') — *reert* — *verweert* ('verdorven'? Zie glossaar) — *eert*.

Ziedaar de volledige lijst der rijmen op *aer*, *eer* + dentaal en *-aren*, *-eren*. De lijst is nog vollediger dan voor ons doel nodig is: hoewel blijkbaar de in open lettergreep en de voor *r* + dentaal gerekte klinkers volkomen gelijk behandeld worden voor het rijm (vgl. bijv. *begaerde*: *daerde* Claus., str. 19, *varen*: *tbaren*, ib., str. 33, *ghederen*: *sceren* = ohd. *scërn*, Mart. III, str. 14), komen in enige der aangehaalde strofen alleen rijmwoorden met in open lettergreep gerekte vokalen voor: die heb ik volledigheidshalve mede geciteerd.

De konklusies, die ieder zonder moeite uit het meegedeelde materiaal kan trekken, zijn de volgende:

1. *ā̆r* en *âr* vallen samen voor 't rijm; op *ā̆r* en *âr*, maar nooit op *êr* rijmt *âr* met volgende umlautsfaktor. [In hoeverre blijkens rijmen uit andere gedichten Maerlant *ê* als umlaut van *â* toch wel gekend heeft, kan men nalezen bij Franck, Zeitschrift für deutsches Altertum 25, 42 v., Alexanders Geesten, Inleiding LXXVII. Ons gaat op 't ogenblik dit hele punt 1 weinig aan.]

2. *ā̆r*, *âr* rijmen nooit op *êr*.

3. Drie kategorieën van vormen rijmen èn op *ā̆r*, *âr* èn op *êr* en wel: a. de vormen met rekkings-*ē̆* in oorspronkelik open lettergreep, dus het type *begheert*, *beghēren*, b. de vormen met rekkings-*ē̆* vóór *r* + dentaal, dus het type *peert*, *weert*, *scēren*, c. het woord *heerde* 'herder' met oorspronkelike *i* vóór *r* + dentaal [1]).

1) NB. Clausule str. 33 rijmt *sceren* (= ohd. *scërn*) op *Hêren*, *êren* enz., dezelfde strofe bevat 8 rijmregels op *-aren*, begrijpelikerwijze zijn hieronder in dit geval geen vormen met oud *ê*- of *ë*-vokalisme.

Digitized by Google

Vooral het derde punt is voor ons van belang. Wat leren we hieruit? Dat de *ē* van *begheert*, *peert*, *heerde* in klank tussen de *ā*, *â* vóór *r* en de *ê* vóór *r* instond en zo nodig op beide rijmen kon. Zo nodig, zeg ik: immers Franck heeft Zeitschr. f. d. A. 25, 30 vv. duidelik aangetoond, dat de *ē*-*ê*-rijmen bij Maerlant mogelik zijn, maar dat hij ze toch vermijdt, ook vóór *r*. In de Strofiese Gedichten komen ze meer voor dan elders: een gevolg van de 8 resp. 5 rijmwoorden, voor ieder couplet nodig (t. a. p. 34). In hoeverre Maerlant buiten de Strofiese Gedichten de *ār*- en *ēr*-vormen op elkaar laat rijmen, weet ik niet [1]; voor ons doel is die kwestie van geen belang: het is voldoende, dat we konstateren, dat *ēr*, 't zij dan in open lettergreep, 't zij door invloed van een volgende dentale konsonant ontstaan uit *ėr*, *ĕr*, *ir*, zo nodig kon rijmen zowel op *âr* als *êr*, zonder dat het in klank met een van deze geheel samenviel. Dat dit niet het geval was, blijkt 1. uit het feit, dat *êr* en *âr*, *ār* nooit op elkaar rijmen, 2. uit de nieuw-Westvlaamse klanken: blijkens Vercoullie Onze Volkstaal 2 blz. 9 representeert de „zware" *e* o. a. de mnl. *ē* van de typen *begheert*, *peert*, *heerde* [2]. Deze „zware" *ē* heeft *æ*-timbre (zie hierboven), de scherplange of zoals Vercoullie t. a. p. hem noemt, de „harde" *e* (*ê*) ligt veel meer naar de *i* toe (van aksent-verschillen spreek ik niet, hoewel ze ongetwijfeld voorhanden zijn; zie over de *ê* Vercoullie t. a. p. blz. 6), over de *ā*, *â* spraken we reeds boven: deze luiden in 't Westvlaams van nu *ā* vóór labialen en gutturalen, *ao* vóór dentalen, waartoe ook *r* behoort. Presies zo kan de toestand in Maerlants tijd niet geweest zijn: dan had Maerlant nooit zoals Clausule str. 19 *gaerde* 'tak' (umlauts-*ē*), *waerde*

1) Een onderzoek over deze kwestie zou zeker de moeite waard zijn, ook bij andere dichters, zie hieronder. Misschien zou men ook zodoende bij woorden als *aars*, *-waarts*, waarvoor het Germ. vormen met *a* en *ë* heeft bezeten, de oorspronkelike verdeling dezer vormen over ons taalgebied kunnen vaststellen.

2) Blijkens het voorafgaande kunnen deze oorspronkelik verschillende *ē*'s ook in het Middelnederlands van Maerlant maar zeer weinig van elkaar verschild hebben. Geheel identies behoeven ze echter niet geweest te zijn.

Digitized by Google

(germ. *ē*) op *spaerde* of zoals Martijn II, str. 8 *waert* (*ē*), *begaert* (*ē*) op *aert* (*a*) kunnen laten rijmen. Uit dgl. rijmen (meer dgl. rijmen vindt men hierboven) blijkt ondubbelzinnig, dat de vokaal van *spaerde*, *aert* e. dgl. geen *ao* was, en — ook geen zuivere *ā*, maar in ieder geval een *e*-achtig timbre had. De klank is niet nauwkeurig te bepalen: gesteld dat de *ē* vóór *r* in Maerlants tijd reeds de „zware" klank van nu, dus een *œ*-klank had, dan doen we het best, die van *spaerde*, *aert* met *āᵉ* aan te duiden; maar het is zeer goed mogelik, dat de *ē* vóór *r* toen nog een minder opene klank had dan nu [1]), in dat geval mogen we voor *spaerde* en *aert* een *ǣ* aannemen.

Wij konstateren dus, dat in het Wvla. sedert Maerlants tijd de zgn. lange *a* vóór *r*, 't zij op een wgerm. *â* (of liever *ǣ*) 't zij op een korte, vóór *r* + dentaal of in open syllabe gerekte *ă* teruggaande, zich van *ǣ* of *āᵉ* over *ā* tot *å* ontwikkeld heeft; maar, vragen we: is het dan minder aannemelik, dat de *ā* en *å* van het tegenwoordige Wvla. vóór andere medeklinkers of in de auslaut eveneens uit *ǣ* of *āᵉ* ontstaan zijn? M. i. in het minst niet. Het bezwaar, dat het vreemd zou zijn dat de *ă* bij rekking *ǣ* of *āᵉ* zou hebben opgeleverd, kan niet worden aangevoerd: immers de *ǣ* of *āᵉ* is bewezen vóór *r*, niet alleen als voortzetting van wgerm. *â* (liever gezegd *ǣ*), maar ook van *ă*. Ik aarzel te minder voor het oude Wvla. *e*-timbre van alle lange *a*-vokalen aan te nemen, aangezien ik Tijdschr. 30, 161 vv. langs geheel andere weg reeds tot die hypothese was gekomen. Het feit, dat er inderdaad in één positie wvla. *ǣ*- of *āᵉ*-vokalen zijn te konstateren voor de Middelnederlandse periode, maakt m. i. de t. a. p. verdedigde these van een Oudwestvlaams *ǣ*-dialekt veel waarschijnliker, — en wat van het Westvlaams is waar-

1) Verschuivingen van meer gesloten tot meer open hebben ook later in sommige dialekten nog plaats gehad, zo te Yperen (De Bo blz. 249, Vercoullie t. a. p. blz. 6) en langs de kusten (Vercoullie t. a. p.), waar de scherplange *e* de klankwaarde van de „zware" *e* heeft gekregen, terwijl de „zware" *e* zelf nog verder naar *ā* is voortgeschoven.

Digitized by Google

schijnlik te maken, wordt nu ook voor de andere delen van mijn *æ*-dialekt plausibeler dan het was.

Op de mnl. rijmtoestanden ben ik niet verder ingegaan dan voor mijn spesiale doel nodig was. Ik wilde nagaan, of de oudwestvlaamse *a* in *baert*, *varen* enz. een *e*-achtig timbre had: dat dit zo was, blijkt duidelik uit de rijmen van de Strofiese Gedichten. Het zou zeker de moeite waard zijn om eens na te gaan, in hoeverre Maerlant in zijn andere gedichten rijmen als *baert* ('barba'): *waert* ('dignus') of *baert: begaert* of *spaert: paert* toelaat; waarschijnlik zijn ze er veel minder talrijk dan in de Strofiese Gedichten: immers dat de rekkingsprodukten van *a* en *ĕ*, *ê* niet geheel samenvielen, staat vast, en waarschijnlik zal Maerlant zich ook in dit geval veel minder vrijheden hebben veroorloofd daar waar hij slechts twee rijmwoorden nodig had dan in strofen die er acht en vijf verlangden. Dan zou het verder van belang zijn, het onderzoek ook tot andere dichters uit te strekken en hun rijmgebruik met dat van Maerlant te vergelijken. In de eerste plaats zou m. i. Stoke in aanmerking komen. Immers deze dichtte in een Zeeuws-Zuid-Zuidhollands dialekt, liever gezegd: een Zeeuws-Zuid-Zuidhollands gekleurde *κοινή*. Het is zeer goed mogelik, dat in het dialekt van zijn vaderland reeds ± 1300, in de tijd waarin hij dichtte, *baert* ('barba') en *paert*, *waert* ('dignus') gelijke of ongeveer gelijke klankwaarde hadden (*ǣ*): immers uit eigen ervaring weet ik, dat in iets jongere handschriften, uit de 15de eeuw, de *ae*-spelling van woorden als *paert*, *waert* het meest typiese kriterium van Hollands-Zeeuwse herkomst is. Inderdaad komen bij Stoke meerdere rijmen van woorden met oorspronkelike *ar* op woorden met oorspr. *er* voor: ik liep de hele Stoke er voor door, maar de lijst die ik maakte, publiseer ik niet, aangezien deze slechts waarde zou hebben als ik andere gedichten van Maerlant dan de Strofiese kon vergelijken, liefst de hele verdere Maerlant. Zo'n onderzoeking zou mij te ver hebben gevoerd; maar het komt mij voor, dat een uitvoerige monografie over dit onderwerp te schrijven

Digitized by Google

zou zijn, die des te belangrijker zou worden, hoe meer gedichten uit verschillende streken werden onderzocht. Ongetwijfeld zijn de *r*-verbindingen een van de gewichtigste punten van de ndl. klankleer: hoe veel verder zouden we hiermee zijn, als iemand eens op een dgl. manier als Franck Z. f. d. A. 25 de *e*-rijmen van Maerlant heeft onderzocht, naging in hoeverre in verschillende gedichten oorspronkelik verschillende *r*-groepen tot elkaar zijn genaderd of zijn samengevallen.

Den Haag. N. VAN WIJK.

REINARDUS VULPES, VS. 67.

De Gentsche geleerde Leonard Willems Az. koesterde in de derde aflevering van dit Tijdschrift, blz. 238, een ongegronde hoop, toen hij de verwachting uitsprak dat men „geen oogenblik" zou „aarzelen den tekst van Rein. Vulp. [door met hem *Tace* in *Cate* te veranderen] te verbeteren en in overeenstemming te brengen met de gezonde rede, die tegen de overgeleverde lezing in opstand komt."

De aanstoot toch, dien hij hier voor het eerst ondervindt, ligt niet in den Latijnschen tekst: *Tace. Quidnam est quod vis?* maar uitsluitend in zijn vertaling. Willems zegt dat het nooit iemand zal invallen te zeggen: „*Zwijg*, wat wilt gij?" maar wel integendeel: „*Spreek!* wat wilt gij?"

Deze verwarrende tegenstelling is het gevolg van de onjuiste vertaling der woorden *quidnam est quod vis.*

Wanneer we vergelijken vers 786 *pessime, quidnam est quod agis?* en vers 255 waar W. Knorr terecht leest *Brune, quid est quod agis?* zien we dat de vertaler van den Reinardus, waarschijnlijk onder den invloed van het Fransch, de omschrij-

Digitized by Google

ving *quid est quod* pleegt te gebruiken voor het gewone *quid* (*agis*, *vis*).

De woorden *quid vis* „quasi in formulam transierant," teekent Orellius aan bij Horatius, Sat. 2, 6, 29. Meer vindt men de uitdrukking met de toevoeging *tibi* (Horat. Epod. 17, 1 en Sat. 1, 2, 69; Liv. 4, 13, 12; Persius 5, 144; Terent. Heaut. 1, 1, 10). Donatus teekende bij Ter. Heaut. 1, 1, 10 aan „formula reprehendendi," bij Ter. Andria 2, 3, 1 (quid igitur sibi volt[1]) pater?) „stomachose etiam hoc dixit *sibi volt.*" Orellius verklaart *quid vis tibi* bij Hor. Sat. 1, 2, 69 als „formula reprehensionis cum admiratione coniunctae: Was soll das? Wo denkst du hin?" Kiessling-Heinze verklaart: „häufig als Antwort auf ein unverständiges Verlangen" en vertaalt (Hor. Sat. 2, 6, 29) „was fällt dir denn ein?" Orellius Hor. Epod. 17, 1, „quid insanis, satin sana es?" En terecht, wanneer we zien dat Terentius in zijn Heautontimorumenos Menander's δαιμονᾷς (Com. Gr. F. IV 110) door *quid vis tibi* vertaalt. De Romeinen voegen dan ook soms *insane* er bij, zooals Cicero de Orat. 2, 67, 269, Propertius 1, 5, 3, Horatius Sat. 2, 6, 29.

Tot Tibert, die Curtois, wanneer deze een aanklacht tegen den vos inbrengt, in de rede valt met de woorden: „laat hij ophouden met klagen!" (desinat queri), zegt dus Pancetus: „Zwijg jij. Wat bezielt je? Moet Curtois met klagen ophouden?"

Het schijnt mij toe dat bij deze vertaling de gezonde rede niet tegen de overgeleverde lezing in opstand behoeft te komen, en dus *Tace* kan gehandhaafd.

Rotterdam. J. VAN DER VALK.

1) Vergilius in de Aeneis 6, 318 zonder *sibi*: „quid *volt* concursus ad amnem? Vgl. in de Reinardus Vulpes 1717: „quid haec *vult sibi?*

Digitized by Google

ENIGE VERWANTEN VAN „MARK".

Het is bekend, dat ndl. *mark* hetzelfde woord is als oie. *mruig* ʻgebiedʼ, kymr. *bro*, ogall. *brŏg-* en *brŏgi-* (in namen als *Allo-brŏg-es*, *Brŏgi-marus* bewaard) [1]). Van *brŏgi-* is afgeleid *brŏgi-lo-*, dat het eerst ± 800 in een der capitularia van Karel de Grote verschijnt [2]):

Ut lucos nostros, quos vulgus *brogilos* vocat, bene custodire faciant.

En sedert vinden we het — soms in gewijzigde vorm — ook als plaatsnaam: *Brogilum*, *Broilus*, *Broylus*, *Brolium* [2]).

Ook in de Romaanse talen is het opgenomen:

ofra. *breuil*, *bruil*, *bruel*, *broil*, *broel*, oprovenç. *bruelh*, prov. *broils*, *bruels* ʻbois taillis ou buissons fermés de haies; parc, dans lequel on enfermait des bêtes fauvesʼ; ital. *brolo* ʻmoestuinʼ.

De betekenis, die deze woorden gemeen hebben en dus als de oorspronkelike mag gelden, is: deel, afgepaald stuk. Woorden met dergelike betekenis worden vaak als plaatsnamen gebruikt — en van deze komen dan weer persoonsnamen — vgl. in onze taal b. v.

deel: Deil [3]), Deelen [4]), den Deyl [5]);

hoek: Hoek [6]), Achterhoek e. a.

horn ʻhoekʼ: den Horn [7]), Noord- en Zuidhorn, Hoorn, Giethoorn e. a.

kamp: Kampen, Koe-kamp e. a.

park, *perk*: de Park of Perk [8]), (de) Pierik [9]);

1) Thurneysen, Handbuch des Alt-Irischen I § 71.
2) Holder, Alt-Celtischer Sprachschatz I 619 vlg. en Nachtr. 984 vlg.
3) dorp in de Tielerwaard: N(omina) G(eographica) N(eerlandica) III 70.
4) onder de gemeente Ede: N. G. N. III 70.
5) de bekende uitspanning tussen den Haag en Leiden.
6) in Zeeuws-Vlaanderen. 7) in Groningen.
8) te Elst en elders: N. G. N. III 214; met afwijkend geslacht.
9) te Voorst en elders: N. G. N. III 215.

Digitized by Google

slag 'stuk land': het Slag, de Slegen [1]) e. a.

stuk: Stits-werd, ouder Stukis-weret, Stuccia-suurdh, Stikke-suurdh [2]) (*stuk* hier als eerste lid, evenals b. v. *slag* in Slag-haren);

winkel 'hoek': Winkel [3]), Winkelhoek [4]) e. a.

De betekenis is dus niet veel gaan verschillen van die van *mark*, dat reeds sedert de *Marco-mannen* in namen voorkomt, vgl. b. v. ndl. Marke, Markelo [5]).

Het is dus begrijpelik, dat ook *brögilo-* als plaatsnaam voorkomt, en we vinden het dan ook als zodanig, behalve in ons land, in Frankrijk (*Bruel*, *Breuil*, *Bri-doré* e.a.) [6]), Duitsland (*Brühl* en andere vormen) en Engeland (*Broyl*). Het woord zelf is ons reeds, in de vorm zonder *g*, in ags. en ohd. glossen overgeleverd:

ags. *broel* 'vivarium, hortus cervorum',

ohd. *broil*: est ibi broil ubi possunt collegi de foeno carradae xx,

is dan in de mhd. en mnd. taal opgenomen:

mhd. *brüel* (nhd. *Brühl*), mnd. *brûl* (vochtige, deels met struikgewas begroeide) weide'.

Ook in het Nederlands, waar het in zeer uiteenlopende vormen in tal van plaatsnamen bleef voortleven. Het hierop betrekking hebbende materiaal is met veel zorg door Dornseyffen in de Nomina Geographica Neerlandica II 3 vlg. [7]) bijeengebracht en in het volgende maak ik daar doorlopend gebruik van. Daar zijn evenwel de verschillende vormen niet verklaard, terwijl voor de etymologie enerzijds wel naar kelt. *brogilo-*, anderzijds echter naar de er geenszins mee verwante woorden

1) te Vorden: N. G. N. I 58 vlg.

2) in Groningen; het is de Friese vorm, berustend op die met één *k*, naast 't gewone fri. *stik* (uit *-kk-*); de oude vormen bij Förstemann Altd. Namenbuch II² 1396.

3) in N. Holland en elders.

4) stuk land bij Hoogezand.

5) N. G. N. III 348 vlg.

6) = Brolium deauratum, zie Holder t. a. p.; vgl. ook de persoonsnaam *Dubreuil*.

7) verschillende hierbij behorende persoonsnamen vindt men aldaar bl. 10 en in N. G. N III 64 opgesomd.

Digitized by Google

brij, *brouwen* verwezen wordt. Als gevolg van deze fout is ook de oorspronkelike betekenis onjuist aangegeven.

Alle drie boven aangewezen vormen *brogilo-*, *broilo-*, *brolio-* zijn in het Westgermaans opgenomen, waarbij men bedenke, dat — evenals bij de Lat.-Germ. woorden — de *ŏ* vóór *ĭ* moest gesubstitueerd worden door *ŭ*. Dus:

I. *brŏgilo-* = wgm. *brŭgilo-* [1]) = ndl. *Breugel*, vroeger *Bruegel* geschreven, een dorp in N.-Brabant en een in de Belgiese Kempen. Deze dorpen worden of werden ook genoemd *Brogel*(*e*), *Broeghel* [2]), vormen zonder umlaut, dus te vergelijken met *goot*, *te loor* enz.; vgl. ook plaatsnamen als *Beuningen* naast *Boningen* [3]), *Euvelgunne* naast *Ovelgunne* [4]).

Terloops zij opgemerkt, dat de van deze plaatsnaam *Breugel* afgeleide persoonsnaam, dank zij de bekende, dus genoemde schilder, in Vlaanderen weer soortnaam geworden is: *vieze*(*n*) *breugel* = „plezante”, koddige man (Ned. Wb. s. v. *breugel*).

II. *brŏ-ilo-* = wgm. **brŭ-ilo* = ndl. *de Breul*, wijk in Amersfoort en buitengoed bij Zeist; voorts goed op de Veluwe [5]), waarvoor ook de spelling *Bruel* voorkomt; ten slotte *Breulsberg* in het Velperbos [6]). Hierbij niet de naam van het landgoed *te Breule* te Hengelo (G.) [7]), waarvan de uitspraak — volgens Gallée N. G. N. III 329 — en de tegenwoordige schrijfwijze [7]) *Bruil* is; zie voor die *ui* beneden.

Daarnaast vinden we een vorm met *e*, die op één lijn staat met *peluw*, *knekel* e. a., in *Brelo* (uit **Breel-lo*), een wijk van Gent. Dat die *e*-vorm in 't Gents bestaanbaar is, blijkt uit een vorm als Gents *beze* [8]) = *beurs*, ohd. *burissa*.

III. *brŏ-lio-* = wgm. *brullio-* [9]) (met geminatie door klank-

1) overgeleverd in Testam. Bertichramni Ep. Cenoman., zie Du Cange I 783.

2) N. G. N. II 112. Daar er geen vorm op *-o*(*o*) voorkomt, is er geen reden een ouder **Breugelo*(*o*), **Brogelo*(*o*) te onderstellen, zoals in het Ned. Wb. s. v. *briel* gebeurt.

3) N. G. N. I 83 en III 49. 4) N. G. N. III 212. 5) N. G. N. III 64.

6) N. G. N. III 64. 7) N. G. N. III 66.

8) Boucherij, De Gentsche tongval: Versl. en Meded. der Kon. Vl. Acad. 1907, bl. 637. Vgl. ook de persoonsnaam *v. Breler*: N. G. N. III 64.

9) het eerst in een Charta Henrici II Reg. Angl., zie Du Cange I 783.

Digitized by Google

substitutie) = ndl. *Brul,* bos bij Norg. Daarnaast, met de bekende dialektiese wijziging, — vgl. mnl. *brigghe*, *hil*, *pit* enz. — *Bril*, wijk van Gent (naast *Brelo*, z. boven) en bos bij Norg (naast *Brul*, z. boven); *de Bril*, gehucht in Friesland en dito in Groningen; *Brilspolder*, gem. Biervliet (naast *Briels-*); *Briltgenspolder*, gem. Oosterhout (naast *Brieltgens-*). Men ziet hieruit de grote verspreiding van de *i*-vormen. Daarnaast vinden we in Friesland op 4 verschillende plekken *Brol*, dus zonder umlaut, op één lijn staand met mnl. *borstel*, *bosse, dorre* en voor het Fries met 't oog op vormen als fri. *foᵘl̂iə* 'vullen', *skoᵘdẑiə* 'schudden' [1]) aannemelik.

Onder de boven verklaarde vormen zijn er, die niet al te veel verschillen van de Franse vormen, zoals die zich uit de Keltiese hebben ontwikkeld; vooral *breul* herinnert sterk aan fr. *breuil*, *bruil.* Zo zal het dus niemand bevreemden, dat het Frans vooral, doch niet uitsluitend in Zuid-Nederland bij dit woord zijn invloed deed gelden en dat hier soms, daar regelmatig de Nederlandse vorm verdrongen werd. Daarbij hebben we in hoofdzaak met twee Franse vormen rekening te houden, nl. *bruil* (*breuil*) en *bruel.*

Eerstgenoemde vorm is bij ons overgegaan als *Bruil.* Daarnaast vinden we echter zeer vaak *Briel,* waarvoor twee verklaringen mogelik zijn. We kunnen, daar vooral in de Z. Nederlanden deze vorm voorkomt, aan de door Salverda de Grave (De Franse woorden in het Nederlands 170 vlg.) vermelde wisseling van *ui*: *i*(*e*) denken, vgl. ofra. *glui* = mnl. *glui* en *gli* 'stro' [2]). We zouden echter ook een vierde Keltiese vorm, nl. gall. *breialo* (Holder s. v.), ten grondslag kunnen leggen. In deze vorm is de *e* vóór *j* uit *o* ontstaan, op dezelfde wijze als naast gall. *novio* (b. v. in *Noviodunum*) een *neio* (in *Nedunum)* voorkomt; vgl. voor dit in ofra. *breil,* fra. *Breil* voortlevend *breialo* Haberl Zs. f. celt. Philol. 8, 94 vlg. Indien we nu

1) Op deze vormen heeft mij mijn Friese vriend Dr. P. Kloosterman te Rotterdam gewezen.

2) Er worden t. a. p. geen gevallen van dergelike wisseling vóór *l* genoemd.

Digitized by Google

naast dit *breialo* een **breiilo* (**brejilo*) — met de in *brogilo* voorkomende middenklinker — mogen aannemen, dan kan die door klanksubstitutie wgm. **brijilo*[1]), ndl. *Briel*(*e*) opgeleverd hebben.

Bruil is de naam van een buurschap der gem. Ruurlo; hier verraadt de soms gebezigde schrijfwijze *Breuil* nog duidelik de Franse herkomst. Voorts verschijnt het als wisselvorm van *Briel* en *Ouden Briel*, twee niet ver van Dendermonde gelegen stukken land; eindelik als naam van een landgoed te Hengelo (G.), zie boven.

Veel vaker vinden we *Briel*:

a) in Zuid-Nederland: gehucht in Oost-Vlaanderen; twee weiden bij Dendermonde (naast *Bruil*, z. boven); deel van de gem. Gijzenzeele bij Gent; *den Briel*, wijk van Gent (naast *Brelo*, *Bril*, z. boven; ook *torfbriel*, *ten groenen briele*, *houtbriel*: hier dus nog soortnaam); *Briele*, *Brielen* (*ten Brielen*, *au Breuil*) ten N. O. v. IJperen;

b) in Brabant: *Brieltgens-* (of *Briltgens-*)polder, gem. Oosterhout en Made; *de Briel*, gem. Prinsenhage;

c) in Zeeland: *Briels-* (of *Brils-*)polder, gem. Biervliet;

d) in Z.-Holland: de bekende stad *den Briel;*

e) in Gelderland: *den Brielert* (*Brielen*), vroeger een buitenplaats bij Barneveld[2]).

De naam van onze Voornse stad verschijnt met *i* in de bekende *„bril"* van Alva, waarvoor ik naar Fruin Tijdschr. 11, 25 vlg. verwijs. Dat men onder invloed hiervan *Briel* werkelik is gaan opvatten als „*bril*", blijkt uit de door Leendertz Tijdschr. 16, 70 aangehaalde plaats uit de Mémoires van Aubéry blz. 38: „Quand il (le Comte de la Mark) eut surpris la Brille, qui veut „dire lunettes en Flamand," enz.

Even onjuist is een andere, „geleerde"[3]) etymologie, die (*den*) *Briel* uit „**Breê-helle* ontstaan laat; dit *helle* zou dan hetzelfde

1) Nauw verwant hiermee is *briulum*, dat voorkomt in een Charta Balduini Hierosol. Comitis Flandr. a. 1081 (Du Cange 1 783): Briulum, hoc est pratum enz.

2) N. G. N. III 64.

3) vermoedelik van Cluverius (1629) afkomstig, zie Dornseyffen N. G. N. II 9.

Digitized by Google

zijn als de door Plinius Nat. Hist. IV 101 vermelde riviermond *Helinium* (*Helinius?*) [1]). Hiervandaan ook het verkeerde, van Lenneps stijl typerende archaïsme in de novelle „De Reisgenooten", waar in het verhaal van Kees Dirksz. Symen tot Rogier van Meerhem zegt:

„Zoo gij met uw volk naar de Breê-helle rijdt, en daar een paar vaartuigen prest, kunt gij hen in den mond varen."

Volledigheidshalve vermeld ik een andere, even onmogelike „verklaring" van Briel als „breed water", te vinden in De Jager's Archief voor Ned. Taalk. III 45.

Nog zij opgemerkt, dat het Ned. Woordenboek twee plaatsen aanhaalt, waar de stad der Watergeuzen ook *Bril* heet, n.l. Van Vloten Ned. Geschiedz. II 9 en Six van Chandelier Poësy 214. Slaat men de plaatsen na, dan vindt men, dat beide keren (*den*) *Bril* hier staat als rijm op *wil;* men mag er dus geen bewijskracht aan toekennen.

Voor de twede Franse vorm *bruel* moeten we alweer in de eerste plaats in België zijn. Een deel van Mechelen heet (*Ouden*) *Bruel* (*Vieux Bruel*, *Rue du Bruel*); vgl. ook *Bruelle* — *Bruyelle* — *Breuille* als naam van een ten Z. v. Doornik gelegen gemeente. Op een disyllabiese uitspraak *Bruēlis* wijst ook de vorm *Bruwelis*, naam van een vroeger slot op Z.-Beveland, welks heren met 't Henegouwse huis verwant waren. Of *Bruel*, als naam van een stuk land bij Helmond in 1490, een oude spelling van *Breul* dan wel als *Bruël* uit te spreken is, is bij gebrek aan nadere gegevens niet uit te maken.

Nog enkele vormen resten ons ter bespreking.

1) „inter Helinium ac Flevum. ita appellantur ostia in quae effusus Rhenus a septentrione in lacus, ab occidente in amnem Mosam se spargit." Dus niet *Helium*, zoals Dornseyffen e. a. ten onrechte schrijven. *Helinium* (*-ius?*) is vermoedelik een afleiding van de wortel *hel* (bij *helen*, *hol*) in de betekenis van „holte in de kust, inham, baai", zoals een brede riviermond zich aan zeevaarders kan voordoen. Zo las ik onlangs in het reisverhaal van Lorenz, dat de Oostbaai op N. Guinea eigelik ten onrechte zo genoemd wordt, daar ze niets dan de monding van drie rivieren, de Oetoemboewoe, de Noord- en de Noordwest-rivier is.

Digitized by Google

In Kortrijk heet een plein *de Broel* en bevinden zich twee *Broel*-torren (torens); in Amersfoort heet een straat *Broel* (naast *de Breul, Broedel*); een goed op de Veluwe heet *den Broell* (naast *de Breul*, *Bruel, ten Broeyel*(*l*), *den Bruedel*) [1]). Misschien hebben we hier aan een ander (ofra.?) prototype te denken; vgl. voor de vorm *ter Broeyel*(*l*) het boven aangehaalde *Bruyelle*. Eigenaardig is de *d*-vorm van *Broedel*, *den Bruedel;* ook in *Breudel* (naast *de Breul* als naam van een landgoed bij Zeist; eens verkeerd *Breundel*). Daar de *d*-vorm alleen schriftelik voorkomt, hebben we veeleer aan een naar 't voorbeeld van *weer: weder, beul: beudel* verkeerdelik geabstraheerde vorm te denken dan aan werkelike epenthesis van *d*, zoals die b. v. voorkomt in de persoonsnaam *van Miederlo* uit een daarnaast voorkomend *van Mierlo* (vgl. de plaatsnaam *Mierlo*) [2]).

Aan het eind van mijn studie gekomen, wil ik nog even de resultaten samenvatten. De Keltiese reflex van het Germaanse woord werd in verschillende vormen in het West-Germaans opgenomen en dit leenwoord onderging later nog eens de invloed van de uit hetzelfde Keltiese woord ontstane Franse namen. Voor de verklaring van sommige wisselvormen kon ik hier en daar van bekende dialektiese eigenaardigheden onzer taal gebruik maken. Omgekeerd zou een onderzoek van een aantal plaatsnamen uit éénzelfde streek de dialektkennis van dat gebied belangrijk kunnen uitbreiden. Waar gewoonlik de namen verwaarloosd worden en ook onlangs Van Wijk in zijn artikel over de leemten in onze dialektkennis [3]) hier niet op gewezen heeft, maak ik van deze gelegenheid gebruik om op dit vrijwel braakliggende veld van onderzoek de aandacht te vestigen.

Tilburg. M. SCHÖNFELD.

1) N. G. N. III 64. 2) N. G. N. I 62 vlg.
3) Taalgids V 80 vlg.

ZUR LAUTGESCHICHTE DES ADJECTIVUMS *GUT*.

Die von W. de Vries oben 30, 268—289 behandelte auffällige tatsache, dass das wort *gut* im Mnd. und dessen nachbarschaft sehr häufig mit einem andern vokal geschrieben wird als die übrigen wörter mit germ. *ō* hat mich bereits vor fast fünfundzwanzig jahren beschäftigt (Anz. der Zs. f. deutsches Altert. 13, 220 f.), aber gleich in verbindung mit der tatsache, dass auch die aussprache des vokals in diesem worte von der anderer wörter mit dem gleichen ursprungslaut abweicht. Das Soestische, von dem ich dort ausgehe, hat nach Holthausen *uə*, das einem älteren *ŭ* entspricht, während sonst germ. *ō* in der mundart *au* (Holth. *aŏ*), der umlaut *ai* (Holth. *aĕ*) ist. Auch die erklärung, die de Vries für die abweichende schreibung meint geben zu dürfen, nämlich die absicht, die formen des wortes von denen von *gott* zu scheiden, habe ich damals erwogen, ohne mich jedoch dafür zu entscheiden. Von einem misbrauch des namens gottes kann doch wohl nicht die rede sein, wenn man *gode* „boni" und *gode* „deo" gleich geschrieben hätte. Auch von einer einfachen scheu beides gleich zu schreiben vermag man sich schwer vorzustellen, dass sie auf einem grossen sprachgebiet dazu hätte führen können, das adjectivum mit einem zeichen wiederzugeben, das seinem laut nicht entsprach. Eine berufung auf die gewohnheitsmässige mnl. schreibung *god* „deus" (nicht *got*) genügt auch nicht, da die form *god* mit den formen *godes*, *gode* orthographisch verbunden ist, und hier die schreibung *god* selber aus älterer zeit beibehalten sein kann. Ich hatte darum an einen unbekannten grund gedacht, der zunächst anlass gegeben hätte, das adj. in einer irgendwo aus der nachbarschaft entlehnten form zu schreiben und dass dann der immer häufiger nachgeahmte schreibgebrauch schliesslich auch auf den laut, bis in die volkssprache hinein,

Digitized by Google

gewirkt habe. Auf alle fälle ist, wie ich damals schon betonte, an dem zusammenhang zwischen der ungewöhnlichen älteren schreibung und dem ungewöhnlichen laute festzuhalten.

Später drängte sich mir die vermutung auf, dass der zusammenhang zwischen beiden tatsachen ein noch engerer, und vielmehr die abweichende lautentwicklung das prius sei. Darauf führte die beobachtung, dass das adj. nicht nur in Soest und andern westfäl. mundarten sowie im Emsländischen (Herm. Schönhoff, Emsländische Grammatik s. 66), im Waldeckischen (Bauer-Collitz, Waldeckisches Wörterb. s. 46*) und sonst sondern auch auf anderen sprachgebieten eine eigenartige lautentwicklung aufweist. Man kann sich einen ungefähren überblick darüber aus Wredes berichten über den sprachatlas (Anz. der Z. f. d. A. 22, 112 ff.) verschaffen. Ich hebe folgendes hervor. In den von Hoffmann behandelten mundarten der lothring. Moselgegend (Strassburg. dissertat. 1900) ist mhd. *uo* sonst *ou*, aber es lautet *gŭt*, wobei *u* nachweislich kürzung des lautes ist, aus dem sonst *ou* entstand; entsprechend hat in der mda. des kantons Falkenberg (Tarral, Strassburg. dissert. 1903) *gut* kurzes *u* gegen sonstiges *ū* aus mhd. *uo*. Auch in Sulzbach z. b. lautet es *gŭt*. Besonders lehrreich scheint mir die Merziger mda., von der Fuchs (Heidelberg. dissert. s. 58) mitteilt, dass „gut" unter dem hochton *gō*^{a}*t* ist; so meist alleinstehend; flectiert in verbindung mit einem substant. *go*^{a}*dn̥* (*o*^{a} gegen *ō*^{a}), ganz unbetont *gudən*, *gudn̥*, *guən*, *gən*. Es macht sich hier die tatsache geltend, dass das adjectivum in der sprache unter sehr verschiedenen tönen gebraucht wird: neben dem hochbetonten praedicatsadj. steht das of recht gering betonte attribut. Und dieser unterschied ist so stark, dass er ganz gewis in der lautententwicklung zum ausdruck gelangt sein kann. Bei *heilig* erklärt man formen wie *hellich* und *hillich* aus dem gering betonten attribut; aber es wäre zu verwundern, wenn sich nicht ähnliches auch bei andern wörtern feststellen liesse. Dass in den grussformeln *gut* allerlei verkürzungen erfährt (*jŏn* gegenüber *jōt* usw.), bis zur reduction auf blosses *n* und vollständigen schwund (*nawend*,

Digitized by Google

morjen „guten Abend, guten Morgen") ist ja gleichfalls bekannt. Wir scheinen aber aus den hier besprochenen tatsachen zu lernen, dass auch in weiterem umfang eine spaltung in hochbetonte und minderbetonte form eingetreten war, und die beiden wechselformen mit ausgleichen nebeneinander gebraucht wurden oder die eine die andere wieder verdrängte. Möglicherweise liegt — was ich jetzt nicht untersuchen kann — in den von de Vries angeführten groningschen *gout*, flectiert *guie* noch ein rest des alten verhältnisses vor [1]). Freilich würde die angenommene entwicklung für das wort *gut* voraussetzen, dass überall da, wo als mindertonige form eine solche mit *u* besteht, die diphtongierung von germ. *ō* zu *uo* vorauszusetzen ist, eine annahme, zu der ich auch aus anderen gründen hinneige (Tijdschr. 29, 295).

Auf die hier gegebene erklärung habe ich, im gegensatz zu meiner früheren auffassung, auch bereits i. j. 1898 (Anz. der Z. f. A. 25, 139) hingewiesen. Eine ausführlichere darstellung ist mir vorläufig nicht möglich, ich will jedoch wenigstens darauf aufmerksam machen, dass die auffassung an mnd. *wū* neben *wō* „wie", zum teil auch an der lautentwicklung des zeitadverbs *þō* „tunc" sowie an der, die die verba *tun* und *müssen* öfters genommen haben, eine stütze finden dürfte.

Bonn. J. FRANCK.

1) Wenn etwa bei den belegen für *gut* mit *u* in älteren texten das substantivum auffällig hervortritt, so kann das auf zufall beruhen, indem in den urkunden wie auch in theologischen oder didaktischen werken das substantivierte *gut* eine besondere rolle spielt.

Digitized by Google

NIEUWE FRAGMENTEN UIT LODEWIJK VAN VELTHEM'S VERTALING VAN DE SPIEGHEL HISTORIAEL.

Op de bibliotheek van het bisschoppelik seminarie te Mainz ontdekte Pater D. A. Stracke twee perkamenten bladen met Middelnederlandse verzen. Door bemiddeling van Pater J. van Mierlo kreeg ik kennis van deze vondst. Hij had vernomen dat het fragment o. a. berijmde Marialegenden bevatte, en gaf mij dus de raad, een nader onderzoek naar de inhoud in te stellen. Met grote welwillendheid werden de bladen mij toegezonden. Een verzameling Marialegenden bleken ze niet te bevatten. Maar het mirakel van Soissons, dat mij uit de proza-legenden bekend was, en dat bij Vincentius Bellovacensis voorkomt, deed mij dadelik denken aan de *Spieghel Historiael.* Ook het *Tondalus*-visioen, in het andere fragment, kon uit Vincentius vertaald zijn. Van prof. Verdam, die zo vriendelik was een gedeeltelik afschrift met het *Speculum* te vergelijken, kreeg ik toen de verrassende mededeling, dat het handschrift geheel onbekende fragmenten bevatte uit Lodewijk van Velthem's voortzetting van Maerlant's werk. Beide fragmenten zijn uit het 27ste boek: het eerste begint tegen het slot van Cap. 1 en eindigt in Cap. 5; het tweede begint tegen het einde van Cap. 86 en breekt af in Cap. 89.

Waarschijnlik hebben de beide folio's dienst gedaan als schutbladen in een boek, of als omslag. Het eerste blad is 30 bij $20^1/_2$ c. M. groot. De linkerzijde is afgesneden, zodat de beginletters gedeeltelik ontbreken. De tekst is geschreven met een duidelike hand, in drie kolommen, elk van 58 regels. De verzen beginnen soms met hoofdletters, soms met kleine letters. In de tweede en derde kolom zijn die eerste letters verbonden door een lange vertikale rode streep. De beginletters van de hoofdstukken zijn eenvoudig, met rood of blauw getekend. De op-

Digitized by Google

schriften van de capita werden door een andere hand, met rode letters geschreven. Onderaan de middenkolom van de keerzijde ziet men, als voorschrift voor de rubricator, het opschrift van het caput nog eens geschreven, met kleine letters.

Terwijl het eerste blad slechts hier en daar geleden heeft door de afsnijding, door wormgaten en beschadiging, is het tweede blad sterker gehavend, en op sommige plaatsen voor de overlevering van de tekst waardeloos. Er is aan de linkerzijde één centimeter meer afgesneden. De voorkant is nog vrij goed leesbaar, maar van de achterkant is de eerste kolom sterk gebruind en afgesleten, en de derde, tengevolge van de afsnijding, gedeeltelik verloren. Vermelding verdient nog dat op de laatste kolom bij het 21ste vers („Mer noyt ghewerdet") een andere, minder mooie en duidelike, hand begint, met zwartere inkt. Het komt mij voor, dat het schrift van beide afschrijvers wijst op ± 1400.

De tekst laat ik hier nauwkeurig naar het handschrift afdrukken. Bij de ontcijfering stond de rijksarchivaris Mr. J. G. C. Joosting mij terzijde. De afkortingen, die geen stof geven tot biezondere opmerkingen, zijn opgelost. Alleen waar een andere oplossing mogelik zou zijn, vermeldde ik de afkorting onderaan de bladzijde. De interpunktie, die in het handschrift geheel ontbreekt, is door mij toegevoegd. Aan het begin van de verzen plaatste ik een hoofdletter, ook waar het handschrift een kleine letter had. Ontbrekende letters of woorden die met vrij grote zekerheid aan te vullen waren, heb ik tussen vierkante haakjes ingevoegd. Van pogingen om door min of meer gewaagde gissingen de tekst te herstellen, heb ik mij onthouden, vooral in de laatste kolom van het tweede fragment. Dat blijft altijd een hachelik werk. Beter leek het mij, voor de lezer het verband duidelik te maken, door het Latijnse origineel onder de vertaling af te laten drukken. Daardoor is men tevens in staat, om de waarde van de bewerking te beoordelen. Deze Latijnse tekst, waarvoor de inkunabel, op de Leidse bibliotheek berustend, werd gebruikt, heeft de lezer te danken aan de vriendelike hulp van prof. Verdam.

Digitized by Google

Eerste fragment.

[S]o dat si, al waest te spade,
[T] felt behelden van den stride.
[Die] grave van vlaendren in desen tide,
[D]ie men karl hiet bi namen,
[O]m sine gerechtechede tsame
[We]rd gehaet de goede man.
[E]nde van sinen prenchen mest nochtan
.. n̄ sente donaes, al daer hi lach
[B]innen brugge, in midden den dach,
[E]nde sine bedinge waende spreken,
[W]as hi daer doet gesteken.
... p die diet daden quamen alle
[Daer]na in harden suaren mesvạlle,
[W]ant si worden some gevaen
[Dat] si niet mochten ontgaen,
[S]om gehangen, som geblent,
[S]om metten suuerde gescent,
[S]om wordensi geleit op rat.
[E]nde was er een niet tier stat

De Imperio lotharij secundi. [Vinc., lib. XXVII] *C. I.*

Ex chronicis. Defuncto: ut dictum est: henrico imperatore legati apostolice sedis et archiepiscopi cum episcopis et optimatibus imperij ex condicto conuenientes maguntie: consultant sibi et toti romano imperio de substituendo rege. Lotharius itaque dux saxonum vir sapiens et industrius et ecclesiastico iuri devotus: prepotens divitijs et victorijs: omnium assensu eligitur: et a friderico archipresule coloniensi benedicitur et vngitur omni clero et populo festivum epincheon acclamantibus. Igitur anno domini M. cxxvij. Mundi scilicet v. M. xc. imperauit lotharius qui et lincherius annis. xj. Anno primo regni sui contra bohemos vadens quorundam suorum principum traditione magnam stragem militum passus est: quingentis videlicet et xl. occisis. In syria hoc anno exercitus dei bis aggressus est saracenos. In primo proelio de paganis ceciderunt duo milia et quingenti de christianis solummodo xv. In secundo autem non incruentum (*aldus*) victoriam habuerunt christiani. Sed quamuis plurima pars eorum appetierit: tamen auxilio dei revigorati absque numero hostes contriuerunt et vicerunt: karolus comes flandrensium proditione quorundam optimatum suorum quibus pro zelo iustitie exosus erat: brugis in ecclesia sancti donaciani martyris orans interfectus est: sed horrenda animaduersione vindicatus. Proditores enim cum capti fuissent aut

Digitized by Google

[D]ar gedaen ward die mort,
[H]ine ebbe quade doede becort.

[V]an onser vrouwen van syssoen ende ander dinc. II.

[I]nt ander iaer gesciede daer naer
Omtrent soison plage swaer,
[W]ant daer metten helscen viere [1])
[D]ie liede worden in meniger manire
[O]ntsteken ende ontfinct mede,
[D]ie men brochte al gereede
[Ter] moeder gods sente mariën
[T]ote soisoen met groeter partiën,
[Daer] si lagen nit lange dagen,
[D]at si genasen van derre plagen,
[D]atter binnen XV dagen
[C ende] drie getelt waren
[D]ie der plagen siin ontfaren,
Ende drie ionwrouen die waren verstorven
[I]n hare lede, ende al verdorven.
[H]uge seget, om dat die liede
[D]ie daer woenden ende die gediede
[B]eide wijf kint ende man
Niet en sterken die kerke dan,
No niet en erden onser vrouwen,
[S]o quamen dese plagen in rouwen

1) Helsch vier, *belroos* (ook vs. 195), hetzelfde als *heilich vier* (*Mnl. Wdb.* op *heilich*).

25 *meniger* is afgekort: m'g'
29 p'tien
30 Het hs. heeft duidelik: int.
40 Hs. st'kē

exilio exterminati aut percussi gladio: aut patibulo affixi: aut precipitio elisi: aut duello conuicti et rotis alligati vix aliquo euadente omnes perierunt.

De Restinctione sacri ignis in ecclesia beate marie suessionis C. II.

ANno sequenti scilicet anno domini. M. cxxvij. multi de pago suessionico sacro igne accensi: ad ecclesiam beate dei genetricis marie in civitate suessorum sitam convenerunt: ibique diebus paucis misericordiam dei et beate virginis succursum prestolantes sicut plenius refert libellus eorundem miraculorum salutem ipsius meritis ac precibus consecuti sunt ita vt intra. xv. dies. c. et tres nominati ab hoc igne restinguerentur: et tres puelle distorte sanitati redderentur Hugo farsitus Nam aduersarie potestati consessum erat

Digitized by Google

[D]en gene diere woenden int lant.
Selc die wert daer oec thant
So verbernt, dat lijf met allen
Tote an die bene moeste wallen,
Dat si al verwelt sceen
Ende alsoe dorre alse een steen
Ende som die onsalegen daer af storven
Oec addensi som gerne verworven
Die doet, adt hem gescien mogen,
Om de noet die si daer dogen,
Want dat vier bernde so sere.
Noch dat oec te wonderne es mere:
Dat vier wart oec van selker manire,
Dat ic noit en horde van viere.
Nochtan dat dese verbarn alsoe
Dat vleesch al tote den bene toe,
So adden sijt so cout nochtan,
Datse niemen verwarmen en can.
Gelijc dat te wintre dat yjs
Coude gevet in alre wijs,
Soe gaf dat vier coude dan.
Noch so was daer een wonder an:
Alse dit coude was vergaen,
So quam so groet de hitte saen,
Dat hem dochte sonder merren
Dat si al gader souden verbernen.
Ende hier af so wert daer int lant
Dat ongemac dat men canker nant
Overvloiende al daer omtrent.
Daer wart an plagen dat lant gescent.

56 Het hs. heeft duidelik: eñ horde 60 Hs. niem̄ 64 Hs. eeñ w.

percutere multos plaga inuisibili diuerse etatis et sexus: ita vt semel succensa eorum corpora cum intolerabili cruciatu arderent. Est autem morbus hic tabificus sub extenta liventi cute carnem ab ossibus separans et consumens ex mora temporis augmenta dolorum et ardoris capiens per singula momenta cogit miseros mori sed desiderantibus mortem illa non venit: donec depastis artubus ignis ille celer et pestifer inuadit membra vitalia: et quod valde mirum est: ignis hic sine calore validus ad consumendum tanto frigore velut glaciali perfundit miserabiles vt nullis remedijs possint calefieri. Item quod non minus est mirabile ex quo diuina gratia restinctus fuerit fugato mortali frigore tantus calor in eisdem partibus egros peruadit: vt morbus cancri eidem feruori persepe se sociat: nisi medicamentis occurratur.

Digitized by Google

Hoe onse vrouwen haren pelegrimen in staden staet. III.

Des .vi. dages van enen maent,
Na dat men de wareit waent,
So ware so vele liede nu
Vergadert te gadere, secgic u,
In onser vrouwen kerke soison.
Het quam al daer wart gevloen
Ende geloepen uut andren kerken,
Om datse onse vrouwe soude gesterken.
Van der mester kerken met hopen,
Quamense daer wart gelopen,
Want onse vrouwe was selve dare
Met ere arde groter scare
Heleger sante ende ingle mede.
Dar vant si ter selver stede,
Dar si quam met haren gesellen,
Die quade duvle van der hellen.
Eude overmids onser vrouwen cominge
So wart ginder so grote bevinge
Ende anxt, ende clareit so groet,
Dat daer elkerlijc verscoet,
Ende die kerke sceen met allen
Ofsi daer neder soude vallen.
Om dese vrese so vlouen daer
Alle die sieckeden vor waer.
Te dienne plagen ende ter stat
Ginc onse vrouwe na dat
Alle omme ende gansese die daer lagen
Van allen evele; van alre plagen
Worden si daer alle gesont.
Doen den andren dit wart cont,

---

71 Hs. ōtremt 72 *Lees:* dus wart van? 92 Hs. erkerlijc 97 Hs. diēne

Sex diebus mense septembri in ecclesia beate virginis fuerunt. Ad preces autem populi de alijs ecclesijs et de maiori ecclesia in eandem ecclesiam concurrentis affuit: beata dei genitrix trahens secum fortia agmina sanctorum spirituum: ad cuius presentiam formidaret infernus et pauerent porte mortis Cuius aduentus precursor tam magnus tremor ecclesiam replevit vt terremotum esse factum aut ecclesiam a fundamentis concussam arbitrantes fugerent omnes: sed vbi nihil periculi adesse senserunt reuersi: omnem ardorem languentium extinctum et omnem dolorem esse consopitum celerrima

Digitized by Google

Die daer buten geloepen waren,
Quamen si weder sonder sparen
Ende vonden dander al gesont,
Die daer vertelden op die stont
Hoe hem dochte dat suetechede
Quam so groet met ere clareide
Dor die venstre van der kerke.
Alse een dau ute enen suuerke
Viel dese soetecheit ons an,
Ende heeft ons allen gesant dan.
Ja en sach nie man no wijf
Hoe oversoete dit maecte onse lijf,
Want al de pine te voren
Adden, ebwi nu verloren.
Oec so sachmen sonder waen
Sterren boven der kerken gaen,
Die so clare scenen dare,
Dat men niene wart geware
Weder dat nacht was so dach.
Oec secgic dat men daer sach
Bescouwen tote hem .C. wale,
Die daer genasen van alre quale,
Ende oec si drie binnen der nacht
Worden van den viere gesacht.

Van den selven. IIII.

Het was een wijf, alse wi weten,
Die gondrade was geheten,
Ende adde enen man, hiet diederijc.
Over ene riviere des gelijc
Woenden si, die hiet die oesc.
Bi sisoen wel grote noise

112 Misschien te lezen *gesont* (gezond gemaakt)? Het hs. heeft duidelik *a*.
115 Waarschijnlik is hier na *pine* „die wi" uitgevallen.
117 Verbeterd uit „sacgmen".

suavitate collata inuenit. Aiunt a quibusdam ex languentibus pridie huius beneficij celitus dati visas esse celitus copiosas claritates per fenestras ecclesie vitreas illapsas quasi quedam praeconia largitionis subsequentis. Intra .xv. dies nominati annotati sunt c. et tres ab hoc igne restincti. Sed vt plurimi asseverant stellas mire magnitudinis tenebrosam noctis caliginem vltra ecclesiam persequendo effugasse.

Digitized by Google

Hoe onse vrouwen haren pelegrimen in staden staet. III.

Des .vi. dages van enen maent,
Na dat men de wareit waent,
So ware so vele liede nu
Vergadert te gadere, secgic u,
In onser vrouwen kerke soison.
Het quam al daer wart gevloen
Ende geloepen uut andren kerken,
Om datse onse vrouwe soude gesterken.
Van der mester kerken met hopen,
Quamense daer wart gelopen,
Want onse vrouwe was selve dare
Met ere arde groter scare
Heleger sante ende ingle mede.
Dar vant si ter selver stede,
Dar si quam met haren gesellen,
Die quade duvle van der hellen.
Eude overmids onser vrouwen cominge
So wart ginder so grote bevinge
Ende anxt, ende clareit so groet,
Dat daer elkerlijc verscoet,
Ende die kerke sceen met allen
Ofsi daer neder soude vallen.
Om dese vrese so vlouen daer
Alle die sieckeden vor waer.
Te dienne plagen ende ter stat
Ginc onse vrouwe na dat
Alle omme ende gansese die daer lagen
Van allen evele; van alre plagen
Worden si daer alle gesont.
Doen den andren dit wart cont,

71 Hs. ōtremt 72 *Lees:* dus wart van? 92 Hs. erkerlijc 97 Hs. diēne

Sex diebus mense septembri in ecclesia beate virginis fuerunt. Ad preces autem populi de alijs ecclesijs et de maiori ecclesia in eandem ecclesiam concurrentis affuit: beata dei genitrix trahens secum fortia agmina sanctorum spirituum: ad cuius presentiam formidaret infernus et pauerent porte mortis Cuius aduentus precursor tam magnus tremor ecclesiam replevit vt terremotum esse factum aut ecclesiam a fundamentis concussam arbitrantes fugerent omnes: sed vbi nihil periculi adesse senserunt reuersi: omnem ardorem languentium extinctum et omnem dolorem esse consopitum celerrima

Digitized by Google

Die daer buten geloepen waren,
Quamen si weder sonder sparen
Ende vonden dander al gesont,
Die daer vertelden op die stont
Hoe hem dochte dat suetechede
Quam so groet met ere clareide
Dor die venstre van der kerke.
Alse een dau ute enen suuerke
Viel dese soetecheit ons an,
Ende heeft ons allen gesant dan.
Ja en sach nie man no wijf
Hoe oversoete dit maecte onse lijf,
Want al de pine te voren
Adden, ebwi nu verloren.
Oec so sachmen sonder waen
Sterren boven der kerken gaen,
Die so clare scenen dare,
Dat men niene wart geware
Weder dat nacht was so dach.
Oec secgic dat men daer sach
Bescouwen tote hem .C. wale,
Die daer genasen van alre quale,
Ende oec si drie binnen der nacht
Worden van den viere gesacht.

Van den selven. IIII.

Het was een wijf, alse wi weten,
Die gondrade was geheten,
Ende adde enen man, hiet diederijc.
Over ene riviere des gelijc
Woenden si, die hiet die oese.
Bi sisoen wel grote noise

112 Misschien te lezen *gesont* (gezond gemaakt)? Het hs. heeft duidelik *a.*
115 Waarschijnlik is hier na *pine* „die wi" uitgevallen.
117 Verbeterd uit „sacgmen".

suavitate collata inuenit. Aiunt a quibusdam ex languentibus pridie huius beneficij celitus dati visas esse celitus copiosas claritates per fenestras ecclesie vitreas illapsas quasi quedam praeconia largitionis subsequentis. Intra .xv. dies nominati annotati sunt c. et tres ab hoc igne restincti. Sed vt plurimi asseverant stellas mire magnitudinis tenebrosam noctis caliginem vltra ecclesiam persequendo effugasse.

Digitized by Google

Adde dit wijf, ende so was met
Metten quaden viere besmet
So utenemende ende so sere,
Dat hare bevinc no min no mere
Tusscen nese ende mont,
So dat tfleesch ter selver stont
Al toten tanden afvel
Ende dat tantfleesch also wel.
Al toten achtersten tanden daer
Viel die kinbacke af daer naer,
So dat si tanesiene was lelike
Ende utermate hatelike
Ende swaer hem allen diese sagen.
Dese was in de kerke gedragen
Tote sissoen tonser vrouwen,
Daer si op riep na goeden trauwen.
Si adde met enen douke gedect
Hare anscijn ende soe berecht,
Om dat si niet hen wilde daer
Dat men icgeren sage daer naer.
Si adde ene kerse gemaect scoene,
Die si onser vrouwen te loene
Offerde daer, ende doe ginc
Een lettel slapen na die dinc.
Ende daer na in der selver nachte
Droemde hare utermaten sachte,
Ende gevoelde dat hare cleet,
Dat si op daensichte adde gespre[et],
Van der stede was gegaen,

141 Hs. Ad toten 151 *Lees:* niet en (Hs. niet hē)

De Quadam muliere ibi sanata. C. III.

MVlier quedam nomine gundrada virum habens nomine theodoricum commanens in riparia v[l]tra axovam fluuium qui praeterlabitur vrbem suessionum de villa quae dicitur audigutturis inter ceteros venerat ad ecclesiam: cuius faciem ignis ille deturpauerat: et nasum et labium superius quod naso subiacet vsque ad maxillas et gingivas et dentes molares: et extinctus est ignis a facie eius. Sed omni occursanti iam molesta et odiosa fiebat: grauisque omnibus etiam suis ad videndum. Itaque compulsa est totam faciem preter oculos madenti panniculo velare. Redit ad ecclesiam beate virginis: factaque candela quam offeret: ivit dormitum: eadem nocte maturius euigilans sensit laxatum fluitare panniculum: quem dum restringere sursumque redu-

Digitized by Google

Ende begonde der na te tasten saen.
Ende alsi also taste ter stat,
Gevoelde si an hare selve dat
Ware hare de mont besan genesen,
Ende sine dorste niet geloven desen.
Hier na si so bedrongen wart,
Dat si moeste roupen ongespard,
Ende weende, ende om ulpe bat.
Mer die daer lagen van slape mat,
Of bedwongen van coude groet,
Eer si op quamen thaere noet
Ende ene kerse conden onsteken,
So heef geent wijf noch gestek[en]
Haren vinger an haren mont,
Ende den douc gegeven ter stont,
Ende si gevoelde tfleesch al daer,
Mer sine wiste niet over waer
Hoe die dinge waren gescepen.
Daer na heeft si noch gegrepen
Den douc, ende noch op gedaen,
Ende doe wart si geware saen
Dar hare naturlic vlesch was
Hare angewassen, ende na das
Riep si drienwerf gode an
Ende onser vrouwe mede dan.
Ende in dat roupen worden vervard
Die daer lagen, ende stonden ter vard
Op, ende onstaken licht,
Ende sagen ware haer ansichte slicht
Ende scone was geformert ende claer,
Ende nieue vlesch gewassen daer.

---

165 De eerste letter van besan is niet duidelik en lijkt wel op een *t*. Staat het woord voor: te saen?

168 Hs. roupe

186 De *d* van dan is later bijgeschreven.

cere nititur et parum proficit coacta est circumiacentium implorare auxilium: qui dum morantur somno vel frigore tardi: illa poscit lucernam accendi: et sibi auxilium ferri. Sensitque interim carnem sub digitis et panniculo pressam inolescere: et nesciebat quia caro est uasi et labii reformata. Dumque sepius reducit panium (l. pannum): sepiusque perinde attractat creaturam nouiter plasmatam. Clamauit ter magna voce. Deus et sancta maria adiuua. Ad quam vocem excitati et turbati qui aderant: maturius inferunt lumen et vident nasum et labium nouiter formatum.

Digitized by Google

Van eenen kinde eene miracle dat ontsteken was. V.

Een kind van .XI. iaren was,
Dat quic hoede, ende na das
Metten elscen viere onstac
An sine voete; om desen lac
Ward van sire moeder geuord
Tonser vrouwen, dart berord
Scire wert, ende oec genesen.
Ende die moeder thant na desen
Voer thuuswert weder saen.
Doe die moeder adde gedaen,
Bepensde hem tkint, ende seide:
„Moeder, gi adt wel clene beide'
Voer onser vrouwen na mijn genesen,
Gi[ne] voert mi gereet na desen
Wech; dat was quaet gedaen.
Ic duchte, gine vort mi weder saen,
Dat ic onfunken sal godweet."
Aldus lach dat tkint ende street
Jegen de moeder, dies doen woude niet.
Ten lesten, alse tkint dit siet
Ter moeder twint doe dit sprac:
„Nu geve onse vrouwe, dat ongemac
Mi weder an come ende tferdriet."
Ende dit es tants aldaer gesciet,
Doe dat ment weder vorde dar.
Ende doe men processie ginc daer nar
In onser vrouwen kerke, so wart
Dit kint op gevort ter vart

---

197 *Hs.* geuerd
203 *Hs.* thint
213 „twint" zal wel foutief zijn. *Lees:* thant?
214 *Lees:* dat tongemac
217 *Lees:* Soe dat? Het hs heeft een kleine *d*.

De Puero quodam et alia muliere. C. IIII.

QVidam puer annorum .xj. pecorum custos ardens pedibus a matre sua aduectus est remedioque doloris intra paucos dies accepto: ad domum reuectus est. Erat autem de vallibus. Sed dum puer idem nutu diuino non immemor tanti beneficij: desiderio visende domus beate virginis flagitaret: et super hoc quotidie molestus matrem peruigeret et illa penitus non acquiesceret. Redeat inquit in me infirmitas: vt necesse habeam illuc referri: quod et factum est. Relatus igitur a mat[r]e illuc ad ingressum processionis matris ecclesie

Digitized by Google

Met ere groter bliscepe.
Tote inder ingle geselscepe.
Daer na alst weder them selven quam,
Vertelde dit kint al dat vernam.
Het seide, het was nu ter stede
Vor onsen here ende oec mede
Saecht wel dat onse vrouwe
Bat na arde groter trouwe
Onsen here vor al dese saken,
Daer dese liede omme tongemake
Siin, dat hijs ontfarme mede,
Dat dus dit vier quelt haer lede.
Doe hordi weder dese gelike
Dat onse here antworde: „waerdelike
Moeder, gi sijt die leetsterre,
Diet al beleet wide ende verre.
Dijn wille gesciede vorwaert mere."
Doen beclaegede haere onse vrouwe sere
Dat hare kerke lelic ware
Ende onwaert ende verstoeten sware,
Meer dan ander kerken siin.
Doe sprac onse here: „moeder mijn,
Ic sal doen comen van ouer zee
Ende van ouer riin ende elre mee,
Die giften sullen bringe te lone,
U kerke met te makene scone,
So dat si behageliic sal wesen
Hem allen diese sien met desen."
Ende weet oec dat onse here sprac:
„Moeder, doe ic dat ongemac

238 *Hs.* beclaengede 250 *Lees:* dat ic dat

excussus a quiete in gratiarum actionibus rupit clamoribus ethera: narrauitque omnibus raptum se fuisse ante deum et dei genitricem pro populo supplicantem vidisse vt dignaretur deus hunc morbum a populo auertere et euertere. Et hanc scintillam que acciderat auferre: Hoc et responsum a filio suo benigne accepisse. Mater tu es maris stella: fiat omnis voluntas tua. Dumque iterum eadem virgo quereretur super domo sua que vilis et abiecta pre ceteris erat: audiuit a filio suo qui (*l.* quod) de trans mare et de trans renum faceret pecuniam afferri: de qua domus eius edificaretur: et in omnium oculis intuentium claritate magna et gloria illustraret eam. Populo etiam suessionensi mala euenire ex parte dei predixit: quia sue genitricis ecclesiam non refinceret (*l.* reficeret). Et quidem multos ex eadem vrbe ignis inuasit. Que et qualia

Late gescien omtrent sessoen,
Dat es om dat si niet en doen
Uër kerken, dat si met rechte
Doen souden; dit es de plechte.
Daer omme dat si gegheselt sijn."
Daer na seide dat kindekin,
Dat selue onlange leuen soude.
Ende dat gesciede arde oude,
Want hen leefde niet .I. maent.
Dit kint heeft oec al vermaent
Distoriën van der werelt beginne
Ende de evangeliën oec daer inne
Ende al dat onse here ouerleet,
Dat seit daer al so gereet,
Oft vor hem adde staen gescreuen,
Ende al te male ioseps leuen,
Die men hiet onser vrouwen man,
Vertraect daer, ende wert oec an
Hoe hi die bloiende roede droch,
Daer omme hi oec al genouch
Mariën was te deele gevallen
Ende hare hoedere was bouen hem allen.
Dit seidi al belokenre ogen
Alse die den dach wilde gedoegen.
Den leken of die ongelettert waren
Veronwerdi iet te secgen twaren.
Om hare grote roekeloesheide.
Na sine doet was sijn lechame mede
Also claro, dat niemen en conde

268 *Hs.* w't. *Lees:* voert?
274 De ontkenning „niene" na „dach" in te voegen?

restent nescimus. Idem puer parum post se moriturum testatus est: et sic evenit: non enim mensem superuixit. Mirum autem valde de hoc puero erat: qui (*l.* quod) ab initio mundi omnem historiam retexens totam narrationem suam cursim rigmice (= rithmice) digerebat. Textum euangelij et actus domini sic ordine recensebat: tanquam omnia in libro legeret: et dictata ab alijs pronunciaret De ioseph quoque viro beate virginis inter cetera ait. Qui tenet sceptrum florentis virge custos erat gloriose puelle. Hec narrabat clausis oculis tanquam lucem transitoriam exosus. laycis et illiteratis vix dignabatur facere verbum: tanquam ignorantiam eorum pertesus. Eius mortui corpus tanta gratia perfudit: vt candore et claritate vultus angelicum nescio quid et diuinum signaret.

Digitized by Google

Die clareit gesien op de stonde.
Gelijc der ingle docht den lieden.
In weet niet wat mochte bedieden.

Van ere vrouwen die van kinde ghenas eene miracle. VI.

In een dorp dat baka hiet,
Bi sessoen, so es gesciet
Ere vrouwen, die ginc swaer
Van enen kinde, ende niet daer naer
Genesen en conde op haren tijt:
Dit liep al de geburte wijt,
So dat si ter vrouwen dicke quamen,
Ende sise altoes eens vernamen.
Dit gedurde .III. weken wel,
Dat hare altoes stont euen fel.
Doen sprac hare an hare geuadere
Met haren geburen al te gadere,
Dat si wilden met goeder trouwen
Met hare gaen tonser vrouwen
Te sissoen, al baruoet,
Ende souken haren oetmoet.
Dit es gesciet; ende saen na das
Soe van enen kinde genas.
Maer eer si genas van den kinde,
Gingen hare af met gedinge
Drie stene ter seluer vre.
Die een was van dire faiture
Recht oft een ey ware
Van ere hinnen; dander daer nare
Alse een ey was hi gedaen
Van ere gans, al sonder waen.
Die derde was no min no meer
Dan ene not van wilen eer.
Ende doe die stene waren vort

293 *Hs.* geuaderen 301 De eerste letter van *eer* lijkt veel op een lange s.
302 Het woord *gedinge* is doorgehaald. De juiste lezing zal wel zijn: met geninde.

Apud villam que dicitur cala in territorio suessionensi: que possessio est matris ecclesie beatorum martyrum gervasij et prothasij mulier ob partus difficultatem laborans continuis tribus hebdomadis periclitabatur: persuasaque a conuicinis mulieribus se nudis pedibus ituram ad sanctam mariam suessionis venit et liberata est sed ordine stupendo. Nam primum ex vtero suo emisit tres lapides. Primum in magnitudine oui anserini: secundum fere in magnitu-

Digitized by Google

Comen, so quam die gebort
Van den kinde saen daer an,
Dat bider graciën gods gewan
Siinen kerstinede; mer dat kint
Leuede onlange daer na sint.

Van dinghen die ghescieden. VII.

In dit selue iaer vorseit
So quamen met groter versienheit
Co[ninge] prencen ende clerke
Tote loedine in Sente ians kerke;
Dat een cloester was van nonnen.
Ende om quade werke die si begonnen
Vorpense dese heren vut,
Ende setten daer in van goeder vertuut
Moenken, die de ordine hilden soe
Alsi sculdech waren, daer drogo
Die erste abt af was,
Ende die oec daer na das
Cardenael wert te rome.
Helinant sprac, alsic gome,
Dat int ander iaer daer naer
Tote berenvelt, alsic versta,
Een cloester was gemaect nu.
  Na honoriuse, dat secgic v,

315 *Hs.* sīin   318 v’siēheit   323 Lees: Worpense

dine oui galline: et tertius non minor aliqua nuce erat His lapidibus effusis: statim sequitur partus infantis: qui et gratiam baptismi accepit et paucos dies superuixit.

De Ceteris euentibus illius temporis. C. V.

C Ronographus. Anno praenotato laudum in ecclesia sancti iohannis consilio regis et principum monialibus que male infames erant eiectis et monachis in earum locum substitutis. Drogo religione et facundia venerabilis a bartolomeo episcopo primus abbas ordinatur qui postmodum a papa innocentio rome ostiensis episcopus cardinalis consecratur. Helinandus. Anno sequenti cenobium vrsicampi fundatur. Post honorium sedit rome innocentius secundus papa. lxix. annis. xiiij. Contra quem per contentionem ordinatus est petrus leonis. Ad cuius scismatis pestem sedandam vocatus a clareualle sanctus bernardus multum laborauit: et multum profecit. Hic cum esset aliquando in vrbe nouiomo in domo simonis episcopi: adductus est ad eum herueius de

Digitized by Google

So wart paus dander innocent,
Ende een ander wert oec bekent,
Die peter leonis oec hiet.
Ende hier af quam groet verdriet,
Daer sente bernart sere iegen was,
Om dit te brekene, ende na das,
Alsoe alsi pijnde om dese dinc,
Quam hi daerne wel ontfinc
Symoen de bisscop van noione.
Dar brochmen van hogen doene
Voer bernarde eenen iongelinc,
Dari toe seide dese dinc,
Dat hi soude werden .I. helech man,
Want hem in visione was comen an.
Ende oec daer hi messe dede
Sach hi dat al daer ter stede
. . . .

Tweede fragment.

. . . meester sere ontwart
. . ende pieter abelia[r]t
. . . ongers die sider dicken
. . seiden om dese sticken

347 *Hs.* werde

bangentio puer admodum gratiosus hortus (= (h)ortus) ex regio sanguine et ipsius episcopi nepos. De quo sequenti nocte famulo suo christus ostendit: quod erat post tempora longa futurum. Siquidem videbatur sibi tanquam in missarum celebratione angelo cuidam pacis osculum dare quod ad puerum deferretur. Nec dubius de reuelatione eundem herueium renunciaturum seculo et futurum aliquando deuotum christi famulum promittebat: quem postea venerabilis vualerannus primus abbas ursicampi monachum fecit et angelico functus offitio pacem quam ex ore patris sancti ipse susceperat. communicauit herueio: qui etiam praedicto vualeranno in regimine vrsicampi successit: et novissime obitum suum imminentem sanus adhuc et incolumis eodem vualeranno sibi per reuelationem annunciante praescivit. atque praedixit

De Concilio remensi et gilberto porrete. C. LXXXVI.

ANno domini .M. cxlvij. Remis concilium a papa eugenio celebratur: in quo concilio publice confutauit beatus bernardus magistrum gilbertum cognomento porretam disputando cum eo singulariter tanquam sui temporis singularis athleta. Hic gilbertus erat pictauorum episcopus in sacris litteris plurimum exercitatus: sed sublimiora se scrutatus ad insipientiam sibi. Siquidem de tri-

Digitized by Google

Comen, so quam die gebort
Van den kinde saen daer an,
Dat bider graciën gods gewan
Siinen kerstinede; mer dat kint
Leuede onlange daer na sint.

Van dinghen die ghescieden. VII.

In dit selue iaer vorseit
So quamen met groter versienheit
Co[ninge] prencen ende clerke
Tote loedine in Sente iaus kerke;
Dat een cloester was van nonnen.
Ende om quade werke die si begonnen
Vorpense dese heren vut,
Ende setten daer in van goeder vertuut
Moenken, die de ordine hilden soe
Alsi sculdech waren, daer drogo
Die erste abt af was,
Ende die oec daer na das
Cardenael wert te rome.
Helinant sprac, alsic gome,
Dat int ander iaer daer naer
Tote berenvelt, alsic versta,
Een cloester was gemaect nu.
   Na honoriuse, dat secgic v,

315 *Hs.* siin   318 v'siēheit   323 Lees: Worpense

dine oui galline: et tertius non minor aliqua nuce erat His lapidibus effusis: statim sequitur partus infantis: qui et gratiam baptismi accepit et paucos dies superuixit.

De Ceteris euentibus illius temporis. C. V.

C Ronographus. Anno praenotato laudum in ecclesia sancti iohannis consilio regis et principum monialibus que male infames erant eiectis et monachis in earum locum substitutis. Drogo religione et facundia venerabilis a bartolomeo episcopo primus abbas ordinatur qui postmodum a papa innocentio rome ostiensis episcopus cardinalis consecratur. Helinandus. Anno sequenti cenobium vrsicampi fundatur. Post honorium sedit rome innocentius secundus papa. lxix. annis. xiiij. Contra quem per contentionem ordinatus est petrus leonis. Ad cuius scismatis pestem sedandam vocatus a clareualle sanctus bernardus multum laborauit: et multum profecit. Hic cum esset aliquando in vrbe nouiomo in domo simonis episcopi: adductus est ad eum herueius de

Digitized by Google

So wart paus dander innocent,
Ende een ander wert oec bekent,
Die peter leonis oec hiet.
Ende hier af quam groet verdriet,
Daer sente bernart sere iegen was,
Om dit te brekene, ende na das,
Alsoe alsi pijnde om dese dinc,
Quam hi daerne wel ontfinc
Symoen de bisscop van noione.
Dar brochmen van hogen doene .
Voer bernarde eenen iongelinc,
Dari toe seide dese dinc,
Dat hi soude werden .I. helech man,
Want hem in visione was comen an.
Ende oec daer hi messe dede
Sach hi dat al daer ter stede
. . . .

Tweede fragment.

. . . meester sere ontwart
. . ende pieter abelia[r]t
. . . ongers die sider dicken
. . seiden om dese sticken

---

347 *Hs.* werde

bangentio puer admodum gratiosus hortus (= (h)ortus) ex regio sanguine et ipsius episcopi nepos. De quo sequenti nocte famulo suo christus ostendit: quod erat post tempora longa futurum. Siquidem videbatur sibi tanquam in missarum celebratione angelo cuidam pacis osculum dare quod ad puerum deferretur. Nec dubius de reuelatione eundem herueium renunciaturum seculo et futurum aliquando deuotum christi famulum promittebat: quem postea venerabilis vualerannus primus abbas ursicampi monachum fecit et angelico functus offitio pacem quam ex ore patris sancti ipse susceperat. communicauit herueio: qui etiam praedicto vualeranno in regimine vrsicampi successit: et novissime obitum suum imminentem sanus adhuc et incolumis eodem vualeranno sibi per reuelationem annunciante praescivit. atque praedixit

De Concilio remensi et gilberto porrete. C. LXXXVI.

ANno domini .M.cxlvij. Remis concilium a papa eugenio celebratur: in quo concilio publice confutauit beatus bernardus magistrum gilbertum cognomento porretam disputando cum eo singulariter tanquam sui temporis singularis athleta. Hic gilbertus erat pictauorum episcopus in sacris litteris plurimum exercitatus: sed sublimiora se scrutatus ad insipientiam sibi. Siquidem de tri-

Digitized by Google

. . bernarde van cesteas
. . cloester om dat bernard was
. . . hare mester quaetheit
. . . siit gerne adden omleit

[*Van ho*]*ngre ende van tempeeste die doe ghesciede. XXXVII.*

. . . oec in desen vort
. . sn. ien west ende nort
. . grieken ware de fransoise
. vermids de turke groete noise
. . daer van hongre groet
. . daer menech oec bleef doet

---

10 Na *sn* is een vlak, die een of twee letters onleesbaar maakt. Het volgende *ien* kan ook ieu zijn.

nitatis vnitate: et diuinitatis simplicitate: non simpliciter sentiens nec fideliter scribens: discipulis suis panes proponebat absconditos: et furtiuas propinabat aquas: nec facile quid saperet: immo quantum desiperet personis autenticis fatebatur. Timebat enim quod apud senonas petrum abaelardum ei dixisse ferunt. Nunc tua res agitur paries cum proximis (*l.* proximus) ardet. Nouissime tamen cum tam super hoc fidelium inualesceret scandalum: cresceret etiam murmur: vocatus ad medium est et librum tradere iussus: in quo blasphemias euomerat. Graves quidem sed verborum quodam inuoluero (*l.* -cro) circumseptas. Sanctus ergo bernardus primo quidem totum quod ille verborum cavillationibus occultare videbatur subtilioribus interrogationibus eliciens: deinde tam suis ratiocinijs quam sanctorum testimonijs biduana disputatione redarguit. Considerans autem nonnullos ex his qui presidebant: iam quidem animaduertentes blasphemiam in doctrina adhuc tamen avertentes iniuriam a persona: accensus est zelo et domesticam sibi gallicanam seorsum convocat ecclesiam: communi deinceps consilio a patribus .x. provinciarum: alijs autem episcopis et abbatibus plurimis dictante viro dei novis dogmatibus opponitur symbolum nouum. Cui etiam subscribuntur nomina singulorum: vt eorum videlicet omnium sic irreprehensibilis zelus ceteris innotescat. Ita demum apostolico iudicio et auctoritate vniuersalis ecclesie error ille damnatur. Episcopus gilbertus an eidem damnationi consentiat interrogatur. Consentiens et publice refutans que prius scripserat et affirmauerat: indulgentiam ipse consequitur maxime quam (*l.* quod) ab initio captus fuisset: ea lege se eandem disputationem ingredi: vt promitteret sine vlla sese obstinatione pro ecclesie sancte arbitrio correcturum libere opinionem suam. Horum duorum magistrorum petri videlicet abaelardi et gilberti porrete quidam discipuli nimium zelantes pro ipsis beato bernardo et toti cisterciensi ordini postea detrahere ceperunt.

Digitized by Google

. . van hongre esele ende parde
. . tsi met hare varde
. . en comen ende van daer ontgaen
. . sileucien ende van daer saen
. . tantiochien binnen
. . . cume consten gewinnen
. . daer si mede ontgingen
. are coninc voer dien dingen
. ijc van vrankerike int ander iaer
. oren geseit es ouer waer
. or hogerien ende gemoete
. den keiser diene wel groette
. . den coninc van griekenlant
. uer geuort al te hant
. . hem scepe leende gnouch
. . met quam na siin geuouch
. . gen graue ongescent
. . ochte die andre sent
. . ue iaer oec hier bi
. . me op die none van iuli
. . rt een donder so groet gehort
. . e vincens weder ende vort
[c]loester daer die moenke saen
. . st van den dage adden gedaen
. . die blexeme daer so groet
. . twee moenke slouch te doet
. . andre worden oec so beuaen

25 *l.* Hongeriën

Fame et pestilentijs illius temporis. C. LXXXVII.

EOdem anno franci per deserta syrie dolo et astutia grecorum et crebo assultu thurcorum: detrimenta maxima patiuntur: et fame nimia cruciati: quidam equorum et asinorum carnibus vescuntur: sic cum multo labore et damno multis fame pereuntibus: vix tandem seleuciam venerunt: et antiochiam et palestinam navibus petierunt. Nam anno precedenti rex eorum ludouicus peregrinationem aggressus cum infinitis et expeditis suorum militibus per hungariam profectus: transito bosphoro occursu conradi regis exceptus et ab imperatore grecorum nauibus eius fuerat hierosolymam euectus. Hoc quoque anno lauduni .iiij. nonas iulij factis tonitruis in monasterio sancti vincentij monachis diurni officij cursum complentibus duo ex his subito fulminis ictu corruentes expirauerunt. Alij quidam tacti vel territi vix conualuerunt. Ful-

. . cume consten ontgaen
. . xeme verbrande oec al dare
. ewade die lange [1]) op die autare
. . re helechdom ads oec te bat
. t grote cruce na dat
. . een stucke vut gesteken
. . [d]ie dore moeste breken
. . orden gedregen oec van daer
. . vrese wert gehort [2]) daer naer
. . ren steden was v[an] desen
. . oec in groter [v]r[e]sen
. . die blexeme huse ende man
. . ende dede steruen daer an
. . e diere waren geurest mede
. . uen daer of alle gereede
. . de blexeme daer beginc
. . ene vele merre dinc
Dat den [. . . . . . . are] was
Want ene blexeme quam na das
In die hoge kerke, daer thelege graf
Ten berge van oliuen, daer men at
Seget verre in kerstinheide
Scade dede na die wareide,
Dat onuertellic te seegene ware.
Int lant van gabinensen daer nare
Quam oec een wolf, die so groet

1) Aldus in het handschrift. Lees: lagen.
2) De rechterhelft van de *h* is verdwenen door een gat in het perkament. Daardoor zijn ook de volgende regels beschadigd.

mine etiam altaris lintheum vrente et sacrarium penetrante: et de magna cruce partem: partem quoque claustralis hostijs asportante tota domus repletur horrore. In alijs etiam locis hominibus seu hominum edificijs vel animalibus fulmine pereuntibus: malaque solito graviora christiani contingere sunt significata. Dicunt etiam hierosolymis in templo domini siue in monte oliueti fulminasse et eius infortunij presagium fuisse. In territorio gebenensi lupus quidam corporis magnitudine et animi ferocitate alijs dissimilis homines deuorauit et plusquam .xxx. animas diuersi sexus et etatis vita priuauit. In alijs etiam locis hoc anno lupi similiter noscuntur operati. Obsessa per triduum damasco a francis et germanis ac hierosolymitanis capitis (*l.* captis) iam muris anterioribus qui hortos ambiebant: cum in breui ciuitas capienda putaretur: dolo vt aiunt principum palestinorum obsidio removetur. Factaque discessione rex francorum et impe-

Digitized by Google

Van lechame was, dat sijns genoet
Nie ne wart gesien int lant.
Ende dese dede wel grote pant
Den lieden, want hi nam dlijf
Hem .xxx. onder man ende wijf.
In andren lande dies gelijc
Waren wolue gesien wonderlijc,
Die oec die liede verbeten doet,
Ende vrese daden ende groete noet.
Damasseen oec, die goede stede,
Wart oec nu gewonnen mede
Van den fransoisen ende den germanen,
Daer hem toe alp, alse wi wanen,
Die keiser van constantinoble sere.
Rogier van cisiliën die here
Wart in afrika oec geuaen
Met al sinen scepen; mer daer na saen
Een bisscop van afrike eere stede
Verloesten, ende brochten daer na mede
Tote rome quite ende vri.
Aldus wart verloest oec hi.
Heinric coninc lodenwijcs sone
Van vrankerike wart na tgone
Bisscop in ene goede stede,
Die men beluagen nomet mede.

Van eenen hiet tondael hoe hi opghevoert was. XXXVIII.

Int ander iaer dat conraet was
Ouer zee, alsict las,
Ende oec int vierde iaer gereede

rator iterum condicto die ad obsidendam ascalonem cum suis Iope conveniunt: sed hierosolymitis minime iuxta condictum occurrentibus imperator constantinopolim navibus euehitur. Rogerus rex sycilie exercitum naualem direxit ad fines aphrice: captaque insigni ciuitate que dicit (*l.* dicitur) aphrica suilla affax clipea alijsque castris pluribus archiepiscopum aphrice qui sub seruitute romam venerat consecrandus ad sedem remittit liberum. Henricus ludovici regis francorum filius contempto mundi scemate pro christo in clarevalli indutus monachali scemate prouehitur ad episcopatum ciuitatis beluagice. Interim manuel recepto in deditionem curfolio siculiorum naues per suos insequitur et captis nonnullis nauibus ex fuga liberatur et a rege rogero nec non a papa eugenio honorifice suscipitur ac deducitur.

Digitized by Google

Dat eugenius wart paues mede,
Int selue iaer dat mabichias
Te cleruaus begrauen was,
Ende oec mede doe men vorwaer
Screef aldus ons heren iaer
MC. XL. VI. met drien,
So wart dit vision gesien
Dat hier na nu tellen sal.
Twe eylande sijn, die bi na al
Scollant beuaen, daer deen af es
Ardinacra endander cansilenses.
Danen was geboren, wi lesen dus,
Een man die men hiet tandalus,
Van edelen geslachte ende rike,
Van lechamen starc ende vromelike,
Mer niet ne mochtin s.... en horen,
None mochte come[n] te voren
Die van der sielen sa[le]cheide
Eenge dinc dede of seide.
Die slouch hi swarlike ende versprac
Ende dede hem allen ongemac.
Ende die kerke veronwerdi mede.
Mer dobbelers ende leckerhede
Ende met idelheden omme gingen,
Daer met wildi den tijt gehingen,

96 Hs. w't 103 *Lees:* dat ic
111 Hier zijn gaten in het perkament, waardoor ook de beide volgende regel beschadigd zijn. *Lees:* ne mochti sien ende horen?
112 *l.* mochtem. 118 *Lees:* dobbelers ende die met leckerhede

De Raptu anime tundali et eius visione marchus [?] *gesta abbatisse. C. LXXXVIII.*

ANno domini .M. cxlix. qui fuit annus secundus expeditionis hiercsolymorum: conradi regis romanorum: et annus quartus eugenij pape in quo anno ipse papa de partibus galliarum romam reuersus est in quo etiam anno sanctus malachias in clareualle defunctus est: visa est hec visio. Due sunt metropoles in hibernia: ardinacha septentrionalium hiberniensium: australium caselensis: de qua ortus fuit vir quidam tundalus nomine: nobilis genere: crudelis actione: forma corporis egregius fortitudine robustus de salute anime sue nihil solicitus graviter ferebat si quis ei vel breviter de salute anime loqueretur. Ecclesiam negligebat: pauperes christi nec videre volebat: scurris et ioculatoribus pro

Digitized by Google

Ende dien gaf hi van den sinen,
Ende dede dat hi hem vrient scinen.
Mettessen addi geselscap groet,
Ende des hem niet oec verdroet.
Ende was daer oec onder die gesellen,
Daer wi nu hier dus af tellen,
Dien hi geborget adde .III. part,
Daer ene verste af gesproken wart,
Dat hise gelden soude tenen tiden,
Dien si onder hem gespraken siden.
Nu geviel dat die tijt quam,
Dat tondalus den ane nam,
Ende tote sijns gesellen huus saen,
Daer hi arde wel was ontfaen,
Ende aten ende dronken aldus .III. dagen.
Daer na so wart daer doe gewagen
Van den gelde, dat hi was
Sculdech; doe antworde na das
Die ander, dat hijs adde niet
Op dier tijt, wat dats gesciet.
Doen wart tondalus arde sere,
Ende met enen corten keere
Ginc hi wech, sere verbolgen,
Entie ander ginc hem volgen
Om hem te smekene, ende sinen sin
Te sachtene, ende sprac int begin:
„En trouwen geselle, gine [sult nu]
Dus niet ontgaen, dat secgic u.
Wi moeten ombiten, eer gi gaet."
Aldus so brochti weder den gone,
Ende sachte sinen moet alsoe,
So dat de gene gaf op doe
Sine aex, die hi adde in de hant,
Der werdinnen van den huse saen.

---

122 *l.* scine 132—133 *Lees:* den wech ane nam Ende ginc 149 Hs. ōbiten

vana gloria distribuebat quicquid habebat. Hic cum multos haberet amicos et sodales: inter eos habebat vnum qui commilitonis debito trium equorum debitor erat. Hic cum statutum terminum praestolaret: transacto termino illum convenit: qui cum bene receptus ab eo perhendinaret tribus noctibus cepit tractare de ceteris rebus. Cui cum ille responderet: se modo ad manum non habere quod petebat: iratus recedebat: debitor autem illum mitigare cupiens: rogavit eum vt priusquam recederet secum cibum sumeret. Resedit et securi deposita

Digitized by Google

Alse vollic alse dat was gedaen,
Quam hem so wee in sinen arm,
Dat hi riep daer na: „wach arm!
In can mine hant te monde bringen!"
Vreselijc riep hi na dese dingen
Tote der vrouwen der werdinnen:
„Vrouwe, ic beuele v in allen sinnen
Mine aex, die ic gaf v,
Want ic sterue stappan nu."
Ende thant bleef hi ginder aldus
Liegende op den vloer in thuus,
No min no meer dan oft hi nie
Lijf geadt adde, so lach hie.
Ende alle tekine van der doet
Sach men an hem cleine ende groet.
Die boden van den huse liepen,
Ende daden de spise op, ende riepen
Ende weenden ende slougen hare ha[nde].
Ende de lechame leidemen op den sand[e]
Ende men lude de clocken daer naer
In tekine wat gesciet was da[er].
Die clerke alle vau der stede
[Qua]men [1]) daer alle cudo dat volc mede,
[En]de clageden des goets [ri]dders doet
[M]et [2]) rouwe ende met .... [3]) groet.
Ende dit was woensdages mede,
Dat hi dus sinen ende dede,
Ende lach aldus tote op den saterdach
Dat men geen lijf an hem en sach.
Een lettelkin was hi warm
[A]n die slinke side onder den arm,

1) De linkerzijde van deze kolom is sterk beschadigd.
2) Na *met* staat *sere* dat doorgehaald is.
3) Dit woord is onleesbaar door een gaatje en door beschadiging. Stond er *iammer*?

quam in manu tenebat: cibum cum illo sumere cepit statimque percussus inuisibiliter manum quam extenderat replicare non potuit ad os suum: et clamare cepit terribiliter: suamque securim quam deposuerat vxori socij commendavit dicens. Custodi meam securim quoad ego morior: statimque corruit corpus eius exanime acsi nunquam animam habuisset. Assunt omnia signa mortis: accurrit familia: tollitur cibus: exclamant armigeri: plorant hospites: corpus extenditur: pulsantur signa accurrit clerus mirantur populi totaque ciuitas subita

Digitized by Google

[Rec]hte.iegen therte besiden.
Ende daer omme hilden sine tien tiden
Also dat sine niet lieten so saen
[G]rauen; ende na al dit gedaen
[S]o wart hi roerende een lettelkin,
Ende verhaelde den adem siin,
[N]o min no mee alse of hi dare
[In] onmachte gelegen ware.
[H]em allen wonderde sere das
.... besagene al dat was
Ende vrageden ende spraken hem ane.
Ende doe hi hen began te verstane,
[A]utword[i] ende sprac: „lieve liede
...... dat ic mine biechte giede
.. .. den here ontfinge daer naer
.... wart gedaen ende saen al daer
[D]oe hi sacrament adde ontfaen
[E]nde wijn gedrouken daer op saen
.p... hi aldus ende louede sere
.... onsen lieuen here
.... es dine ontfermechede
.... quade scalchede
.. en war. niet noch also groet
So waric bleuen in groter noet
[D]ine onfermicheit here ende god
.... bouen alle gebod."
Ende doe hi dit adde geseit,
[G]af hi daer den armen gereeit

168 boech

boni militis morte turbatur. Ab hora .x. in .iiij. feria vsque in eandem horam sabbato mortutus (*l.* mortuus) sic iacuit. Calor tamen modicus in sinistra parte pectoris diligenter palpantibus sentiebatur et ideo eum subterrare noluerunt. Post hoc resumpsit spiritum ex debili flatu quasi per vnius hore spacium respirare cepit. Mirantibus omnibus debili intuitu circumspicere cepit. Interrogatus si vellet communicare innuit sibi afferri corpus domini. quod cum sumpsisset et vinum bibisset: cepit in gratiarum actione deum laudâre et dicere. O deus maior est misericordia tua quam iniquitas mea: licet magna sit nimis. Quantas ostendisti mihi tribulationes multas et malas et conuersus viuificasti me: et pe (*l.* de) abyssis terre iterum reduxisti me. Quod cum dixisset statim sub testamento omnia que habebat dispersit et dedit pauperibus et se signo crucis signari cepit: et pristinam vitam funditus se relicturum vouit: et cuncta que viderat et passus fuerat narrauit dicens.

Digitized by Google

[A]l dat hi adde mildelike,
Ende maecte een cruce die gelike
[V]oer sine herte, ende boec siin hooft,
[E]nde vertelde ginder, des geloeft,
[A]l dat hi sach ende heft gehort,
[E]nde liets achter niet .I. wort.

[V]an dat hi de duv'e sach. XXXIX.

[D]oe mine ziele vten lechame ginc,
Ende desen doet aldus anvinc,
[Ende] soe hare consiencie wel besach
. . weet si wat soe doen mach,
[S]i ontsach hare sere ende al onsiet
[W]at si ontsach en wiste so niet.
[D]oe wilt soe weder ten lechame comen.
Dat wart hare daer benomen.
Buten moeste so bliuen daer.
[A]l omme sach soe, verre ende nar,
[E]nde began te wenehe sere,
[E]nde beuende van anxte, van zeere.
[W]at si doen moecte so niet wiste.
[S]ine hopede op niemene in desen twiste
[D]an allene op onfermichede
[V]an ons[en] here mogenthede.
Doe si aldus ...... stoet
Sach si war met groter spoet
Die duvele ston .... van der ellen
So vele datse ne m[ochte] vertellen
Niemen die leef, dat secgic [u].
Daer en was int huus oec nu
Enen hornec niet, hine was vol,

216 *l.* boech
227 en 228 begonnen met kleine letters *d* en *b*, die niet afgesneden zijn.
230 *Hs.* wēene 231 *l.* bevede 232 *l.* moeste 234 *l.* dontfermichede?
236 Gat in het perkament. *l.* bevende?

De Aspectu demonum et angeli qui deduxit eum. C. LXXXIX.

CVm anima mea corpus exueret et illud mortuum esse cognosceret: reatus sui conscientia cepit formidare: et quid faceret nesciebat. Timebat quidem sed quid timeret ignorabat: volebat ad corpus redire: sed intrare non poterat. Foras exire se vbique pertimescebat. igitur flens et plorans et tremebunda et quid ageret nescia: in nullo confidens nisi in misericordia dei: tandem vidit

Digitized by Google

No winkel no slop no hol
... die straten entie hoven.
Gelijc oft mul ware dat stove,
So vlogen daer de quade geeste,
Ende gingen alle met oreste
Terre onsaleger zielen, ende seide:
Singen wi den lof van onsalicheden
Der zielen, die euwelike es doet,
Die spise es van den viere groet,
Dat onvergangelic es, ende alle ure
Die zielen hout in starken labure.
Singen wi onser vrindinnen demsterheit
Ende des licts der euwelicheit
Onvriendinne heeft gewesen."
Doe kerden die duvele omme na desen
Ter zielen wart, ende streden haer ane,
Ende begonden metten tanden te clane
Ende te criselne, ende met den clawen
Begonden si na hare gelauwen
Met vreseliken anesiene, godweet,
Ende begonden dit te secgene gereet:
„Ane scout dit, gi onsalege lieden,
Ende met hoe cleinre crancker mieden
Ende met hoe vreseliken gesellen
Du moets gaen ter euweliker quellen.
Du werd van sonden der werelt scande.
Du minnets oec in allen lande
Vechtinge, twist ende strijt,
Dat wi oec minnen alre tijt.

248 *l.* seiden 254—256 Deze zonderlinge regels kunnen we moeielik beschouwen als de oorspronkelike vertaling van het duidelike Latijn. Tot aannemelike verbetering zie ik geen kans. Prof. Verdam gist dat er een paar regels uitgevallen zijn, en zoekt de hiaat tussen de woorden *vrindinnen* en *demsterheit*.
255 *l.* lichts 259 *l.* slane

ad se venientem tantam immundorum spirituum multitudinem vt non solum totam domum et atrium domus sed etiam vicos et plateas civitatis implerent: et circumdantes miseram animam dixerunt. Cantemus huic misere anime debitum mortis canticum: quae filia mortis est: et cibus ignis inextinguibilis: amica tenebrarum: et lucis inimica. Et conversi ad eam stridebant dentibus in ipsam et vngulis proprijs pre furore nimio genas teterrimas laniabant dicentes. Ecce misera populus quem elegisti cum quibus arsura intrabis in

Digitized by Google

Daer omme moestu onse gesolle wesen.
War omme en gadi niet met desen
Die met overspele ommegaen,
Alse du hier vormals hefs gedaen?
Waromme en gastu met kefdome
Ende met sconen ionfern omme?
War es nu dine bliscepe,
Dine ydele glorie, dine geselscepe?
War es dien overvloiech sceren nu?
War es dine starcheit die du
Ads, ende dine mogenthede,
Dar du alle de gene me[de] ...
Onder dats, war es dit heden?
Dine welde herte, die altenen
Na quaetheit stont, war es si?
Dine le[ck]ers die du altoes bedi
Ads, [wa]r omme en comsi niet,
Ende bescudden u in dit verdriet?

Hoen[e sijn] inghel bescermde [van] d[en] vianden. XL.

Doe [d]ie viande dese scande
Hem overseiden ende nog mengerhande,
Sach hi van verren ende vernam
Waer d[a]t gelijc ere sterren quam
Sijn inghel .... kende ..
Te han ... groeten troest
Want hi pensde doe dat
. et verloest moecte wel
Ende doe [dese] inghel hem b
God [hoedi] seit hi tonda[lus]

295 Het woord „welde" staat in 't hs. niet duidelik: het eerste been van de w en de eerste e zouden ook andere letters kunnen zijn. Maar ik kan er geen ander woord uit lezen dat hier beter past dan welt (= wilt).

287 „bedi" staat in 't hs. niet duidelik. Lees: bi di.

infernum. nutrix scandali: amatrix discordie quod et nos amamus. Quare non superbis modo: quare non adulteraris: quare non fornicaris. Ubi est vanitas tua et vana leticia vbi risus immoderatus: vbi fortitudo tua qua plurimis insultabas. Quare modo non innuis oculis: non teris pede: non digito loqueris non pravo corde machinaris malum sicut facere solebas in leuitatibus et leccacitatibus tuis. Cum hec et similia dicerent: vidit a longe venientem quasi stellam lucidissimam in quam statim infatigabiles fixit intuitus sperans se aliquod solatium

Digitized by Google

W[at] doe[tgi] ......
Tondalus die hem ....
Noemen hoerde met sin[en name]
Ende [een] iongelinc die so ....
Ende soe.. claer was te..
..... aldus ten ge...
O wach arme. here ende ...
M[i] ... [bre]uget hier...
Die droefheden van . . .
Ende nu daer in geopent . . .
Doe antworde die ingel . . .
Nu heefstu mi vader . . .
Dien du alt[o]es met di
Heves gead dijn lev . .
Mer noyt ghewerdet di dat gh . .
Let hir vore hadt geno . .
Ay here sprac hi al doe
Waer quam ic di noyt ieweren...
Jof waer hordic dine stemm . .
Oyt yeweren daer icse gegro...
Doe sprac die inghel wed[er]....
Dune quaems nie in gen..
Van dattu gheboren wo...
In heb di altoes ghevol..
Mer nie en woutstu minen..
Volghen in worden ende in d...
Mettien die Inghel sta...
Enen duvel daer alte han...
Die tundaluse vor die...
Sere ane ghinc in dien...

per eam percepturum. Erat autem angelus eius qui cum appropinquasset proprio eam salutavit nomine dicens. Ave tundale. Quid agis. Uidens autem ille speciosum iuuenem nimis: et audiens se propria (*aldus*) nomine salutatum pre timore simul et gaudio sic respondit. Heu domine pater. circumdederunt me dolores inferni. preoccupaverunt me laquei mortis. Cui angelus. Modo me vocas dominum et patrem quem semper tecum habebas et nunquam tali nomine dignum me iudicabas. Ait ille. Domine vbi vnquam te vidi: aut vnquam dulcissimam vocem audiui. Ad quem angelus. Ego semper te sequar (*l.* sequebar) a natiuitate tua quocunque ibas et nunquam meis consilijs acquiescere volebas. Et extendens manum in vnum immundorum spirituum qui prae ceteris ei maledictis insultabat. Ecce inquit ille cuius voluntati et consilio obtemperabas: sed aderit tibi misericordia de (*l.* dei) quam tamen non meruisti. Esto ergo secura et

Digitized by Google

Dat hi hachter wert es geb...
Sich seiti du die daer omver...
Hier mi beit onder dese q...
Ende al heves ghewrach...
Di sal noch die ontfar[michede]
Gods bestaen hier ter ste[de]
Diestu hir nochtan vor....
Niene verdienes wes se...
Want du sout nu van ve...
Die ghi verdient hebt le...
Nu volc mi ende wat da....
Dat hout wel ende al b....
Bedi du sout weder com...
In dinen lechame dat...
Dus niet u[ter]maten vervaerd..
Volgede hem de ziele n....
... ded[et] de duvle begond..
Had... des so groten to....
Dat si..... niet cond...
Si spra.. aldus te desen d....
Dat onse here ware onge.....
Want hi hu ende elre echt
Niet en hout dat hi ges...
Hevet dat soude sijn ge...
. . . .

340 *l.* volch

leta: qui patieris pauca de multis quae merueras. Sequere me: et quecunque tibi monstrauero memoriter tene: qui iterum ad corpus reuerteris. Tunc illa vltra modam (*aldus*) perterrita relicto corpore suo supra quod steterat accessit propius. Demones hoc audientes et mala que minabantur se non posse inferre audientes blasphemaverunt deum injustum esse dicentes: qui non reddebat sicut promiserat vnicuique secundum opera sua: et post hoc in semetipsos insurrexerunt: et plagis quibuscunque poterant se mutuo percutiebant: et nimio fetore cum ingenti tristitia et indignatione recesserunt. Angelus autem precedens dixit ad animam. Sequere me. At ille respondit. Heu domine mi: si precesseris isti me retro capient: et eternis ignibus tradent. Ad quam angelus. Ne timeas quod plures nobiscum sunt quam cum illis. Si deus pro nobis quis contra nos. Cadent a latere tuo mille et decem milia a dextris tuis: ad te autem non appropinquabit. Verumtamen oculis tuis considerabis: et retributionem peccatorum videbis. His dictis profecti sunt.

Assen. C. G. N. DE VOOYS.

Digitized by Google

ZWEMMEN.

In overeenstemming met vormen als *glimmen*, *krimpen*, *klimmen* (< **klimban*) e. d. zou men in den zin van lat. nare in het Nederlandsch een sterk ww. van de 3de klasse *zwimmen* verwachten: vóór *mm* en *m* + anderen medeklinker immers is de idg. *e*, de praesensvocaal van de sterke vv. der klassen I—V [1]), algemeen-germaansch tot *i* geworden (het bedoelde ww. is dan ook in het Ohd. *swimman*, in het On. *svimma* [2])), en deze wordt, ook blijkens bovenstaande vormen, in onze taal door *i* gerepresenteerd.

Evenwel luidt het woord bij ons *zwemmen*, en op die eigenaardigheid is nog maar zelden de aandacht gevestigd; verklaard is ze bij mijn weten niet. *E* is bij dit woord reeds in 't Middelnederl. zeer gewoon [3]), maar is daar niet tot dit eene ww. beperkt; Franck zegt zelfs in zijn *Mnl. Gramm.*[2] § 67: „Regel ist *e* auch vor *m*-Verbindungen: *swemmen*, *clemmen*, *krempen*, *rempen*, *stemme*, *temmeren*, *ghetemmer*; *i* ist in den Wörtern selten. Hier sind auch wohl *emmer* und *nemmer* zu nennen, welches die gewöhnlichen mnl. Formen sind" [4]). Blijkbaar drukt Franck zich hier wel wat sterk uit (zie Van Helten, *Mnl. Spraakk.* § 26, Opm. 1, en verg. b. v. het voorkomen van

1) Idg. *e/o*-vocalisme mogen we met 't oog op got. *swumsl* en misschien got. *swamm* wel voor het hier behandelde woord aannemen.

2) Os. en ags. *swimmen*, ofschoon stellig identiek met de genoemde ohd. en on. vormen, laat ik hier terzijde: immers in het Os. en Ags. is *e* ook vóór enkele *m* tot *i* geworden; verg. b.v. *niman*.

3) Prof. Verdam was zoo vriendelijk mij inzage te geven van zijn apparaat voor het *Mnl. Wdb.*; daarin vindt men 11-maal 't praes. *zwimmen*, en 13-maal 't praes. *zwemmen* waarbij nog de acht door Van Helten geciteerde plaatsen (zie beneden blz. 80) komen, en voorts eenmaal *zwemmere* en eenmaal *zwemminge*. Daar het *Mnl. Wdb.* weldra de woorden met *sw* beginnende zal behandelen, is het onnoodig hier de plaatsen op te geven.

4) Verg. ook Franck in *Tijdschr*. 29, 299.

Digitized by Google

sempel en *simpel* in het *Mnl. Wdb.*); maar afgezien daarvan, kan zijn aansprakelijk-stellen van de *m*-verbindingen voor den overgang van *i* tot *e* hoogstens gelden voor het Mnl., of liever nog voor zekere dialecten die tot de vorming der mnl. schrijftaal (voorzoover daarvan sprake kan zijn) hebben bijgedragen, en geeft het geen verklaring van het feit dat het eene ww. *zwemmen* ook buiten het Mnl. een afwijkend vocalisme vertoont.

Die afwijking bepaalt zich niet tot wat men het algemeen-Nederlandsch kan noemen; ook in dialekten treft men haar aan. Zoo vond ik b.v. [1]) bij Gunnink voor het Kampensch opgegeven *zwemn̥* tegenover *glimn̥*, *schimpn̥*, *klimn̥* enz., bij Bruijel voor het Elten-Berghsch *zwemə* tegenover *krimpə*, *klimə* [2]), bij Opprel voor het Oudbeierlandsch *zwemmə* tegenover *krimpə*, *klimmə*, bij Van Weel voor het Westvoornsch *zweᵃmmə* tegenover *glimmə*, *krimpə*, *klimmə* enz. In andere dialekten vindt men doorloopend òf *i* òf *e* voor *mm* en *m* + andere consonant: het eerste b. v. in het Oostbommelerwaardsch (bij Van de Water) en het Leuvensch (bij Goemans in de *Leuv. Bijdr.*), het laatste b. v. in het dialekt van de stad Gent (bij Boucherij) en in dat van Aalst (bij Colinet in de *Leuv. Bijdr.*); het Maastrichtsch (bij Houben) heeft doorloopend *u*, terwijl voor het Westvl. uit de gegevens bij Vercoullie (in *Onze Volkstaal*) en De Bo geen geregelde representatie is op te maken: *zwemmen*, *krempen*, *temmeren*, *klemmen*, maar ook *klimmen*, *schimpen*, *simpelaar*. Intusschen geven de eerstgenoemde dialekten, die het woord toch wel niet allen aan het algemeen-Nederlandsch ontleend zullen hebben, te zamen met dit laatste ons het recht van een eigenaardig vocalisme bij het ww. *zwemmen* te spreken [3]).

---

1) Niet alle dialekt-gramma ica's die we thans bezitten vermelden het woord.

2) Een andere vocaal, door Bruijel met *ǫ̈* aangegeven, komt voor in *sχǫ̈məl* en *sχǫ̈m* „schaduw" (waarnaast *sχem*). Wellicht is *zwemə* in dit dialect uit het algemeen-Ndl. overgenomen.

3) Het Mnd., Nnd. en Mhd. waar men ook *swemmen* (mnd. daarnaast ***swommen***, *swummen*: zie Schiller u. Lübben) aantreft, laat ik voorshands ter zijde. Zie beneden.

Digitized by Google

Er zijn nog een paar ndl. woorden waarin het althans den schijn kan hebben alsof de *i* vóór tautosyllabische labiale nasaal in *e* was overgegaan: ik bedoel *stem*, *hem* „ei", en *ben* (< *bem*) „sum". Het is echter m. i. voorzichtiger deze niet met *zwemmen* op één lijn te stellen. *Hem* en *ben*, vooral het eerste, vertoonen in verschillende dialecten zeer uiteenloopende vormen; bovendien kwamen en komen de datief van het „geschlechtige" pronomen personale en de 1e pers. sing. ind. van het verbum substantivum veelal pro- en enclitisch voor, wat natuurlijk niet zonder invloed is op de uitspraak: hierbij kunnen analogieën in het spel zijn, kortom de genesis van hun vocalen is allesbehalve zeker. Dit laatste geldt ook voor *stem*: het is vrijwel zeker dat het ndl. woord niet identiek is met ohd. *stimna*, *stimma*; verg. o. a. os. *stemna*, *stemma*, *stemnia*, ags. *stemn*, *stefn*, onfr. *stemma* naast *stimma*. Ten overvloede vertoont *ben* in de dialecten veelal vormen die van *zwemmen* afwijken.

Vanwaar nu de *e* van ndl. *zwemmen*? Mogen we den vorm afkomstig achten uit een der zuidnederl., speciaal vlaamsche dialekten die doorloopend *e* hebben in pl. v. *i* vóór *mm* en *m* + andere consonant? Ik geloof het niet: dat alleen dìt ww. met *e* in de nieuwnederlandsche algemeene taal zou overgeleverd zijn, is nauwelijks denkbaar, en ontleening is voor die taal vrijwel, voor de noordnederl. dialekten die *e* in ons ww. vertoonen volstrekt onaannemelijk.

We zullen dus de verklaring in het ndl. woord zelf moeten zoeken. En dan mogen we niet aannemen dat idg. *e* in het Germ. vóór *mm* of *mn* [1]) geworden is tot een klank die, tusschen *e* en *i* in gelegen, in het schrift der oudgerm. dialekten door *i* werd voorgesteld maar op een groot deel van het nederlandsch en nederduitsch [2]) taalgebied zich weer tot een vocaal met bepaald *e*-timbre ontwikkelde. Zoo'n verklaring zou te subtiel zijn en bovendien weersproken worden door *glimmen*, als

1) Zie o. a. Streitberg, *UG* blz 140 en 295.

2) Zie de vorige blz., noot 3.

men hieraan ten minste met 't oog op mhd. *glamme* „vonk" idg. *e*-vocalisme mag toeschrijven.

Maar wij ontkomen aan alle „lautliche" moeilijkheden door aan te nemen dat ndl. *zwemmen* met zijn dialectische representanten en met ndd. *swemmen* teruggaat op een oud causatief **swammjan*. In zijn oorspronkelijke causatieve beteekenis ontmoeten we dit ww. in hd. *anschwemmen* „doen aanspoelen", *aufschwemmen* „doen opspoelen", *überschwemmen* „overstroomen"; ook het Ndd. kent *aferswęmmen* „overstroomen" (zie Ten Doornkaat Koolman). Dat in verschillende germ. talen vaak vormen van causatief en primair werkwoord (om het maar zoo te noemen) dooreen zijn geloopen, soms ten gevolge van gedeeltelijke samenvalling van vormen, is bekend; voorbeelden vindt men o. a. bij Te Winkel, *Gesch. d. Nederl. Taal* (vert. door Wieder) blz. 171; Van Helten, *Mnl. Spraakk.* § 151; Paul, *Prinz. d. Sprachgesch.*[4] § 158; verg. voor de hedendaagsche taal b. v. nog het veelvuldig dooreen gebruiken van *leggen* en *liggen*, en het intrans. gebruik van *kwellen* in het Westvl. Zoo zal het ook met het caus. *zwemmen* en het „primaire" ww. *zwimmen* zijn gegaan; terwijl het laatste o. a. in het Hd. (althans op den duur: zie blz. 81) en wellicht [1]) ook in die ndl. dialecten waarin het praesens thans *zwimmen* luidt in gebruik bleef, moest het in het algemeen-Nederlandsch en elders, althans in het praesens, wijken voor het eerste. Een sterken steun vindt de hier geuite gissing in het voorkomen van zwakke praeteritum- en participiumvormen met intransitieve beteekenis in het Mnl., Mnd., Nnd., Mhd. en Nfri., waarvan sommige zelfs zgn. rückumlaut vertoonen. Voor 't Mnl. geeft Van Helten, *Mnl. Spraakk.* § 148, acht plaatsen uit vijf geschriften, waarbij men nog kan voegen *Volksb. der Seven Wisen v. B. R.* 71 r° (*swemmede*) en *Heiligenl.* bl. 11 en 29 (*swemden*). Bij Schiller u. Lübben vindt men een voorbeeld van mnd. *swomeden* en een van mnd. *swommeden*; van het laatste ook een bij A. Hoefer in *Germania*

1) Zie de volgende blz.

Digitized by Google

14, 211, die ook de vormen *schwambden*, *schwimmeden* en *geswümmet* citeert. Volgens Hoefer is zwakke vervoeging van *swemmen* in het Nnd. niet zeldzaam: hij haalt een plaats aan uit Fritz Reuter waar men leest: se swemmten aever all de annern wech. Voor 't Mhd. vindt men bewijsplaatsen van (*ge*)*swande*, *swamden*, *swanden* [1]) en *schwemmeten* bij Benecke; in 't Nfri. eindelijk is *swimde* naast *swom* volgens het *Friesch Wdb.* zeer gewoon.

Het vocalisme dat ons ww. in de ndl. dialekten vertoont, verzet zich tegen de hier gegeven verklaring niet. Waar wij *e* vinden is dit ook de umlaut van *a*, althans vóór de labiale nasaal; waar men *i* aantreft is dit, altijd of veelal, de umlaut van *a* vóór gedekte nasaal [2]). Het te Maastricht en denkelijk ook elders in Limburg [3]) gehoorde *zwummə* zal waarschijnlijk een lateren overgang van *i* (dat hier de umlaut van *a* vóór gedekte nasaal of de germ. *i* kan zijn) tot *u* vóór *mm* en *m* + andere consonant vertoonen: verg. denzelfden overgang in maastr. *slum*, *klummə*, *tummərə* enz. Het zaansche *zwummə* (waarnaast *zwemmə*) eindelijk schijnt uit germ. *swimman* te zijn ontstaan (zie Boekenoogen, *Zaansche Volkstaal*, Inl. § 46).

Leiden. J. HEINSIUS.

1) Wellicht is 't mhd. ww. *swamen* een analogieformatie naar deze praeteritumvormen.

2) Natuurlijk kan men hier ook met 't sterke „primaire" ww. te doen hebben.

3) Zie *Onze Volkstaal* 2, 206.

Digitized by Google

SINTE MICHYELS WAECHSCALEN.

In „Des Coninx Summe" (ed. Dr. D. C. Tinbergen), 250 wordt gehandeld over de waarde der „ghewarighe minne of caritaet". Ook het geringste werk, dat door haar geest wordt bezield, is verdienstelijk voor den hemel. Zoo kan het gebeuren, dat een aalmoes van één penning meer beteekent dan het wegschenken van honderd pond; één Onze Vader weegt soms op tegen een reeks van psalmen.

„Die ghewarighe minne of caritaet dat is dat ghewicht in sinte Michyels waechscalen. Met ghenen anderen ghewicht en machmen mit hem weghen; wanneermen die dachhueren ons betalen sal, of dat verdiende loen, dat wi verdient hebben, so en sal ons gheen goet tot profijt of orbaer comen dan ghewaer min ende caritaet. Daer om so seg ic, dat gheen warachtich profitelic of orbaerlic goet en is, properlic ende recht te spreken, dan ghewaer min ende caritaet voerseit."

Deze plaats en vooral de vraag van Dr. D. C. Tinbergen op bladz. 570: „Weegt de aartsengel Michaël de zielen bij het laatste oordeel?", heeft mij er toe gebracht eens na te gaan, of er meer bekend is van het ambt van Michaël als zielenweger. Ziehier mijn bevindingen, die een kleine bijdrage leveren tot de geschiedenis der middeleeuwsche vereering van den aartsengel in het algemeen en het ambt, dat hij bij het oordeel vervult, in het bijzonder.

Aan den invloed van het Offertorium der Requiem-mis met de bekende woorden „signifer sanctus Michael repraesentat eas (i. e. animas) in lucem sanctam" schrijft Kellner [1]) de uitgebreide vereering toe, die in vele streken van Duitschland de aartsengel Michael genoot als patroon en beschermer der afgestorvenen. De kapellen der kerkhoven waren op verschillende plaatsen aan hem gewijd. Scholten [2]) schrijft, dat in de middel-

1) *Heortologie*[3] (Freiburg im Breisgau 1911), S. 246.

2) *Zur Geschichte der Stadt Cleve* (Cleve 1905), S. 151. Vgl. ook Beda, *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* V, 2 (ed. Holder, pag. 228): „Est mansio quaedam secretior. . . . . habens coemeterium sancti Michaelis archangeli" etc.

Digitized by Google

eeuwen dikwijls naast de kerk knekelhuizen werden gebouwd, soms in twee verdiepingen verdeeld. De onderste diende als bewaarplaats van beenderen, in de bovenste werd vaak een altaar aan den h. Michael gewijd, als beschermer van de afgestorvenen. Een dergelijke inrichting (a° 1481) bevindt zich aan de evangeliezijde der L. V. kerk te Kleef, waar thans de sacristie is. Onlangs vernam ik, dat men voor eenige jaren in den onderbouw van den toren ter evangeliezijde van het priesterkoor der L. V. kerk te Maastricht een dergelijke met beenderen gevulde ruimte zien kon, door traliewerk afgesloten. Of er in den toren een Michielsaltaar gestaan heeft, weet ik niet. Dat er zulke altaren geweest zijn, bleek mij uit een plaats bij Martene, *De antiquis Ecclesiae ritibus* IV, 206, waar het „altare S. Michaelis in turri maiori" bewierookt wordt. In den Domtoren te Utrecht boven de poort was een St. Michielskapel, met altaar en orgel en tot het wijden der klokken ingericht [1]). Het is twijfelachtig, of laatstgenoemde altaren dienden voor de vereering van den beschermer der afgestorvenen.

De oorsprong van de vereering van den h. Michael — en ook van het plaatsen van zijn naam in het Offertorium der Requiem-mis — is dieper te zoeken. Daarvoor moeten wij terug naar de oudere Bijbelteksten: *Daniel* 10, 13. 21; 12, 1; *Judas* 9; *Apoc.* 12, 7 [2]). Michael wordt hier voorgesteld als de machtige beschermgeest der Joden, die de zonen van het volk van Israel bijstaat, met den duivel om het lichaam van Moses strijdt en een grooten slag levert in den hemel met zijn engelen tegen den draak. Het is hier de plaats niet deze teksten uitvoerig te bespreken; voldoende zij het de beschouwing van Cornelius a Lapide even te vermelden, die ook door de Bollandisten met instemming wordt aangehaald [3]). In zijn verklaring van *Apoc.*

1) Deze mededeeling dank ik aan Dr. A. Beets. Hij verwijst mij naar Van Liefland, *Utrecht's Oudheid*, tekst bladz. 34 en plaat 17.

2) Vgl. Hagen, *Lexicon Biblicum* 3 vol. (Parisiis 1905—1911), I, 261; III, 223. Knabenbauer, *Commentarius in Danielem profetam, Lamentationes et Baruch* (Parisiis 1891), 281 seq., 287. Cornelius a Lapide, *Commentaria in Apocalypsin* XII, 7.

3) *A. A. S. S. Boll.* 29 Sept. (Tom. 8), De S. Michaele et omnibus angelis, p. 9.

Digitized by Google

12, 7 zegt hij, dat *historice* bedoeld wordt de strijd van Lucifer c. s. tegen Michael c. s.; deze strijd wijst *symbolice* op den oorlog, dien Lucifer verklaard heeft aan de lidmaten der kerk en hun engelbewaarders; *profetice et genuine ad litteram* heeft de gewijde schrijver het oog op wat in de voleinding der tijden geschieden zal. Lucifer zal geen middel ongebruikt laten om de uitverkorenen ten val te brengen, Michael zal hun verdediging op zich nemen en zelfs na hun dood bij het oordeel Gods voor hen pleiten tegen de argumenten van den Satan.

Bovengenoemde Schriftuurplaatsen en de vaste overtuiging, waarvan zij de tolk waren, deden Michael spoedig beschouwen als den beschermheer van het Christenvolk. Men vindt deze opvatting reeds in den *Pastor* van Hermas, een christelijk schrijver uit de 2e eeuw [1]):

„Haec autem lex filius dei est praedicatus..... Populi vero stantes sub umbra hi sunt, qui audierunt praedicationem eius et crediderunt. Nuncius autem ille magnus et honestus Michael est, qui populi huius habet potestatem et gubernat eos" (Simil. 8, 10).

De kerk heeft die opvatting gedeeld, wat b.v. blijkt uit het breviergebed van den 29en Sept. op het feest van den h. Michael. In de 2e nocturn lezen wij: „Michael archangele, veni in adiutorium populi Dei".

Zooals wij boven reeds zagen, geeft de Schriftuur ook voldoenden grond voor de opvatting, dat aan Michael de zorg is opgedragen voor de afgestorvenen en dat hij hun voorspreker is bij den oppersten Rechter. Ook hiervoor kunnen wij — behalve het Offertorium der Requiem-mis — plaatsen aanhalen uit het breviergebed. In de 2e nocturn van genoemd feest heet hij „praepositus paradisi"; in de Laudes staat: „constitui te principem super omnes animas suscipiendas".

De meening, dat Michael op geheel bijzondere wijze de afgestorvenen bijstaat, wordt ook reeds aangetroffen bij Beda. In zijn *Historia Ecclesiastica gentis Anglorum* V, 16 lezen wij van

1) Vgl. Batiffol, *Anciennes Littératures chrétiennes*, I *La Littérature grecque*[4] (Paris 1901), p. 61 seq.

Digitized by Google

Wilfrid, dat hij op zijn terugreis naar Engeland — hij was voor de tweede maal naar Rome gegaan om zijn goed recht op het bisdom York te handhaven — plotseling ernstig ongesteld werd. Vier dagen en nachten bleef hij als dood liggen te Meldun in Gallië. Den vijfden dag ontwaakt hij als uit een diepen slaap en deelt aan priester Acca een visioen mede, dat hij gezien heeft. Een man in een schitterend kleed gehuld was hem verschenen en had zich bekend gemaakt als den aartsengel Michael; hij kwam om hem terug te roepen van den dood. Hij schonk hem vier jaar uitstel en beloofde, dat Wilfrid naar zijn vaderland zou terugkeeren, in zijn eer worden hersteld en dan in vrede zou sterven. Hetzelfde verhaal met eene kleine wijziging vindt men in de levensbeschrijving van Wilfrid bij Eddius Stephanus [1]). Andere voorbeelden bij de Bollandisten l. c. Het Kirchenlexicon noemt nog Lusiardus, *Vita S. Arnulfi* en Bonaventura, *Legenda S. Francisci*, c. 9. In de *Vita S. Arnulfi* († 1087) auctore Hariulfo abbate Aldenburgensi, later aan Lisiardus toegeschreven [2]), verschijnt de aartsengel Michael met de engelenschaar aan den heilige en belooft hem zijn geleide naar het gelukkig leven:

„In secunda concussione sanctus advenit archangelus Michael cum Collegio Beatorum angelorum, et suo conductu felicem vitam me intrare instanti hora promisit".

Bonaventura l. c. [3]) schrijft over Franciscus:

„Beato autem Michaëli Archangelo, eo quod animarum repraesentandarum haberet officium, speciali erat amore devotior propter fervidum, quem haberet zelum ad salutem omnium salvandorum".

Ten slotte moet in dit verband nog gewezen worden op de bekende woorden in de gebeden der stervenden:

1) *A. A. S. S. Boll.* 29 Sept. (Tom 8), p. 85.

2) Vgl. Migne, *P. L.* 174, p. 1371—1438; ook *A. A. S. S. Boll.* 15 Aug. (Tom. 3) p. 230—259, de aangehaalde plaats p. 252.

3) *A. A. S. S. Boll.* 4 Oct. (Tom. 2), p. 766. Het verhaal van Wilfrid komt ook voor bij Baronius ad annum 705, n°. 8, 9; dat van Arnulf ib ad annum 1087.

Digitized by Google

„Suscipiat eum sanctus Michaël Archangelus Dei, qui militiae coelestis meruit principatum" [1]).

De kerk viert tegenwoordig tweemaal in het jaar een Michaelfeest, n.l. 29 Sept. Dedicatio Sancti Michaelis Archangeli en 8 Mei Apparitio Sancti Michaelis Archangeli. In de Lectiones van den laatsten dag onder de 2e nocturn wordt de geschiedenis verhaald van de bekende verschijning in monte Gargano, die volgens sommigen in het jaar 493, volgens anderen omstreeks 520 heeft plaats gehad [2]). Het feest zelf is ouder, want het wordt in vroegere liturgische boeken genoemd [3]).

Hoe hoog het Michaelfeest stond aangeschreven, blijkt o. a. hieruit, dat het in de wetten van koning Ethelred van Engeland (1014) door een driedaagsche vasten wordt voorafgegaan:

„Et instituimus, ut omnis Christianus, qui aetatem habet, jejunet tribus diebus in pane et aqua, et bis crudis, ante festum Sancti Michaelis" [4]).

In Duitschland werd door de synode van Mainz van 813 het feest opgenomen in haar 36en canon [5]); de rijksbanier, die in den slag voorop werd gedragen, vertoonde het beeld van den aartsengel. Van de 9e tot de 16e eeuw klonk het Duitsche strijdlied:

O unbesiegbar starker Held, Herzog Michael,
Führ du das deutsche Heer ins Feld, Herzog Michael!
O steh uns zur Seite,
O hilf uns im Streite,
Herzog Michael, Herzog Michael! [6])

1) *Ordo Commendationis animae*, in de *Oratio* beginnende met de woorden: „*Delicta iuventutis, et ignorantias eius, quaesumus, ne memineris, Domine*".

2) Vgl. *A. A. S. S. Boll.* 29 Sept. (Tom. 8), p. 57.

3) Vgl. *Kirchenlexicon*², VIII, 1487 v.; Binterim, *Denkwürdigkeiten* V, 1, 465; Kellner, *Heortologie*³, S. 244 ff.

4) Vgl. Schmid, *Die Gesetze der Angelsachsen*² (Leipzig 1858), S. 240 (Aethelred's Gesetze VII [Concilium apud Haban], 2). Zie ook Binterim, *Denkwürdigkeiten* V, 1, 476.

5) Zie Hartzheim, *Concilia Germaniae* I (Coloniae Augustae Agrippinensium 1759), 411.

6) Vgl. Michael, *Geschichte des deutschen Volkes* I (Freiburg im Breisgau 1897), S. 215, waar ook verwezen wordt naar Giesebrecht, Gesch. d. deutschen Kaiserzeit I² (Leipzig 1881), S. 422 en naar een opstel van C. Rudloff „Der deutsche Michel" in Zs. f. deutsche Culturgesch. N. F. 2 (1873), 743—755.

Digitized by Google

De diocesaansynode van Tours in 858 schrijft het feest voor in haar 61en canon.

Dat in de 16e eeuw de herinnering aan den aartsengel Michael als patroon van Duitschland nog levendig was, blijkt uit de autobiografie van Canisius [1]).

Bij Kraus, *Geschichte der christlichen Kunst* I (Freiburg im Breisgau 1896), S. 123 vond ik, dat in de middeleeuwen op de voorstellingen van het jongste gericht de weegschaal wordt aangetroffen in de hand van den zieleuweger Michael. Een parallel van een dergelijke voorstelling ziet hij in de weegschaal van Minos, den rechter in de onderwereld, uit de klassieke oudheid bekend.

Het symbool van de weegschaal was bij de Grieken zeer geliefd. *Ilias*, Θ 69 volg. tracht Zeus het raadsbesluit van het noodlot te kennen door de gouden weegschaal ter hand te nemen en het doodvonnis der Trojanen af te wegen tegen dat der Grieken; Π 658 gaat Hector op de vlucht en spoort de overige Trojanen aan zijn voorbeeld te volgen „*γνῶ γὰρ Διὸς ἱρὰ τάλαντα*", de weegschaal, het beeld van Zeus' onveranderlijken wil; T 223 wordt gezegd, dat de uitslag van het gevecht beslist is, wanneer Zeus zijn weegschaal doet doorslaan; ten slotte X 209 volg. vindt men de bekende afweging van het doodslot van Achilles tegen dat van Hector:

καὶ τότε δὴ χρύσεια πατὴρ ἐτίταινε τάλαντα,
ἐν δ' ἐτίθει δύο κῆρε τανηλεγέος θανάτοιο,
τὴν μὲν 'Αχιλλῆος, τὴν δ' Ἕκτορος ἱπποδάμοιο,
ἕλκε δὲ μέσσα λαβών· ῥέπε δ' Ἕκτορος αἴσιμον ἦμαρ,
ᾤχετο δ' εἰς 'Αΐδαο, λίπεν δέ ἑ Φοῖβος 'Απόλλων [2]).

Ouder dan de voorstelling van de *Ilias* is die van de *Aethiopis*. Achilles valt Memnon aan, ofschoon Tetis hem gewaarschuwd heeft, want na den dood van Memnon is Achilles' lot beslist,

1) Zie Braunsberger, *Petri Canisii Epistulae et Acta* I (Frib. Brisg. 1896), p. 54 met de aanteekening.

2) *The Iliad of Homer*, ed. W. Leaf and M. A. Bayfield, vol. II (London 1901).

Digitized by Google

een pijl van Paris zal hem doodelijk wonden. Evenals in de Ilias heeft ook hier voor den ondergang van Memnon de zielenweging plaats, evenwel niet door Zeus, maar door Hermes, aan wien Zeus haar opgedragen heeft. Volgens Gruppe [1]) moet als model van den weger Hermes de Egyptische Dhuti in aanmerking komen, die in het Doodenboek bij de weging van het hart het resultaat opteekent.

Een beschrijving van de middeleeuwsche voorstelling kan men vinden bij Molanus [2]). De aartsengel Michael draagt de weegschaal en weegt aan den eenen kant de ziel, aan den anderen kant haar deugden. De duivel bevindt zich daar waar de ziel is en tracht haar zooveel mogelijk naar beneden te drukken. Michael, met het kruis gewapend, verzet zich tegen de poging van den duivel en legt iets van de verdiensten van Christus' lijden en kruis op de andere schaal. In de noot op bladz. 72 wordt een exempel, aan Alanus a Rupe ontleend, medegedeeld: Een Italiaan, die bij allen als een woekeraar stond aangeschreven, had naast veel slechte deze eene goede eigenschap, dat hij uit devotie tot Maria elken dag den rozenkrans bad, zooals het hem door den h. Dominicus geleerd was. Kort voor zijn dood kreeg hij een visioen. Hij zag den aartsengel Michael al zijn goede daden op den eenen kant der weegschaal leggen; de duivelen legden op den anderen kant al zijn slechte daden en zonden, die oneindig zwaarder wogen; haar gewicht deed de schaal overhellen. Plotseling verschijnt Maria, om den rozenkrans bij zijn goede daden te voegen, met dit gevolg, dat de zondenschaal te licht werd bevonden. De ongelukkige krijgt den tijd om zijn zonden te biechten, het onrechtvaardig gewonnen geld terug te geven en sterft dan met God verzoend [3]).

---

1) *Griechische Mythologie und Religionsgeschichte*, I Band (München 1906), S. 681°.

2) *De historia SS. imaginum et picturarum, pro vero earum usu contra abusus, libri quatuor*; auctore Ioanne Molano, regio theologo et cive Lovaniensi. Eiusdem *Oratio de agnis Dei et alia quaedam.* Ioannes Natalis Paquot recensuit, illustravit, supplevit (Lovanii. Typis academicis. MDCCLXXI), Lib. II Cap. XXIII, pag. 71 seq.

3) Na dit exempel aangehaald te hebben geeft bovengenoemde noot in het werk van Molanus deze verwijzing, die ik letterlijk overneem: „Ex Antonii d'Averoult

Digitized by Google

Nog op een andere plaats van zijn werk komt Molanus op deze voorstellingswijze terug, n.l. lib. III, cap. XXXIX, waar hij spreekt over *„Imagines sancti Michaëlis Archangeli"*: [1])

„Michael Archangelus cum Libra pingitur, ut simplices, inquit Eckius, intelligant eum potestatem habere animas hominum suscipiendi, eorumque merita ponderare...... significatur hac pictura, quod debeamus deposuisse omne pondus & circumstans nos peccatum, ut signifer sanctus Michaël repraesentet nos in lucem sanctam, quae olim Abrahae, & semini eius promissa est. Significatur quod in aequitate erit judicium de nobis; saepius enim in Scriptura inculcatur, quod Deus judicabit orbem in aequitate. Sed & staterae huius mentio fit in Scriptura sacra, Danielis quincto, [v. 27]: „Appensus es in statera, & inventus es minus habens". Job capite XXXI [v. 6]: „Appendat me in statera justa, & sciat Deus simplicitatem meam". Qua phrasi etiam Patres utuntur...... Appingunt etiam nonnulli ad lancem in qua est Anima, Diabolum eam deprimentem. Quo significatur, quod ipse sit Calumniator, & Accusator fratrum, & rigidus exactor omnium eorum quae male egimus".

Geen verdere bijzonderheden geeft de voorstelling in de *Acta B. Ferdinandi Princ. Lusit.* Op zijn sterfbed verschijnt hem de H. Maagd, omgeven door een schitterenden stoet van zalige geesten. Een van deze bidt Maria, dat zij van haar zoon de gunst verwerven moge, dat de stervende in hun rangen worde opgenomen.

„Hoc audito" — zoo verhaalt de zieke aan zijn biechtvader — „intendi oculos in eum, et vidi quod altera manu bilancem, altera crucem teneret, cum quibus symbolis Christiani solent pingere Archangelum Michaelem; et intellexi ipsummet esse quem Deus per eiusmodi signa cognoscendum mihi dabat" [2]).

Een andere voorstelling, verschillend van de zielenweging bij Molanus en de weging der werken bij Alanus a Rupe, vond ik met een afbeelding er bij in het boek van E. Reusens, *Eléments*

---

libro *Exemplorum*, *Duaci edito* 1603, folio 161, recitat Michaël Naveus *Chronico* Apparitionum & gestorum S. Michaëlis, pp. 285. 286".

1) l. c. p. 347.

2) *A. A. S. S. Boll.* 5 Jun. (Tom. 1), p. 575. Niet juist tot Michael, maar tot de gezamenlijke engelen en aartsengelen wordt door Sophronius bisschop van Jeruzalem gebeden, opdat zij de weegschaal, door slechte daden bezwaard, mogen ontlasten (cf. Migne, *P. G.* 87[3], col. 3320).

Digitized by Google

d'archéologie chrétienne II (Louvain 1875), p. 475. Hij verwijst naar een houtgravure in een te Straatsburg 1502 gepubliceerd werk met heiligenlevens. De aartsengel draagt de weegschaal. Op een der schalen ligt een ziel, als een naakt kind voorgesteld, terwijl de andere schaal naar beneden getrokken wordt door de duivelen. Hier zal wel het idee zijn: wil de ziel de gelukzaligheid des hemels deelachtig worden, *dan mag zij niet te licht worden bevonden.*

Bekend is de praktijk der eerste geloofsverkondigers in de Germaansche landen. Door eeuwenoude traditie was het volk gehecht aan de plaatsen, waar de vereering der goden geschiedde. De heiligdommen werden niet vernietigd, maar het heidensch karakter werd hun ontnomen, doordat zij aan den God der christenen werden toegewijd. Zoo werd op menschkundige wijze rekening gehouden met de volksoverlevering zonder dat aan de rechten van den nieuwen godsdienst werd te kort gedaan. Paus Gregorius schrijft aan Mellitus [1]):

„quia fana idolorum destrui in eadem gente minime debeant; sed ipsa, quae in eis sunt, idola destruantur; aqua benedicta fiat, in eisdem fanis aspergatur, altaria construantur, reliquiae ponantur. Quia, si fana eadem bene constructa sunt, necesse est, ut a cultu daemonum in obsequio veri dei debeant commutari; ut dum gens ipsa eadem fana sua non videt destrui, de corde errorem deponat, et deum verum cognoscens ac adorans ad loca, quae consuevit, familiarius concurrat".

In denzelfden brief gaat paus Gregorius nog iets verder.

Dewijl er vroeger bij de heidensche offers talrijke runderen geslacht, gastmalen gehouden en feest gevierd werd, was het verstandig met dit aloude gebruik niet te breken; op den dag der kerkwijding of het feest van de heiligen, wier relieken ter plaatse bewaard werden, konden de nieuwbekeerden tenten opslaan in de nabijheid van de kerk, die vroeger hun heidensche

---

1) Beda, *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* I, 30 (ed. Holder, pag. 52). Vgl. William Bright, *Chapters of early English Church History*[3] (Oxford 1897), p. 79, waar verschillende andere plaatsen worden aangehaald uit de kerkelijke literatuur.

Digitized by Google

tempel geweest was, runderen slachten en eten niet meer als offers van den duivel maar ter eere van God, wien dank verschuldigd was voor den overvloed van gaven, die hun geschonken waren. De bedoeling van den paus was

„ut dum eis aliqua exterius gaudia reservantur, ad interiora gaudia consentire facilius valeant. Nam duris mentibus simul omnia abscidere impossibile esse non dubium est, quia et is, qui summum locum ascendere nititur, gradibus vel passibus, non autem saltibus elevatur".

In verband hiermee kan de handelwijze van Bonifatius, den apostel van Duitschland, genoemd worden. Hij zag er geen bezwaar in van het hout van den Donar-eik in Geismar bij Fritzlar, dien hij met eigen hand geveld had, een bedehuis te maken [1]). Bekend is nog van hem, dat hij in Duitschland vele plaatsen, bergen vooral, waar Wodan was vereerd, aan den aartsengel Michael toewijdde. Zoo zal waarschijnlijk verklaard kunnen worden, dat in de Michaelsvereering in de Germaansche landen enkele trekken voorkomen, die aan den oudgermaanschen Wodansdienst herinneren [2]). Wellicht zagen de geloofspredikers in de Michaelvereering een geschikt middel om den heidenschen Wodansdienst langzamerhand te verdringen.

Ten slotte mogen hier nog enkele plaatsen uit de middeleeuwsche letterkunde vermeld worden om de door Michael vervulde rol nader toe te lichten. Volgens Caesarius van Heisterbach, *Dial.* XII, 5 strijden bij den dood van den mensch de duivelen met de engelen om het bezit van de vertrekkende ziel. Aan het hoofd van de engelen staat Michael [3]), door God aangesteld

1) Een belangrijke bladzijde over dit feit in verband met het karakter van Bonifatius, kan men lezen bij zijn jongsten levensbeschrijver Gustav Schnürer, *Bonifatius* (Weltgeschichte in Karakterbildern. Zweite Abteilung. Mittelalter. Mainz 1909), S. 42 ff. Voorbeelden van kerken en kloosters aan Michael gewijd o. a. bij Seiters, *Bonifacius, der Apostel der Deutschen* (Arnheim 1851), S. 255; voor Gallië zie Migne, *Patr. Lat.* 182, col. 612, n (1043).

2) Vgl. Grimm, *Deutsche Mythologie*[3], II (Göttingen 1854), S. 796 ff.

3) Verdere plaatsen bij Grimm, l. c.

Digitized by Google

„daz er vor uns sten und vechten sol wider den tûvil und wider sine volgere und sol uns anme jungistin tage brengen vor daz gerichte da wir cûmen zu den ewigen genaden oder zu den ewigen ungenaden" [1]).

De geloovigen moeten zich nacht en dag, vroeg en laat, ten allen tijde aan Michael en de engelen aanbevelen, om tegen den duivel bestand te zijn. Zij moeten bidden

„den guten herrin sente Mychaheln dem unser herre got sûnderliche gewalt hat gegebin ober alle selige selen, daz unser aller sele irlost mûzen werden von den tuveln und von der ewigen helle, swanne wir von dirre werlde scheiden, und daz wir cûmen zu den heiligen engelen in daz vrone himelriche [2])".

De strijdende kerk ligt Michael na aan het hart; hij moet door zijn machtigen bijstand de lagen van den vijand van haar verwijderd houden, haar schreden leiden en haar de hemelpoort openen:

„Mychahel prepositus paradisi .i. ecclesie militantis. daz spricht: Mychahel ist vor gesatzt der christenheit die noch ritteret, wane in der obersten Jerusalem enist kein master sunder got alleine" [3]).

God heeft hem de macht gegeven

„daz er alle gute christen sele sol enphahen unde sol den gelait geben baidiu fur in selben unde ouch zuo dem heren paradyse" [4]).

Uit de 11e eeuw dagteekenen de meeste preeken, die door Napier in 1883 te Berlijn werden uitgegeven en gedeeltelijk aan Wulfstan moeten worden toegeschreven. De verzameling is rijk aan eschatologische schilderingen, de taal oorspronkelijk en kunstig en moet een geweldigen indruk in het hart der hoorders hebben nagelaten. Op bladz. 140, reg. 14 en volgende wordt het visioen van een heilige (sum halig man) medegedeeld, die een ziel ziet vertrekken uit het lichaam, bestookt door de „awyrgedan gastas". Een der duivelen spreekt haar toe: „Waarom

1) *Altdeutsche Predigten*, herausgegeben von Anton E. Schönbach I (Graz 1886), S. 350, 6 ff.

2) *Altd. Pred.* I, S. 224, 2 ff.

3) *Altd. Pred.* I, S. 77, 20 ff.

4) *Altd. Pred.* III (Graz 1891), S. 230, 24 ff.

Digitized by Google

aarzelt gij? Waarom wilt gij niet uitgaan? Wellicht komt de aartsengel Michael met de engelenscharen om U aan ons te ontrukken?" Dan klaagt de ziel het lichaam aan, dat oorzaak geweest is van haar ongeluk. Op bladz. 201, 11 v. treedt Michael op als bestrijder van den Antichrist. Op bladz. 239, 25 volg. kan men een beschrijving vinden, die in nadere betrekking staat tot den zielenweger Michael: De zonden en de ziel worden op de weegschaal gelegd. Als de zonden zwaarder wegen, dan volgt de veroordeeling. Aan de ziel wordt nu door de zonde het verwijt gedaan, dat ze verwaarloosd heeft zich voorsprekers te verwerven bij den almachtigen God; Michael en alle heiligen had zij moeten aanroepen om haar steun te zijn.

„đonne geþæncc ælc man himself, hu swiđe man pinsađ þa sawle on domes dæg, þonne man sett þa synne and þa sawle on đa wæge, and hy man weged, swa man deđ gold wiđ penegas. and gif þa penegas teođ swiđor þonne þæt gold, þonne miswyrđ þam men hrađe. swa biđ þære sawle and þære synne; gif seo synn tihđ swyđor, þonne seo sawel, þonne farađ hy butu on forwyrd. and þa synna yrnađ æfter þære earman sawle and hire þus to cwedađ: hwi noldest đu, earme, betan ure synna, þa þu hy onfenge þurh ure ælmessan? hwy noldest đu, forwyrhte, biddan þe arfulle þingeras wiđ þone ælmihtigan þrym þære halgan þrynnesse and æt þære sođan annesse? hwi noldest đu, ungesælige, andettan þinum drihtne and biddan þone halgan Michael, þæt he wære þe fultumigend, and ealle halgan?"

Prof. Verdam heeft mij op een reeks van plaatsen uit de Middelnederlandsche letterkunde opmerkzaam gemaakt, die de rol van den aartsengel bij de overledenen nader toelichten. De voornaamste laat ik hier volgen.

Michael is de praepositus paradisi, bij wien de ziel rust vindt na dit leven. Hij maakt haar deelachtig aan de hemelsche zaligheid:

Michiel hevet die ziele genomen,
Die meester vanden paradise,
Ende onse Here in derre wise
Die es metter inglen scaren
Up te hemele gevaren.

Sp. I[7], 49, 96 volg.

Digitized by Google

Ende die clerke die dese rime makede,
Diere om pijnde ende wakede
Gode ende onzer vrouwen teren,
Datter tuolc ane moete leren,
Zonder einde moet zine ziele
vs. 24 Zijn metten inghel zente Michiele,
Ende rusten in den hoghen trone.
Ts. 16, 26.

Terwijl de duivelen de zielen der verdoemden naar de hel voeren, geleidt Michael de zielen van hen, die in de vriendschap Gods sterven, naar den hemel. In het visioen van Turpijn lezen wij:

Wattet was en condic niet verstaen.
Mettien soe sach ic saen
Dat voer mi leet ene scare,
Als oft swart ridderscap ware,
Ende seiden: „Wi dragen ter hellen
Marcerise met sinen ghesellen;
Maer uwen tutere, die voert scoene
Dinghel Mychiel in den throene".
Brab. Y. II, 3930 volg.

Michael verdedigt de ziel tegen de aanvallen van den vijand:

Dat es der doder nonnen sile,
Die daer vart henen met Michile,
Din ingel, die se mi ontfurt.
Wattan! si sal doch sijn geschurt
Int vegevir met pinen swar,
Dat weetic wel al over waer,
Eer si sal vorder mogen comen.
Wattan! al es si mi genomen,
Dat vegevir heft mi gewroken.
Lutg. II, 4991 volg.

Want de viant mine siele
vs. 10 Bringen wilt van St. Michiele;
Hi heft, in ertrike, dleven mijn
Verwonnen, ende doen oetmudech sijn.

vs. 40 Doe mi den wech, Here, bekinnen,
Dat ic moet gaen te die di minnen;

Digitized by Google

Want ic hebbe nu mine siele
Te di ghesant bi Sint Michiele.
Boetps. 143 (Lett. N. W. 5[1], 210).

De overledenen worden aan de goede zorg van den aartsengel toevertrouwd:

Pater noster ende sijn Crede
Seidi menich over die siele,
Ende bevalse Sinte Michiele,
Dat hise moeste bevreden.
Wal. 4796 volg.

Dies was hi tonghemake sere
Ende bat Gode onsen here,
Ende den goeden Sente Michiele,
Over al der gore sielen
Die daer doot sijn bleven
Ende die bi hem verloren tleven.
Wal. 6683 volg.

Ten slotte nog enkele plaatsen, waar meer uitvoerig gesproken wordt over het geleiden der ziel:

Onse here hilt Adaems hant,
Ende leverdene Michiele thant,
Den archangel, ende daer
Volghden hem alle die heileghen naer;
Ende Michiel in deser wise
Leidese in den paradyse,
Quite ende vri van alre nose,
Mids der gracien gloriose.
Lsp. II, 36, 1917 volg.

Met desen dat dit was ghesciet
die ermite nederwert dalen siet
den Gods bode, sente Michiele,
met x inglen, om die ziele
te voeren int themelsche paradijs.
Den dooden lichame, in heiligher wijs,
decten si met eenre scoender tommen.
Vad. Mus. I, 57 vs. 237 volg.

Digitized by Google

ouch quam der tûvel mit grôzer craft
zû den die dâ lebeten
und mit dem tôde strebeten,
sie striten um die sêlen
mit sente Mîchaêlen.
sente Brandân wart gewar,
wie der sêlen ein michel schar
beiten biz daz der helle vart
den verworhten georteilet wart.
dô sprach sente Mîchaêl zûhant
zû dem tûvel „vûre wec din pfant.
dû salt mich lâzen âne nôt.
jâ sint hie hûte vil lûte tôt
der mir niht mê worden sint
niewan drî himelkint".
den tûvel hiez er dannen zîhen
und in die helle vlîhen.
darnâch wart ein sanc gesungen
von engelischen zungen:
sie vûrten die drî sêle
mit sente Mîchaêle
in unsers herren gotes schôz.

Sanct Brandan. Ein lateinischer und drei deutsche Texte herausgegeben von Dr. Carl Schröder. Erlangen 1871. bladz. 65 vs. 634 volg.

Uit het bovenstaande blijkt, dat de aartsengel Michael geen onbekende was in de godsvereering onzer vaderen. Al zijn de aangehaalde plaatsen niet altijd even overtuigend voor het bestaan der voorstelling van den zielenweger, ze laten ten minste overvloedig licht vallen op de rol, die Michael te vervullen heeft bij de afgestorvenen, en toonen tevens, dat men ook bij het leven gaarne zijn machtige voorspraak inriep. Misschien is nog een restje van het wegen der ziel door den aartsengel over in een rijmpje, waarvan ik in de buurt van Mechelen deze regels opschreef:

Dat zielke wordt gewogen
En is recht naar den hemel gevlogen.

Digitized by Google

Het lijdt geen twijfel, of de middeleeuwsche lezer van „Des Conincx Summe" begreep de gedachte van den schrijver, dat „die ghewarighe minne of caritaet" het gewicht is „in sinte Michyels waechscalen".

Drongen bij Gent (België) J. DANIELS.

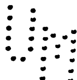
„*CHRISTOFFEL*" = „*KRUIWAGEN*."

Volgens het Woordenb. d. Ned. Taal is *Christoffel*, de mansnaam, ontleend aan het gr. lat. *Christophorus* en komt het ook overdrachtelijk voor in *de houten Christoffel* = strafwerktuig uit vroeger tijd. Het komt echter, zij het dan als *ἁπαξ λεγομενον*, ook voor met de bet. van ons *kruiwagen* in figuurlijken zin, zooals blijkt uit het werk van Havart, *Op- en Ondergang van Cormandel* (a⁰. 1693), op p. 20:

> Hy [Floris Blom] is een persoon van grote bequaamheyd, en uytstekende hoedanigheden en daar-en-boven bevriend zijnde met de Heer Gouverneur Laurens Pyl, zal hy metter tijd wel tot hoger chargies geraken; die zulke Christoffels in India hebben, blyven 'er zelden onder.

Evenals eng. *Christopher* de bet. heeft gehad van: *a bearer, as St. Christopher was of Christ* (N. E. D.), heeft het bij ons, misschien maar kortstondig, de bet gekend van: drager, brenger tot een (hoogere) betrekking: „kruiwagen" in het hedendaagsche spraakgebruik.

Meester Cornelis. F. P. H. PRICK VAN WELY.

Digitized by Google

ouch quam der tûvel mit grôzer craft
zû den die dâ lebeten
und mit dem tôde strebeten,
sie striten um die sêlen
mit sente Mîchaêlen.
sente Brandân wart gewar,
wie der sêlen ein michel schar
beiten biz daz der helle vart
den verworhten georteilet wart.
dô sprach sente Mîchaêl zûhant
zû dem tûvel „vûre wec din pfant.
dû salt mich lâzen âne nôt.
jâ sint hie hûte vil lûte tôt
der mir niht mê worden sint
niewan drî himelkint".
den tûvel hiez er dannen zîhen
und in die helle vlîhen.
darnâch wart ein sanc gesungen
von engelischen zungen:
sie vûrten die drî sêle
mit sente Mîchaêle
in unsers herren gotes schôz.

Sanct Brandan. Ein lateinischer und drei deutsche Texte herausgegeben von Dr. Carl Schröder. Erlangen 1871. bladz. 65 vs. 634 volg.

Uit het bovenstaande blijkt, dat de aartsengel Michael geen onbekende was in de godsvereering onzer vaderen. Al zijn de aangehaalde plaatsen niet altijd even overtuigend voor het bestaan der voorstelling van den zielenweger, ze laten ten minste overvloedig licht vallen op de rol, die Michael te vervullen heeft bij de afgestorvenen, en toonen tevens, dat men ook bij het leven gaarne zijn machtige voorspraak inriep. Misschien is nog een restje van het wegen der ziel door den aartsengel over in een rijmpje, waarvan ik in de buurt van Mechelen deze regels opschreef:

Dat zielke wordt gewogen
En is recht naar den hemel gevlogen.

Digitized by Google

Het lijdt geen twijfel, of de middeleeuwsche lezer van „Des Conincx Summe" begreep de gedachte van den schrijver, dat „die ghewarighe minne of caritaet" het gewicht is „in sinte Michyels waechscalen".

Drongen bij Gent (België) J. DANIELS.

„CHRISTOFFEL" = „KRUIWAGEN."

Volgens het Woordenb. d. Ned. Taal is *Christoffel*, de mansnaam, ontleend aan het gr. lat. *Christophorus* en komt het ook overdrachtelijk voor in *de houten Christoffel* = strafwerktuig uit vroeger tijd. Het komt echter, zij het dan als *ἅπαξ λεγόμενον*, ook voor met de bet. van ons *kruiwagen* in figuurlijken zin, zooals blijkt uit het werk van Havart, *Op- en Ondergang van Cormandel* (a°. 1693), op p. 20:

> Hy [Floris Blom] is een persoon van grote bequaamheyd, en uytstekende hoedanigheden en daar-en-boven bevriend zijnde met de Heer Gouverneur Laurens Pyl, zal hy metter tijd wel tot hoger chargies geraken; die zulke Christoffels in India hebben, blyven 'er zelden onder.

Evenals eng. *Christopher* de bet. heeft gehad van: *a bearer, as St. Christopher was of Christ* (N. E. D.), heeft het bij ons, misschien maar kortstondig, de bet gekend van: drager, brenger tot een (hoogere) betrekking: „kruiwagen" in het hedendaagsche spraakgebruik.

Meester Cornelis. F. P. H. PRICK VAN WELY.

Digitized by Google

OP ZIJN PLAT VALLEN.

Aangaande deze, tot heden nog niet in allen deele heldere, uitdrukking leest men bij Verdam, *Mnl. Wdb.* VI, 423 vlg.: „*Plat* als Znw. *De platte kant van iets, het plat*.... Ook *de platte kant van het menschelijk lichaam, wanneer dit op den grond ligt*. In de uitdr. *op zijn plat vallen, Vrouw. en M.* VII, 75 (waar de eigenlijke beteekenis niet duidelijk blijkt). Verwijs vertaalt in het gloss. *plat* door „achterste" en haalt dezelfde uitdr. aan uit Hooft, *Ned. Hist.* 1000, waar zij ongetwijfeld evenals in de mnl. plaats beteekenen kan „achterover op den grond vallen (vgl. ook Oudem. *Wdb. op Hooft* 245). Doch op eene andere plaats bij Hooft is de houding van den smeekeling geschilderd, nl. 154: „in Nederlandt zal 't al verbluft en strax op zijn plat vallen", d. i. „om genade smeeken" eig. zich *voorover* op den grond werpen, vgl. Vondel 4. 136: „begenadigen wat neerviel op zijn *plat*". Het door Bilderdijk (*aant.* op Huygens, dl. 6, bl. 131) vermelde (maar niet bewezen) gebruik uit den riddertijd, dat hij, die zich in een worstelstrijd op zijn plat liet vallen, het spel daarmêe deed ophouden, moet zoo worden opgevat, dat hij zich voor overwonnen verklaarde en daarbij de houding van een smeekeling aannam. „Achterover op den grond vallen" wordt gewoonlijk in het Mnl. uitgedrukt door „die voete opwaert keren". De door Oudem. t. a. pl. blz. 246 opgegeven plaatsen worden beter in het Ndl. weergegeven door van gedachten veranderen" en „van een plan of voornemen afzien", welke zich uit die van „zich overwonnen verklaren, van verderen tegenstand afzien" geleidelijk ontwikkelen. Tuinman vermeldt (1, 268) de uitdr. *hij valt op zijn plat* in de bet. „hij laat zich niet verzetten noch bewegen", die althans op de hier genoemde plaatsen niet past. Bij Huygens komt op zijn *plat* vallen voor in de bet. iemand trachten te ontduiken" (Worp, 5.52, 121; 5, 102, 1450)".

Digitized by Google

Aan de hier opgesomde plaatsen kan ik er nog eene toevoegen, uit Van Vloten, *Ned. Kluchtsp.* I. 173:

Er is sprake van een jongen, Tielebuys, die wederom herdragen (herboren) wil zijn en altijd op dit zijn verlangen terugkomt. Zijn vader zegt van hem:

De sodt *valt* altijts *op sijn platte*;
Hy slacht onse catte met luttel verstants.

Vergelijkt men deze plaats met het citaat uit *Van vrouwen ende van minne* VII. vs. 75:

„En trouwe, neve, dat was die cat,"
Seghet dander ende *viel op syn plat.*

dan treft het aanstonds, dat op beide plaatsen de uitdrukking voorkomt in verbinding met de kat. Verder, dat op de eerste *op zijn plat vallen* wordt voorgesteld als eene *gewoonte* van de kat. Nu weet men, dat wanneer eene kat valt, zij het altijd zoo weet in te richten, dat zij op haar buik terecht komt, dus *voorover* en niet *achterover* valt.

Hieruit valt af te leiden, dat *op zijn plat vallen* in de eerste plaats beteekent *voorover vallen.* Deze beteekenis past uitnemend bij Hooft, *Ned. Hist.* 1000, waar hij van de grondschudding sprekende, die het opblazen van de schipbrug voor Antwerpen door Gianibelli te weeg bracht, zegt: „De Prins van Parma... werd... op zijn *plat* geworpen", d. i. hij werd voorover op den grond geworpen. Het is toch bekend, dat men bij verwonding, plotselingen schrik, enz. niet achterover, maar voorover valt, evengoed als bij instinct eene kat altijd op haar pooten terecht komt.

Aan de beteekenis van *voorover vallen* sluit zich zeer natuurlijk aan die van *zich voorover, met het aangezicht naar den grond werpen*, wat de houding is van een smeekeling of iemand, die vrees koestert (vgl. de fr. uitdrukking *être à plat ventre devant quelqu'un*) en uit deze ontwikkelen zich dan zeer geleidelijk die van *vrees koesteren, in zijn schulp kruipen, achter-*

Digitized by Google

uitdeinzen, enz. Deze beteekenissen passen op al de volgende plaatsen: Vondel IV, 136, vs. 403:

En begenadigen, wat *neerviel op zijn plat*,

(wat zich ter aarde wierp, wat de houding eens smeekelings aannam).

Hooft, *Ned. Hist.* 154: in Nederland sal 't al verbluft en strakx *op zijn plat vallen* (met vrees geslagen worden, in zijn schulp kruipen).

Id. *Brieven* 238, 13: Dit's een losse handel, dat hij zoo groote kosten van handeling doet om zoo plotselijck *op sijn plat te vallen* (om zoo op eens achteruit te treden, in zijn schulp te kruipen).

Id. *Gedichten* I. 228, 21:

Het grauw licht op te blaezen
Met wint van voorspoet, licht met weerspoed te verbaezen,
Valt plotsigh *op syn plat* en yder vat de schrik.

(wordt door schrik bevangen, deinst achteruit).

Huygens, *Worp*, V, 52, vs. 121, waar de nonnen trachten Trijntje Cornelis tot het kloosterleven over te halen:

Maer Trijn *viel op haer platt* en sey, 't, was al mooi dinghen,
Dan sulcken veughel was in sulck nett niet te zinghen.

(Trijn krabbelde achteruit, had geen zin in de zaak).

Ibid. V. vs. 1450, waar Francisco, bevreesd Trijntjes man te ontmoeten, zijne vriendin Maey van de kade tracht te verwijderen, en deze, zijne benauwdheid doorziende, antwoordt: „Al weer *vald' op ou plat*", is ook de verklaring: „weer krabbel je achteruit, weer kruip je in je schulp", geheel op hare plaats.

Nadere verklaring eischen nu alleen nog de beide plaatsen uit Van Vloten, *Ned. Kluchtsp.* I, 173 en Verwijs, *Van Vrouwen en M.* VII, 75.

Mij dunkt, dat wat de eerste betreft:

De sodt *valt* altijts *op sijn platte*;
Hy slacht onse catte met luttel verstants,

Digitized by Google

deze geene andere kan zijn, dan „hij komt altijd op zijn propoost terug", vooral als men bedenkt, dat hier de vader spreekt, die aanhoudend gekweld wordt door zijnen zoon, welke „herdragen" wil zijn. Het verband is m. i. het volgende: Evenals de kat bij haar val altijd op haar buik of op haar pooten terecht komt, evenzoo keert hij (Tielebuis) altijd terug, op datgene, wat hij zich eenmaal in het hoofd heeft gezet, nl. herdragen te worden.

Misschien laat zich deze beteekenis ook wel toepassen op de tweede, welke ik ter wille van den samenhang hier wat breeder uitschrijf:

Wanneer die karel vergadert wat,
So calt die een dit, die ander dat.
Die een seit: „Ic was in gheen stat
Daer ic seer leckerlic at:
Mijn lantheer mi ten eten bat.
Och neve! ic hieu daer in een swat
Ic scocte ende ic vrat
Al steke vol, al heer sat
. . . .
— „En trouwe, neve, dat was die cat,"
Seghet dander ende *viel op sijn plat.*
„En heeft u ruynkijn niet een spat?" enz.

Was er geen regel uitgevallen vòòr *En trouwe, neve, enz.*, dan zouden wij misschien beter begrijpen, wat de *kat* hier komt doen. Intusschen, nu bij boerenbijeenkomsten de één dit, de ànder dat vertelt, de eerste het over zijn schransen heeft gehad en dan de tweede aan 't woord komt, zou ook hier *viel op sijn plat*, kunnen beteekenen: *kwam op zijn propoost*. Men zie echter in deze mijne meening slechts eene poging tot verklaring, die ik gaarne voor beter geef.

De door niets gestaafde verklaring van Tuinman, alsmede die van Halma: *op syn plat vallen*, iets bekennen, iets belijden, [1]) meen ik stilzwijgend te mogen voorbijgaan.

1) Doch verg. noordholl. *vlak vallen*, „schuld bekennen"; ook: „zich gewonnen geven, zich laten overreden": Boekenoogen, *De Zaansche Volkstaal* (1897), kol. 1146. Ook elders in Noord-Holland gebruikelijk.

Digitized by Google

BONTWERKER.

Het *Ndl. Wdb.*, dit woord behandelend, zegt, verwijzende naar den versregel uit *Trijntje Cornelis*:

Ye selt me kaer wel haest totten *bongtwercker* vinde,

„Zie ook Huygens 1, 602, waar eene obscoene woordspeling bedoeld schijnt; verg. *bontwerker* bij Bont (III), Samenst.".

En bij dit laatste woord (III, 374) lezen we: „*bontwerken*, het bereiden van pelswerk; bij Bredero I, 261 in obscoene toepassing:

Ja, ick ken neyen by daag en *bondtwercken* bij nacht!"

Dat de Redactie aan dezen laatsten regel eene onkiesche beteekenis toekent, is te begrijpen; minder echter, dat, volgens haar, in bovengenoemde plaats van *Trijntje Cornelis* eene obscoene woordspeling bedoeld schijnt. Ik zie er die volstrekt niet in en zal zoo vrij zijn, hier de gronden voor mijne meening aan te voeren. Daartoe moet ik eerst den samenhang weergeven.

Na hare omdwaling door Antwerpens straten, waarbij zij was dronken gemaakt, uitgeschud en in vuile manskleeren gestoken, is Trijn op de schuit van haren man teruggekeerd en heeft zich met behulp van den knecht Kees van andere kleeren voorzien. Zij wil zich nu stilletjes bij haren door den drank verdoofden man te bed begeven, opdat deze niets van haar late thuiskomst en haar verder avontuur merke. 't Laatste woord van Kees is: „Droom je, vrouw?" waarop Trijn antwoordt: „Jae'ck toch, en 't is gien wongder". Als Trijn nu in 't vooronder kruipt, zegt Kees, bij wijze van monoloog, aan haar laatste woord vastknoopend (Bedrijf III, Tooneel 7):

Maer 't sel wel wongder zijn, stell' jij die mann te vreen.
Y gut, Moer, kenje sulcke kunsjes? Gae jij heen.
Ye selt me kaer wel haest totten bongtwercker vinde.
Maer wat het 't te beduye, se worde strack weer vrinde,
As 't Trijn verkurven heijt: Claes is goet, en sy loos.
Schabaet, wat roert 'et mijn, kgae legge noch en poos.

Digitized by Google

Het is hier, dunkt mij, aan geen den minsten twijfel onderhevig, of Kees veronderstelt, dat het in 't vooronder ernstig hommeles zal wezen tusschen Klaas en Trijn. Daarom is zijn eerste woord, dat hij zijn meesteres achterna zendt: »Ja, maar 't zal wèl een wonder zijn, als jij dien man tevreden stelt, d. i. hem zoo weet te belezen, dat hij met je verklaring van 't geval genoegen neemt". »Zoo, zoo, moer", gaat hij dan voort, »ken jij zulke knepen. Ga jij maar, *jullie zult mekaar dadelijk wel in 't haar zitten* (b o n t en blauw slaan). Maar wat zou dat? Ze worden toch dadelijk weer goede maatjes, als Trijn het ook al eens verkorven heeft (gelijk nu); immers Klaas is een goeje lobbes en zij een slimme feeks. Intusschen, wat maakt mij dat? Schade brengt voordeel: ik kan nu nog ongestoord een poosje gaan liggen slapen."

Dat hier door mij aan den regel: »Ye selt mekaer wel haest totten bongtwercker vinde" de juiste beteekenis wordt gehecht, blijkt overtuigend:

1°. uit de meening van Kees, dat het wonder zal zijn, als Trijn haren man weet tevreden te stellen, maar dat een twist tusschen beide niets te beduiden heeft, daar zij zich toch weer dadelijk met elkaar verzoenen. Ook uit het woord *Schabaet*; immers, dat beteekent: »kijven zij, zooveel te erger voor hen, ik heb er mijn profijt bij, want ik kan nu lekkertjes nog wat gaan maffe".

2°. Uit het onmiddellijk volgende Tooneel (1) van het 4de Bedrijf. Immers, als Kees uitgeslapen heeft en zijn brood en pekelharing verorbert, zegt hij:

> Maer, nou'ck an 't volckje denck, hoe moughes 'et al make!
> 'K hebb sommes daer beneên het Bedd all hoore krake
> En dan wat mompele en dan wat stommele.
> Nae'ck merckte deur 't beschot an pyp en trommele,
> Soo voerde s'oorlogh, en dan maeckte se weer vreê.

Wij zullen wijselijk niet onderzoeken, of 't rumoer, dat Kees gehoord heeft, van eene werkelijke twistpartij afkomstig is, maar *hij* veronderstelt dit, want hij voegt er aan toe:

Digitized by Google

't Is, trouwens, mier ebeurt; en 't lyekent ook wel rede,
Dat man en vrouw somtijds ieus vallen overhoop (*harrewarren*),
En grommelen een poos en geve dan weer koop (*toegeven*);
Ick zie dat alle dingh soo beurt hout: Kijck, dan waeytet,
Dan regent 'et ereis, dan mistet, dan verdraeytet (*verandert het*)
En 't wordt weer handigh (*handzaam*) weer.

Kees spreekt dus hier van een wezenlijken twist en van de daarop gevolgde verzoening en vindt zoo iets tusschen man en vrouw evenzeer in den haak, als dat op regen zonneschijn volgt. Doch de oolijke Huygens legt hem woorden in den mond, die door den toehoorder gemakkelijk in anderen zin kunnen opgevat worden, en daardoor bereikt hij zijn comisch effect.

Zoo er dus van eene obscoene toespeling sprake kan zijn, dan is zij hierin te zoeken, niet in den regel:

Ye selt me kaer wel haest totten bongtwercker vinde.

HUYGENS *VERSUS* OUDAEN.

EEN OUD PROCES HERZIEN.

Bij de voorbereiding eener Uitgave van Huygens' *Trijntje Cornelis*, die, naar ik hoop, binnen eenigen tijd verschijnen zal, heb ik een ouden bekende aangetroffen, met wien ik reeds lang een appeltje te schillen had en waarmede ik nu eens voor goed wil afrekenen. Die vriend heeft al bijna twee honderd vijftig jaar in een heilig huisje onzer Historia Literaria gezeten, knus en veilig als een geijkte en gepatenteerde Sauriër in zijne krijtlaag. Maar nu wordt het toch tijd, dat ik hem uit zijne »rustige rust" opjaag en hem, even als mij dat in vroeger dagen met een paar zijner confraters mocht gelukken [1]), eens voor al beduide, dat hij eene plaats inneemt, die hem niet toekomt, en dus maar naar een rariteiten-kabinet moet verhuizen.

---

1) Men zie desverkiezende: *Donne's invloed op Huygens*, Gids, 1891, II, bl. 346, vlgg. en *De Berijmer v. d. Schijnheiligh*, Tijdschr. 1895, XIV, bl. 182, vlgg.

Digitized by Google

Toen *Huygens* in 1658 den dikken bundel zijner *Korenbloemen* in het licht gezonden had, waarin ook de reeds in 1653 geschreven en in 1657 voor 't eerst uitgegeven *Trijntje Cornelis* was opgenomen, had hij een lang niet malschen aanval te verduren van een Anonymus, die hem, ter zake dezer *Klucht*, zijner *Sneldichten* en de *Boerenvrijage* in *Hofwijck*, geducht onder handen nam in een Pamflet getiteld: *Rakende de klucht van Trijntje Kornelis. Staande agter de Korenbloemen van C. Huygens* [1]).

De anonieme schrijver uit, in niet onverdienstelijke verzen, zijne verbazing en zijne smart, dat Huygens

„... die schrand're, die Vermaarde en Hooggeachte,
„Die door de wolken steeg in diepheid der gedachten"

en voor wiens »uitstekendheid van gaven" hij de hoogste achting koestert, dat de Schrijver van de *Heylighe Dagen* zich »recht als Lucifer" stort »in een poel van gruwelen en zonden" of gelijk »een Salomon"

„... met besneeuwde haren
„Voorovervalt [2]), en heft d'onkuisheid op d'Altaren."

Hij voorspelt hem van die snoodheid weinig goeds en ducht, dat

„.... voortaan, de naamknoop verr' gezien (blijft)
„De knip op 't krevelzeer *Zuzannen-Konstantyn*;
„Om 't haatlijk bijwoord, dat men d'Ouden geeft te mijden,
„Die haar aan 't Waterbad beloerden van ter zijden."

Men ziet, het had weinig gescheeld, of hij had den vroeger door hem zoo zeer vereerden *Konstantijn* met den eernaam van *Suzannes-boef* bestempeld!

Dit gedicht werd in den *Bloemkrans van Verscheiden Ge-*

1) Eerste Uitgave, zonder naam van den drukker, in pl. beslaat twee kolommen. Onder het gedicht staat een latijnsch chronicon, dat het jaartal 1658 inhoudt en dit jaartal staat nog eens in arabische cijfers daarnaast. Zie P. A. Tiele, Bibl. van Nederl. Pamfletten n°. 4644.

2) Een diepen val doet, van een hoog standpunt nederstort; lat. *praecipitare*, *praeceps ferri*, *-ire*.

Digitized by Google

dichten, Amsterdam, 1659, opgenomen onder de *Onbenaamde Vaarzen* [1]) en daarbij schijnt het voorshands gebleven te zijn.

Toen echter in 1672 — dus volle 14 jaar later — de tweede Uitgave der *Korenbloemen* verscheen, vond men daarin op de eerste bladzijde van het 9de Boek, *Mengelingh*, een vers met 't opschrift: *Nood-Weer en Liefde voor Leed*, waarin Huygens zich, even als hij dat vroeger in zijn *Gedwongen Onschuld*, ter zake van een anderen anoniemen aanval, had gedaan, tegen eenen onbekende wendt, die hem in zijn eer en goeden naam schijnt te hebben gekrenkt.

„Den afgrond", zucht hij,

„Den afgrond braeckt noch eens, en 't geldt noch eens den Vromen,
„Een nieuwe schennis is van onder opgekomen ...
„Een Zee-kat spreidt den inct van haer ontroerde gall,
„Om 't oog 't ontduysteren; eers' in 't naersporen vall."

„'t Naersporen" lust Huygens niet. Hij weet niet, of 't een vriend of vijand is, in wien „het opsett" is gebaard

„om met *een loose Maer* [2])
„*Een uyt veel duysenden* te quetsen, *wie het waer*?"

Kendet Gij mij niet, gaat hij dan voort, wat hadt Gij U met mij te bemoeien; of kendet Gij mij wel, moest Gij dan niet nalaten

„Oud' onbesproken deughd met ondeughd te bekleeden"?

En welke reden had de aanvaller?

„Waerom smaeckten u mijn schennis? Was 't een reden
„Die U Ziel raeckte, die Uw Have, die Uw Leden,
„Uw Vriend, Uw Bloedverwant? wien hadd' ick soo misdaen,
„Ick die op yemands leed noyt uyt en hebb' gegaen,"

nooit lastertaal heb gevoerd, integendeel altijd getracht heb, nooit iemands goeden naam ook in 't minste te benadeelen?

Is het met zijne tegenpartij anders gesteld, houdt deze van dergelijke praktijken, hij weze ten minste

1) Deze uitgave verschilt alleen in spelling van de eerste.
2) Ik cursiveer. E.

Digitized by Google

„... versien van waerschijn en van blijcken
„Die op het duysentste gedeelte waerheid lijcken."

Maar die heeft zijn belager niet, en nu barst de verontwaardigde dichter los:

„Wat onbeschaemtheit helpt u seggen, daer ick lagh
„In 'tworst'len met de Dood, die elck voor oogen sagh
„Dat die tijd, in dat Bedd, die leden niet en lagen,
„Die doe, en lang te voor, en lang daer naer, de slagen
„Van Gods hand droegen, soo op 't uyterst afgemont,
„Dat hadt ghij'r by gestaen, ghij hadtse niet gekent;
„En moght soo met wat schijns hetgeen ghij daer saeght leggen,
„Ontkennen dat ick 't was en onberispelick seggen:
„Dit is noch dese mann, noch dese mans gelijck.
„Maer ghij verscheent'er noyt, en om dat halve lijck
„Stondt sulck' een dichte wolck van suchtende getuygen,
„Dat uw ontkennen stinckt en stort sich selfs in duygen.

Hieruit blijkt, volgens hem, het feit, waarvan hij beticht wordt, eene onmogelijkheid. Hij acht het dan ook beneden zich, daarbij langer stil te staan en eindigt met zich, als getuige zijner onschuld, te beroepen op God, die „desen dwaeling helpe keeren" en hem

„... hier den Wegh van waerheid, liefd' en eeren,
„Hiernaer, des Levens Wegh, daer (Hij) leeft,

moge toonen.

Het duurde nog vrij lang, eer het bleek, wie de schrijver was van het Pamflet van 1658. Eerst in 1675, dus 3 volle jaren na de tweede uitgave der Korenbloemen (1672), verscheen een gedicht van *Joachim Oudaen* [1]), getiteld: *Afkeer der Noodweer en Proeve der Liefde voor Leed.* [Ziet *C. Huigens Korenbloemen*, 't Eerste Gedicht in 't Negende Boek; in den Druk van 't jaar 1674 (sic)], waarin deze zich als den

1) J. O. geb. te Rijnsburg 1628, gest. te Rotterdam, 1692, studeerde te Leiden, was voorlezer en secretaris bij Scriverius en schreef, Treurspelen, Stichtelijke en politieke gedichten, enz. Zijne poezy met de geschiedenis v. zijn leven werd uitgegeven door D. Hoogstraten, (3 dln. 1712).

Digitized by Google

schrijver ontpopt; de *Noodweer*, als tot hem gericht, opvat en zijne aanklachten en beschuldigingen met nadruk volhoudt.

Intusschen, stellig en zeker overtuigd, dat de *Noodweer* aan zijn adres is en eene verdediging tegen zijn *Rakende de Klucht van Trijntje Cornelis* behelst, is onze Joachim niet, blijkens zijn aanhef:

„Is 't mij gemeent, mijn Vriend, of tegen my begrepen?
„Met zoo vele overhoekze, en blinde kreefte-nepen;
„Dat, uit veel duizenden, geen Lezer eens verstaat
„Noch wienze meent, noch waar die schermslag henegaat;
„Als zocht hy dien hy zocht te treffen, niet te wekken:
„Als vreesde zelfs de hand, door naau bericht, te ontdekken
„Wat vuile dat ze kuist, die dus haar nat verplast,
„En met een glimp in 't oog quansuis het varken wast.
. . . . ,
„Maar waar verzeilt myn drift? want eerze voortgaat, dient
„Dit voorstel vast te staan, is 't my gemeent, myn Vrient?
„Zoo weinig, houd het mij ten goeden, kan ik raden
„Of t'Uwe *Liefde* op my, of andren, heeft geladen:
„Doch misse ik, met den pijl te vangen op den schild,
„Wie vind den *afkeer* vremd van 't geen zoo vliegt in 't wild?

Doch, zonder dat „voorstel" ook maar in 't minst *vast te stellen*, doet hij toch maar, als ware niemand anders dan hij in de *Noodweer* van Huygens bedoeld, en beproeft in een ellenlang, stroef en duister vers, dat in dichtwaarde noch met zijn eerste stuk, noch met dezen aanhef te vergelijken is, Huygens' beweringen te weerleggen en dezen nogmaals geducht de les te lezen.

* * *

Mij dunkt, wie het voorgaande en vooral de aanhalingen met eenige oplettendheid heeft doorgelezen, moet Oudaen's twijfel in 't begin van zijn tweede stuk alleszins gerechtvaardigd vinden. Toch hebben zij, die zich in den loop der jaren met deze kwestie bezig hielden en dus de drie gedichten, waarvan hierboven sprake was, in hun vollen omvang kenden, zich maar klakkeloos bij diens *Afkeer der Noodweer* nedergelegd en deze laatste zonder meer aan Huygens toegeschreven.

Digitized by Google

Hoofdschuldige in dezen is waarschijnlijk Bilderdijk, die in Dl. VI, 3, zijner Uitgave der *Korenbloemen*, in zijne aanteekening op de *Noodweer*, zegt: Joachim Oudaen trekt zich dit vers aan, als tegen hem gericht, in antwoord aan zijn vuilaartigen aanval op Huygens, wegens de *Klucht* van *Trijntjen Kornelis* niet alleen, maar ook wegens de Boeren-vrijaadje in *Hofwijk* en 't een en ander in de *Sneldichten*. De scherpte van dezen fellen zedenmeester moest inderdaad den goeden grijsaart diep kwetsen, en verraadt ook een persoonlijke kwaadwilligheid waarvan de oorsprong niet verr' te zoeken is. — Nog ruim zoo vuilaartig is Oudaens *Afkeer der Noodweer* (zoo hij 't noemt) tegen dit antwoord onzes Dichters, en ofschoon dan op het eind wat bezadigder, echter zoo, dat niemand hem voor zijn vriend wenschen, of voor dien van waarheid en echte Christenijver of liefde, erkennen kan."

Men ziet, Bilderdijk twijfelt in het begin dezer aanteekening nog aan de waarheid van Oudaen's veronderstelling, doch gaandeweg helt hij er meer en meer toe over en op het einde spreekt hij van *dit antwoord onzes Dichters*. Zoo is het steentje aan 't rollen geraakt en toen dan ook in 1867 op het Taal- en Letterkundig Congres te Gent [1]), Mr. G. Mees de zaak ter sprake bracht, was het rollende steentje reeds in een paal veranderd, die boven water stond:

»Hij (Huygens) antwoordde in een vers »Noodweer" getiteld. 't Is lang niet helder; eigenlijk weerlegt hij Oudaen slechts op een punt, namelijk den aanval op zijn eigen leven en persoon, alsof niet de klucht, maar de maker onzedelijk ware."

Men zou zoo zeggen: Maar, waarde Heer, als dat zoo is, is het dan ook niet in U opgekomen, dat die weerlegging gansch iets anders kon betreffen dan den aanval, *Rakende de Klucht van Trijntje Cornelis*?

Dr. J. ten Brink, vermoedelijk onder den invloed dezer Voordracht, die hij had bijgewoond en in zijne *Geschiedenis*

1) Zie de Handelingen, bl. 188—193 *Een pennestrijd uit de* 17de *Eeuw*. Gent, 1867.

Digitized by Google

der Nederl. Letterkunde, bl. 459, citeert, legt zich bij dit gevoelen neder. »Huygens", zegt hij aldaar, »nam den aanval zeer ter harte en schreef een *Noodweer*, waarin hij zich verontschuldigt, en beweert, dat hij zelf van onbesproken wandel en een vijand van ongebondenheid is."

En eindelijk meent ook Dr. J. Worp in zijne Uitgave der *Gedichten van Constantijn Huygens*, VI, 253:

»Na het verschijnen der *Korenbloemen* (1658) kwam er een vers uit met den titel: *Rakende de Klucht van Trijntje Cornelis*, in pl. (vgl. P. A. Tiele, *Bibliotheek van Nederlandsche Pamfletten*, n°. 4664), waarin H. hevig werd aangevallen. Het gedicht was van Joachim Oudaen (vgl. zijne *Poezij*, 1712, bl. 42). H. verdedigde zich met dit vers. Na de 2de uitgave der Korenbloemen, waarin de *Noodweer* werd opgenomen, antwoordde Oudaen met *Afkeer der Noodweer, en Proeve der liefde voor leëd. Poezij*, I, 47."

Worp kan in de overgeleverde meening nog bevestigd zijn, doordat hij onder het handschrift van Huygens de dagteekening: 21 Nov. 1658 vond, dus precies het einde van 't zelfde jaar, waarin Oudaen's Pamflet verscheen, en het dus allen schijn heeft, dat het inderdaad tot verdediging tegen dit Schotschrift moest dienen.

Toch was er voor hem en alle zijne voorgangers reden tot voorzichtigheid geweest. Immers

1°. twijfelt Oudaen zelf, blijkens den aangehaalden aanhef van zijn *Afkeer der Noodweer*, of H's verweerdicht wel inderdaad tot hem is gericht en weet hij, zooals zijn verward en duister antwoord bewijst, geen mouw te passen aan de daarin voorkomende uitingen en beweringen. Het stuk is veel te lang, om het in zijn geheel hier op te nemen; iedereen, die er belang in stelt, kan zich echter gemakkelijk van de juistheid dezer uitspraak overtuigen.

2°. dekken de beide gedichten elkander, wat den inhoud betreft, volstrekt niet. Wie ze naast elkaar legt, moet onmiddellijk inzien, dat *Noodweer* onmogelijk het antwoord op *Rakende de Klucht van T. C.* kan zijn.

Digitized by Google

Immers, terwijl Oudaen in den aanhef en aan 't slot van dit laatste Huygens ophemelt en duidelijk toont, dat hij hem kent en hoogacht, vraagt deze, of het een vriend of een vijand, een bekende of een onbekende is, die hem aanvalt *met een loose maer*. Men lette op de gecursiveerde uitdrukking: Huygens verwijt zijnen aanvaller, dat deze hem beschuldigt, naar aanleiding van *eene loose maer*, een los gerucht, een praatje: kan de *Trijntje Cornelis* met zulk een naam bestempeld worden?! Verder op: *een uyt veel duysenden*. Hoe zou H. kunnen zeggen, dat de pamflet-schrijver *hem* maar luk-raak *uit veel duizenden* als schuldige heeft aangewezen, wanneer het gewraakte feit de uitgave van *Trijntje* is, die hij, en hij alleen, op zijn geweten heeft?!

En wie leest niet uit de onmiddellijk volgende aanhaling: *Waerom smaeckten u mijn Schennis, enz.* dat Huygens op een *feit* doelt, op een tegen hem verspreide beschuldiging van laster of logenachtig verhaal? „Ben ik een man, in staat om iemand te belasteren of in zijn goeden naam te krenken? Maar aangenomen, dat Gij mij daarvoor houdt, geef dan bewijs of ten minste schijn van bewijs".

Zou Huygens zoo hebben kunnen spreken tot dengene, die hem verwijt „d'onkuisheid op d'Altaren" te heffen en hem het — in zijn oog — onomstootelijk bewijs zijner beschuldiging levert in de uitgave van *Trijntje*, *de Sneldichten*, *de Boerenvrijage* in *Hofwijck*, enz.? — Onmogelijk.

Doch wat niet den minsten twijfel overlaat, als het ware de deur dicht doet van dit debat, is de passage, waarmede ik mij nu ga bezighouden *Wat onbeschaemtheit helpt u seggen*, *enz.* Ik zal er zoo letterlijk mogelijk de paraphrase van geven: „Welk eene onbeschaamdheid *te durven beweren*, dat, terwijl ik met den dood te worstelen lag, dien ieder als aanstaand beschouwde, *mijn lichaam op dien tijd niet in dat bed lag*, mijn lichaam, dat toen, en lang te voren en lang daarna, de kenteekenen droeg van Gods roede en zoo afgemat en uitgemergeld was, dat, hadt Gij bij mijn ziekbed gestaan, Gij dat lichaam niet voor het

Digitized by Google

mijne hadt herkend en Gij dus met eenigen schijn van waarheid zoudt hebben kunnen loochenen, dat ik het was, dien Gij daar zaagt, en kunnen zeggen, zonder dat iemand het u had kunnen kwalijk nemen: dat is Huygens niet, noch iemand die op hem lijkt. Maar Gij verscheent nooit aan mijn ziekbed en om mij, halfdoode, stond zulk eene menigte van bedroefde getuigen, dat Uwe ontkenning (dat ik daar lag) onbestaanbaar is en zich zelf weerlegt."

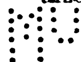
Men kan geneigd zijn, Huygens een draai om zijn ooren te geven voor dit opzettelijk schuilevinkje spelen met de uitdrukking zijner eenvoudige gedachte: „ik was op den tijd, dat ik het mij toegedichte feit zou gepleegd hebben, doodziek, wat ik door eene menigte van getuigen kan bewijzen, en dus mist Uwe beschuldiging allen grond", men kan daarover zoo ontstemd zijn, als men wil, wie, die ook maar lezen kan, ziet hierin den minsten terugslag op Oudaen's gedicht?

Is er zoo iemand, welnu hij sla dan het door Unger uitgegeven Dagboek van Huygens eens op. Wat lezen wij daar op bl. 61, in dagteekening van 15 Sept. 1657? *„Coepi male habere ex morbo, qui me totos duos menses lecto, totos tres domi inclusit."* D. i. Ik begin te lijden aan eene ziekte, die mij twee geheele maanden in bed, en drie geheele maanden in huis gehouden heeft. En tot bevestiging, op 16 December daaraanvolgende: *„Coepi post trimestrem morbum domo exire"*. D. i. na eene ziekte van drie maanden begin ik uit te gaan, of, ben ik voor 't eerst uitgeweest.

Weet hij nu verder, dat het Dagboek tusschen dezen laatsten datum en dien van het schrijven der *Noodweer*, 21 November 1658, van niet de minste ongesteldheid melding maakt, dan zal ook voor hem duidelijk zijn:

1°. dat de hier aangehaalde passage betrekking heeft op die hevige en langdurige ziekte van 15 Sept. tot 16 December 1657;

2°. dat Huygens dus doelt op een feit, dat tijdens deze ziekte en zijn gedwongen huisarrest heeft plaats gehad, en dat alzoo *Noodweer* onmogelijk een terugslag kan zijn op Oudaen's

Digitized by Google

pamflet, aangezien dit eerst naar aanleiding van de uitgave der Korenbloemen, in 1658, dus een jaar later, verscheen.

„Quod erat demonstrandum", en daarmede moge de bovengenoemde indringer ophoepelen en uit de „hooge zaal" onzer Letterkunde naar hare rommelkamer verkassen.

Elsene bij Brussel, 24 Nov. 1911.

H. J. EYMAEL.

Digitized by Google

HADEWIJCH MYSTICA.

Wil men Hadewijch als mystica leeren kennen, dan nadert men haar vanzelf als dichteres en als mensch. Moeilijk toch zijn deze drie van elkaar te scheiden zooals ze tot ons komen uit haar proza en poëzie, vervat in de bekende hss.: de 2 Brusselsche *A* en *B* en 't Gentsche *C*. Deze van groote dichterlijkheid getuigende geschriften doen ons de stemmingen mee doorleven van een door de Christelijke mystiek der M. E. aangegrepen gemoed. Dat de geestelijke „minne" — dat vlammend verlangen naar God — uitsloeg tot dezen brand van woorden, is alleen te verklaren uit het wezen van de mensch Hadewijch, die zich zóó en niet anders uiten moest. Toch zal ik in dit artikel op dit laatste zoo min mogelijk 't licht doen vallen om herhalingen te vermijden van 't geen over haar (o. a. door mijzelf in mijn proefschrift) reeds is gezegd [1]). Moest ik in de uitgaaf van de Liederen van Hadewijch bij de bespreking van haar persoonlijkheid onvolledig blijven, omdat ik mij gebonden achtte, haar *mystiek* — een zoo alles doordringend element van haar wezen — er zooveel mogelijk buiten te laten (zie Inl. blz. VI), een bezwaar dat nu is opgeheven, hier zal ik van haar als mystica om bovengemelde reden maar een gebrekkige teekening kunnen geven, die de lezer zal moeten voltooien door de weggelaten trekken harer *persoonlijkheid* eraan toe te voegen.

Aan den vóóravond van 't bloeitijdperk der Duitsche mystiek, die in Eckhart [2]) haar scherpzinnigsten denker, in Suso [3]) haar dichterlijksten vertolker, in Tauler [4]) vooral den man van de praktijk vond; in den tijd, vóórdat de wisselwerking tusschen

1) In dit Tijdschrift, dl. XXVI, 1—14, werd door mij daarenboven iets meegedeeld over Had. als historisch persoon. Over Had. en haar beteekenis cf. G. Kalff, Gesch. der Ned. Letterk. I, 155—175.

2) cf. o. a. Preger: Gesch. d. deutschen Mystik I, 309—449.

3) o. c. II, 309—419.

4) o. c. III, 3—245; 411—417.

Digitized by Google

de schouwers op Duitschen en Nederlandschen bodem (in de 14e eeuw) begon, moet m. i. Hadewijch hebben geleefd. Mijn poging tot het kenschetsen harer mystiek, zal dit, hoop ik, nader toelichten.

Door de geschiedenis der mystiek tot de 14e eeuw zouden twee groote lijnen te trekken zijn, waarvan de eene mystici als Philo, Origenes [1]), de Neo-Platonici (Plotinos), Dionysius Areopagita [2]), Scotus Erigena zou verbinden met Eckhart, den „grondlegger van de Duitsche bespiegelende wijsbegeerte" en de andere zieners als Paulus [3]), Augustinus [4]), Macarius [5]), St. Bernardus [6]), de ekstatische vrouwen uit de 12e, 13e eeuw [7]) — o. a. Mechthild v. Magdeburg — met Suso.

De eerste lijn is die van de mystiek der *gedachte*; de tweede is de lijn der mystiek van *gevoel* en *verbeelding*. In Ruusbroec snijden beide lijnen elkaar, terwijl ook Bernardus' mystiek de twee richtingen uitgaat, al zijn gevoel en verbeelding in hem

1) cf. o. a. W. Möller in Herzogs R(eal) E(ncyklopaedie) XI, 92—109; G. T. Bettany-J. G. Boekenoogen: De Godsdiensten der Wereld II, 481, 482, 486.

2) cf. o. a. Paul Mehlhorn: Die Blütezeit der deutschen Mystik, Tübingen, 1907, blz. 6—10.
Van Otterloo, Joh. Ruysbroeck opn. uitgeg. door J. C. van Slee, 1896. blz. 72—76.

3) cf. II Cor. XII, 1—5; Gal. II, 20. Hand. IX, 3—5; XXII, 6—10; XVI, 9; XVIII, 9: XX, 20; XXII, 17—21 en hierover Mehlhorn o. c. blz. 5.

4) cf. o. a. E. M. ten Cate: De Levensbiecht van een Godzoeker. Confessiones IX, Mehlhorn o. c. blz 6. Edv. Lehmann, naar het Deensch door Mej. Jacq. E. Van der Waals, blz. 354—430. Over de denkbeelden van deze e. a. mystieken, cf. ook Denifle: Das geistliche Leben, Graz, 1880.

5) Van Otterloo, o. c. blz. 68—71.

6) Bernardus. Opera omnia. D. Joannis Mabillon. Volumen I. Mediolani ed. Jacobo Gnocchi Bibliophila 1850, kol. 819—918 (De dilig. Deo). Van Otterloo o. c. 93—103 (over „De Consideratione").

7) cf. Preger I, 54, vlgg.; 91—113 (Mechthild v. Magdeburg, belangrijk ter vergelijking met Hadewijch, waarover elders), 113—122 en vlgg.; Auger: Etude sur les Mystiques des Pays-Bas; G. Kalff, Gesch. der Ned. Letterk. I, 147, 155; over de H. Christina Acta Sanctorum 12 Jul. V, 650 vlgg. en „Leven van S. Christina de Wonderbare, door J. H. Bormans, Gent, 1850, 8°.; Lutgardis v. Tongeren: Acta Sanctorum 6 junii, III, 234 vlgg. Van Veerdeghem: Leven van St. Lutgart. Verder over Duitsche mystici in de 13e E.: Preger o. c. I, 209—449. G. Kalff, o. c. 141—156.

Digitized by Google

veel sterker dan de zin voor bespiegeling. In Paulus en Augustinus heeft het vurig verlangen van de ziel naar God zijn oorsprong vooral in het zondebesef; bij Macarius, Bernard, Suso spreekt sterk het erotisch element.

Hiermee wil natuurlijk niet gezegd zijn, dat wat de eenen in 't bijzonder kenmerkt, niet ook tot op zekere hoogte bij de anderen wordt aangetroffen of dat wat die anderen onderscheidt, uitsluitend hún eigen is. Scherpe grenzen zijn niet te trekken.

Behoort Hadewijch nu tot diegenen, wier *gevoel* en *verbeelding* allereerst door de mystiek werden aangedaan (en wel in de keten Macarius-Bernard-Suso [1]), ook haar *gedachteleven* bewoog zich in die sfeer; maar wat wij omtrent dit laatste in haar geschriften vinden, levert geen nieuwe gezichtspunten voor de bespiegelende mystiek op. Zij kan in dit opzicht niet worden genoemd als wegbereidster voor wie na haar kwamen. Ruusbroec heeft haar, wat dat betreft, met het breed uitslaan van zijn geest geheel overvleugeld. Wel heeft Hadewijch invloed op den nakomeling (ook Ruusbroec) gehad; wel spreekt Jan van Leeuwen met den grootsten eerbied van haar „edel godlike leringhe", wel worden er gedeelten uit haar proza in lateren tijd aangehaald [2]), maar een bepaalde richting van *denken* heeft zij niet aangewezen; den grondslag tot den opbouw van een mystieke leer [3]) heeft zij niet gelegd, al is zij de eerste geweest die in onze taal mystieke gewaarwordingen heeft te boek gesteld.

Door den aard harer uitingen wordt het m. i. na vergelijking van deze met de mystiek van de 13e eeuw en van vóór en na dien tijd, meer en meer duidelijk dat Hadewijch hoogst

1) Ofschoon Had. Origenes noemt, is van zijn beschouwing over 't goddelijke openbarings-proces meer in Eckharts godsbegrip aanwezig dan bij Had.

2) cf. J. van Mierlo Jr., S. J.: Hadewijch, Proza II, blz. 339—346.

3) Het gebruik van het woord „Hadewijchs leer", van „de wijsbegeerte der mystiek" op blz. XXIV mijner Inl. op de Liederen van Had. is hiermee niet in tegenspraak. Men kan spreken van Hadewijchs leer in den zin van levensleer, van de wijsgeerig mystieke denkbeelden door haar overgenomen, zonder haar te beschouwen als de stichtster van eenig mystiek *stelsel*.

Digitized by Google

waarschijnlijk niet later dan in de 13e eeuw kan hebben geleefd. Niets nog nemen wij bij haar waar van die terminologie die sinds Eckhart in de mystiek stereotiep is geworden [1]); ook laat de *inhoud* harer werken nergens vermoeden, dat deze mystieke wijsgeer reeds de aandacht hier te lande heeft getrokken, die hij later in zoo ruime mate genoot; op Ruusbroec daarentegen is zijn invloed zeer merkbaar. Telkens worden we bij 't lezen van onzen mysticus aan den Duitschen denker herinnerd. Dit nader aan te toonen ligt buiten 't bestek dezer verhandeling die niet Ruusbroec, maar Hadewijch tot onderwerp heeft [2]).

Begint nu met Ruusbroec, op het voetspoor van Eckhart vooral, in onze landen pas de philosophische mystiek, in de 13e eeuw zien wij in onze streken als elders de mystiek bovenal werken op de verbeeldingskracht (visioenen, openbaringen); nadat zij in de 14e eeuw behalve het gemoed vooral het denken hier te lande heeft beheerscht, worden in de 15e eeuw geen *nieuwe* gedachten meer gëuit, maar bezinkt zij in 't innerlijk tot werkdadige en innige vroomheid, niet vrij van ziekelijke uitingen somtijds; een devotie die meer voldoet aan de behoeften van het hart dan aan die van den geest; openbaringen en visioenen blijven voorkomen, doch zij zijn niet het meest kenmerkende van die latere mystiek; ook niet datgene waaraan de mystici zelf de grootste waarde hechtten.

Ter beoordeeling van 't hier gezegde over den ontwikkelingsgang van de mystiek te onzent: 13e eeuw het tijdperk van

1) dan juist in de gedichten van twijfelachtige herkomst, in hs. A. niet aanwezig, in de uitg. der Vl. Bibl. afgedrukt blz. 250 en vlgg. van de „Mengelgedichten". Zie Dr. C. G N. De Vooys: „Verspreide mnl. geestel. gedichten, liederen en rijmspreuken" Tijdschr. v. Ned. Taal- en Letterk. dl. XXIII. 41—79 naar aanl. van hs. 8098; mijn „Hadwigiana", Tijdschr. v. Ned. Taal- en Letterk. dl. XXVI, 7, 8.

2) Op Eckharts invloed hier te lande is trouwens al opmerkzaam gemaakt door Dr. C. G. N. De Vooys: Ned. Archief voor Kerkgesch., nieuwe serie, dl. III, afl. 1; in een Gidsartikel: „Ruusbroec in verband met de Duitsche en Fransche mystiek" werd gewezen op wat Ruusbroec aan Eckhart te danken had door Dr. J. Van den Bergh van Eysinga-Elias.

Digitized by Google

verbeelding en gevoel (I); 14e eeuw van bespiegeling (II); 15e eeuw gemoedsleven (III), — vergelijke men de uitingen der 13e eeuwsche mystieke vrouwen (I) met Ruusbroecs werken (II) en het innig vrome boekje van Bertken van Utrecht, Thomas van Kempens Imitatio, de prediking van Johannes Brugman [1]), de geestesrichting van de Broeders des gemeenen Levens (III); men leze Hendrik Mande's bespiegeling in zijn „Drie Schriften" en de bloemlezing uit onze 14e en 15e eeuwsche mystici door Van Iterson (Stemmen uit den Voortijd) naast Ruusbroec; waardoor men tot de slotsom zal komen, dat na dezen geen nieuwe mystieke denkbeelden zich hier hebben ontwikkeld, van hoe groote innigheid die latere stemmen ook getuigen.

De geest van Hadewijchs mystiek is volgens 't voorafgaande volkomen 13-eeuwsch; in vurigheid van verbeelding is Hadewijch, zoodra er van visioenen en openbaringen sprake is, in onze taal nooit overtroffen. Leeren we haar in haar liederen vooral als dichteres en mensch kennen, — wat geen wonder is, omdat lyriek de meest onmiddellijke uiting is van de dichterziel, — de mystica spreekt het sterkst uit haar proza en mengeldichten.

Daarin vinden we dan, zooals is gezegd, weinig theoretische bespiegeling, geen uiteenzetting, volgens mystieke begrippen, van de leer; geen nieuw eigen stelsel, geen wijsgeerige behandeling van de leerstukken der kerk. Hadewijchs aanleg ging er niet naar uit, logisch beredeneerd de vragen op te lossen, die den godsdienstigen mensch vervullen of die eenig dogma te denken geeft. Ook is zij allerminst de kettersche mystiek toegedaan, waarvan in de 13e eeuw Amalrik van Bena, Joachim van Flores (in Calabrië) en de broeders en zusters van den „vrijen geest" vertegenwoordigers zijn. Daarvoor spreekt zij met te grooten eerbied van de kerk en is zij een te trouw aanhangster van de Katholieke leer [2]).

1) A. W. Moll: Johannes Brugman.

2) Van Mierlo; „Was Hadewijch de ketterin Blomardine?" blz. 12 (afdr. uit Dietsche Warande en Belfort jg. MCMVIII, N°. 10).

Digitized by Google

(Dat deze opvatting niet aan Protestantsche onkunde en onbevoegdheid, om over Katholieke al- of niet rechtzinnigheid te oordeelen, moet worden geweten, bewijzen wel de uitspraken van de beide rechtgeloovige Katholieken in de noot vermeld).

Wel spreekt zij in beelden en gelijkenissen van Christus, den hemelschen Bruidegom; wèl is haar ziel vervuld van de Drieeenheid; de dogmata der kerk zijn haar heilig; maar zij tracht niet, deze toe te lichten; alleen er toepassingen uit te trekken voor het menschelijk leven. Christus' goddelijkheid en menschelijkheid tracht zij niet te verklaren, maar wel stelt zij Hem in beide hoedanigheden, doch vooral in de laatste, ons ten voorbeeld; wel verdiept zij zich gaarne in beschouwingen over het wezen Gods (zonder daarvan een stelselmatige uiteenzetting te geven), maar vooral stort zij haar gemoed uit in ontboezemingen over wat de Minne doet lijden en genieten.

Een blik op haar werken moge ons tot haar opvatting van de Minne nader brengen [1]).

Bij 't bespreken van Hadewijchs geschriften, om daardoor nader tot haar te komen als mystica, zal ik mij bepalen tot wat met volle zekerheid aan haar kan worden toegeschreven in de 3 bekende hss.

Hierbij komen dan niet in aanmerking de reeks mengel-

G. Brom: „Hadewijch", Van Onzen Tijd, jg. VI, blz. 7, 11.

Joh^a. Snellen: „Hadwigiana", blz. 2, 4.

1) Bij de aanhalingen uit het proza heb ik zooveel mogelijk verwezen naar de beide uitgaven: die van Prof. Vercoullie en J. van Mierlo; alleen bij 't opgeven van een enkelen regel gebruikte ik weleens enkel de laatste uitgave, die daarvoor door de *nummering* der regels gemakkelijker is.

Bij de aanhalingen uit de Liederen gebruikte ik mijn eigen uitgave; bij 't opgeven van 't N°. van 't lied en den versregel zal men echter geen moeite hebben die plaatsen ook in de andere uitgaven (de dipl. der Vl. Bibl. en die van Van Mierlo) te vinden, omdat men hier niet te doen heeft met de *bladzijden*; afwijkingen in de nummering der liederen van hs. C., ook in mijn proefschr. opgenomen, heb ik daarentegen aangegeven voor 't gebruik van de uitgave van Van Mierlo (naar hs. C.)

Voor de mengeldichten verwijs ik naar de dipl. uitg. der Vl. Bibl. omdat daarvan, voorzoover mij bekend is, nog geen andere is verschenen.

Digitized by Google

dichten *na* blz. 249 van de dipl. uitg. der Vl. Bibl. De twijfel, door Dr. C. G. N. De Vooys geuit omtrent de herkomst dezer gedichten (Verspr. mnl. geestel. gedn. liederen en rijmsprn. t. a. p.) bestond op andere gronden ook voor mij (Hadwigiana, blz. 7); merkwaardig is o. a., dat juist alleen in *deze* gedichten woorden voorkomen, aan Eckharts terminologie ontleend als „genster", „vonk", „levelecheit der sielen" en „oferformt" (dipl. uitg. der Vl. Bibl., blz. 277, XXII, vs. 4; blz. 297, XXX, vs. 3, 10 en 11), die elders in Hadewijchs werken nergens worden aangetroffen. Deze reeks gedichten moet blijkens de genoemde woorden dagteekenen uit de 14e E., toen van Eckharts invloed hier pas sprake kon zijn, terwijl Hadewijchs tijd van leven èn om den aard harer mystiek, èn om 't voorkomen van assonnancen [1]) èn om andere redenen — het noemen van geestverwanten in Saksen en Thuringen [2]), waar juist in de 13e eeuw het mystieke leven zeer sterk verbreid was [4]); de mogelijkheid dat zij met broeder Robbeert [3]) een pauselijk inquisiteur uit de 13e eeuw bedoelt [3]) en met de vrouwe van Nazareth Beatrix van Thienen [2]), 1260, abdis van 't Cisterciënser klooster Nazareth bij Lier [4]) — eerder in de 13e eeuw moet worden gezocht, niet al te lang na Hendrik van Veldeke [1]).

Het hs. A., tot nog toe door de meeste kenners, onder wie Prof. W. De Vreese, voor het oudste gehouden [5]), bevat deze gedichten *niet*; wel vindt men ze in B., dat volgens de eenstemmige verklaring van alle geleerden die hun aandacht aan het Hadewijch-vraagstuk hebben geschonken, jonger is dan A; en in C, dat door de meesten van hen voor 't jongste is aange-

1) cf. Jöris: Untersuchungen über die Werken van Zuster Hadewijch (I. Gedichten) Strassburg 1894, blz. 17.

2) in Vis. XIV, blz. 114 vlgg., Proza I, v. M(ierlo); blz. 181, Proza, V(ercoullie).

3) cf. G. Kalff, o. c. I, 181; P. Fredericq, Verslagen en Mededeel. der Kon. Ak. v. Wetensch. Afd. Letterk., 3e reeks, 12e dl., 1896, blz. 90.

4) G. Kalff, o. c. I, 156. J. Van Mierlo: „Was Had.... enz., blz. 11, afdr.

5) De Heer Van Mierlo beschouwt echter C. als 't oudste. Mij komt dit vreemd voor o. a. om de strophe na vs. 90 in Lied XXIII, die alleen in C. voorkomt en die ik om haar onbeholpenheid als een invoegsel van later tijd zou willen beschouwen.

Digitized by Google

zien. Hoe het komt, dat zij in A, in elk geval ouder dan B, niet worden aangetroffen, is een tot dusver onbeantwoorde vraag. Vóórdat deze tot een bevredigende oplossing is gebracht, blijft het dus m. i. onzeker, ook om den toonaard waarin zij zijn gedicht, of zij behooren tot Hadewijchs nalatenschap.

Uit de visioenen, waarmee hs. C. begint, die echter in A. en B. te vinden zijn na haar brieven in proza, spreekt, zooals reeds werd opgemerkt, een levendige verbeeldingskracht, in oogenblikken van ekstase tot het uiterste gespannen: in droomgezichten aanschouwt zij dan, zelf als een bruid gesierd, den Hemelschen Bruidegom of ontvangt in zinnebeelden openbaringen van de Drie-eenheid; op den hoogen troon der godheid spreekt zij met de engelen en met Maria; een engel is haar geleider door den tuin der deugden; de rede vertoont zich aan haar in de gedaante van een koningin, voorafgegaan door drie hofjonkvrouwen, van wie de eene is „sengherse der bosinen"; haar verschijnt een stoet van volmaakten in de minne, elk met zijn (haar) seraphijnen [1]). In haar beeldspraak, soms zonderling genoeg, is de zin niet altijd even duidelijk. Ook daarom zou een kritische uitgave van haar proza zeer gewenscht zijn. Deze visioenen zijn niet gedicht of gedacht; het zijn geen gesymboliseerde denkbeelden, maar gezichten van een steeds op dergelijke voorstellingen gerichten geest, waarvan zij dan later de allegorische beteekenis uitwerkte, tenminste wat betreft de breedere overwegingen en verklaringen, waartoe zij soms aanleiding geven. Zoo althans zou ik mij hun ontstaan het best kunnen voorstellen. Zij zijn m. i. waarschijnlijk niet opgeschreven in den tijd, waaruit zij dagteekenen: de vage tijdsbepalingen als: in „enen dertiendaghe, te „enen" Cinxendaghe doen niet

1) Voor een geregelde, volledige opsomming van wat Hadewijch in haar visioenen ziet, cf. Prof. Paul Fredericq, Versl. en Mededeel. enz.
Voor een inhoudsopgave met korte aanduiding der beteekenis: J. Van Mierlo, Proza II, blz. 347—349.

Digitized by Google

denken aan pas ondervonden gebeurtenissen [1]), hoe levendig haar deze gezichten ook voor den geest staan; hoe diepen indruk het VIIe visioen bv., waarin Christus zelf haar de hostie reikt, op haar heeft gemaakt, blijkt uit de wijze, waarop zij er in een harer brieven na 4 jaar op terugkomt [2]): „Dit wert mi verboden, dies was te ascentien iiii. iaer, van gode den vader selve *in dien tide dat sijn sone comen was ten outare*" (enz. Ik cursiveer, J. S.; Brief XVII, r. 101 vlgg., v. M.) Dat het visioen waarop zij doelt begint met: „Te enen cinxen daghe" moet ons niet in de war brengen. Zij zegt n.l. in haar brief niet: „te dien daghe", maar in dien *tide*, dus in denzelfden tijd van 't jaar. Op andere gezichten uit de reeks harer Visioenen doelt zij in haar brieven niet; dat dit een buitengewonen indruk bij haar heeft achtergelaten is èn om den inhoud en wanneer wij lezen van de hevige spanning, waarin zij bij 't begin daarvan verkeerde, licht te begrijpen. Maar levendig van voorstelling, dus van een sterken indruk op haar verbeelding, zijn zij alle. Vroomheid treft ons daarin niet in de allereerste plaats, evenmin als in haar liederen. Zij ligt niet neergebogen in gebed; maar haar heele ziel gaat uit naar schoonheid, die in een anderen tijd, in andere omgeving, misschien op gansch andere wijze tot haar zou zijn gekomen en door haar woorden tot ons gebracht.

Wàt zij in deze visioenen ziet, lijkt mij niet het belangrijkst; zij hebben voor ons dunkt mij hun grootste waarde door wat zij ons van Hadewijch zelf doen zien, door de wijze waarop zij ons haar gewaarwordingen meedeelt. Zooals in den droom zich het ware karakter dikwijls het sterkst openbaart, zoo zijn ook visioenen misschien menigmaal meer nog zelfopenbaringen dan openbaringen van hetgeen daarin wordt aanschouwd. In 't reeds aangehaalde artikel „Hadewijch" van Gerard Brom

1) Vergel. ook het slot van vis. II, waarin de woorden „nye seder" (r. 16, v. M.) duidelijk het lang-verledene van dit vis. aantoonen.

2) Dit bewijst niet dat de Visioenen vóór de Brieven zijn *geschreven*; alleen dat *dit* 4 jaar vóór 't schrijven van dezen brief is *gezien*.

Digitized by Google

wees de schrijver deze richting uit (om tot de kennis van Hadewijchs karaktereigenschappen te komen) met de woorden: Bij gebrek aan empirische gegevens blijft de eenige methode vòor een zielkundige diagnose vergelijking van haar vizioenen met die van haar meester, een geniale ziener, de H. Hildegardis [1]). Niet ten voordeele van Hadewijch valt deze vergelijking uit: „Wie Hadewijch bewaren wil in zijn vereering", zoo luidt de uitspraak van den schrijver, „moet den lof van Hildergaert uit zijn geheugen verliezen: „Zij was niet onstuimig van aard, niet geneigd tot droomen, niet somber door zwartgalligheid, niet op het zonderlinge belust" (dom Pitra: Prooemium XV). Dit is het beeld van een heilige die vizioenen verdiende; het tegendeel is dat van Hadewijch".

Zonder deze woorden geheel te willen onderschrijven (vooral niet wat de waardeering van Hadewijch betreft en om daarmee een oordeel te willen vellen over 't recht dat deze al dan niet op visioenen had!) heeft mij toch ook bij vergelijking van deze beide vrouwen (waarvoor dan vooral hun visioenen in aanmerking komen) het *verschil* veel meer getroffen dan de overeenkomst, die men wel zou kunnen verwachten. Hildegardis (1104—1178) toch stond blijkens de brieven van Rudolf, bisschop van Luik [2]), Godfried, bisschop van Utrecht [3]), Philips, graaf van Vlaanderen [4]) ontvangen en beantwoord en die aan den abt Philips [5]) uit de buurt van Leuven en door hem beantwoord, tot personen van aanzien in onze landen in betrekking [6]).

---

1) Zie voor de kennis van Hildegardis: Maxima Bibl. Veterum Patrum T. XXIII, Epistolae blz. 537—600. Hildegardis opera omnia Migne col. 145—383. Gedeeltelijk vertaald door Velthem boek VII, cap. 16 vlgg.

2) Maxima Bibl. Veterum Patrum T. XXIII, 547, 548. Hildegardis, opera omnia, Migne Patrologiae, T. CXCVII, 175, 176. Ep. XIX.

3) Hildegardis, opera omnia, Migne Patrologiae, T. CXCVII. 176, 177, Ep. XX. Maxima Bibl. Veterum Patrum T. XXIII, 548.

4) Maxima Bibl. Veterum Patrum T. XXIII, 552, 553. Hild. opera omnia, Migne Patrologiae T. CXCVII, 187, 188. Ep. XXVIII.

5) Hild. opera omnia Migne Patrologiae T. CXCVII, 275, 278.

6) Prof. Kalff wijst hierop, o. c. I, 143.

Digitized by Google

Als Hadewijch nu spreekt van „Hildegaert die alle die visione sach" (Proza II, blz. 125, v. M.; 187, V.) is het méér dan waarschijnlijk dat zij de beroemde Heilige van Bingen bedoelt.

Toch zijn Hadewijchs visioenen m. i. in 't geheel geen afschaduwingen van die van Hildegardis. Mocht er in sommige van de gezichten die zij ziet, al éénige gelijkenis met die van Hildegardis zijn te bespeuren, mocht voor die letterkundigen, die steeds jacht maken op het ontdekken van overeenkomsten, misschien het voorkomen van den berg in vis. VII van Hadewijch (cf. Hildegardis, Lib. I, Vis. I, blz. 385 en vlgg., Migne) al genoeg zijn om aan navolging te denken; zoo ook bij de koningin met het kleed vol oogen, de rede in Hadewijchs IXe vis. (cf. Hild. Lib. I: „Et ante ipsum ad radicem ejusdem montis quaedam imago undique plena oculis stabat"); mocht in vis. VI van Hadewijch de kroon die zij ziet misschien de herinnering opwekken aan den als dageraad gekleurden (aurei coloris ut aurora) onafzienbaren cirkel, door Hildegardis aanschouwd, die evenals de kroon bij Hadewijch de alomvattende macht van den Vader verzinnebeeldt, deze voorstellingen komen bij beiden in zoo'n geheel ander verband of in zóózeer verschillende beteekenis voor, dat er m. i. van navolging van Hildegardis door Hadewijch in dezen geen sprake kan zijn. Veeleer moet men in de stoutheid van vlucht, die Hadewijchs verbeelding neemt, denken aan de Openbaring. (De overeenkomst op bepaalde plaatsen tusschen Hadewijch en den grooten ziener werd reeds door Prof. Kalff aangetoond, zoodat ik mij hier van voorbeelden onthoud) [1]).

Een vergelijking tusschen deze twee vrouwen, beiden mystieken, als zoodanig aan elkaar verwant, in tijd misschien niet zoover van elkaar af staand, die beiden zich gedrongen voelden hun visioenen en overpeinzingen op te teekenen, blijft echter een niet te versmaden maatstaf om tot een klaarder inzicht van beider natuur te komen. Alle waardeering toch berust op ver-

1) G. Kalff, o. c. I, 162.

Digitized by Google

gelijking, bewust of onbewust. Bovendien — Hadewijch heeft Hildegardis bewondering toegedragen en datgene wat onze bewondering en liefde gaande maakt, is een toetssteen voor onzen aanleg, evenzeer als wat aanleiding geeft tot onzen lach of onzen haat. Wij zouden in Hadewijchs opzien tot Hildegardis wellicht het streven kunnen voelen naar datgene, wat deze Heilige *is* en door Hadewijch nog niet is bereikt.

Het groote verschil dat dadelijk bij lezing van de visioenen dezer twee schouwsters treft, is de groote rust bij Hildegardis, de beweeglijkheid, de plotselinge overgangen soms bij Hadewijch. De waarheid in: „le style c'est l'homme'' doet zich ook hier duidelijk gevoelen. Bij Hildegardis schrijdt de redeneering in gestadigen gang voort van het eene „Quomodo'' tot het andere. Hadewijch gunt zich slechts den tijd tot het geven van toelichtingen, niet tot het beredeneeren daarvan, ook waar zij de gedachten die bij haar zijn opgekomen, wat fijner uitspint.

Hildegardis betoogt [1]); Hadewijch geeft uiting aan overweldigende indrukken. Evenmin als in Hadewijchs liederen vinden wij in haar visioenen de geloofs- en gemoedsrust, die uit Hildegardis' openbaringen spreekt en die bij Hadewijch alleen in haar brieven en Mengeldichten, beide grootendeels raadgevingen tot anderen gericht, aanwezig is. Hebben we in dit onderscheid met een leeftijdsverschil te doen? De gissing ligt voor de hand,

1) Dat Hildegardis zich gaarne met theologische vragen bezighoudt, bewijst wel haar oplossing van 38 vragen (Triginta octo Quaestionum Solutiones, per eandem S. Hildegardem, Wiberto Monacho Gemblacensi transmissae, zie: Maxima Bibl. veterum Patrum T. XXIII, 538—590; Hildegardis opera omnia, Migne Col. 1037—1053. De vraag: Quae est longitudo et latitudo, et sublimitas et profunditas, quae Paulus optat Ephesios (cap. III) comprehendere cum omnibus sanctis? (Migne Col. 1045. Quaestio XV, Max. Bibl. Vet-Patrum, 587) beantwoordt zij in dier voege, dat longitudo = divina essentia quae sine fine et sine initio est; latitudo: infinita potestas; sublimitas: claritas sanctae divinitatis, terwijl zij van de profunditas zegt: Per profundum autem designatur, quod Deus in his tribus praedictis viribus contra abyssum Aquilonis, qui in potestate, et qui nequaquam ei resistere valent, pugnat, in cuius claritate omnes Sancti comprehendentur qui eum amaverunt, et cum eo in bona perseverentia ministerii sui, cum fide et operibus perstiterunt. Een eenigszins andere beschouwing dan die van St. Bernardus hieromtrent.

Digitized by Google

hoewel het antwoord niet te geven is. In elk geval zien wij door vergelijking van de visioenen dezer beide mystieke vrouwen nog duidelijker dan alleen in Hadewijchs werken zelf, hoezeer zij kind is van het oogenblik. Bij Hildegardis gehoorzaamt het gevoel aan de rede; Hadewijch daarentegen laat zich door haar gevoel meesleepen; de rede doet haar dikwijls „leede" zooals wij in haar Liederen zien (o. a. XXX, 61).

In Hildegardis leeft vooral de heilige, in Hadewijch de dichteres. Als het proza de taal is bovenal van de gedachte, de poëzie de vertolking van het gevoel, dan vindt het feit, dat Hildegardis zich niet in verzen heeft geuit, dat juist van Hadewijchs Liederen buitengewone bekoring uitgaat, in beider aanleg zijn verklaring. Al mist zij Hadewijchs hartstochtelijkheid, aan innigheid van gevoel, aan warmte en verbeeldingskracht [1]) ontbreekt het Hildegardis echter niet, evenmin als de neiging tot nadenken en overpeinzing Hadewijch vreemd is.

Hadewijchs onstuimigheid, haar vurigheid, haar vatbaarheid voor indrukken, haar wisselende stemmingen zijn uit haar Liederen [2]) trouwens reeds te sterk gebleken dan dat ik er hier lang bij behoef stil te staan. Wil men echter één voorbeeld uit vele, dan is misschien wel 't mooiste die ééne heerlijke strophe, waarin zich dit alles samentrekt, de laatste van Lied IX, (hs. C : X) ingezet met den klaagtoon:

„Dicke roepic hulpe alse die onverloeste".

Plotseling, bij 't bedenken, hoe de naderende komst van den hemelschen bruidegom haar hart met troost vervult, gaat de neerslachtige stemming tot de hoogste vreugde over. Zij voelt zich als een fiere jonkvrouw te paard, die in zegevierende jube-

1) Had Hildegardis deze gave niet, dan zou haar liber Scivias (= nosce vias Domini, cf. G. Kalff, o. c. blz. 178, noot 25), het boek der visioenen, geen aanleiding hebben kunnen geven tot de verluchtingen in het hs. daarvan, op de Landesbibliothek te Wiesbaden berustend, dat in 1904 op de tentoonstelling te Düsseldorf te bewonderen was.

2) cf. o. a. mijn uitgaaf v. d. Liederen van Hadewijch, Inl. IX en vlgg.

Digitized by Google

ling, alsof zij de gansche wereld had verwonnen, den minnaar temoet rijdt. Tot opeens het zalig juichen wordt afgebroken. Immers na de blijde overwinning volgt de smartelijke nederlaag! Maar ook deze klacht wordt weer gesmoord door den troosteloozen slotregel... Ay, wat holpe mine ellende vertelt!" die in zijn kortheid, zijn onverwacht snikkend afbreken meer zegt dan de schrilste wanhoopskreten hadden kunnen doen:

„Dicke roepic hulpe alse die onverloeste.
Lief, wanneer ghi comen selt,
Soe noepti mi met nuwen troeste,
Soe ridic minen hoghen telt
Ende pleghe mijns liefs alse alrevroeste,
Ochte die van noerden, van suden, van oesten,
Vañ west al waren in miere ghewelt;
Soe werdic saen te voete ghevelt...
Ay, wat holpe mine ellende vertelt!"

Over de gevolgen die deze plotselinge overgangen van hoogste vreugde tot diepste verslagenheid, haar verrukkingen en vlagen van wanhoop, de rijzingen en dalingen van haar gemoed, kenmerken evenzeer van haar artistiek als mystiek temperament, voor haar gestel moesten hebben, verschijnselen voor den psychiater misschien niet van belang ontbloot, behoeven wij bij Hadewijch niet in 't onzekere te verkeeren. Aanwijzingen omtrent den invloed, die haar ekstasen op haar physiek hadden, vinden we aan 't begin van de meeste harer visioenen [1]). Treffend en ontroerend is meermalen aan 't slot daarvan de vermelding van den smartelijken terugkeer tot het gewone leven, als zij uit de „opghenomenheide van gheeste" ontwaakt, o. a. in vis. V (v. M., blz. 39; V. 141): »Ganc te dijnre *bordenen* [2]) ende god sal sijn oude wondere in di vernuwen" (zooals Johannes tot haar zegt) „Ende ic quam weder in mijn leet met meneghen grote wee" en vis. VI (v. M. blz. 45, V. 144): „Ende ic wart met dien weder bracht iamerlike in mi selven."

1) Prof. Paul Fréderiq (Versl. en Mededeel... enz.) en Prof. Kalff o. c. I, 157, 161 onderaan, 162 bovenaan; blz. 180, noot 43 en 47) hebben hierop ook reeds de aandacht gevestigd.

2) Ik cursiveer, J. S.

Digitized by Google

Dat uit haar eigenaardigen ziels- en lichaamstoestand, wanneer zij in ekstase verkeerde, gedeeltelijk haar door Prof. Fredericq aangeroerde „superbia" is te verklaren; dat die zelfoverschatting echter haar smartelijke tegenstelling vindt in diepe verslagenheid en berouw bij 't zien van eigen tekortkomingen en onmacht, trachtte ik in mijn inleiding op haar Liederen aan te toonen. Toch is haar trots niet alleen de zelfverblinding, waaraan de zeer subjectief voelenden van hoogen aanleg in hun geestverrukking — gevolgd door wreede ontgoocheling — zoo licht ten prooi worden: het is ook de fierheid, waarmee deze om hun afwijkingen van 't gewone miskenden, spot en verdrukking beantwoorden; een trots, die in de oogen van de wereld belachelijk schijnt, maar de tragedie in zich sluit van een zieleleven, te eenzaam om door zijn omgeving begrepen te worden, te sterk om eigen aanleg te willen onderdrukken in de hoop daardoor te worden opgenomen in den kring waarin zij zijn geplaatst.

Daarenboven — als in dronkenschap, in droomen, in die toestanden, waarin de rede zwijgt, waarin de mensch niet beheerscht wordt door zijn wil, zijn eigenlijke aard het meest onbevangen uitkomt, dan ook openbaart zich in de ekstase de ingeboren aanleg, wel te onderscheiden van het karakter, waartoe zedelijke inspanning dezen heeft vervormd. Hadewijch moge zich op nederigheid toeleggen, zooals wij later zullen zien, toch ligt trots, uit zelfgevoel geboren, misschien wel op den bodem van haar wezen, maar een trots, waarin minstens evenveel fierheid is die boven 't lagere verheft [1]) als hoogmoed die zich boven anderen verheven acht. Haar kiesche, bescheiden toon, tegenover jonge geestverwanten, die tot haar als geestelijke leidsvrouw [2])

1) Zie o. a. Brief VI, r. 180 en vlgg., v. M.; blz. 21, V.) Ende verheft u boven alle nedere dinghen, die yet min zijn dan god selve. En verder: „Ende soe en soudi van coenre fierheit u niet mogen ontbliven, ghine soudet ane verden dat alre beste moghendlike (r. 193 vlgg. v. M., blz. 21 V.)

2) cf. over „hare geselscap", die „nuwe", geen secte, maar haar geestverwanten in de minne G. Kalff, o. c. blz. 164; G. Brom: Hadewijch, 2. Joh[a]. Snellen: Hadwigiana, 2 en vlgg.; J. Van Mierlo: „Was Had." enz. blz. 7, 8.

Digitized by Google

zeker opzagen en haar gevoel van eigenwaarde daardoor boven peil hadden kunnen doen stijgen, sluit alle gedachte aan zelfingenomenheid bij Hadewijch buiten. In de brieven tot hen gericht leeren wij haar kennen als een moederlijke vriendin, die door haar raadgevingen tracht, invloed ten goede te oefenen, niet als eene die zichzelf tegenover hen op een voetstuk plaatst, vanwaar zij uit de hoogte haar zedelessen uitdeelt. Met groote warmte en innigheid spreekt zij tot die jongeren, met teedere zorg is zij vervuld voor hun zieleheil. Maar nooit is er iets „meesterachtigs" in haar wijze van spreken; geen heerschzucht kenmerkt haar als leidster tegenover de jonge volgelingen der minne, die zij tot haar dienst wil opwekken. Moet zij hen op fouten opmerkzaam maken, zij spaart hen terwille van henzelf niet; maar haar terechtwijzingen zijn zóó onder woorden gebracht, dat wij altijd voelen hoe zij uit echte belangstelling in hun zieleleven voortkomen, nooit aan bedil- of vitzucht kunnen worden toegeschreven. Haar vermaningen gaan veelal vergezeld van een kleine verontschuldiging, die er de scherpte aan ontneemt, bv.: „Dat ic u soe vele predicke, dat mach u pinen, van seden die ghi selve wel wet ende alle hebbet. Maer ic doet om een vermanen van der waerheit", enz. En ten slotte: „Daeromme latet u ghenoeghen, want ict u in goede schreef." (Brief XVI, slot). Diezelfde toon spreekt uit haar rijmbrieven (in de Mengeld^{n}.).

Leeren wij uit haar liederen haar felbewogen gemoed kennen, in deze en dergelijke kleine trekjes, waardoor wij haar in haar intiemen omgang met anderen kunnen bespieden, zien wij ook de zachtheid en teederheid, het moederlijk gevoel van dit vrouwenhart.

De dichteres der liederen is in haar hartstochtelijk streven, haar zwaarmoedigheid, haar vlagen van wanhoop, het opbruisende van haar natuur, haar ongedurigheid, haar schoonheidsdrang dezelfde persoonlijkheid als die der visioenen, vol gloed, vol verbeelding, vol leven, vol beweeglijkheid, vol heftig verlangen, vol dichterlijkheid en beeldend vermogen, maar zonder de gestadige innerlijke rust van den vrome.

Digitized by Google

Dat uit haar eigenaardigen ziels- en lichaamstoestand, wanneer zij in ekstase verkeerde, gedeeltelijk haar door Prof. Fredericq aangeroerde „superbia" is te verklaren; dat die zelfoverschatting echter haar smartelijke tegenstelling vindt in diepe verslagenheid en berouw bij 't zien van eigen tekortkomingen en onmacht, trachtte ik in mijn inleiding op haar Liederen aan te toonen. Toch is haar trots niet alleen de zelfverblinding, waaraan de zeer subjectief voelenden van hoogen aanleg in hun geestverrukking — gevolgd door wreede ontgoocheling — zoo licht ten prooi worden: het is ook de fierheid, waarmee deze om hun afwijkingen van 't gewone miskenden, spot en verdrukking beantwoorden; een trots, die in de oogen van de wereld belachelijk schijnt, maar de tragedie in zich sluit van een zieleleven, te eenzaam om door zijn omgeving begrepen te worden, te sterk om eigen aanleg te willen onderdrukken in de hoop daardoor te worden opgenomen in den kring waarin zij zijn geplaatst.

Daarenboven — als in dronkenschap, in droomen, in die toestanden, waarin de rede zwijgt, waarin de mensch niet beheerscht wordt door zijn wil, zijn eigenlijke aard het meest onbevangen uitkomt, dan ook openbaart zich in de ekstase de ingeboren aanleg, wel te onderscheiden van het karakter, waartoe zedelijke inspanning dezen heeft vervormd. Hadewijch moge zich op nederigheid toeleggen, zooals wij later zullen zien, toch ligt trots, uit zelfgevoel geboren, misschien wel op den bodem van haar wezen, maar een trots, waarin minstens evenveel fierheid is die boven 't lagere verheft [1]) als hoogmoed die zich boven anderen verheven acht. Haar kiesche, bescheiden toon, tegenover jonge geestverwanten, die tot haar als geestelijke leidsvrouw [2])

1) Zie o. a. Brief VI, r. 180 en vlgg., v. M.; blz. 21, V.) Ende verheft u boven alle nedere dinghen, die yet min zijn dan god selve. En verder: „Ende soe en soudi van coenre fierheit u niet mogen ontbliven, ghine soudet ane verden dat alre beste moghendlike (r. 193 vlgg. v. M., blz. 21 V.)

2) cf. over „hare geselscap", die „nuwe", geen secte, maar haar geestverwanten in de minne G. Kalff, o. c. blz. 164; G. Brom: Hadewijch, 2. Joh^a. Snellen: Hadwigiana, 2 en vlgg.; J. Van Mierlo: „Was Had." enz. blz. 7, 8.

Digitized by Google

zeker opzagen en haar gevoel van eigenwaarde daardoor boven peil hadden kunnen doen stijgen, sluit alle gedachte aan zelfingenomenheid bij Hadewijch buiten. In de brieven tot hen gericht leeren wij haar kennen als een moederlijke vriendin, die door haar raadgevingen tracht, invloed ten goede te oefenen, niet als eene die zichzelf tegenover hen op een voetstuk plaatst, vanwaar zij uit de hoogte haar zedelessen uitdeelt. Met groote warmte en innigheid spreekt zij tot die jongeren, met teedere zorg is zij vervuld voor hun zieleheil. Maar nooit is er iets „meesterachtigs" in haar wijze van spreken; geen heerschzucht kenmerkt haar als leidster tegenover de jonge volgelingen der minne, die zij tot haar dienst wil opwekken. Moet zij hen op fouten opmerkzaam maken, zij spaart hen terwille van henzelf niet; maar haar terechtwijzingen zijn zóó onder woorden gebracht, dat wij altijd voelen hoe zij uit echte belangstelling in hun zieleleven voortkomen, nooit aan bedil- of vitzucht kunnen worden toegeschreven. Haar vermaningen gaan veelal vergezeld van een kleine verontschuldiging, die er de scherpte aan ontneemt, bv.: „Dat ic u soe vele predicke, dat mach u pinen, van seden die ghi selve wel wet ende alle hebbet. Maer ic doet om een vermanen van der waerheit", enz. En ten slotte: „Daeromme latet u ghenoeghen, want ict u in goede schreef." (Brief XVI, slot). Diezelfde toon spreekt uit haar rijmbrieven (in de Mengeld^{n}.).

Leeren wij uit haar liederen haar felbewogen gemoed kennen, in deze en dergelijke kleine trekjes, waardoor wij haar in haar intiemen omgang met anderen kunnen bespieden, zien wij ook de zachtheid en teederheid, het moederlijk gevoel van dit vrouwenhart.

De dichteres der liederen is in haar hartstochtelijk streven, haar zwaarmoedigheid, haar vlagen van wanhoop, het opbruisende van haar natuur, haar ongedurigheid, haar schoonheidsdrang dezelfde persoonlijkheid als die der visioenen, vol gloed, vol verbeelding, vol leven, vol beweeglijkheid, vol heftig verlangen, vol dichterlijkheid en beeldend vermogen, maar zonder de gestadige innerlijke rust van den vrome.

Digitized by Google

hoewel het antwoord niet te geven is. In elk geval zien wij door vergelijking van de visioenen dezer beide mystieke vrouwen nog duidelijker dan alleen in Hadewijchs werken zelf, hoezeer zij kind is van het oogenblik. Bij Hildegardis gehoorzaamt het gevoel aan de rede; Hadewijch daarentegen laat zich door haar gevoel meesleepen; de rede doet haar dikwijls „leede" zooals wij in haar Liederen zien (o. a. XXX, 61).

In Hildegardis leeft vooral de heilige, in Hadewijch de dichteres. Als het proza de taal is bovenal van de gedachte, de poëzie de vertolking van het gevoel, dan vindt het feit, dat Hildegardis zich niet in verzen heeft geuit, dat juist van Hadewijchs Liederen buitengewone bekoring uitgaat, in beider aanleg zijn verklaring. Al mist zij Hadewijchs hartstochtelijkheid, aan innigheid van gevoel, aan warmte en verbeeldingskracht [1]) ontbreekt het Hildegardis echter niet, evenmin als de neiging tot nadenken en overpeinzing Hadewijch vreemd is.

Hadewijchs onstuimigheid, haar vurigheid, haar vatbaarheid voor indrukken, haar wisselende stemmingen zijn uit haar Liederen [2]) trouwens reeds te sterk gebleken dan dat ik er hier lang bij behoef stil te staan. Wil men echter één voorbeeld uit vele, dan is misschien wel 't mooiste die ééne heerlijke strophe, waarin zich dit alles samentrekt, de laatste van Lied IX, (hs. C : X) ingezet met den klaagtoon:

„Dicke roepic hulpe alse die onverloeste".

Plotseling, bij 't bedenken, hoe de naderende komst van den hemelschen bruidegom haar hart met troost vervult, gaat de neerslachtige stemming tot de hoogste vreugde over. Zij voelt zich als een fiere jonkvrouw te paard, die in zegevierende jube-

---

1) Had Hildegardis deze gave niet, dan zou haar liber Scivias (= nosce vias Domini, cf. G. Kalff, o. c. blz. 178, noot 25), het boek der visioenen, geen aanleiding hebben kunnen geven tot de verluchtingen in het hs. daarvan, op de Landesbibliothek te Wiesbaden berustend, dat in 1904 op de tentoonstelling te Düsseldorf te bewonderen was.

2) cf. o. a. mijn uitgaaf v. d. Liederen van Hadewijch, Inl. IX en vlgg.

Digitized by Google

ling, alsof zij de gansche wereld had verwonnen, den minnaar temoet rijdt. Tot opeens het zalig juichen wordt afgebroken. Immers na de blijde overwinning volgt de smartelijke nederlaag! Maar ook deze klacht wordt weer gesmoord door den troosteloozen slotregel... Ay, wat holpe mine ellende vertelt!" die in zijn kortheid, zijn onverwacht snikkend afbreken meer zegt dan de schrilste wanhoopskreten hadden kunnen doen:

„Dicke roepic hulpe alse die onverloeste.
Lief, wanneer ghi comen selt,
Soe noepti mi met nuwen troeste,
Soe ridic minen hoghen telt
Ende pleghe mijns liefs alsc alrevroeste,
Ochte die van noerden, van suden, van oesten,
Vañ west al waren in miere ghewelt;
Soe werdic saen te voete ghevelt...
Ay, wat holpe mine ellende vertelt!"

Over de gevolgen die deze plotselinge overgangen van hoogste vreugde tot diepste verslagenheid, haar verrukkingen en vlagen van wanhoop, de rijzingen en dalingen van haar gemoed, kenmerken evenzeer van haar artistiek als mystiek temperament, voor haar gestel moesten hebben, verschijnselen voor den psychiater misschien niet van belang ontbloot, behoeven wij bij Hadewijch niet in 't onzekere te verkeeren. Aanwijzingen omtrent den invloed, die haar ekstasen op haar physiek hadden, vinden we aan 't begin van de meeste harer visioenen [1]. Treffend en ontroerend is meermalen aan 't slot daarvan de vermelding van den smartelijken terugkeer tot het gewone leven, als zij uit de „opghenomenheide van gheeste" ontwaakt, o. a. in vis. V (v. M., blz. 39; V. 141): »Ganc te dijnre *bordenen* [2]) ende god sal sijn oude wondere in di vernuwen" (zooals Johannes tot haar zegt) „Ende ic quam weder in mijn leet met meneghen grote wee" en vis. VI (v. M. blz. 45, V. 144): „Ende ic wart met dien weder bracht iamerlike in mi selven."

1) Prof. Paul Frédериq (Versl. en Mededeel... enz.) en Prof. Kalff o. c. I, 157, 161 onderaan, 162 bovenaan; blz. 180, noot 43 en 47) hebben hierop ook reeds de aandacht gevestigd.

2) Ik cursiveer, J. S.

Digitized by Google

Dat uit haar eigenaardigen ziels- en lichaamstoestand, wanneer zij in ekstase verkeerde, gedeeltelijk haar door Prof. Fredericq aangeroerde „superbia" is te verklaren; dat die zelfoverschatting echter haar smartelijke tegenstelling vindt in diepe verslagenheid en berouw bij 't zien van eigen tekortkomingen en onmacht, trachtte ik in mijn inleiding op haar Liederen aan te toonen. Toch is haar trots niet alleen de zelfverblinding, waaraan de zeer subjectief voelenden van hoogen aanleg in hun geestverrukking — gevolgd door wreede ontgoocheling — zoo licht ten prooi worden: het is ook de fierheid, waarmee deze om hun afwijkingen van 't gewone miskenden, spot en verdrukking beantwoorden; een trots, die in de oogen van de wereld belachelijk schijnt, maar de tragedie in zich sluit van een zieleleven, te eenzaam om door zijn omgeving begrepen te worden, te sterk om eigen aanleg te willen onderdrukken in de hoop daardoor te worden opgenomen in den kring waarin zij zijn geplaatst.

Daarenboven — als in dronkenschap, in droomen, in die toestanden, waarin de rede zwijgt, waarin de mensch niet beheerscht wordt door zijn wil, zijn eigenlijke aard het meest onbevangen uitkomt, dan ook openbaart zich in de ekstase de ingeboren aanleg, wel te onderscheiden van het karakter, waartoe zedelijke inspanning dezen heeft vervormd. Hadewijch moge zich op nederigheid toeleggen, zooals wij later zullen zien, toch ligt trots, uit zelfgevoel geboren, misschien wel op den bodem van haar wezen, maar een trots, waarin minstens evenveel fierheid is die boven 't lagere verheft [1]) als hoogmoed die zich boven anderen verheven acht. Haar kiesche, bescheiden toon, tegenover jonge geestverwanten, die tot haar als geestelijke leidsvrouw [2])

1) Zie o. a. Brief VI, r. 180 en vlgg., v. M.; blz. 21, V.) Ende verheft u boven alle nedere dinghen, die yet min zijn dan god selve. En verder: „Ende soe en soudi van coenre fierheit u niet mogen ontbliven, ghine soudet ane verden dat alre beste moghendlike (r. 193 vlgg. v. M., blz. 21 V.)

2) cf. over „hare geselscap", die „nuwe", geen secte, maar haar geestverwanten in de minne G. Kalff, o. c. blz. 164; G. Brom: Hadewijch, 2. Joh^a. Snellen: Hadwigiana, 2 en vlgg.; J. Van Mierlo: „Was Had." enz. blz. 7, 8.

Digitized by Google

zeker opzagen en haar gevoel van eigenwaarde daardoor boven peil hadden kunnen doen stijgen, sluit alle gedachte aan zelfingenomenheid bij Hadewijch buiten. In de brieven tot hen gericht leeren wij haar kennen als een moederlijke vriendin, die door haar raadgevingen tracht, invloed ten goede te oefenen, niet als eene die zichzelf tegenover hen op een voetstuk plaatst, vanwaar zij uit de hoogte haar zedelessen uitdeelt. Met groote warmte en innigheid spreekt zij tot die jongeren, met teedere zorg is zij vervuld voor hun zieleheil. Maar nooit is er iets „meesterachtigs" in haar wijze van spreken; geen heerschzucht kenmerkt haar als leidster tegenover de jonge volgelingen der minne, die zij tot haar dienst wil opwekken. Moet zij hen op fouten opmerkzaam maken, zij spaart hen terwille van henzelf niet; maar haar terechtwijzingen zijn zóó onder woorden gebracht, dat wij altijd voelen hoe zij uit echte belangstelling in hun zieleleven voortkomen, nooit aan bedil- of vitzucht kunnen worden toegeschreven. Haar vermaningen gaan veelal vergezeld van een kleine verontschuldiging, die er de scherpte aan ontneemt, bv.: „Dat ic u soe vele predicke, dat mach u pinen, van seden die ghi selve wel wet ende alle hebbet. Maer ic doet om een vermanen van der waerheit", enz. En ten slotte: „Daeromme latet u ghenoeghen, want ict u in goede schreef." (Brief XVI, slot). Diezelfde toon spreekt uit haar rijmbrieven (in de Mengeldn.).

Leeren wij uit haar liederen haar felbewogen gemoed kennen, in deze en dergelijke kleine trekjes, waardoor wij haar in haar intiemen omgang met anderen kunnen bespieden, zien wij ook de zachtheid en teederheid, het moederlijk gevoel van dit vrouwenhart.

De dichteres der liederen is in haar hartstochtelijk streven, haar zwaarmoedigheid, haar vlagen van wanhoop, het opbruisende van haar natuur, haar ongedurigheid, haar schoonheidsdrang dezelfde persoonlijkheid als die der visioenen, vol gloed, vol verbeelding, vol leven, vol beweeglijkheid, vol heftig verlangen, vol dichterlijkheid en beeldend vermogen, maar zonder de gestadige innerlijke rust van den vrome.

Digitized by Google

Uit haar brieven in poëzie en proza spreekt een andere, een wijzere Hadewijch, eene, die zich door strijd een vastheid van overtuiging heeft verworven, waarmee zij jongeren sterkt en troost. Het is alsof het leven haar rijper heeft gemaakt. Hoe zouden wij wenschen te weten, of haar brieven werkelijk dagteekenen uit later tijd dan wel of zij slechts een willekeurig tijdperk vertegenwoordigen uit haar leven, dat later weer door een [1]) van heviger bewogenheid, van martelende onrust door vlagen van twijfel is gevolgd, waarna zij blijkens de Mengeldichten weer meer tot rust is gekomen. Wij kunnen de vraag, reeds vroeger gesteld (zie boven, blz. 125) helaas slechts herhalen. Wellicht ook geven de brieven stemmingen van kalmte en vastheid weer te midden van den strijd, hoewel de eerste veronderstelling, waarbij de liederen en visioenen ons een jongere Hadewijch zouden doen kennen dan die van de brieven, als een teeken van voortgaande ontwikkeling mij het meest natuurlijk zou voorkomen.

Van levenservaring getuigt o. a. haar opmerking in den aanvang van haar 4[en] prozabrief, dat men moet dwalen en lijden om verder te komen. Maar eer zij die overtuiging had verworven, is zij menigmaal in opstand gekomen, is haar ontgoocheling over het leven, over het onbereikbare van 't haar gestelde doel bij oogenblikken zóó sterk, dat zij haar bestaan verwenscht, dat het haar gruwelt ooit te zijn geboren; [2]) vóór zij vrede kon vinden, moest zij alle wisselingen van hoop en twijfel, vertrouwen en teleurstelling, verslagenheid en moed ondergaan.

Heeft de minne haar veel doen lijden, gelouterd heeft zij

1) Dat der liederen. Zie over haar gebrek aan zelfbeheersching, maat, evenwicht mijn uitgaaf der Liederen, Inl. IX. Bij haar onbedwongen uitingen, de afwezigheid van zelfbeperking in haar ontboezemingen, mogen wij echter wel bedenken, dat zij de woorden waarin zij voor zichzelf, voor haar geestverwanten lucht gaf aan haar vol gemoed, zeker niet geschreven waande voor allen die ze nu onder de oogen krijgen! Toch blijven zij een groote tegenstelling vormen tot de wijsheid en bezadigdheid, die uit haar brieven in proza en poëzie spreekt.

2) cf. o. a. Lied I, 8e str.; lied XVI, (hs. C. XVII) 24, 43, 44; XXXV, 17, 18; XLIV, 54 enz.

Digitized by Google

haar ook. Zij heeft haar meer doen meevoelen met anderen: „Sint mi god eerst met gheheelheiden van Minnen ghereen, so ghevoelde ic elcs menschen noet, na dat hi was (Brief XXIX, 65 vlgg., v. M.; blz. 108, V.) Zij geeft haar kracht om zich staande te houden, ook zonder steun van anderen: zij spoort een harer jonge geestverwanten aan, zich niet te bedroeven om harentwil, hoeveel zij ook van de „vreemden" [1]) te lijden zal hebben. Want: „het es der Minnen werc" (Brief XXIX, 10 en vlgg., v. M.; blz. 106, V.).

Tegenover haar vijanden kunnen wij geen verschil in houding waarnemen bij vergelijking van haar liederen en brieven. Luistert zij naar de stem der minne en rede, dan predikt zij in beide verdraagzaamheid en vergevensgezindheid jegens hen (bv. Brief XXIV, 1—15, v. M.; Lied XX, (hs. C.: VIII) 29) Maar wordt het haar te machtig, dan breekt zij uit in klachten als:

„Mi doen de vremde wrede
Soe ongemate lede
In dit ellende swaer" (Lied XXIV, 71 vlgg.).

Niet met humor kan zij tegenkanting opnemen of met wijsgeerige kalmte langs zich heen laten gaan; te zeer voelt zij zich daardoor gewond. Wel uit overtuiging kan zij het gevoel van wrevel bestrijden, zij is een te vurige natuur om ooit onverschillig te worden tegenover tegenstand.

Bekent zij in een harer liederen, sprekend van den vroede, met aandoenlijke openhartigheid:

„Ic en bens niet; dats mi leet", (III, 36).

in haar brieven daarentegen is zij tot wijze raadgevingen aan anderen in staat.

---

1) Over de vreemde", die buiten den dienst der minne staan, de oningewijden, haar tegenstanders en over de vijandelijkheden die zij van hen ondervond, cf. G. Brom: Hadewijch blz. 1; G. Kalff, o. c., 164; Joha. Snellen: Liederen van Hadewijch, Inl. XIX, XXVIII, woordenlijst, i. v., blz. 131. J. van Mierlo: Was Had..... enz. blz. 7.

Digitized by Google

Zijn in haar liederen de klachten over teleurstelling nog dikwijls overwegend, in haar proza en mengeldichten vinden wij vaker den toon der berusting.

De flikkeringen van hoop, die in haar liederen bijwijlen door de duisternis heenschemeren, zijn in haar brieven geworden tot een meer gelijkmatig vertrouwen, afstralend op anderen in zachten, kalmen glans.

Verleidelijk zou het zijn, haar in haar vermoedelijken ontwikkelingsgang als mensch nog verder te volgen; thans echter is het ons te doen om haar opvatting van de mystieke denkbeelden, die haar in dit leven tot richtsnoer waren. Het best is die te begrijpen door wat zij onder de eischen verstaat die de „minne" haren volgelingen stelt, duidelijker dan in haar visioenen uitgesproken in haar prozabrieven en in haar poëzie, wat de mengeldichten betreft gedeeltelijk ook brieven.

Deze opvatting schemert door in wat zij ons van de ervaringen der minnende ziele meedeelt, al geeft zij ons niet zooals Ruusbroec een geregelde beschrijving van het schouwende leven in zijn verschillende stadia van ontwikkeling.

Wèl zegt Hadewijch:

„Der minnen nature es mi oncont;
Want hare wesene ende hare gront
Es verborgen jegen mi", (Mengeld^n., I, 11—13 Vl. Bibl.).

daar zij een dergenen is, die nog niet ver genoeg gevorderd zijn op den weg ter volmaking om het één-zijn met God te kennen:

„Die dus in minnen sijn worden een,
Ic mach wel swighen, hoet hen steet.
Noch sien, noch spreken, dats mijn leen;
Want ict met wesene niet en weet,
Hoe lief daer lief al omme veet"... (Lied XXXIV, 49 en vlgg.).

Maar toch kunnen wij uit den rijken schat harer ontboezemingen en overpeinzingen ons wel een voorstelling vormen van wat Hadewijch onder het wezen der Minne verstaat en van de gedachten en aandoeningen, die deze bij haar opwekt.

Digitized by Google

Wij zien dan, dat de „Minne" hoofdzakelijk op 4 verschillende wijzen wordt begrepen:

1°. de minne die van den mensch uitgaat tot God.

2°. de minnende ziel, het minnend gemoed.

Sprekend van het hevig minneverlangen dat geen bevrediging vindt, zegt zij bv.

„Meer dan sterren ane den hemel staen
Hevet de minne dan rouwen" (Lied XVI (hs. C. XVII) 17, 18).

3°. het einddoel onzer minne, de godheid zelve.

Zij zegt nl. van twee jonkvrouwen, die in 't verborgen de minne dienen: „Si en willen niet minnen seggen vore gode" (Vis. XIV, r. 410, v. M., Proza I) en in Brief XXVII (r. 10, 11, v. M., Proza II): „dat bekinnisse vander hogher Minnen die hi selve es, onse grote god". Behalve de godheid, als abstractie gedacht, de vereeniging der 3 goddelijke personen, is de Minne ook God, de Schepper van 't Heelal:

„God die ghemaecte alle dinghe
Ende boven al minne es sonderlinghe [1])

(Lied XIX, 25, 26), die tevens is de Zoon, het Woord (Logos), dat in Maria menschelijke gestaltenis aannam:

De vader van aneghinne [2])
Hadde sinen sone, de minne,
Verborghen in sinen scoet,
Eerne ons maria
Met diepen oetmoede ia
Verholenlike ontsloet.
. . . .
Eer marien dat hoghe present,
Die sone, ghesent ward van den vader" (Lied XXIX, str. 5 en 10)

en die Hadewijch (passim) verschijnt in de gestalte van den hemelschen Bruidegom. Onnoodig hier plaatsen voor aan te

1) in 't bijzonder. 2) begin.

Digitized by Google

halen, waar op deze verhouding van de minnende ziel tot God de geheele erotische mystiek, ook die van Hadewijch, berust. Behalve de godheid, de eenheid der 3 personen, kan „minne" dus ook beteekenen den Zoon als afzonderlijk persoon.

Of zij echter met „minne" ook God als Vader aanduidt, is m. i. zeer twijfelachtig. In een plaats als (Mengeld^n XIII, 1, blz. 222 dipl. uitg. Vl. Bibl.) „In gode die es onse minne", moet dunkt mij met deze aanduiding Christus zijn bedoeld.

4°. de liefde van de godheid tot ons:

„met minnen sal 't wel orsaten noch minne" (Lied XVI, 46), waarin 't eerste „minnen" voorkomt in deze 4^e beteekenis, het tweede „minne" weer = God,

De minne is dus *doel* en *uitgangspunt*; of het *streven*, zoowel in opwaartsche als nederwaartsche beweging.

Van deze vier beteekenissen der minne zullen wij vooreerst de tweede — en daarbij vanzelf de eerste — van meer nabij bezien, omdat hiermee de levensbeschouwing van Hadewijch ten nauwste samenhangt. Het streven naar één-zijn met God brengt *de minnende ziel*, het minnend gemoed in groote moeilijkheden:

„Die mint, hi doghet sware avonture,
Eer hi hem ane minnen sede bekint;" Lied II, 30, 31.

het wordt hem tot een voortdurenden strijd. In haar XII^en brief (r. 177, v. M.) herinnert zij een harer geestverwanten hieraan in de schoone vergelijking van Jacobs worsteling met God, vóór hij kan: „benedictie ontfaen".

„Ic woude ghi vroet wert ende coene,
Jeghen gode strijt te makene",

heet het Mengeld^n X, vs. 28, 29, dipl. uitg. Vl. Bibl.

Vooral in haar liederen keert deze voorstelling telkens weer. Door het vergelijken van het leven van den minnaar met een strijd, komt zij er als vanzelf toe, de godheid voor te stellen als een tegenstrevende macht, die zich der minnende ziel niet

Digitized by Google

dan na een zware worsteling gewonnen wil geven en waartegen men zich met kracht wapenen moet; ja zelfs moet de minnaar den aanval durven wagen, vóór de Minne (godheid) dien nog is begonnen:

„Die fiere [1]) gheve slaghe, eer minne sla;
Soe comt hi scone ten stride.
Die de minne besteet met nide,
Hoe welt dat hem verga,
Hi sal bevaen hare wide. (Lied XXXIX, 86—90).

(vergel. o. a. ook Lied XXI, 44, 45 ; 77—81).

Uit het aangehaalde is reeds gebleken hoe wij ons onder die godheid, de Minne, niet altijd in de eerste plaats het Opperwezen moeten voorstellen; dikwijls is zij niets anders dan de dichterlijke omschepping tot een beeld van wat er in 't gemoed van den minnaar leeft; in den tweestrijd, waarin hij geslingerd wordt in zijn streven naar zedelijke volmaking, die hem alleen tot God kan brengen, onderscheidt Hadewijch twee wezens: den strevenden mensch en de Minne, wie allerlei eigenschappen worden toegedicht, die de verschillende momenten van den minnestrijd verzinnebeelden. Zij verschijnt dan als een vrouwelijke godheid, een godin, met dikwijls zeer menschelijke hoedanigheden: onberekenbaarheid, ongelijkheid tegenover verschillende personen, wispelturigheid, ontrouw worden haar verweten, wier ontstaan in Hadewijchs verbeelding aan haar teleurgestelde hoop, haar onmacht om het hoogste te bereiken, moet worden toegeschreven. De negatieve eigenschappen, het te kort in den strevenden mensch, den minnaar, worden tot tegenovergestelde positieve hoedanigheden van de gewaande tegenstrevende macht. Het min-teeken aan den eenen kant is tot een plus-teeken aan den anderen kant van de scheidingslijn geworden.

1) „fier ende coene" — het is opmerkelijk zóó dikwijls als Had. deze twee ridderlijke deugden den geestelijken minnaar voorhoudt. cf. mijn proefschr. Inl., XVII; hoe dikwijls uitdrukkingen als „van fieren moede" zijn enz. voorkomen; al dadelijk Lied I, 2e strophe; zie o. a. ook Mengeld".: 2, 178, 81 Vl. Bibl.

Digitized by Google

Blijft de belooning uit, wordt Hadewijch de zege niet deelachtig, — dan gunt de Minne haar de overwinning niet; kan zij de eenheid met God nog niet gevoelen, niet opstijgen tot de hoogste hoogte van het „schouwen", dan heet het, dat de Minne haar ontrouw is (d. w. z. aan Hadewijchs hooggespannen verwachting van het godgewijd leven wordt niet voldaan).

Zoo kunnen wij dan ook klachten over haar onberekenbaarheid begrijpen als:

„Ay minne, uwe abolghe [1]) ochte uwe hulde
En connewi onderkinnen niet,
Uwen hoghen wille ende onse sculde,
Waer omme ghi comt ochte vliet....
Want bi cleinen dienste condi gheven
Uwe soete wondere in claerheit groet
Ende — dat scijnt — bi cleinen mesdoene vergheven
Ende dàn gevedi slage ende bittere doet". (Lied XLI, 17 en vlgg.).

en over haar ongelijkheid tegenover verschillende personen in hetzelfde lied:

„Ay, in ellendeghen, donkeren weghen
Laet ons de minne dolen wel;
In meneghen stoerme sonder seghe,
Daer si ons scijnt wreet ende fel.
Ende selken gevet si sonder pine
Hare grote ioie menechfout.
Dit sijn vore ons wel vremde scine,
Maer hen ghenoechte, die kennen hare vrie ghewout.

In het woord „minne" ligt heel het gevoelsleven van den mysticus opgesloten. Wanneer Hadewijch daarin 3 krachten onderscheidt: *rede*, *memorie*, *wille*, dan zou men geneigd zijn aan invloed van Albertus Magnus te denken, schoon zij dien nergens noemt. Zoo zegt zij in den aanvang van haar IV^en prozabrief bij 't spreken over de dwalingen die men kan begaan, ook in die dingen die men goed acht en die ook goed zijn:

1) gramschap.

Digitized by Google

„Alse dan *redene* verdonckert wort, soe wert die *wille* cranc ende onmechtich, ende soe vernoyt hem aerbeits. Want hem redene niet en lichtet. Hier bi verliest die *memorie* hare hoghe ghedachte ende hare yoielike hoghe toeverlaet" [1]).

De edele ziel voelt zich bezwaard door haar afdwalingen, doch wordt getroost door de hoop op de goedheid Gods. „Mer men moet dolen ende doghen eermen dus verledicht werdet." Zij spreekt de vriendin, tot wie zij zich in dit schrijven richt, moed in door te vervolgen:

„Alst gode tijd dunct, so saelt saen ghebetert werden: ghedoghet ghestadechleke. Soe sal god der *redenen* licht gheven ende ewecheit ende waerheit; soe sal de *wille* redene vercrighen, daer af sal hem nuwe cracht bliven. Dan sal *memorie* coene wesen alse god met siere mogentheit alrehande anxt ende vervaertheit af sal doen".

De drieheid: *rede*, *wil*, *memorie* vinden wij ook in haar Mengeld[n]. IV, 15 en vlgg.

„Leefdi met *redenen* in waerheit,
So licht u alle uwe arbeit;
So lust uwen *wille* wel te levene
Ende allen dienst te vollen te ghevene,
Ende soe es hi vlietich ende staerc,
Ende en ontsiet pine noch werc
Ende dan wert coene uwe *memorie*". [1])

Deze drie krachten, die God in de ziel heeft gelegd, zijn bestemd om de drie personen, die in God vereenigd zijn, te minnen:

„met verlichter redenen den vader, metter memorien den wisen gods sone; met hoghen berrenden wille den heyleghen gheest".

(Brief XXII, r. 138—142, Proza, v. M.).

In een poging om het wezen der ziel te beschrijven, die als zoodanig alleen al bewonderenswaardig is en van een diep leven naar binnen blijk geeft (Brief XVIII, r. 64 vlgg., v. M.), ziet de caritate die van nature in de menschelijke ziel geschapen is, door haar twee oogen: minne en rede.

Soms worden minne en rede vijandig tegenover elkaar gesteld.

1) De cursiveeringen zijn van mij, J. S.

Digitized by Google

De minne is dan het innig verlangen naar God, de volle overgave, de zalige stemming, waarin de mysticus verkeert, wanneer hij denkt God gevonden te hebben; de rede brengt hem weer tot zichzelf, veroorzaakt lijden door hem zijn gewone menschzijn te doen gevoelen:

„Het es wel swaer te bestane,
Van minne in redene te gane;
Doch steet daer af te ontfane
Die minne gheheel, sal mense ghewinnen.
Van minne in redene te gane
Es onghehort ende te swaer den sinnen.

Minne ghinc mi minne al spanen [1]).
Mi dunket nu, het was een tanen.
Alse ic woude minne al manen,
Seide redene: „Wiltu nu wenschen?"
(Het was van minne een tanen)
„Ghedincke, dattu noch best een mensche".

Soe dede mi redene leede.
Het dochte mi ene vede [2]),
Dat si mi nam dat gherede [3]),
Dat mi minne hadde selve ghegheven.
Het dochte mi ene veede.
Doch dede mi redene waerheit leven.

Die hoghe caritate,
Di mi minne toende in ghelate,
Doe si mi sonder mate
Mijn herte te hare nam gheheel,
Wat si meinde int ghelate
Heeft si mi nu ghetoent een deel.

Al hevet mi minne verbolgen,
Nochtan moetic hare volgen;
Want si hevet al verswolgen
Die ziele uut mier herten gront.
Ic wille gheheel hare volgen,
Hoe mi redene hevet gewont.

---

1) verlokkend voorhouden.
2) vijandschap; hier: vijandige daad.
3) het bezit.

Digitized by Google

Men mach bi redene ghewinnen
Gerecht gebruken van minnen,
Daer redene claer mach bekinnen,
Dat men hem beiden hevet genoech gedaen.
Gerecht gebruken van minnen
Laet redene dan van minnen ontfaen.

God gheve hem allen, die minnen,
Dat si der redene hulde ghewinnen
Moeten, daer si bi moghen bekinnen,
Hoe men der minnen gebruken sal.
Ane der redene hulde ghewinnen
Leighet ons van minnen volmaectheit al." (Lied XXX, 49 vlgg.).

Zóó hoog kan men niet stijgen, of het blijft altijd geraden, zich der rede als leidsvrouw over te geven.

Is de eerste aanraking der minne ook een zoete bedwelming, de rede werkt ontnuchterend, maar heilzaam, omdat zij ons doet zien, hoever wij nog van het doel verwijderd zijn; zij ontdekt ons aan onszelven, toont ons waarin wij nog te kort schoten, legt ons telkens nieuwe plichten op:

Dien minne eerst veet, dien luuctse de oghen
Met ghenoechten:[1]) soe dunct hem tsine[2]) al best;
Soe en waent hi niet dan ioye doghen;
Dus trect sijt al met hare lest[3]).
  Dan comt redene, die sterke,
  Met nuwen werke
Der scout:[1]) soe wert de woet ghecest".[4])
(Lied XVIII, 78 vlgg. (hs. C.: XIX).

Deze gedachte keert telkens weer, waar Hadewijch over de rede spreekt. De rede werkt beschamend, verootmoedigend; zij maakt ons klein in eigen oog, wekt op tot zelfherziening en vernieuwde zedelijke krachtsinspanning (zie bv. Lied XIV, 61 vlgg.):

„Verlichte redene ghevet orlof
Ende metter hoechster minnen raet,

1) In mijn proefschr. staat hier verkeerdelijk een komma.
2) het zijne, zijn deel, zijn lot. 3) list.
4) ghecest: tot bedaren gebracht.

Digitized by Google

Met haer te doresiene alder minnen hof,
Ochte daer van allen ghenoech in staet.
Ghebrect daer iet,
Dat ment versiet,
Dat trouwe voldoe met hogher daet". (Lied XVIII (hs. C.: XIX) 29 vlgg.).

Ontbreken in der minne tuin (het minnend gemoed) nog bloemen, naar ons de rede heeft doen opmerken, dan kweeke men die aan door trouwe zorg.

In het 9e visioen vinden wij dezelfde tegenstelling tusschen minne en rede, de laatste in de gedaante van een koningin met een gulden kleed vol oogen, doorzichtig als vurige vlammen, helder als kristal, en hooren wij Hadewijch spreken van de smart, die zij haar heeft aangedaan (r. 40—42, v. M., Proza I); maar eigenaardig, nu wij met een *visioen* te doen hebben en Hadewijch in ekstatischen toestand verkeert, wordt de rede haar onderdanig en moet wijken voor haar tegenstandster, de minne:

„Doe wart mi redene onderdaen ende ruumde op haer;...[1]) ende ic quam buten den gheeste ende bleef ligghende verdronken tote hoghe op den dach in onseggheleke wondere". (Vis. IX, slot, 67—71, v. M., Proza I, blz. 62; blz. 153, V.).

In het zich bewust-worden van de verhouding tusschen het minneverlangen en de rede, den strijd tusschen 't ons overweldigend gevoel en 't verstand, de begeerte naar zelfkennis, die de rede ons als plicht oplegt, is reeds het bewijs te vinden van een zekere mate van ontwikkeling. Niet aanstonds toch komt de strevende mensch tot dit inzicht, pas te verwerven na smart; het is een van de stadia, die men bij het gestadig stijgen, bij het steeds nader komen tot God bereikt. Een geheele school moet worden doorloopen, vóór men zich met recht beoefenaar der minne noemen kan.

Om voor haar inwerking ontvankelijk te zijn, moet men beginnen met alle andere „vreemde" indrukken te bannen; de ziel moet zijn als een blanke, open bloem, waarin het licht der

1) 1 regel weggelaten.

Digitized by Google

minne schijnt. Men moet der minne geheel „ledig staan", om haar geheel in zich op te kunnen nemen. Of, in Hadewijchs woorden:

„Maer altoes werdet te idelre crebben,
Dat u minne niet en vende verladen."

(Mengeld[n] IV, vs. 72, 73, blz. 198 dipl. uitg. Vl. Bibl.).

Een algeheele verandering brengt de minne in den mensch teweeg. Op dezen omkeer, deze wedergeboorte heeft Hadewijch 't oog, waar zij de beoefenaars der minne de „nuwe" noemt. „Nieuw" wordt hier gebruikt in bijbelschen zin (vergel. bv. Ezechiël 11 : 19; 18 : 31; 36 : 26. Jes. 65 : 17; 66 : 22; Mc. 16 : 17; 2 Cor. 5 : 17; Gal. 6 : 15; Ef. 2 : 15; 4 : 24; Openbaring 21 : 5 enz. enz.), en is de aanduiding van den nieuwen, den wedergeboren mensch.

De beginneling in den dienst der minne moet zich tevreden stellen met eenvoudig zijn plicht te doen: barmhartigheid oefenen en de wet vervullen:

„Der ontfarmecheit cost ende de scout der wet
Gheldet de minnare int begin". (Lied XX (hs. C.: VIII) 15, 16).

Vooral op de werken komt het in den beginne aan; deugd is voorwaarde, om zich de minne geheel eigen te maken:

„Die metter iongher ioecht
Ane minne doet beghin
Ende hare al es onderdaen
Ende ghevet al sine cracht
Ende dat oercondet metter doecht
Ende daertoe doet alden sin,
Hi sal al vri ontfaen
Die onghehoerde macht;
Dat sal hi wel volbringhen
Ende sal hem niet ontlinghen.
Hi sal noch de minne dwinghen
Ende wesen al hare voeghet [1]) (Lied VI, vs. 37 en vlgg.).

Vandaar dat zij in haar brieven, klaarblijkelijk tot jongere geestverwanten gericht, herhaaldelijk hierop wijst:

1) voogd, beheerscher.

Digitized by Google

„Ghi en sult u niet laten vernoyen eneghe wile te dienne cleynen ochte groten, sieken ochte ghesonden: Ende soe si siekere waren ende min vrienden hadden, soe ghi hen eer dienen soudet. Ende de vremde verdraghet altoes gherne."

(Brief XXIV, Proza II, blz. 289, v. M.; r. 8—12, blz. 89, V.).
Of dichterlijk uitgedrukt in haar liederen:

„Den vremden dienen, den armen geven,
Den sereghen [1]) troesten alse hi mach,
Den vrienden gods met trouwen leven", enz,
(Lied XX (hs. C. VIII) 29–32).

Hier komt Hadewijchs ruime opvatting tegenover niet-geestverwanten (de „vremde") tevens uit, dubbel te waardeeren, omdat zij van hen veel te lijden heeft gehad.

Hoog zijn dan ook de eischen, die den minnaar worden gesteld. Hoogheid van gemoed, van geest zij zijn deel:

„Die minne es joncfrouwe ende conincginne
Die meneghen maect hoghen moet" (Lied II, 12, 13).

Niet alsof hij zich niet hebbe te verootmoedigen; met grooten nadruk wordt de nederigheid aangeprezen; herhaaldelijk treft men waarschuwingen tegen geestelijke hoovaardij in haar brieven aan, bv. aan 't adres van een zekere Margriete (Brief XXV, r. 24—25, v. M.) Onze kleinheid tegenover God moet ons stemmen tot nederigheid:

„Ghevet u selven onderdaen vol oetmoedech te allen dinghen ende niewerinc af te verheffene. Ende besiet uwe cleinheit ende sine groetheit; uwe nederheit ende sine hoecheit; uwe blentheit ende sine clare sien dore al; Ende dat hi al dore siet, hemelsche ende ertsche, ende de abis gronde. Ende de verborghene diepte. Ende als u ghedinct der volcomenheit sijns selves..." enz. „Ay, deze saken moghen di wel doen oetmoedich sijn: want ghi en wet u wies verheffen" enz. En ten slotte: „Dat ghi nu wet dat ghi dit sijt ende hi dat es. Ende u bi uwer nederheit dat ontbliven moet, dies behoefdi u wel te oetmoedeghenne boven al ende niet te verheffene" (Uit Brief XXVII).

1) lijdenden.

Digitized by Google

Niet uit trots mogen wij het kleine gering achten of het klein-menschelijke in onze natuur willen verbergen:

„Bi hoverden en spaert ghenen dienst. Bi hoverden en midet u niet te ghevene cleine ghijften noch arme. Bi hoverden en laet ghene dinc te eyschene dies ghi behoevet ende niet wel ontberen en moghet. Bi hoverden en scaemt u niet dat u honghert ocht dorst, ocht vaket, ocht vriest, ochte siecheit die niet scone en es, ochte onsen, ochte onseden: want dats grote ere ende hoefscheit van buten dattie liede hare confusen lien. Ende het es grote hoverde dat mense verswighet... (Brief XXIV, r. 35—45, v. M., blz. 90—91, V).

Tot schuld bekennen heeft zij in denzelfden brief reeds aangemaand:...

»alse ghi yeman mesdaen hebbet met uwer scout soe en beidet niet langhe ghi en beteret alte hant ieghen hem".

(r. 22—24, v. M.; blz. 90, V.).

Maar evenzeer zij men op zijn hoede voor valsche nederigheid en overdrijving van 't gevoel zijner verkeerdheden; want „het es onnere ende laster dat mense vordere bedraghen mach dan si hen selven bedraghen. Ende oec eest gode onsen lieve ene valsche gheveistheit." (r. 46—49, v. M., blz. 91, V.). — Hoe veel natuurlijker en gezonder klinkt dit dan de overdreven zucht tot verootmoediging, die wij bij onze latere devoten weleens aantreffen: het begaan van kleine vergrijpen, om het heilzame van de vernedering en bestraffing te kunnen ondervinden!

Niet onaardig zegt Hadewijch (Brief XXIII, 16—21, v. M.; blz. 89, V.):

„Sijt oetmoedich al uren in al ende oec niet soe oetmoedich dat ghi *yet sot wert* [1]) ende waerheit ende gherechticheit achter latet in dien dat ghise gheleysten moghet: want ic segghe u voer waer: die lieghet in oetmoedicheiden hi wert daer berespt".

Als haar in haar eerste visioen de ootmoed getoond wordt, geeft zij daarvan de volgende beschrijving:

„Dat was die oetmoedicheit die met vroeder vresen daerse met bekint gods groetheit ende hare nederheit alle hare wel ghechierde doghede

1) Ik cursiveer. J. S.

Digitized by Google

mede dect, om dat se ghevoelt ende bekint dat hare gebrect haers lieves te ghebrukene ende datse hare ne weet wies verheffen. Dits puer oetmoet". (blz. 4, Proza I, r. 52—59, v. M.; blz. 120, 121, V.).

Ook in haar gedichten predikt zij deze nederige gezindheid des harten:

„Die wilt volmaect sijn, hebbe oetmoede
Ende in al sinen vermoghene oetmoet.
Soe comt hem al sijn werc te goede
Ende el en daedt hem nemmer goet
In allen gheluc, in crachte, in spoede;
Want sine hadden meer ter minnen spoet,
Die der minnen werc ane hen yet traken [1]) (Lied XLIII, 57—63.)

Zichzelf mag men zich de verdienste niet toerekenen, die het werk der minne is. Haar moet men zijn vooruitgang dank weten, leeren zich geheel aan haar voorschriften te onderwerpen, alle eigenzinnigheid te laten varen.

Trapsgewijze bereikt men slechts het hoogste; geleidelijk bestijgt men „die weghe ter hogher minnen graden" (dipl. uitg. Vl. Bibl. blz. 232, vs. 17, Mengeld^n) Toch geeft Hadewijch krachtens haar aard niet in logische opeenvolging de trappen te zien die de mensch in het leven der minne bestijgt zooals St. Bernardus dit bv. aantoonde in De Dilig. Deo, cap. VIII—XV (blz. 167—169, Bijlage). Maar wel vinden wij telkens toespelingen erop gemaakt, hoe men „volclemt van grade te grade" (zie bv. Lied I, 84; Lied XXXIX, 78) om het „gerecht ghebruiken (genieten) van minnen" te veroveren.

Behave met het beklimmen van een ladder, het doorloopen van een school (zie o. a. Lied XIII, (hs. C. XIIII) 63; VII, 61; XV (hs. C. XVI) 99; XXVIII, 51), het voeren van een strijd op leven en dood, wordt het leven in dienst der minne vooral vergeleken met eens pelgrims reize, waarin menige „welde woestine" moet worden doorwaad (cf. Lied XXII, 28; XXXVI, 134), veel stormen doorstaan

1) zich toeëigenden, zich toerekenden.

Digitized by Google

„tote dat ghi comt in dat weldeghe lant
Daer lief in lief sal al doervloyen;
Dies si hier edele trouwe u pant." (Lied IV, 46—48).

In haar XV[en] prozabrief geeft zij dan ook allerlei goede raadgevingen aan den „pelgerijm die verre te varen hevet."

Veel volharding, veel geestkracht, groote moed is noodig om den moeilijken tocht te volbrengen, vóórdat het vaderland is bereikt; veel moet men zich kunnen ontzeggen, zich groote ontberingen getroosten, veel leed moet worden geleden, zoolang men als banneling op aarde zwerft. Doch: „Men en sal niet droeven omme doghen, noch langhen na raste". (Brief II, 8, 9, v. M., blz. 136; blz. 4, V.).

Men zal niet rusten vóór het doel is bereikt; die „iet geroen" (rusten), vóór dat ten volle aan al de eischen der minne is voldaan, „hets rechte dat mense scelde". (Lied XXVI, ℟). „Hier en doech gheseten", klinkt weer in een ander lied (XIX, (hs. C. XX) 36) hare waarschuwing; immers:

„Traghen herten ende nederen sinnen,
Hen blivet verborgen tgrote goet,
Dat de ghene wel bekinnen,
Die leven in minnen orewoet", enz. (Lied XXXII, 65 en vlgg.).

Werken is noodig:

Ledicheit es herde sorchleec den ghenen die gotleec werden wilt: Want ledicheit es meestere alre quaetheit. Altoes bedet ocht mint, ocht werct doghet ocht dient den sieken", enz. (Brief XVI, r. 60—64, v. M.; blz. 54, V.)

Geen krachtsinspanning zij den minnaar te veel:

Die hogher minnen dienen sal,
Hine mach ontsien en ghene pine:
Hi sal hem gheven al omme al,
Omme hoegher minnen ghenoech te sine.
Ende es dat sake, dat hi yet fine [1]),

1) ophouden.

Digitized by Google

Soe mach hi wel de waerheit kinnen,
Dat hi meer ne wordet in scine
Meester [1]) van gherechter minnen". (Lied XXXII, str. 3).

Herhaaldelijk vinden wij bij Hadewijch de opwekking tot den minnaar terug, geen moeite te ontzien:

„Die minnen ghenoech wilt leven,
Hine spare hem niet; dat es mijn raet.
Hi sal met al hem gheven
Int werc te levene der hoechster daet [2])
Den minnenden, verholen
Den vremden, verstolen
Die 't wesen van minnen niet en verstaet", enz. (Lied XV, 91 en vlgg.).

Zie ook Lied XXIV, 81—90; XXXI, 57—64; XXXII, 41—44, 57—70.

Zelfs den dood mag hij niet schuwen:

„Hine mach ontsien enghene noet,
Anxt noch pine, scade noch doet" (Mengeldⁿ., I, 47, 48,

te vergelijken met lied XXI, 32—34).

Bij het middelmatige kan zij zich niet neerleggen. „Alles of niets" („Ay, niet men dan al en si ons iet", Lied XLII, 48) is haar leus:

„Maer al en hebbic ghene vissche,
Ic en wille ghene vorsche,
Noch vliederbesien [3])
Vore wijntorsche.
Al en hebbic ghene minne,
Ic en wille niet el,
Weder dat si mi
Si goet ochte fel". (Zie Mengeldⁿ., dipl. uitg. blz. 213, 59—66).

---

1) Magister (in akademischen zin).

2) voor de hoogste daad die er voor de minnenden is, (die) den vreemden verborgen (is), enz.

3) In plaats van de lezing der dipl. uitg. (Vl. Bibl.) die geen zin oplevert, geef ik mijn eigene, na vergelijking der 3 hss., waarvan ik behalve de liederen ook de Mengeldⁿ. had afgeschreven met het plan de uitgaaf dezer laatste op mijn proefschr. te doen volgen, een voornemen, dat ik heb laten varen, toen het mij bekend werd, dat de heer Van Mierlo voor een nieuwe uitgave van Hadewijch zou zorgen.

Digitized by Google

Geen vlierbessen inplaats van druivetrossen; moet zij de minne derven, dan kan zij geen vergoeding vinden in iets anders, geen genoegen nemen met het goede, waar er een „beter" bestaat; zoolang er geen volle bevrediging is, kan er van geluk voor haar geen sprake zijn.

Alles moet men overhebben voor de minne, niets ten halve doen, zich haar geheel wijden, háár alleen (cf. Mengeld[n]. VII, 21 vlgg.; blz. 205, dipl. uitg. Vl. Bibl.) Dit thema keert in tallooze variaties, ook in haar liederen en proza weer. Men zal ook hierin Christus navolgen, dat men het kruis leere opnemen, de smart niet schuwe. Wij allen willen wel „god met gode wesen; Mer, wet god, luttel es onser die mensche met siere menscheit wille leven ende sijn cruce met hem willen draghen ende met hem ane den cruce willen staen. Ende die scout der menscheit volghelden". (Brief VI, 231 en vlgg., v. M. Proza blz. 170; blz. 22, V.) Een klein verdriet drukt ons al dadelijk terneer; een kleine teleurstelling maakt ons reeds ontmoedigd; maar al te zeer trekken wij ons miskenning, smaad, laster aan. Inplaats van met Christo te leven, ons alle aardsch genot te ontzeggen, zoeken wij ons gemak en onze eer, waar wij kunnen; willigen gaarne alle begeerten van het „ik" in:

„Ende aldus verderven wi ons selven in allen sinnen ende en leven niet met christo, ende en draghen dat cruce niet metten sone gods; Mer wi draghent met symonne die daertoe ghemiet was dat hi dat cruce ons heren droech". [Het loon verlangen wij nog in dit leven, meenen het te vinden in zelfvoldaanheid, in lof van anderen:] „Dit es al met symonne dat cruce ghedraghen, die dat cruce droech enen corten tijt; mer hine sterffer niet ane. Aldus eest met dusghedanen lieden die dus leven: al waert haer leven voren der lieden oghen verheven ende hare werke verclaert ende gheopenbaert soe datsi bi tiden schinen in ghewareghen ende in heileghen levene Ende wel ende scone gheordineert ende beset met sedeleken doechden, Daer es gode nochtan luttel behagheleec ane". (Brief VI, 231 en vlgg., blz. 170—174, Proza II, v. M.; blz. 23, 24, V.)

Een die van hoghere minne
Wilt al minne ontfaen,

Digitized by Google

Hi sal in allen sinnen
Gherne daer na staen,
Dat hi de starcste doet
Van minnen wilt anegaen
Ende altoes even coene,
Wat edele minne ghebiedt.
Dat hi dies niet en ontsiet,
Hine sijt ghereet te doene". (Lied XXVIII, 2e strophe).

Hij moet zich met zijn gansche wezen aan de minne geven (Brief V, Proza II, v. M., blz. 155, r. 8—10); hij moet dat zwaarste gebod van minne, dat Hadewijch „weet in der screfturen" volgen:

„dat god seyde te moysen: Du salt minnen dinen here dinen god van al dinen crachten. Doen hi dit hadde gheseghet, doen seide hi na: Dese woert en saltu nummermeer vergheten slapende noch wakende. Slaepstu, di moet daer omme dromen. Waecstu, du moets daer omme peysen ende spreken ende werken. Deze woert saltu scriven in den doerstijl ende in den overdorpel ende in de wande ende in al die stade daermen wesen sal, datmen niet en verghete wat men daer te doene hevet. Dat es: der Minnen nummermeer te verghetene, slapende noch wakende, in gheenre manieren, alsoe god selve ghebiedet, met al datmen es: met herten, met zielen, met sinnen, met crachten, met ghedachten. Dit gheboet hi moysen ende inder evangelien, aldus ter minnen al te sine. O wi, hoe dorren wi hare dan yewerint mede men sijn. Ay en eest dan niet vreselec roef dat wi vore Minnen yet sparen ende yet onthouden? Ay hier omme penset ende werct sonder vergheten de minne te vorderne ane allen saken". (Brief XII, r. 153—173; blz. 40, 41, V.).

Zichzelf moet men geweld kunnen aandoen ter wille van de minne:

„Dor hare ere seldi swighen,
Alse ghi overgherne spraect;
Alse ghi gherne sliept, so waect;
Alse ghi gerne sweget, so spreect." (Mengeldn. XII, 18 vlgg.). [1]

Niet alleen mag men tegen geen moeite, verdriet, lijden opzien, men moet zelfs dankbaar zijn voor tegenspoed, berusten

1) cf. Brief VIII r. 52—53, Proza II, v. M., blz. 183.

Digitized by Google

in teleurstelling, ook dan, wanneer die bestaat in „onghecuster minnen" (onbeantwoorde liefde; Lied V, 2e strophe), gelaten dragen al wat de minne oplegt (Lied I, 2e strophe):

Ende die van fieren moede sijn,
Wat storme hen doer de minne
Ontmoet, ontfaense alsoe fijn
Alse: „dit es, daer ic al ane winne
Ende winnen sal; god geve mi al
Dat ter minnen best become.
Na haerre ghenoechten weghe, mesval [1])
Si mi die meeste vrome". [2])

Immers:

„Die minne wilt behaghen,
Hine sal hem niet beclaghen
Sijn menechfoude draghen
Dat hi dore minne draghen moet.
Hine sal hem niet beclaghen:
Omme minne doghen, hets al spoet". (Lied XXX, 3e str.).

Lief en leed moeten gelijkelijk worden ontvangen als een geschenk van de minne („Hare opheffen, haer nederslaen/ Si hem al even soete", Lied XXXIV, 77, 78,) ja, het leed mag ons geen „pine" zijn. „Qui amat non laborat. Dat es: die mint hine arbeit niet" (Brief VI, 100, 101, v. M., cf. Brief XIII, 68, 69). „Ende al uwe doghen doghet gherne om de Minne" (Brief XVI, 54, 55, v. M.); met blij gelaat, met opgeheven hoofd ga men de smart tegen, altijd even „fier ende coene". Gelaten geve men zich aan de Minne over, wat haar beschikkingen ook mogen zijn:

„Die minne doe hare vrie ghewout
Ane mi alst hare behage". (Lied II, 80, 81).

Vol vertrouwen ga men den weg, dien de Minne voor ons gekozen heeft, hoeveel bezwaren men daarop ook moge ontmoeten:

1) tegenslag, teleurstelling.

2) Kort na 't verschijnen van mijn proefschrift gaf ik deze verbeterde lezing met de aanh. teekens na *Alse* op in dit tijdschrift.

Digitized by Google

„Ofte ghi wilt minnen, segghet: ic wille henen
Gherne, daer si mi sent,
Eest in storme, eest in wenen". (Lied XIX, (hs. C.: XX) 46—48).

Men beruste in alles, wat de minne ons oplegt, geen onnoodige klachten mag de minnaar doen hooren, hoeveel leed hem ook geschiedt:

„Die hoge minne dragen,
Si selen lettel claghen,
Wat lede hen overgeet". (Lied XXIX, 3e str., 21—23).

(Vergel. o. a. ook nog: Lied III, 8; XVII (hs. C.: XVIII) 5—7; XXV, 11—13; XLI, vóórlaatste strophe; Mengeldn. V, 24; I, 257—258; enz.)

Men trachte die aristocratie naar den geest te verwerven, die haar lijden weet te verbergen; men zij als de zwaan, die *zingt* als de dood nadert (Lied XXXVIII, 21—24); men tooie zich met schoonheid en leere te dragen zonder verbittering, wàt de Minne ook over ons heeft beschoren (Lied VIII, (hs C.: XX), 31—34).

Wèl kent de mysticus oogenblikken dat het hem te bang wordt in dit „ellendech leven". Vooral dàn houde hij zich voor, dat hij pal moet blijven staan, trouw moet blijven aan de eenmaal gedane levenskeuze, zich geheel aan het schouwend leven te wijden. Hoe hoog in Hadewijchs levensopvatting de trouw staat aangeschreven, blijkt op menige plaats. Even onmisbaar als de rede is deze, om den beoefenaar der minne tot zijn bestemming te brengen. Ook hier weer worden trouw en ontrouw in 't eigen hart dikwijls verpersoonlijkt. (Men vergelijke voor dit een en ander lied IX, (hs. C.: X) vs. 18; XXII, 56 en vlgg.; IV, 1e strophe; 3e strophe, 5e, 6e, 7e, 8e strophe, o. a. vs. 34, 39, 40, 48; V, 31, 32; VI, 81—84; VII, 13—15, XVIII, (hs. C.: XIX) 35, 36 en vlgg.; XXIX, ℞; XXXV, 65—67.)

De trouw is het kriterium voor de vorderingen, die men in de beoefening der minne heeft gemaakt:

Digitized by Google

„Ane werken van trouwen proeft men al,
Ochte men ane minne iet winne". (Lied XII, (hs. C.: XIII) 39, 40).

Als Hadewijch zich door de minne verlaten voelt, zoekt zij haar troost bij de trouw, die haar eindelijk tot de minne zal geleiden (Lied XXXV, 65—67); hoe zeer zij echter de trouw ook in eere houdt (het attribuut „hoghe" of „edele" [passim] wijst hier reeds op), hoe ook de trouw kan goedmaken, wat de minne ons misdoet, toch kan de trouw ons nooit doen bereiken, wat alleen de genade der minne ons schenken kan; deze blijft steeds de eerste in Hadewijch's schatting; haar gemis kan nooit worden vergoed.

„Dat trouwe soude ghelden dat minne verdade,
Dats meneghen cleine toeverlaet,
Die inden banne van minnen staet
In onghebrukene ende in onghenade." (Lied VIII, (hs. C.: XX) 53—56).

Aan de genade van de minne „is 't al gelegen"; nooit kan de trouw opwegen tegen *haar* heerlijkheid.

Niet gemakkelijk is het leven in dienst der minne, wie men zich geheel moet opofferen, zich langen tijd met hart en ziel geven zonder er iets voor terug te mogen verlangen:

„Offert der minne op gheheel
Uw herte sonder wederdeel." (Mengeldn. IV, 91 vlgg.).

Zie ook Vis. I. (blz. 17, v. M.; blz. 128, 129 V.) waar al de ellende beschreven is, die Hadewijch wacht, als zij zich aan den dienst der minne wijden wil: armoede, ellende, smaad, verlatenheid.

Zij verbiedt ons te grijpen naar 't naastbijgelegene; wie daarmee genoegen neemt, de hand uitstrekt naar het alledaagsche geluk, dat ook de „vreemden" kunnen deelachtig worden, wie „vreemde naghelaghe" (nabijliggende dingen, Lied IX, (hs. C.: X), 15) verkiest boven de „edele waghe" (druk, droefenis), die de minne met zich brengt, wordt nooit door haar als ridder

Digitized by Google

erkend; steeds blijft men dan „truwant" (Lied VIII, 25 en vlgg.) Hadewijch is er dan ook diep van overtuigd, dat het leven bijna te kort is voor de schoone, maar zware taak die het ons stelt:

„Die tijt es cort; hier es vele te doene:
Sijt fier ter minnen ende coene". (Mengeldn. XIII 141, 142 blz. 227).

Zoo klinkt de aansporing tot haar geestverwanten.

En: „Haest u ter minne, haest u ter doghet" zijn de vermaningen die wij telkens van Hadewijch te hooren krijgen. „Dies biddic u sere ende mane bi gherechter trouwen die god es, dat ghi u haest ter Minnen" (Brief XII, 7, 53—54, met dezelfde slotwoorden; zie ook Brief XXXI, 30, 31, v. M. en Mengeldn. VIII, 7, blz. 206, dipl. uitg. Vl. Bibl.).

Vooral de jongen worden hiertoe opgewekt:

„Ic rade den fieren die de minne besta
In sinen ionghen tide,
Dat hier niet en mide,
Hine sie, dat hise volva,
Eer si vore hem lide". (Lied XXXIX, ℞.)

Geen oogenblik late men voorbijgaan om zijn volmaking nabij te komen [1]); men oefene zich éér het te laat is; smede het ijzer als het heet is:

„Alst ijser heet es, salment slaen.
Hierbi seldi u haesten zaen
Die wile dat ghi hebbet uwe ioghet
Ende ghi doghede vercrigen moghet." (Mengeldn. VIII, 27 en vlgg.).

Vandaar ook haar ergernis over de traagheid en lakschheid

---

1) Zooals te verwachten is, prijst Hadewijch ook het lezen en opvolgen van de voorschriften in den Bijbel als een middel tot zedelijke vorming aan: Ende alle die woerde die ghi hoert van hem in de scrifture ende die ghi selve leset Ende die ic u gheseghet hebbe Ende die u yeman seghet in dietsche ochte in latine, die laet in uwe herte gaan; (Brief XXIV, r. 104—107, v. M., blz. 294; blz. 93, V. brief XXIV, slot).

Digitized by Google

eener jonge geestverwante, wie zij deze op de volgende wijze te kennen geeft:

„Dat ghi yet lettet, dats mi leet.
Swaer eest mi dat ghi yet mert;
Dies ben ic dicke in u verert." (Mengeld^{n}. IX, 26—28).

Wie den tijd niet nuttig besteedt, zijn jeugd laat voorbijgaan in ijdelheid, zal, ouder geworden, zich den toorn der minne op den hals halen (cf. Lied VII, 29 vlgg.).

Nooit mag de minnaar verslappen, nooit vreezen; steeds moet hij vurig blijven en kloek. Maar bij het vuur, dat hem doorgloeit, blijve hij gematigd, vooral ook gelijkmatig van stemming, vast van gemoed. Tegen weekheid, te groote vatbaarheid voor indrukken, te groote wisselingen van blijheid en verslagenheid, waar 't sterke gevoelsleven van den mysticus zoozeer aanleiding toe geeft, zij men op zijn hoede (cf. Brief XVI, r. 56—59).

Ook wapene men zich tegen overijling. Wel moet men zich ter doghet, ter minne haesten, geen oogenblik ongebruikt laten, maar men bedenke, dat men den wasdom niet dwingen kan, dat men zijn tijd moet afwachten, met geduld en geloof voortgaan, ook al wordt niet dadelijk bereikt wat men zoo vurig hoopt. Vooral leere men zich bepalen tot het ééne noodige opdat niet door versnippering van gaven en krachten het loon der minne ons ontga:

...„ten doechden en ghebrect niet doer ghene pine. Te sere veronledichdi u met vele dinghen. Daer u soe vele niet ane en leghet. Ghi quist te vele tijts met uwer haesticheit dat ghi soe sere in den dinghen valt die u ontmoeten. Daer toe en constic u niet bringhen dat ghi mate daer ane hielt. Dies u yet lust te doene dat es u emmer soe haestich dat ghi gheberet ocht ghi el niet achten en const.... Bovenal bevelic u dat ghi ons eweleec bevoelne ghebode der Minnen gheheel houdet ende onghequetset van allen vreemden sorghen ende van allen rouwe". (Brief V, 37—56, v. M; blz. 14, 15, V.)

Wie zóó zich geheel aan den dienst der minne wijdt, hij zij

Digitized by Google

Hi sal in allen sinnen
Gherne daer na staen,
Dat hi de starcste doet
Van minnen wilt anegaen
Ende altoes even coene,
Wat edele minne ghebiedt.
Dat hi dies niet en ontsiet,
Hine sijt ghereet te doene". (Lied XXVIII, 2e strophe).

Hij moet zich met zijn gansche wezen aan de minne geven (Brief V, Proza II, v. M., blz. 155, r. 8—10); hij moet dat zwaarste gebod van minne, dat Hadewijch „weet in der screfturen" volgen:

„dat god seyde te moysen: Du salt minnen dinen here dinen god van al dinen crachten. Doen hi dit hadde gheseghet, doen seide hi na: Dese woert en saltu nummermeer vergheten slapende noch wakende. Slaepstu, di moet daer omme dromen. Waecstu, du moets daer omme peysen ende spreken ende werken. Deze woert saltu scriven in den doerstijl ende in den overdorpel ende in de wande ende in al die stade daermen wesen sal, datmen niet en verghete wat men daer te doene hevet. Dat es: der Minnen nummermeer te verghetene, slapende noch wakende, in gheenre manieren, alsoe god selve ghebiedet, met al datmen es: met herten, met zielen, met sinnen, met crachten, met ghedachten. Dit gheboet hi moysen ende inder evangelien, aldus ter minnen al te sine. O wi, hoe dorren wi hare dan yewerint mede men sijn. Ay en eest dan niet vreselec roef dat wi vore Minnen yet sparen ende yet onthouden? Ay hier omme penset ende werct sonder vergheten de minne te vorderne ane allen saken". (Brief XII, r. 153—173; blz. 40, 41, V.).

Zichzelf moet men geweld kunnen aandoen ter wille van de minne:

„Dor hare ere seldi swighen,
Alse ghi overgherne spraect;
Alse ghi gherne sliept, so waect;
Alse ghi gerne sweget, so spreect." (Mengeldn. XII, 18 vlgg.). [1]

Niet alleen mag men tegen geen moeite, verdriet, lijden opzien, men moet zelfs dankbaar zijn voor tegenspoed, berusten

1) cf. Brief VIII r. 52—53, Proza II, v. M., blz. 183.

Digitized by Google

in teleurstelling, ook dan, wanneer die bestaat in „onghecuster minnen" (onbeantwoorde liefde; Lied V, 2e strophe), gelaten dragen al wat de minne oplegt (Lied I, 2e strophe):

Ende die van fieren moede sijn,
Wat storme hen doer de minne
Ontmoet, ontfaense alsoe fijn
Alse: „dit es, daer ic al ane winne
Ende winnen sal; god geve mi al
Dat ter minnen best become.
Na haerre ghenoechten weghe, mesval [1])
Si mi die meeste vrome". [2])

Immers:

„Die minne wilt behaghen,
Hine sal hem niet beclaghen
Sijn menechfoude draghen
Dat hi dore minne draghen moet.
Hine sal hem niet beclaghen:
Omme minne doghen, hets al spoet". (Lied XXX, 3e str.).

Lief en leed moeten gelijkelijk worden ontvangen als een geschenk van de minne („Hare opheffen, haer nederslaen/ Si hem al even soete", Lied XXXIV, 77, 78,) ja, het leed mag ons geen „pine" zijn. „Qui amat non laborat. Dat es: die mint hine arbeit niet" (Brief VI, 100, 101, v. M., cf. Brief XIII, 68, 69). „Ende al uwe doghen doghet gherne om de Minne" (Brief XVI, 54, 55, v. M.); met blij gelaat, met opgeheven hoofd ga men de smart tegen, altijd even „fier ende coene". Gelaten geve men zich aan de Minne over, wat haar beschikkingen ook mogen zijn:

„Die minne doe hare vrie ghewout
Ane mi alst hare behage". (Lied II, 80, 81).

Vol vertrouwen ga men den weg, dien de Minne voor ons gekozen heeft, hoeveel bezwaren men daarop ook moge ontmoeten:

1) tegenslag, teleurstelling.
2) Kort na 't verschijnen van mijn proefschrift gaf ik deze verbeterde lezing met de aanh. teekens na *Alse* op in dit tijdschrift.

Digitized by Google

Hi sal in allen sinnen
Gherne daer na staen,
Dat hi de starcste doet
Van minnen wilt anegaen
Ende altoes even coene,
Wat edele minne ghebiedt.
Dat hi dies niet en ontsiet,
Hine sijt ghereet te doene". (Lied XXVIII, 2e stro

Hij moet zich met zijn gansche wezen aan de minne (Brief V, Proza II, v. M., blz. 155, r. 8—10); hij moe zwaarste gebod van minne, dat Hadewijch „weet in der turen" volgen:

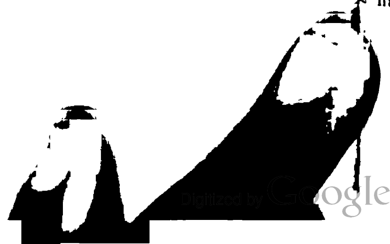
„dat god seyde te moysen: Du salt minnen dinen here dinen al dinen crachten. Doen hi dit hadde gheseghet, doen seid Dese woert en saltu nummermeer vergheten slapende noch Slaepstu, di moet daer omme dromen. Waecstu, du moets d peysen ende spreken ende werken. Deze woert saltu scrive doerstijl ende in den overdorpel ende in de wande ende in al daermen wesen sal, datmen niet en verghete wat men dae hevet. Dat es: der Minnen nummermeer te verghetene, slap wakende, in gheenre manieren, alsoe god selve ghebiedet, m men es: met herten, met zielen, met sinnen, met crachten dachten. Dit gheboet hi moysen ende inder evangelien, aldus al te sine. O wi, hoe dorren wi hare dan yewerint mede me en eest dan niet vreselec roef dat wi vore Minnen yet spare onthouden? Ay hier omme penset ende werct sonder verghete te vorderne ane allen saken". (Brief XII, r. 153—173; blz.

Zichzelf moet men geweld kunnen aandoen ter wil minne:

„Dor hare ere seldi swighen,
Alse ghi overgherne spraect;
Alse ghi gherne sliept, so waect;
Alse ghi gerne sweget, so spreect." (Mengeldn. XII

Niet alleen mag men tegen geen moeite, verdriet, zien, men moet zelfs dankbaar zijn voor tegenspoe

1) cf. Brief VIII r. 52—53, Proza II, v. M., blz. 183.

teleurstelling, ook dan, wanneer die bestaat in „onghecuster
nnen" (onbeantwoorde liefde; Lied V, 2e strophe), gelaten
gen al wat de minne oplegt (Lied I, 2e strophe):

Ende die van fieren moede sijn,
Wat storme hen doer de minne
Ontmoet, ontfaense alsoe fijn
Alse: „dit es, daer ic al ane winne
Ende winnen sal; god geve mi al
Dat ter minnen best become.
Na haerre ghenoechten weghe, mesval [1])
Si mi die meeste vrome". [2])

„Die minne wilt behaghen,
Hine sal hem niet beclaghen
Sijn menechfoude draghen
Dat hi dore minne draghen moet.
Hine sal hem niet beclaghen:
Omme minne doghen, hets al spoet". (Lied XXX, 3e str.).

ed moeten gelijkelijk worden ontvangen als een
de minne („Hare opheffen, haer nederslaen/ Si
soete", Lied XXXIV, 77, 78,) ja, het leed mag
e" zijn. „Qui amat non laborat. Dat es: die mint
et" (Brief VI, 100, 101, v. M., cf. Brief XIII,
e al uwe doghen doghet gherne om de Minne",
, 55, v. M.); met blij gelaat, met opgeheven
de smart tegen, altijd even „fier ende coene".
en zich aan de Minne over, wat haar beschik-
gen zijn:

... doe hare vrie ghewout
... hare behage". (Lied II, 80, 81).

... den weg, dien de Minne voor ons ge-
... waren men daarop ook moge ontmoeten:

... mijn proefschrift gaf ik deze verbeterde lezing zet
... dit tijdschrift.

...n
men
n ziel
/.) waar al
zij zich aan
, smaad, ver-
ggelegene; wie
ar het alledaag-
eelachtig worden,
gen, Lied IX, (hs.
" (druk, droefenis),
door haar als ridder

Digitized by Google

Hi sal in allen sinnen
Gherne daer na staen,
Dat hi de starcste doet
Van minnen wilt anegaen
Ende altoes even coene,
Wat edele minne ghebiedt.
Dat hi dies niet en ontsiet,
Hine sijt ghereet te doene". (Lied XXVIII, 2e strophe).

Hij moet zich met zijn gansche wezen aan de minne geven (Brief V, Proza II, v. M., blz. 155, r. 8—10); hij moet dat zwaarste gebod van minne, dat Hadewijch „weet in der screfturen" volgen:

„dat god seyde te moysen: Du salt minnen dinen here dinen god van al dinen crachten. Doen hi dit hadde gheseghet, doen seide hi na: Dese woert en saltu nummermeer vergheten slapende noch wakende. Slaepstu, di moet daer omme dromen. Waecstu, du moets daer omme peysen ende spreken ende werken. Deze woert saltu scriven in den doerstijl ende in den overdorpel ende in de wande ende in al die stade daermen wesen sal, datmen niet en verghete wat men daer te doene hevet. Dat es: der Minnen nummermeer te verghetene, slapende noch wakende, in gheenre manieren, alsoe god selve ghebiedet, met al datmen es: met herten, met zielen, met sinnen, met crachten, met ghedachten. Dit gheboet hi moysen ende inder evangelien, aldus ter minnen al te sine. O wi, hoe dorren wi hare dan yewerint mede men sijn. Ay en eest dan niet vreselec roef dat wi vore Minnen yet sparen ende yet onthouden? Ay hier omme penset ende werct sonder vergheten de minne te vorderne ane allen saken". (Brief XII, r. 153—173; blz. 40, 41, V.).

Zichzelf moet men geweld kunnen aandoen ter wille van de minne:

„Dor hare ere seldi swighen,
Alse ghi overgherne spraect;
Alse ghi gherne sliept, so waect;
Alse ghi gerne sweget, so spreect." (Mengeldn. XII, 18 vlgg.). [1]

Niet alleen mag men tegen geen moeite, verdriet, lijden opzien, men moet zelfs dankbaar zijn voor tegenspoed, berusten

1) cf. Brief VIII r. 52—53, Proza II, v. M., blz. 183.

Digitized by Google

in teleurstelling, ook dan, wanneer die bestaat in „onghecuster minnen" (onbeantwoorde liefde; Lied V, 2e strophe), gelaten dragen al wat de minne oplegt (Lied I, 2e strophe):

Ende die van fieren moede sijn,
Wat storme hen doer de minne
Ontmoet, ontfaense alsoe fijn
Alse: „dit es, daer ic al ane winne
Ende winnen sal; god geve mi al
Dat ter minnen best become.
Na haerre ghenoechten weghe, mesval [1])
Si mi die meeste vrome". [2])

Immers:

„Die minne wilt behaghen,
Hine sal hem niet beclaghen
Sijn menechfoude draghen
Dat hi dore minne draghen moet.
Hine sal hem niet beclaghen:
Omme minne doghen, hets al spoet". (Lied XXX, 3e str.).

Lief en leed moeten gelijkelijk worden ontvangen als een geschenk van de minne („Hare opheffen, haer nederslaen/ Si hem al even soete", Lied XXXIV, 77, 78,) ja, het leed mag ons geen „pine" zijn. „Qui amat non laborat. Dat es: die mint hine arbeit niet" (Brief VI, 100, 101, v. M., cf. Brief XIII, 68, 69). „Ende al uwe doghen doghet gherne om de Minne" (Brief XVI, 54, 55, v. M.); met blij gelaat, met opgeheven hoofd ga men de smart tegen, altijd even „fier ende coene". Gelaten geve men zich aan de Minne over, wat haar beschikkingen ook mogen zijn:

„Die minne doe hare vrie ghewout
Ane mi alst hare behage". (Lied II, 80, 81).

Vol vertrouwen ga men den weg, dien de Minne voor ons gekozen heeft, hoeveel bezwaren men daarop ook moge ontmoeten:

1) tegenslag, teleurstelling.

2) Kort na 't verschijnen van mijn proefschrift gaf ik deze verbeterde lezing met de aanh. teekens na *Alse* op in dit tijdschrift.

Digitized by Google

„Ofte ghi wilt minnen, segghet: ic wille henen
Gherne, daer si mi sent,
Eest in storme, eest in wenen”. (Lied XIX, (hs. C.: XX) 46—48).

Men beruste in alles, wat de minne ons oplegt, geen onnoodige klachten mag de minnaar doen hooren, hoeveel leed hem ook geschiedt:

„Die hoge minne dragen,
Si selen lettel claghen,
Wat lede hen overgeet”. (Lied XXIX, 3e str., 21—23).

(Vergel. o. a. ook nog: Lied III, 8; XVII (hs. C.: XVIII) 5—7; XXV, 11—13; XLI, vóórlaatste strophe; Mengeldn. V, 24; I, 257—258; enz.)

Men trachte die aristocratie naar den geest te verwerven, die haar lijden weet te verbergen; men zij als de zwaan, die *zingt* als de dood nadert (Lied XXXVIII, 21—24); men tooie zich met schoonheid en leere te dragen zonder verbittering, wàt de Minne ook over ons heeft beschoren (Lied VIII, (hs C.: XX), 31—34).

Wèl kent de mysticus oogenblikken dat het hem te bang wordt in dit „ellendech leven”. Vooral dàn houde hij zich voor, dat hij pal moet blijven staan, trouw moet blijven aan de eenmaal gedane levenskeuze, zich geheel aan het schouwend leven te wijden. Hoe hoog in Hadewijchs levensopvatting de trouw staat aangeschreven, blijkt op menige plaats. Even onmisbaar als de rede is deze, om den beoefenaar der minne tot zijn bestemming te brengen. Ook hier weer worden trouw en ontrouw in 't eigen hart dikwijls verpersoonlijkt. (Men vergelijke voor dit een en ander lied IX, (hs. C.: X) vs. 18; XXII, 56 en vlgg.; IV, 1e strophe; 3e strophe, 5e, 6e, 7e, 8e strophe, o. a. vs. 34, 39, 40, 48; V, 31, 32; VI, 81—84; VII, 13—15, XVIII, (hs. C.: XIX) 35, 36 en vlgg.; XXIX, 8; XXXV, 65—67.)

De trouw is het kriterium voor de vorderingen, die men in de beoefening der minne heeft gemaakt:

Digitized by Google

„Ane werken van trouwen proeft men al,
Ochte men ane minne iet winne". (Lied XII, (hs. C.: XIII) 39, 40).

Als Hadewijch zich door de minne verlaten voelt, zoekt zij haar troost bij de trouw, die haar eindelijk tot de minne zal geleiden (Lied XXXV, 65—67); hoe zeer zij echter de trouw ook in eere houdt (het attribuut „hoghe" of „edele" [passim] wijst hier reeds op), hoe ook de trouw kan goedmaken, wat de minne ons misdoet, toch kan de trouw ons nooit doen bereiken, wat alleen de genade der minne ons schenken kan; deze blijft steeds de eerste in Hadewijch's schatting; haar gemis kan nooit worden vergoed.

„Dat trouwe soude ghelden dat minne verdade,
Dats meneghen cleine toeverlaet,
Die inden banne van minnen staet
In onghebrukene ende in onghenade." (Lied VIII, (hs. C.: XX) 53—56).

Aan de genade van de minne „is 't al gelegen"; nooit kan de trouw opwegen tegen *haar* heerlijkheid.

Niet gemakkelijk is het leven in dienst der minne, wie men zich geheel moet opofferen, zich langen tijd met hart en ziel geven zonder er iets voor terug te mogen verlangen:

„Offert der minne op gheheel
Uw herte sonder wederdeel." (Mengeld^{n}. IV, 91 vlgg.).

Zie ook Vis. I. (blz. 17, v. M.; blz. 128, 129 V.) waar al de ellende beschreven is, die Hadewijch wacht, als zij zich aan den dienst der minne wijden wil: armoede, ellende, smaad, verlatenheid.

Zij verbiedt ons te grijpen naar 't naastbijgelegene; wie daarmee genoegen neemt, de hand uitstrekt naar het alledaagsche geluk, dat ook de „vreemden" kunnen deelachtig worden, wie „vreemde naghelaghe" (nabijliggende dingen, Lied IX, (hs. C.: X), 15) verkiest boven de „edele waghe" (druk, droefenis), die de minne met zich brengt, wordt nooit door haar als ridder

Digitized by Google

„Ofte ghi wilt minnen, segghet: ic wille henen
Gherne, daer si mi sent,
Eest in storme, eest in wenen". (Lied XIX, (hs. C.: XX) 46—48).

Men beruste in alles, wat de minne ons oplegt, geen onnoodige klachten mag de minnaar doen hooren, hoeveel leed hem ook geschiedt:

„Die hoge minne dragen,
Si selen lettel claghen,
Wat lede hen overgeet". (Lied XXIX, 3e str., 21—23).

(Vergel. o. a. ook nog: Lied III, 8; XVII (hs. C.: XVIII) 5—7; XXV, 11—13; XLI, vóórlaatste strophe; Mengeldn. V, 24; I, 257—258; enz.)

Men trachte die aristocratie naar den geest te verwerven, die haar lijden weet te verbergen; men zij als de zwaan, die *zingt* als de dood nadert (Lied XXXVIII, 21—24); men tooie zich met schoonheid en leere te dragen zonder verbittering, wàt de Minne ook over ons heeft beschoren (Lied VIII, (hs C.: XX), 31—34).

Wèl kent de mysticus oogenblikken dat het hem te bang wordt in dit „ellendech leven". Vooral dàn houde hij zich voor, dat hij pal moet blijven staan, trouw moet blijven aan de eenmaal gedane levenskeuze, zich geheel aan het schouwend leven te wijden. Hoe hoog in Hadewijchs levensopvatting de trouw staat aangeschreven, blijkt op menige plaats. Even onmisbaar als de rede is deze, om den beoefenaar der minne tot zijn bestemming te brengen. Ook hier weer worden trouw en ontrouw in 't eigen hart dikwijls verpersoonlijkt. (Men vergelijke voor dit een en ander lied IX, (hs. C.: X) vs. 18; XXII, 56 en vlgg.; IV, 1e strophe; 3e strophe, 5e, 6e, 7e, 8e strophe, o. a. vs. 34, 39, 40, 48; V, 31, 32; VI, 81—84; VII, 13—15, XVIII, (hs. C.: XIX) 35, 36 en vlgg.; XXIX, 8; XXXV, 65—67.)

De trouw is het kriterium voor de vorderingen, die men in de beoefening der minne heeft gemaakt:

Digitized by Google

„Ane werken van trouwen proeft men al,
Ochte men ane minne iet winne". (Lied XII, (hs. C.: XIII) 39, 40).

Als Hadewijch zich door de minne verlaten voelt, zoekt zij haar troost bij de trouw, die haar eindelijk tot de minne zal geleiden (Lied XXXV, 65—67); hoe zeer zij echter de trouw ook in eere houdt (het attribuut „hoghe" of „edele" [passim] wijst hier reeds op), hoe ook de trouw kan goedmaken, wat de minne ons misdoet, toch kan de trouw ons nooit doen bereiken, wat alleen de genade der minne ons schenken kan; deze blijft steeds de eerste in Hadewijch's schatting; haar gemis kan nooit worden vergoed.

„Dat trouwe soude ghelden dat minne verdade,
Dats meneghen cleine toeverlaet,
Die inden banne van minnen staet
In onghebrukene ende in onghenade." (Lied VIII, (hs. C.: XX) 53—56).

Aan de genade van de minne „is 't al gelegen"; nooit kan de trouw opwegen tegen *haar* heerlijkheid.

Niet gemakkelijk is het leven in dienst der minne, wie men zich geheel moet opofferen, zich langen tijd met hart en ziel geven zonder er iets voor terug te mogen verlangen:

„Offert der minne op gheheel
Uw herte sonder wederdeel." (Mengeld^n. IV, 91 vlgg.).

Zie ook Vis. I. (blz. 17, v. M.; blz. 128, 129 V.) waar al de ellende beschreven is, die Hadewijch wacht, als zij zich aan den dienst der minne wijden wil: armoede, ellende, smaad, verlatenheid.

Zij verbiedt ons te grijpen naar 't naastbijgelegene; wie daarmee genoegen neemt, de hand uitstrekt naar het alledaagsche geluk, dat ook de „vreemden" kunnen deelachtig worden, wie „vreemde naghelaghe" (nabijliggende dingen, Lied IX, (hs. C.: X), 15) verkiest boven de „edele waghe" (druk, droefenis), die de minne met zich brengt, wordt nooit door haar als ridder

Digitized by Google

erkend; steeds blijft men dan „truwant" (Lied VIII, 25 en vlgg.) Hadewijch is er dan ook diep van overtuigd, dat het leven bijna te kort is voor de schoone, maar zware taak die het ons stelt:

„Die tijt es cort; hier es vele te doene:
Sijt fier ter minnen ende coene". (Mengeldn. XIII 141, 142 blz. 227).

Zoo klinkt de aansporing tot haar geestverwanten.

En: „Haest u ter minne, haest u ter doghet" zijn de vermaningen die wij telkens van Hadewijch te hooren krijgen. „Dies biddic u sere ende mane bi gherechter trouwen die god es, dat ghi u haest ter Minnen" (Brief XII, 7, 53—54, met dezelfde slotwoorden; zie ook Brief XXXI, 30, 31, v. M. en Mengeldn. VIII, 7, blz. 206, dipl. uitg. Vl. Bibl.).

Vooral de jongen worden hiertoe opgewekt:

„Ic rade den fieren die de minne besta
In sinen ionghen tide,
Dat hier niet en mide,
Hine sie, dat hise volva,
Eer si vore hem lide". (Lied XXXIX, ℞.)

Geen oogenblik late men voorbijgaan om zijn volmaking nabij te komen [1]); men oefene zich éér het te laat is; smede het ijzer als het heet is:

„Alst ijser heet es, salment slaen.
Hierbi seldi u haesten zaen
Die wile dat ghi hebbet uwe ioghet
Ende ghi doghede vercrigen moghet." (Mengeldn. VIII, 27 en vlgg.).

Vandaar ook haar ergernis over de traagheid en lakschheid

1) Zooals te verwachten is, prijst Hadewijch ook het lezen en opvolgen van de voorschriften in den Bijbel als een middel tot zedelijke vorming aan: Ende alle die woerde die ghi hoert van hem in de scrifture ende die ghi selve leset Ende die ic u gheseghet hebbe Ende die u yeman seghet in dietsche ochte in latine, die laet in uwe herte gaan; (Brief XXIV, r. 104—107, v. M., blz. 294; blz. 93, V. brief XXIV, slot).

Digitized by Google

eener jonge geestverwante, wie zij deze op de volgende wijze te kennen geeft:

„Dat ghi yet lettet, dats mi leet.
Swaer eest mi dat ghi yet mert;
Dies ben ic dicke in u verert." (Mengeld^{n}. IX, 26—28).

Wie den tijd niet nuttig besteedt, zijn jeugd laat voorbijgaan in ijdelheid, zal, ouder geworden, zich den toorn der minne op den hals halen (cf. Lied VII, 29 vlgg.).

Nooit mag de minnaar verslappen, nooit vreezen; steeds moet hij vurig blijven en kloek. Maar bij het vuur, dat hem doorgloeit, blijve hij gematigd, vooral ook gelijkmatig van stemming, vast van gemoed. Tegen weekheid, te groote vatbaarheid voor indrukken, te groote wisselingen van blijheid en verslagenheid, waar 't sterke gevoelsleven van den mysticus zoozeer aanleiding toe geeft, zij men op zijn hoede (cf. Brief XVI, r. 56—59).

Ook wapene men zich tegen overijling. Wel moet men zich ter doghet, ter minne haesten, geen oogenblik ongebruikt laten, maar men bedenke, dat men den wasdom niet dwingen kan, dat men zijn tijd moet afwachten, met geduld en geloof voortgaan, ook al wordt niet dadelijk bereikt wat men zoo vurig hoopt. Vooral leere men zich bepalen tot het ééne noodige opdat niet door versnippering van gaven en krachten het loon der minne ons ontga:

... „ten doechden en ghebrect niet doer ghene pine. Te sere veronledichdi u met vele dinghen. Daer u soe vele niet ane en leghet. Ghi quist te vele tijts met uwer haesticheit dat ghi soe sere in den dinghen valt die u ontmoeten. Daer toe en constic u niet bringhen dat ghi mate daer ane hielt. Dies u yet lust te doene dat es u emmer soe haestich dat ghi gheberet ocht ghi el niet achten en const.... Bovenal bevelic u dat ghi ons eweleec bevoelne ghebode der Minnen gheheel houdet ende onghequetset van allen vreemden sorghen ende van allen rouwe". (Brief V, 37—56, v. M; blz. 14, 15, V.)

Wie zóó zich geheel aan den dienst der minne wijdt, hij zij

Digitized by Google

ervan overtuigd, dat „minne volloent al comtse dicke spade" (zie o. a. Brief II, r. 89. Liederen o. a. VIII (hs. C.: XX) 57).

En wat is nu de zaligheid, die den minnaar ten slotte wacht na dit vurig streven? Waarin bestaat de vervulling harer beloften? Wat wordt er bereikt, nadat men zóó zich voortdurend heeft ingespannen, zich gedragen als een kloek strijder, een trouw ridder, een moedig pelgrim?

Van dat geluk, onzegbaar als het is, geeft Hadewijch maar weinig tastbare voorstellingen. „Daer nes gheen ander spreken" dan „du mi al lief ende ic al di" zegt zij zelf in een harer liederen (XXXIV, 45 en vlgg.); veel meer kunnen wij daarvan dus niet vernemen.

Wèl hooren wij van „der minnen sade" (verzadiging, bevrediging, o. a. Lied X, 62; XXIII, 39; XXXIII, 24; XXXIX, 81, 84; XLV, 38), van „een vrede, die alle vreden stoert" (te niet doet, te boven gaat, Lied XXXI, 52), van „minne met minnen" te worden, dus één worden met de minne (o. a. lied XXXIV, 7), van het „ghebruken" (genieten) der minne, van het „anestaren" der minne met minnen (Lied XIX (hs. C.: XX) strophe 10; XXXVI, 52); van het „omvaen van de wijdheid der minne" (Lied XXXVI, 20, 21, 23), het „verclaert bliven in de minne" (Lied XXXVI, 54); van het opgaan in, het verteerd worden door de minne:

„te niete werden al in minne,
dat es dat beste dattic weet" (Lied XXXVIII, 49, 50).

van „hare wise wondere", „haer rike", het groote „goet".

Wèl vernemen wij, dat „haers wonders wonder" is:

„de weelde, wide te gane,
Te dorelopene ende niet te stane,
Die hoechde dorevlieghen ende doreclemmen
Ende dien afgront doreswemmen
Der minne, al minne te ontfane". (Lied XXI, 23 en vlgg).

Maar het vage dat deze uitspraken voor ons hebben, maakt dat wij ons daarbij weinig denken; de voorstellingen vervluch-

Digitized by Google

tigen vóór men ze kan grijpen; zij nemen geen gestalte voor ons aan; er blijft iets schimachtigs in.

Zijn de Visioenen waarin zij met God, het hoogheilige, de Drie-eenheid in aanraking komt, haar wellicht een voorsmaak van hoe 't haar eenmaal zal zijn, hoe zij dan voortdurend zal staren in 't als droomgezicht aanschouwde? Nergens vinden wij een nadere aanduiding, een stellige uitspraak daaromtrent; het einddoel blijft uit den aard der zaak iets onbepaalds voor ons: hoe zou 't ook mogelijk zijn, zich een vaste voorstelling te vormen van de vereeniging van de menschelijke ziel met God?

Bij een beschouwing van Hadewijch als mystica, van de denkbeelden en opvattingen door haar als dichteres der „minne" [1]) verkondigd, komt het mij vooral van belang voor, te trachten, ons in te denken in haar godsbegrip. Wel zal het altijd bijna ondoenlijk blijken, een ander door woorden daarvan een voorstelling te geven. Misschien wordt nergens het ontoereikende van de taal zóó zeer gevoeld als in de oogenblikken, waarin de mensch onder woorden wil brengen, wat er diepst in zijn wezen verborgen is. Smartelijk heeft ook Hadewijch dit beseft [2]):

„ic moet emmer van den besten meest swighen dore mijn ongheval, Ende om dat wel na nieman en ghemest ane hem selven dat hi van gode niet en weet.... Ende hier omme quetse ic mi, dat ic niet segghen en dar ieghen menschen, noch scriven, dat ter pinen wert es, ocht woerde na miere zielen gront." (Brief XXII, 75 en vlgg.) En verder: „Nu en dar icker oec nummeer toe segghen, omme dat wi gods niet en kinnen, hoe hi al es te allen". (99—101, v. M.)

Zij erkent ten volle, hoe weinig zij van het wezen Gods begrijpt:

„Die luttel weet, hi mach luttel segghen: dat seghet die wise Augustinus. Alsoe doen ic oec, wet god; vele ghelove ic ende hope van gode. Mer mijn weten van gode es cleine: een cleyne gheraetsel maghic van hem gheraden; want men mach gode niet tonen met menschen sinnen.

1) in de 3e en 4e beteekenis. 2) cf. G. Kalff, o. c., blz, 161, 174.

Digitized by Google

Mer die metter zielen gherenen waren van gode, hi soudere yet af moghen toenen den ghenen diet metter zielen verstonden." (Brief XXII, 8 en vlgg., v. M.; blz. 75, V.)

En iets dergelijks vinden wij in Brief XIX, r. 27 en vlgg. blz. 67, V.:

„Want met ghenen sinnen en machmen te worde brenghen die materie van Minnen, daer ic u in meyne ende wille. Ic en segghe niet el; daertoe behoeft men metter zielen te sprekene. Onse materie es te wijt; want wi nemen Minne die god selve bi naturen es."

Als zij in haar XVIIen brief op haar VIIe visioen terugkomt, het wonder, dat Christus haar zelf de hostie reikte, dan gaat zij aldus voort (r. 115 v. M.; blz. 59, V.):

„Van allen dien dat in ertrike es, mach men redene ende dietsch ghenoech venden. Mer hiertoe en weet ic gheen dietsch noch ghene redene. Nochtan dat ic alle redene can van sinne alsoe mensche connen mach, al dat ic u gheseghet hebbe, dat en es gheen dietsch daertoe: want daer en hoert gheen toe dat ic weet".

Toch heeft zij (gelukkig voor ons!) de poging gewaagd, haren geestverwanten het „cleyne gheraetsel", dat zij van God heeft geraden, mee te deelen. Dikwijls zijn haar woorden van een onbewuste verhevenheid; de gedragenheid van den toon doet ons iets gevoelen van de wijding die haar vervult, waar zij het onuitsprekelijke tracht te omschrijven:

„Leert te besiene wat god es: Hoe hi es waerheit alre dinghen ieghenwerdichlike, ende goetheit alre rijcheit vloyeleke, ende gheheelheit alre doghet gheheeleke omme de welke men singhet III. sanctus in den hemel omme dattie III. namen in haren enighen wesene alle doechde versamenen van welken ambachte si sijn ute desen III. wesenen.

Siet hoe vaderlike u god ghehuet hevet. Ende wat hi u ghegheven hevet. Ende wat hi u gheloeft hevet. Besiet hoe hoghe minne es deen vor dander ende danckes hem met minnen, wildi dit besien hoe god dit es ende werken in hem in siere claerheit ghebrukeleke in glorilecheiden ende toenleke in claerheiden ende alle dinc te verlichtene ende te demsterne na hare wesen. Om dies dit god es daer omme salmenne sijns selves laten ghebruken in al sinen werken van siere claerheit. Sicut in

Digitized by Google

celo et in terra altoes met woerden ende met werken te segghene: Fiat voluntas tua". (Brief I, r. 25 en vlgg., v. M.; blz. 2, V.).

„Al dat den mensche van gode komt te siere ghedinckenessen ende al dat hire af verstaen mach ende bi enigher figueren gheleisten, dat en es god niet; want mochtene de mensche begripen ende verstaen met sinen sinnen ende met siere ghedachten, soe ware god mendere dan de mensche ende soe ware hi saen ute ghemint, alse nu de nedere menschen sijn, die soe saen te gronde ghemint sijn". (Brief XII, r. 31 en vlgg, v. M.; blz. 36, 37, V.)

Maar toch:

„Verlichte redene toent den inneghen sinnen een lettel van gode, daer si bi moghen weten dat god es ene eyseleke ende ene overvreselike suete nature ane te siene van wondere ende dat hi alle dinc es te allen ende in allen gheheel. God es boven al ende onverhaven; God es onder al ende onverdruct; God es binnen al ende onghesloten; God es buten al ende al omgrepen".[1]) (Brief XXII, 17 en vlgg., v. M.; blz. 75.)

Over de drie-eenheid zegt zij o. a. 't volgende:

„De vader storte ute sinen name in crachteghen werken ende in riker ghichten ende in gherechter gherechtecheit. Die sone goet uut sinen name in toenlecheiden van berrenden onsten ende in ghewarigher redenen ende in herteleken tekenen van Minnen. De heyleghe gheest goet ute sinen name in groeter claerheit sijns gheests ende sijns lichts ende in groter volheit van vloyeliken goeden wille ende in iubilatien van hoghen sueten toeverlate om ghebrukenisse van Minnen.

Die vader goet ute sinen name ende gaf ons den sone ende haeldene weder in hem selven. De vader goet ute sinen name ende sinde ons den heyleghen gheest. De vader goet ute sinen name, doen hi den heyleghen gheest maende weder in te comene met al dat hi hadde ghegheest.

De sone goet ute sinen name, doen hi gheboren wert „ihesus", enz.

Die heyleghe gheest goet ute sinen name, dat van hem vloyen alle die heileghe gheeste ende die inghele die daer regneren in glorien. Hare name daerse in gheordent sijn die heten coere ende die sijn ute dien name gheghoten. Ende die heileghe gheeste van den hemele ende van der erden ende die goede gheeste die nog niet gheheilicht sijn, noch selke sere gheheilicht en selen sijn ende alle gheeste sonderlinghe

1) Van Mierlo leest ongrepen (vlgs. hs. C.). Ik meende hier de lezing van A. te moeten overnemen; immers dàn alleen past dit slot bij het voorgaande, dat louter tegenstellingen bevat. Deze woorden doen denken aan een gedeelte van een „Rhythmus" (op de H. Drievuldigheid) van Hildebert van Lavardin († 1183), cf. Studiën, 1911, Jg. 43, Dl. 76, blz 827—'8.

Digitized by Google

ende ghemeyne, die hevet sijn name alle ghegheest elken na de mate van ghemintheiden sijns gheests. Sijn name gheeste alle wise gheeste ende alle snelle gheeste ende alle starcke gheeste ende alle soete gheeste: Dese gheest hi al. Sijn name es over al ertriken ghegoten op de ghemeynte, te onthoudene ende te voedene elken na sine ghemintheit." (Brief XXII, r. 268—344, v. M.; blz. 84, V.)[1])

De minnende ziel, die de schouwing is deelachtig geworden, spreekt:

„God es mi ieghenwerdechleke; God es mi vloyeleke; God es mi gheheelleke. God es mi metten sone iegenwerdechleke met soetheiden; God es mi metten heyleghen gheest vloyeleken met rijcheiden; God es mi met den vader gheheelleke met verweentheiden. Aldus es mi god met iij. personen een here ende een here met iij. personen, ende met iij. personen in menichfuldegher godleker rijcheit es hi te miere zielen". (Brief XXVIII, r. 38—47, v. M.; blz. 99, V.)

Een zalige ziel laat Hadewijch aldus spreken:

„God es een groet here in ewicheiden. Ende hi hevet in siere godheit dat hi es in iij. persone. Hi es vader in siere gheweldicheit; Hi es sone in siere bekinnelecheit; Hi es heilich gheest in siere glorilecheit. God ghevet inden vader; ende hi toent inden sone; ende hi doet smaken inden heileghen gheest. God werct metten vader gheweldichleke ende metten sone bekinneleke ende metten heileghen gheest subtyleke. Aldus werct god met iij. personen in enen here ende met enen here in iij. persone ende met iij. personen in ere menichfuldegher gotleker rijcheit ende met menechfuldegher gotliker rijcheit in sine verweende ziele, die hi gheleidet hevet in de heimelijcheit sijns vader, ende maectse alle verweent". (Brief XXVIII, 105 en vlgg. v. M.; blz. 101, V.)

God es groetheit ende gheweldecheit ende wijsheit. God es goetheit ende ieghenwerdicheit ende soetheit. God es subtylheit ende edelheit ende weeldicheit. God es hoechleke in siere groetheit ende volcomen in siere gheweldicheit ende verweent in siere wijsheit. God es wonder in siere goedheit ende gheheeleke in siere ieghenwordicheit ende bliscap in siere soetecheit. God es ghewarich in siere subtijlheit ende weldich in siere edelheit ende vol overvloedich in siere weeldicheit. Aldus es god in drie persone met hem selven in menichfuldegher godleker rijcheit. God es ene verweende salicheit ende hi es op ghehouden met overgaender crachticheit in wonderleker hoechleker rijcheit. (Brief XXVIII, 65 en vlgg., v. M.; blz. 100, V.)

1) Misschien denkt Had. hier wel aan de emanatie-leer, die zij door het lezen van Origenes zou hebben kunnen kennen.

Digitized by Google

Meer dan eens spreekt zij over de ondeelbaarheid van Gods wezen: iets van God *is* derhalve God: „yet van gode es god altemale." (Brief XXII, 345, v. M.), een uitspraak, die we terugvinden in den XXVIIIen brief, 179, v. M., en nogmaals herhaald, een paar regels verder: „Ja, yet van gode, dat es god selve."

„Ende god es menichfuldich in enicheiden ende hi es eenvoldich in menichfuldicheiden." (Brief XXVIII, r. 183, 184, v. M.)

In ontroerenden eenvoud schetst Hadewijch in de volgende woorden de verhouding van de minnende ziele tot God:

„Tusschen gode ende de zaleghe ziele die god worden es met gode es ene gheestelike caritate. Soe wanneer god openbaert deze gheesteleke caritate in der zielen, soe gheet in hare op ene ghevoelleke vrientscap. Dat es: si ghevoelt in hare, hoe hare god vrient es vore alle vernoye ende in allen vernoye Ende boven alle vernoye, Ja boven allen vernoye tote in de trouwe sijns vader. In deze ghevoeleke vrienscap gheet op een hoghe toeverlaet. In desen hoghen toeverlate gheet op ene gherechteleke soetheit. In deze gherechteleke soetheit gheet op ene ghewarighe bliscap. In deze ghewarighe blijscap gheet op ene godlike claerheit". [Wat zij dan van God ontvangt, dat blijft allen anderen verborgen:] „Wat god dan te hare sprect van hoghen gheesteleken wondere, dan weet nieman dan god, diet hare ghevet Ende die ziele, die gheestelec es alse god boven alle gheestelecheit". (Brief XXVIII, r. 121 en vlgg., v. M.; blz. 101, 102, V.)

Alleen wie in zóó kinderlijk vertrouwen de innigheid tusschen God en de ziel gevoelen kon, vermocht woorden neer te schrijven als deze over de biecht tusschen de ziel en God:

„Alsoe segghe ic u: al dat u vore gode allene messchiet, dies seldi u vore hem confuus gheven, alsoe dat ghijt soe lieflijc vore hem kint ende met wetenheiden vore hem beclaghet dat hi de claghe ghehoert hebbe ende de mesdaet vergheven ende gratie toe ghegheven, eer ghijs vore den priestere toe cont comen te belienne. Al dat ghi vore den mensche mesdoet, diere confusen liet openbare. Dat ghi van herten allene mesdoet, dat beliet, alsoe ic u vore seide, tusschen u ende god in biechten". (Brief XXIV, r. 53 en vlgg., v. M.; blz. 91, V.)

Hieruit blijkt tevens, welk hoog ethisch standpunt Hadewijch

Digitized by Google

inneemt door te bekennen, dat men ook in gedachte zondigen kan, dat men „van herte" kan „mesdoen", zonder dat er nog een schuldige daad is gepleegd.

Even hoog als Hadewijchs opvatting is van God, vooral naar mijn meening gebleken uit een der eerste aanhalingen, waar zij zegt, dat God zóó ver boven ons is verheven, dat wij Hem niet kunnen begrijpen en in de uitspraak: „God es boven al ende onverhaven; God es onder al ende onverdruct; God es binnen al ende onghesloten; God es buten al ende al omgrepen", even hoog is ook Hadewijchs moraal, dezelfde als die van Bernardus en Macarius.

Niet om loon moet het goede worden beoefend, de deugd gezocht: „niet om ieghenwordeghen loen, maer omme dat minne haer selven alle uren ghenoecht ende loen ghenoech es." (Brief XII, 73—75, v. M.; vergel. ook Lied XXXI, 32—33).

„Van ghenen dienste en wilt danc noch loen." (Brief XXIV, 96, 97) zegt Hadewijch niet alleen; maar ook: „Doe of laat nooit iets om den schijn, maar alleen tot Gods eer."

„Noch om goet schinen, noch om quaet schinen en laat die waerheit van goeden werken niet. Want dien lachter machmen gherne doghen die van goeden werken comt daer men den wille Gods in weet; Ende dien prijs machmen gherne doghen die van doechden wast Ende daer onse werdeghe God bi gheeert wert. Want dat vernoy ons suets gods dat hi leet doe hi mensche levede, dat es wel wert datmen dore hem al vernoy ende alrehande lachter gherne verdraghe, Ja ende alrehande vernoy beghere. Ende sine eweleke nature siere sueter Minnen es wel werdich dat elc mensche die doechde werke met volcomenen wille daer god sijn lief gheeert in es". (Brief VI, 158 en vlgg., v. M., blz. 20, V.)

* * *

„Streven naar zelfvolmaking" is de korte samenvatting van Hadewijchs levensleer, niet alleen als levensrichting van de hooggestemde ziel uit Hadewijchs aanleg en karakter te verklaren, maar het uitvloeisel van haar mystiek, omdat de een-

Digitized by Google

heid met God alleen te bereiken is voor wie met alle krachten zijner ziel ernaar streeft, diens volmaaktheid nabij te komen.

Het is het verlangen geweest van die allen die smachtten naar hereeniging van de menschelijke ziel met de godheid, haren oorsprong, zoo innig aan elkaar verwant, zoo smartelijk van elkaar vervreemd, — hetzij die verwijdering werd gezocht in de verbinding van den uit de godheid afkomstigen geest met de stof, het *niet*-zijnde, zoodat het te kort aan 't reëele (geestelijke, onlichamelijke) door loutering kon worden hersteld (oorsprong van de bespiegelende mystiek), hetzij in de zonde, die door bekeering en boete de verlossing door Gods genade kon deelachtig worden (oorsprong van de mystiek des harten); maar steeds een verlangen, dat nooit anders dan door bestrijding van de lagere natuur in ons, door zelfverbetering, hoe ook opgevat, kon worden bevredigd.

Dringt Hadewijch dus op zelfvolmaking aan terwille van de „minne", dan komt zij hierin met de mystieken van alle tijden overeen.

Maar als wij onder de deugden die de geestelijke minnaar moet bezitten, hem bij Hadewijch behalve tot strijdlust herhaaldelijk tot „fierheid" aangespoord zien, wat niet alleen toe te schrijven is aan haar karakter en vermoedelijke afkomst, maar ook aan haar levensbeschouwing, dan treft ons dit aanprijzen van een eigenschap, door andere mystici in de eerste plaats bekampt, als het eigenaardige, dat Hadewijch in tegenstelling tot andere beoefenaars van 't godgewijd leven kenmerkt, als het individueele in Hadewijchs mystiek.

Bij haar niets van die burgerlijke braafheid, maar al te zeer onzen landaard eigen, die met haar nuttigheidspoëzie zoo menige bladzijde onzer litteratuur heeft verduft.

Niets van die weerzinwekkende miskenning van het hooge, het goddelijke in de menschelijke natuur, van dat knotten der geestesvleugelen, om in diepste zelfvernedering te zuchten over zonden, die men in 't stof gebogen boet.

Niet een buigen voor Gods wil alleen, maar een zich ver-

Digitized by Google

heffen tot Zijn heiligheid die ons trekt; niet slechts zich verkleinen voor God, maar trachten groot te worden, Zijn naam ter eer.

Niet in grijze plichtsbetrachting zoekt zij haar heil, maar in hartstocht naar God, in vurigen minnedrang [1]) tot Hem, waardoor ziele-adel tot heilige schoonheid moet worden gewijd.

Wie zich niet met deugden weet te „sieren", voor hem zijn de lessen in der Minne scole verloren gegaan (Lied XIII, 59, 60).

Het goed' en schoone is voor haar één.

Zelfs het lijden ter wille van de minne is haar geen boetekleed, maar schoonheid, waarmee men zich tooien zal (Lied VIII, 31—34).

Wie onzer mystieken, om de schouwers buiten de grenzen bv. Mechthild van Magdeburg (1212—1277?) tusschen wier leven en 't hare menige vergelijkingslijn zou zijn te trekken [2]),

---

1) Macarius: „De beweging des harten is een minnedrang tot God", cf. Denifle: Das geistliche Leben, Graz, 1880, blz. 443.

2) Mechthild van Magdeburg is in 1212 waarschijnl. nabij deze stad geboren. Voor *haar hooge afkomst* zou misschien de *geest der hoofsche poëzie* in haar werk een bewijs kunnen zijn. Een krachtige zin voor vrijheid en onafhankelijkheid is haar eigen. Evenals haar broeder, van wien dit bekend is, zal zij wel een goede opvoeding hebben genoten. Nadat zij op haar *twaalfde jaar* den groet van den H. Geest heeft vernomen, gevoelt zij zich los van de wereld. In 1235 verlaat zij haar familie en *is begijn geworden*. Met schroom verhaalt zij van haar openbaringen (het zien van Christus, de drie-eenheid, haar schutsengel, den duivel; 2 engelen: den seraph der geestelijke minne en den cherub der wijsheid, e. d.), alleen omdat het Gods wil is, dat zij dit zal doen. Zij spreekt van haar *verlangen en verlatenheid*, van de zaligheid der verloving met Christus, van de hel, het vagevuur, de heiligen in den hemel, van den raad der drie-eenheid bij de schepping en verlossing en laakt onverschrokken de ontaarding van de kerk, waarom *zij veel vervolging had te verduren.* Haar boek; „das fliessende Licht der Gottheit" is 't *oudste Duitsche werk van dien aard* en geeft ons 't hoogtepunt van de beschaving der Duitsche vrouwen uit dien tijd te zien. (Ik cursiveer wat aanleiding tot vergelijking met Hadewijch zou kunnen geven, J. S.)

Bij lyrische verheffing gaat zij tot den versvorm over; het boek is zoowel profetisch als contemplatief en ademt denzelfden geest, die Hildegard van Bingen en Elisabeth van Schönau tegen 't verval der kerk bezielde. Soms doen haar beschouwingen aan die van den Areopagiet denken, bv. waar zij spreekt van de lichtstralen Gods, die door 9 engelenkoren heen den mensch treffen; over de hoogere wezens, die middelaars zijn tusschen God en menschen; over God als vormloos en onbegrensd.

Digitized by Google

buiten bespreking te laten, heeft zóó als Hadewijch de schoonheid gezocht? Zij, wier ziel de wijde blijheid van het zonnig blauw met zaligheid vervulde (Lied XVI (hs. C.: XVII), 37—40) spreekt in haar eerste visioen van Gods „wonderleken anschine" als een van zóó „ontalleke grote scoenheit", dat zij die niet onder woorden vermag te brengen. Niet alleen de dichteres in Hadewijch, ook de mystica, vol heiligen schroom om Zijn heerlijkheid te aanschouwen en in woorden te benaderen, heeft het wezen Gods als hoogste schoonheidsopenbaring gevoeld.

Wie onzer middeleeuwsche dichters heeft als zij de stemmingen, niet alleen der natuur, die zij als geen harer tijdgenooten in haar poëzie doet leven [1]), maar ook der menschelijke ziel verklankt in woorden, in haar liederen stijgend tot melodie? [2]) Wie hunner heeft zoo welluidend proza geschreven als Hadewijch in zinnen als:

„Ende doen quam een Inghel bernende al vol onsteken van inviereghen viere; ende hi ondede sine vloghele wide ende hi sloech dar mede grote slaghe sevene alse een roupre die al verstillen wilde te siere stemmen om te ghehorne sinen wille", (Vis. IV, r. 12 en vlgg., v. M.; blz. 135, V.)

of — wanneer de sengherse der bosinen", die de rede vergezelt, haar tweede bazuin doet hooren):

„Ende die andere bosine sanc ende seide: die de weghe vlieghet ende gheet die mijn vrouwe mijnt, hi sal gheweldech sijn vander minnen rike". (Vis. IX, 22 en vlgg. v. M.; blz. 152, V.)

Sommige uitdrukkingen, die later in de mystiek vaste termen zijn geworden, treffen wij bij haar reeds aan, bv. „das fliessen der Seele in Gott, das Verbranntsein der Seele in der Minne, das Blossein der Seele." Dat haar taal niet zonder uitwerking is gebleven op die van Eckhart, is bewezen: zij gebruikt bv. voor God het woord „Nicht" tegenover het „Icht".

Haar invloed bleef niet tot het klooster te Helfta beperkt, waar zij in hoog aanzien stond. Door Preger is aangetoond, dat er zelfs punten van overeenkomst bestaan tusschen Dantes werk en 't hare. In haar onmiddellijke omgeving echter heeft zij door haar voorbeeld toch het meest gewerkt. (cf. Preger I, 91—113).

1) cf. G. Kalff, o. c. bl. 172.

Mijn proefschr., Inl., XXXIV, XXXV.

2) Het meest nabij komt haar hierin misschien de latere Bertken van Utrecht, wier welluidende, liefelijke poëzie en innig gevoeld proza bij de stoutheid van Hadewijch echter niet kunnen halen.

Digitized by Google

Die klankschoonheid, die onbewuste gedragenheid en verhevenheid van toon, die wij reeds eerder (zie blz. 156) in gewijde stemming bij haar opmerkten, doen ons gevoelen, dat zij behoorde tot die gebenedijden onder de stervelingen, die waarlijk den naam verdienen van dichters van „Gods genade", omdat hun ziel door den vleugelslag van Gods geest is aangeraakt.

Haar mystiek is van een dichterlijke schoonheid die wij bij onze latere beoefenaars van 't schouwende leven te vergeefs zoeken.

Bij de koenheid, de fierheid, het ridderlijk karakter harer poëzie, is de hoogwiekende vlucht van haar woorden, haar aesthetische opvatting van zelfvolmaking, de schoonheidsdrang die uit haar gansche wezen spreekt het individueele dat haar van onze latere mystieken onderscheidt.

Hartstochtelijk van temperament, onstuimig in haar streven; vurig, niet zonnig van natuur; idealistisch van aanleg, verscheurd door teleurstelling, onvoldaan met zichzelf, der vertwijfeling nabij, toch telkens weer moed en kracht puttend uit haar geloof en hiervan, anderen ten zegen, getuigend; vervuld van haar hooge roeping als dienares der minne en daardoor onder allen strijd bezield door hoop en vertrouwen; steeds echt menschelijk in al haar uitingen en dus schijnbaar vol tegenstrijdigheden, blijft deze fiere mystica, die de eerste was onzer prozaschrijvers, de grootste onzer middeleeuwsche lierdichters onze studie zeker overwaard.

Veel zou hierover nog zijn te zeggen. In menig opzicht zal een andere opvatting dan de mijne daarboven wellicht de voorkeur verdienen. Maar mocht het mij zijn gelukt, den lezer tot Hadewijch iets nader te hebben gebracht, dan geloof ik het doel dezer bladzijden bereikt te mogen achten.

Arnhem, 20 Jan. 1912. JOH^A. SNELLEN.

Digitized by Google

BIJLAGE.

Uittreksel uit de mystieke denkbeelden van den H. Bernardus, neergelegd in „De Consideratione" en „De diligendo Deo".

Het stelsel van den H. Bernardus, indien we daarvan mogen spreken, zooals dit uit zijn geschriften, voor de geschiedenis van de Duitsche mystiek van zoo groote beteekenis, is op te bouwen, doet nog vaak denken aan de Grieksche wijsgeerige theorieën, ten slotte door Dionysius vastgelegd, bv. in zijn opvatting over de kennis van God en de zalige geesten, in de opklimming: „opinio, fides, intellectus" (in naklank van de gnosis), in de verdeeling der engelenkoren (Origenes, Dionysius), in zijn bepaling van God als hem „die is", den oorsprong, die zelf niet geworden is, uit wien, door wien, tot wien alle dingen zijn [1]) (Rom. XI, 36), terwijl het erotische in de verhouding tusschen de ziel en God in de taal van het Hooglied aan Macarius herinnert [2]) en de allegorische verklaring van de Schrift aan Origenes [3]). De bestemming van den mensch is vereeniging met God.

Tot zoover overeenkomst met de Grieksche mystiek. Maar de geest van Paulus en Augustinus is in hem gevaren, waar hij de verwijdering tusschen den mensch en God zoekt in de *zonde*, inplaats van die te verklaren uit de verbinding van den van God afkomstigen geest met de stof, het niet-zijnde.

De warmte en innigheid, het persoonlijke in de verhouding tot God zijn ver verwijderd van het objectief-bespiegelende, Grieksche Godsbegrip, maar dezelfde als die van Augustinus [4]). Ondanks zijn fijn onderscheidingsvermogen, zijn scherpzinnig-

1) cf. De Consideratione 1 c., C. IX.

2) cf. De dilig. Deo, Cap. III. In Cant. Sermo 67.

3) Hij onderscheidt evenals deze: een historische, moreele en mystieke beteekenis der H. Schr.

4) Zie over Augustinus o. a. E. M. Ten Cate: De Levensbiecht van een Godzoeker. Uit de Bekentenissen van Augustinus.

Digitized by Google

heid, de genialiteit zijner denkbeelden, is Bernard niet in de eerste plaats wijsgeer en denker. Het vorschen naar het ondoorgrondelijke is hem vreemd. De eenheid der 3 personen in God wordt door hem *aanvaard* zonder meer; het is een groot, heilig mysterie, dat men vereeren moet, maar niet willen doorgronden (De Consid. V, 8). Het menschelijk verstand kan God in zijn enkelvoudigheid niet vatten; vandaar dan ook dat Bernard God omschrijft als lengte (onbegrensde eeuwigheid), hoogte (almacht), breedte (oneindige liefde), diepte (wijsheid), waaraan dan vier soorten van contemplatie beantwoorden [1]).

Bovendien komen hieruit vrees en liefde bij den mensch voort: vrees bij 't bedenken van Gods hoogte en diepte [2]), liefde bij 't zien op de breedte en lengte van Gods wezen.

Uitvoeriger komt hij hierop terug in zijn andere hoofdwerk: „De diligendo Deo" [3]), waarvan ik gaarne om 't verband met Hadewijchs mystiek zeer in 't kort den inhoud weergeef, zooveel mogelijk in Bernards eigen woorden. „Causa diligendi Deum Deus est", zoo zegt Bernardus; „modus, sine modo diligere." Om twee redenen moet men God om hemzelf liefhebben: 1°. „quia nihil iustius, quia nihil fructuosius diligi potest," 2°. omdat Hij ons het eerst heeft liefgehad, zóó dat Hij ons Zijn eengeboren Zoon gaf en voor ons offerde (Cap. I).

God is onze liefde waard om de menigvuldige weldaden, ons naar lichaam en ziel bewezen. Bij deze laatste: 's menschen dignitas (liberum arbitrium), scientia = de bewustheid daarvan en 't besef, dat wij dit niet aan ons zelf te danken hebben, virtus = het vurig zoeken en vasthouden van den „Schenker alles goeds" en de onderlinge verhouding tusschen deze drie wordt een oogenblik stilgestaan. Zelfs wie Christus niet kent, de infidelis, moet God

1) Van Otterloo, blz. 93—103.

2) Dat diepte en hoogte niet samenvallen komt mij voor als een van de bewijzen dat Bernard grooter liefhebber is van 't spel met woorden dan van logisch doordachte redeneering.

3) Bernardus. Opera omnia. D. Joannis Mabillon. Volumen I. Mediolani. ed. Jacobo Gnocchi Bibliophila 1850, kol. 819—918.

Digitized by Google

liefhebben krachtens de weldaden, van Hem aan lichaam en ziel ontvangen (Cap. II).

Met aanhalingen uit het Hooglied wordt betoogd, hoeveel te meer de Christenen, de fideles, God moeten liefhebben, omdat hun zooveel te meer is geschonken (de passie des Heeren.) (Cap. III).

Het is dan ook onmogelijk, God lief te hebben en tegelijkertijd te streven naar aardsche goederen. Men moet het *kruis* op zich willen nemen (IV).

Na op de vergelijking tusschen den infidelis en den Christen te zijn teruggekomen, wijst Bernardus erop, hoe de laatste *dubbele* verplichting heeft tegenover God: „in primo opere me mihi dedit, in secundo se: et ubi se dedit, me mihi reddidit. Datus ego et redditus, me pro me debeo et bis debeo". (V).

Nooit kan de liefde van God tot ons geheel worden vergolden. Hoe zeer men God moet liefhebben, is onuitsprekelijk. De liefde zonder beperking, die zich uitstrekt naar God, strekt zich naar 't oneindige uit (VI).

Het loon van onze liefde tot God blijft niet uit. Hoewel de ware liefde geen belooning, geen winst zoekt (een gedachte, ook reeds door Macarius uitgesproken), maar alleen het voorwerp harer liefde, vindt zij haar loon toch juist daarin. De „impii" zetten hun hart op aardsche goederen; de vromen bewandelen den koninklijken weg; de wereldschgezinden vinden nooit voldoening; degenen echter, die hongeren en dorsten naar gerechtigheid, zullen verzadigd worden; de godzoekenden vinden hun bevrediging in God, einddoel van de liefde tot Hem, die Hijzelf ingeeft (VII). God is van de liefde tot Hem dus oorzaak en doel.

In de volgende hoofdstukken worden de 4 sporten der liefde beschreven, waarlangs men stijgt tot den hoogsten graad, dien de mensch bereiken kan. De liefde begint met eigenliefde; deze wordt getemperd door 't gebod der naastenliefde. „Amor carnalis" wordt „Amor socialis", als eigen behoeften worden overgebracht op den naaste. Die naastenliefde kan niet goed zijn tenzij om God; in God kan men den naaste niet liefhebben, zonder Hem

Digitized by Google

zelf lief te hebben. De 2e trap is de liefde tot God om zich (den mensch) zelf (IX.)

Cumque se videt per se non posse subsistere, Deum quasi sibi necessarium incipit per fidem inquirere et diligere. Diligit itaque in secundo gradu Deum, sed propter se, non propter ipsum. At vero cum ipsum coeperit occasione propriae necessitatis colere et frequentare, cogitando, legendo, orando, obediendo, quadam huiuscemodi familiaritate paulatim sensimque Deus innotescit, consequenter et dulcescit: et sic, gustato quam suavis est Dominus, transit ad tertium gradum ut diligit Deum non iam propter se, sed propter ipsum (XV, cf. IX).

Op dezen trap blijft men langen tijd staan. Het is de vraag of wel ooit het 4e stadium hier volkomen kan worden bereikt, nl. zelfliefde alleen uit liefde tot God (X). In nederige openhartigheid voegt Bernardus hieraan toe:

„mihi, fateor, impossibile videtur".... Arbitror hoc sensisse prophetam cum diceret: *Introibo in potentias Domini; Domine, memorabor iustitiae tuae solius*, Ps. 70, 16 (Cap. XV).

In dit 4e stadium wordt alles tot God en Zijn wil teruggebracht. Met volle overgave kan men dan zeggen: „Uw wil geschiede". Volgt de bekende, meermalen bij mystieke schrijvers aangehaalde vergelijking van het opgaan van de menschelijke ziel in God als de waterdroppel in den wijn, als het ijzer, in het vuur gesmeed, als de lucht, doorvloten van het zonnelicht, enz., hoewel de waterdroppel zelf niet tot wijn, het ijzer niet tot vuur, de doorzonde lucht niet tot zonnelicht wordt en de menschelijke ziel dus niet wordt vergoddelijkt.

In verband met het onderwerp: „vrees en liefde", wordt in de hoofdstukken, liggende tusschen de boven besprokene, gehandeld over de knechten, loondienaars en zonen.

De drijfveeren tot het liefhebben van God en het goede zijn verschillend: Wie door vrees wordt gedreven, is een knecht; wien 't slechts om winst, om loon te doen is, een huurling; wie God den Vader geheel onbaatzuchtig liefheeft en eert, is een zoon; hij werkt het goede uit vrije beweging; de beide anderen zijn alleen tegen de verleiding bestand uit zelfzuchtige

Digitized by Google

beweegredenen. Liefde is de wet Gods; immers daardoor alleen bestaat de onuitsprekelijke, allerhoogste eenheid; daardoor wordt de drieheid in de eenheid samengehouden. Liefde is ook de wet der zonen, der kinderen Gods. Trouwens, ook de knecht en de huurling hebben een wet, een juk, dat zij zichzelf hebben opgelegd: de wet van hun eigen wil, een ondraaglijken last, dien zij, na vrijwillig het zachte juk en den lichten last der liefde te hebben afgeworpen, *tegen hun wil* moeten dragen (tevens is dit een gedwongen erkenning van Gods oppermacht; zoo ontzeilt Bernard op een vernuftige wijze de klip van de bestaanbaarheid van het niet door God gewilde, niet door hem ingestelde kwaad ondanks zijn almacht!). De wet van den geest der vrijheid (Rom. VIII, 15; 1 Cor. IX: 20, 21) die de kinderen Gods vrijwillig op zich nemen, de wet der liefde is niet alleen op zichzelf een lichte last, maar zij maakt zelfs de wet der slaven en loondienaars draaglijk.

Implet legem servi cum infundit devotionem; implet et mercenarii cum ordinat cupiditatem. Illam temperat; istam ordinat; utramque levigat. Numquam erit charitas sine timore, sed casto.

De angst verdwijnt, de straf wordt opgeheven, de vreeze des Heeren blijft, maar gelouterd en kinderlijk. De begeerte (der huurlingen) strekt zich naar hoogere dingen uit. Is door Gods genade dit doel volkomen bereikt, dan wordt het lichaam om de ziel, de ziel om Gods wil en God om Zijns zelfs wille bemind; dan wordt na de trapsgewijze opklimming van zelfliefde tot het opgaan van de eigenliefde in het zoeken naar God, de innige vereeniging met den Vader, hier op aarde ten deele, hiernamaals ten volle verkregen (Cap. XI—XV).

Wat ons vooral treft in Bernards uitspraken, is het hooge ethische standpunt door hem ingenomen.

Zoo is de straf volgens hem de eeuwigdurende herinnering aan de begane zonde (De Consid. V: C. 12 met aanhaling van Jes. XLVI, 24). Zoo konden wij in 't aangehaalde een hoog-

Digitized by Google

zedelijke opvatting waarnemen in de beschouwing van de verhouding tusschen den mensch en God, die niet uit eigenbelang gezocht moet worden.[1])

Ook in dit opzicht vinden wij verwantschap tusschen Hadewijchs mystiek en de zijne, wat den lezer zeker bij vergelijking van de aangehaalde uitspraken van onze mystica en 't bovenstaande uit Bernardus' hoofdwerken genoegzaam is gebleken.

MAERLANT'S GRAFSCHRIFT.

De opmerkingen van Dr. J. van der Valk (in dit Tijdschrift XXX, 274—275) over mijn opstel (XXVIII, 278—292) geven mij aanleiding om nog even terug te komen op het reeds meermalen besproken grafschrift (l. a. w. 280, verg. 291—292), en tevens enkele andere critische aanteekeningen, sedert door mij zelf gemaakt of mij door vrienden medegedeeld, gemeen te maken.[2])

Vs. 1. *Jacobus* (B^2 *S U*), niet *Jacob* (B^1), is de juiste lezing, o. a. omdat anders het, blijkens de andere regels, kennelijk ook hier bedoelde leoninisch rijm van den eersten halven regel op het

---

1) Vergel. voor den inhoud van „De dilig. Deo" ook Van Otterloo, t. a. p., bl. 104—113.

2) Van deze gelegenheid maak ik ook gaarne gebruik om te vermelden dat de door mij, a. w. 282, gewenschte en beraamde volledige uitgave, naar de drie bekende hss., van het gedicht: „Van den neghen Besten" .... reeds bestaat, t. w. in de Mnl. Gedichten en Fragmenten, uitgegeven door Nap. de Pauw I, 596—635 (naar het Brusselsch hs., met collatie van het Amsterdamsche fragment, gedrukt door De Vries, en van het Comburgsche hs., gedrukt door Kausler), zoodat eene heruitgave achterwege kan (en ook zal) blijven. Ik moest dit, tot mijn schaamte, ontwaren uit het tweede deel van Petit's Bibliographie d. Mnl. taal- en letterk. — Tevens vestig ik hier de aandacht op de door De Pauw (a. w. 596—597) aangehaalde uitdrukkelijke toekenning van het gedicht aan Maerlant in Hennen van Merchtene's Cornike van Brabant (fol. 48vo—49); niet omdat ik hooger gezag aan dit vijftiendceuwsch getuigenis toeken dan De Pauw (a. w. 597—599), maar omdat er in allen gevalle dezelfde traditie uit spreekt als uit de door mij aangehaalde plaats van het gelijktijdige Triersche hs. (zie over de kroniek van Dirk Pauwels o. a. ook Blöte in ZfdA. XLVIII, 383). Trouwens op Maerlant's beroemden naam zijn later wel meer geschriften gesteld, als b. v. indertijd de prozavertaling van den Bijbel (zie Te Winkel, Gesch. d. Nederl. letterk. I, 544).

Digitized by Google

slotwoord van den tweeden (*ingeniosus*) ontbreekt; waarbij dan, gelijk meermalen in dergelijke „poëzie", *-us*:*-us* voldoende, en het zuiver mederijmen der beide voorgaande, beklemde lettergrepen onnoodig geacht wordt (de rijmwoorden op (*Jac*)*óbus* waren trouwens niet zoo heel talrijk en *-obus*:*-osus* was althans een klinkerrijm). Immers dat inderdaad *Jacôbus* bedoeld en uitgesproken is mag men niet alleen uit de *ω* van den oorspronkelijken naamsvorm opmaken, maar evenzeer uit onze hedendaagsche uitspraak, waaruit ook alleen de verkorte vleivormen *Kobus* en *Koos* te verklaren zijn.[1]) Derhalve schijnt noch *Jacob a* (B^1), noch *Jacòbus van* (*S U*), noch ook een (in de hss. niet gevonden, maar denkbaar) *Jacobus de*, maar alleen *Jacobus a* (B^2) juist. Wel is dit in strijd met de wetten van den classieken hexameter (*-cōbus ā* iplv. een dactylus); doch, naar coll. Damsté mij mededeelt, hebben de middeleeuwsche poëten zich op die plaats, in caesura, meer dergelijke vrijheden veroorloofd. Zij beschouwen de beide, op elkaar rijmende helften van den hexameter meer en meer als twee op zich zelf staande versregels en laten de eerste helft dus ook wel met een trochaeus eindigen (alsof het 't slot van den geheelen regel was, waar dit vanouds geoorloofd is geweest); de tweede helft begint dan met een soort van opslag, waarbij *ā* wel als *ă* gegolden zal hebben.

2. Door deze opmerking vervalt ook het bezwaar tegen *gnārŭs*, aan 't eind der eerste helft van vs. 2, dat mij bewoog *astu* en *rethor* in de tweede helft om te zetten, en Dr. Van der Valk — die, te recht, daartegen inbrengt dat *astu* niet bij *disertus* behoort, maar bij *gnarus*, en hiervan dus niet gescheiden mag worden — te lezen *gnarusque*; *-us* behoeft nu niet „in positie" gebracht te worden. — Dat nu in vs. 1 en 2 het rijm, gemakshalve, alleen uit de onbeklemde syllaben *-us*:*-us* bestaat, in vs. 3—6 daarentegen volle slepende rijmen van een beklemde en een

1) Gevallen als os. ohd. *Mária* (waaruit nnl. *Márretje*? en verg. nog hier te Utrecht de *Màrieplááts*) tegenover nnl. nhd. *María* zijn hiermede niet te vergelijken.

Digitized by Google

zedelijke opvatting waarnemen in de beschouwing van de verhouding tusschen den mensch en God, die niet uit eigenbelang gezocht moet worden.[1])

Ook in dit opzicht vinden wij verwantschap tusschen Hadewijchs mystiek en de zijne, wat den lezer zeker bij vergelijking van de aangehaalde uitspraken van onze mystica en 't bovenstaande uit Bernardus' hoofdwerken genoegzaam is gebleken.

MAERLANT'S GRAFSCHRIFT.

De opmerkingen van Dr. J. van der Valk (in dit Tijdschrift XXX, 274—275) over mijn opstel (XXVIII, 278—292) geven mij aanleiding om nog even terug te komen op het reeds meermalen besproken grafschrift (l. a. w. 280, verg. 291—292), en tevens enkele andere critische aanteekeningen, sedert door mij zelf gemaakt of mij door vrienden medegedeeld, gemeen te maken.[2])

Vs. 1. *Jacobus* (B^2 *S U*), niet *Jacob* (B^1), is de juiste lezing, o. a. omdat anders het, blijkens de andere regels, kennelijk ook hier bedoelde leoninisch rijm van den eersten halven regel op het

1) Vergel. voor den inhoud van „De dilig. Deo" ook Van Otterloo, t. a. p., bl. 104—113.

2) Van deze gelegenheid maak ik ook gaarne gebruik om te vermelden dat de door mij, a. w. 282, gewenschte en beraamde volledige uitgave, naar de drie bekende hss., van het gedicht: „Van den neghen Besten" .... reeds bestaat, t. w. in de Mnl. Gedichten en Fragmenten, uitgegeven door Nap. de Pauw I, 596—635 (naar het Brusselsch hs., met collatie van het Amsterdamsche fragment, gedrukt door De Vries, en van het Comburgsche hs., gedrukt door Kausler), zoodat eene heruitgave achterwege kan (en ook zal) blijven. Ik moest dit, tot mijn schaamte, ontwaren uit het tweede deel van Petit's Bibliographie d. Mnl. taal- en letterk. — Tevens vestig ik hier de aandacht op de door De Pauw (a. w. 596—597) aangehaalde uitdrukkelijke toekenning van het gedicht aan Maerlant in Hennen van Merchtene's Cornike van Brabant (fol. 48vo—49); niet omdat ik hooger gezag aan dit vijftiendceuwsch getuigenis toeken dan De Pauw (a. w. 597—599), maar omdat er in allen gevalle dezelfde traditie uit spreekt als uit de door mij aangehaalde plaats van het gelijktijdige Triersche hs. (zie over de kroniek van Dirk Pauwels o. a. ook Blöte in ZfdA. XLVIII, 383). Trouwens op Maerlant's beroemden naam zijn later wel meer geschriften gesteld, als b. v. indertijd de prozavertaling van den Bijbel (zie Te Winkel, Gesch. d. Nederl. letterk. I, 544).

Digitized by Google

slotwoord van den tweeden (*ingenio sus*) ontbreekt; waarbij dan, gelijk meermalen in dergelijke „poëzie'', *-us*:*-us* voldoende, en het zuiver mederijmen der beide voorgaande, beklemde lettergrepen onnoodig geacht wordt (de rijmwoorden op (*Jac*)*óbus* waren trouwens niet zoo heel talrijk en *-obus*:*-osus* was althans een klinkerrijm). Immers dat inderdaad *Jacòbus* bedoeld en uitgesproken is mag men niet alleen uit de ω van den oorspronkelijken naamsvorm opmaken, maar evenzeer uit onze hedendaagsche uitspraak, waaruit ook alleen de verkorte vleivormen *Kobus* en *Koos* te verklaren zijn.[1]) Derhalve schijnt noch *Jacob a* (*B*[1]), noch *Jacòbus van* (*S U*), noch ook een (in de hss. niet gevonden, maar denkbaar) *Jacobus de,* maar alleen *Jacobus a* (*B*[2]) juist. Wel is dit in strijd met de wetten van den classieken hexameter (*-cōbus ā* iplv. een dactylus); doch, naar coll. Damsté mij mededeelt, hebben de middeleeuwsche poëten zich op die plaats, in caesura, meer dergelijke vrijheden veroorloofd. Zij beschouwen de beide, op elkaar rijmende helften van den hexameter meer en meer als twee op zich zelf staande versregels en laten de eerste helft dus ook wel met een trochaeus eindigen (alsof het 't slot van den geheelen regel was, waar dit vanouds geoorloofd is geweest); de tweede helft begint dan met een soort van opslag, waarbij *ā* wel als *ă* gegolden zal hebben.

2. Door deze opmerking vervalt ook het bezwaar tegen *gnārŭs*, aan 't eind der eerste helft van vs. 2, dat mij bewoog *astu* en *rethor* in de tweede helft om te zetten, en Dr. Van der Valk — die, te recht, daartegen inbrengt dat *astu* niet bij *disertus* behoort, maar bij *gnarus*, en hiervan dus niet gescheiden mag worden — te lezen *gnarus que*; *-us* behoeft nu niet „in positie'' gebracht te worden. — Dat nu in vs. 1 en 2 het rijm, gemakshalve, alleen uit de onbeklemde syllaben *-us*:*-us* bestaat, in vs. 3—6 daarentegen volle slepende rijmen van een beklemde en een

1) Gevallen als os. ohd. *Mária* (waaruit nnl. *Márretje*? en verg. nog hier te Utrecht de *Màrieplááts*) tegenover nnl. nhd. *María* zijn hiermede niet te vergelijken.

Digitized by Google

onbeklemde lettergreep worden aangetroffen, is m. i. geen voldoende grond om de eerste regels te verdenken en b. v., als Damsté mij aan de hand deed, iplv. *gnarus*, tegen alle hss. in, te lezen: *fertus* (vruchtbaar). Immers het geheele rijmsel is, zooals Boissevain mij schrijft, inderdaad in zóó gemeen Latijn geschreven, (dat het nauwelijks na de 14de eeuw gemaakt kan zijn: een zijdelingsche bevestiging van het door mij, a. w. blz. 290, betoogde; maar ook) dat wij bij dezen poëta geen gewetensbezwaar tegen zulk een oneenparigheid der rijmen behoeven te onderstellen.

3. *rigmos*. Zie den vorm *rycmus* b. v. ook in 't hs. van het Redentiner Osterspiel (ed. Schröder, s. 8).

4. *beavit* (*S*) behoeft niet = *beatificavit* (gezaligd heeft) te zijn. Het kan, naar B. en D. mij doen opmerken, zeer wel als een ongemeener woord voor *donavit*, in den zin van *ditavit*, bedoeld zijn en hier dus goed passen: *famā beavit*, met roem begiftigd heeft; verg. *beare alqm. munere*, — *coelo* (Hor.). *Perenne* dient dan als bijwoord genomen.

5. Tegen de door Van der Valk voorgestelde verklaring heb ik verscheidene bezwaren: 1°. schijnt een constructie en woordschikking: *huic ... cuius sextus iubilaeus Post summum nomen proch muneris abscidit omen!* voor: *cuius* (= *quanti* of *qualis*?) *muneris omen sextus iub. post summ. nom. huic abscidit!* mij toch inderdaad, zelfs voor „poeta noster", àl te gewrongen. 2°. ware het toch zeer zonderling uitgedrukt: „dat het jubeljaar hem het vooruitzicht op den (in datzelfde jubeljaar te verwerven) aflaat heeft afgesneden" (t. w. doordat het tevens zijn sterfjaar was)! 3°. kan m. i. alleen *summum nomen numeri*, desnoods, het jaar 1000 aanduiden, niet het bloote *summum nomen*; immers *nomen* voor *nomen numerale*, als V. d. V. wil uitleggen, schijnt niet zoo bijster „natuurlijk". 4°. lijkt een algemeen woord als *munus* — al kan een aflaat wel een geschenk genoemd worden [1]) — mij toch kwalijk een genoegzaam duidelijke aan-

1) Naar P. fr. Bonav. Kruitwagen mij verzekert. Men moet natuurlijk aannemen

Digitized by Google

wijzing daarvan. En 5⁰. heeft *omen* zonder bepaling alleen wel degelijk zin (zie straks, bij 6).

6. De datief *huic* (trouwens in alle vier de lezingen) bij *miserere* behoeft in middeleeuwsch Latijn geen argwaan te wekken en te verlokken tot conjecturen (als die van Te Winkel, of wel, wat Damsté mij aan de hand doet: *huius*, met — bij middeleeuwsche dichters zeer geliefde — synizese): het *miserere nobis* uit het *Agnus Dei* was immers alom bekend en een classiek voorbeeld.

omen. Balduinus' Reinardus Vulpes 605: „Ire bonum si rex me sinat, omen erit", ter vertaling van Rein. I (HM), 1399 [1]): „Quame ic danen, het ware gheval" (d. i. als vaker: goet gheval) had mij reeds doen gissen dat ook in M.'s grafschrift *omen* zooveel als: geluk, fortuin beteekent, dat dan rhetorisch voor: leven genomen zou zijn; dit laatste zal toch wel, op de eene of andere wijze, met *omen* bedoeld zijn. Deze beteekenis van mlat. *omen* vond ik later volkomen bevestigd door Voigt's glossarium op zijn voortreffelijke uitgave van den Ysengrimus, waar het woord, met aanhaling van ettelijke plaatsen uit den Ysengrimus en uit Mlat. wdbb. [2]), gestaafd wordt in de bett.: fortuna en: opportunitas. Dit woord in deze beteekenis staat derhalve hier wel vast.

Ten slotte zou ik het grafschrift nu aldus willen lezen:

Hic recubat Jacobus a Merlant ingeniosus,
Trans homines gnarus astu rethorque disertus,
Quem laus dictandi rigmos proverbia fandi
Transalpinavit famaque perenne beavit.
Huic miserere deus, cuius sextus iubilaeus
Post summum nomen numeri proch abstulit omen!

dat de schrijver ten onrechte jubilé's reeds vóór 1300 ondersteld en aldus dit jaar het zesde jubeljaar na 1000 genoemd heeft (verg. a. w. 290).

1) Maar R. V. 455 heeft *omen* de gewone bet.: voorteeken (= R. I, 1055: *teekin — ghemoet*, bij de ontmoeting van den St.-Maartensvogel door Tibeert).

2) Ook de Teuthonista (m 5*b*) vertaalt *omen* met: „wijchely of geluck."

Digitized by Google

Vier bladzijden druks ter verklaring van een zestal middeleeuwsch-Latijnsche kreupelrijmen: is dat niet wat te veel philologie, en van niet te best allooi? Ik kan die vraag begrijpen, en alleen antwoorden dat dit te veel hier een verontschuldiging vindt in de omstandigheid, dat niet alleen Maerlant's sterfjaar hiermede gemoeid is, maar ook de vraag of Dr. Van der Valk te recht uit deze regels heeft afgeleid dat Maerlant — gelijk Te Winkel reeds vroeger op grond van *transalpinavit* meende — inderdaad een „Rômvart" ter boetedoening voorgenomen heeft, als had van hem, gelijk weleer van Reinaert, op zijn ouden dag kunnen gezegd worden dat hij

(wille) Palster ende scerpe ontfaen
Ende wille tote Rome gaen...
Ende danen comen nemmermee,
Eer hi heeft vul aflaet
Van alre sondeliker daet.

Mij dunkt dat de aangehaalde verzen althans er geen recht toe geven. [1])

Utrecht, Nov. 1911. J. W. MULLER.

---

1) Over de door mij (a. w. 285, noot 3) aangehaalde plaats uit Willelmus Procurator schrijft Damsté mij nog dat de beteekenis der door mij onhelder geachte woorden zeer wel kan zijn: „hij, een jongeling, wiens dapperheid er zich met weinigen in verheugen kan met Hector vergeleken te worden", d. w. z.: „hij, wiens dapperheid zich met die van Hector laat vergelijken: eene eer die slechts weinigen ten deel valt." Zoo zou *congaudeat* tot zijn recht komen (de conjunctief om uit te drukken: „een jongeling van dien aard dat (*is, talis*), dat (*ut*) enz." Ik vermeld deze uitlegging, waartegen m. i. niets valt in te brengen, met erkentelijkheid, en geef toe dat ook op de twee door mij uit Rein. Vulpes aangehaalde plaatsen *congaudere* en *condolere* wel: zich mede verblijden of bedroeven kunnen beteekenen: „Rijsel verheug u (met mij)" en: „Julocke bedroeft zich (met haren man)." Bij mijne verklaring dacht ik aan de bekende — en, bedrieg ik mij niet, vooral in 't Mlat. geliefde — versterkende kracht van *con-* in samengestelde ww.?

Digitized by Google

wijzing daarvan. En 5°. heeft *omen* zonder bepaling alleen wel degelijk zin (zie straks, bij 6).

6. De datief *huic* (trouwens in alle vier de lezingen) bij *miserere* behoeft in middeleeuwsch Latijn geen argwaan te wekken en te verlokken tot conjecturen (als die van Te Winkel, of wel, wat Damsté mij aan de hand doet: *huius*, met — bij middeleeuwsche dichters zeer geliefde — synizese): het *miserere nobis* uit het *Agnus Dei* was immers alom bekend en een classiek voorbeeld.

omen. Balduinus' Reinardus Vulpes 605: „Ire bonum si rex me sinat, omen erit", ter vertaling van Rein. I (HM), 1399 [1]): „Quame ic danen, het ware gheval" (d. i. als vaker: goet gheval) had mij reeds doen gissen dat ook in M.'s grafschrift *omen* zooveel als: geluk, fortuin beteekent, dat dan rhetorisch voor: leven genomen zou zijn; dit laatste zal toch wel, op de eene of andere wijze, met *omen* bedoeld zijn. Deze beteekenis van mlat. *omen* vond ik later volkomen bevestigd door Voigt's glossarium op zijn voortreffelijke uitgave van den Ysengrimus, waar het woord, met aanhaling van ettelijke plaatsen uit den Ysengrimus en uit Mlat. wdbb. [2]), gestaafd wordt in de bett.: fortuna en: opportunitas. Dit woord in deze beteekenis staat derhalve hier wel vast.

Ten slotte zou ik het grafschrift nu aldus willen lezen:

Hic recubat Jacobus	a Merlant ingeniosus,
Trans homines gnarus	astu rethorque disertus,
Quem laus dictandi	rigmos proverbia fandi
Transalpinavit	famaque perenne beavit.
Huic miserere deus,	cuius sextus iubilaeus
Post summum nomen	numeri proch abstulit omen!

---

dat de schrijver ten onrechte jubilé's reeds vóór 1300 ondersteld en aldus dit jaar het zesde jubeljaar na 1000 genoemd heeft (verg. a. w. 290).

1) Maar R. V. 455 heeft *omen* de gewone bet.: voorteeken (= R. I, 1055: *teekin — ghemoet*, bij de ontmoeting van den St.-Maartensvogel door Tibeert).

2) Ook de Teuthonista (m 5*b*) vertaalt *omen* met: „wijchely of geluck."

Digitized by Google

... van een zestal middel-... : is dat niet wat te veel phi-... ? Ik kan die vraag begrijpen, ... een verontschuldiging ... niet alleen Maerlant's sterfjaar ... de vraag of Dr. Van der Valk ... heeft afgeleid dat Maerlant — gelijk ... op grond van *transalpinavit* meende — ... ter boetedoening voorgenomen heeft, ... weleer van Reinaert, op zijn ouden ... worden dat hij

... ende scerpe ontfaen
... wilde tote Rome gaen ...
... jaren comen nemmermee,
... heeft vul adaet
... sondelike daet.

... aangehaalde verzen althans er geen recht ...

J. W. MULLER.

... aangehaalde plaats uit Willelmus Pro-... der door mij onhelder geachte ... wiens dapperheid er zich met weini-... worden", d. w. z.: „hij, wiens dap-... eene eer die slechts weinigen ... komen de conjunctief om uit ..., dat (*at*) enz." Ik vermeld ... met erkentelijkheid, en ... Vulpes aangehaalde plaatsen ... of bedroeven **kunnen** be-... bedroeft zich (met haren man)." ... bedrieg ik mij niet, vooral in ... samengestelde ww.?

Digitized by Google

„ENE VIOLE" IN DEN ROMAN VAN LANCELOT.

In een vorige aflevering van dit Tijdschrift [1]), heeft Dr. J. van der Valk bezwaar gemaakt tegen mijne veronderstelling, als zou het bij Maerlant vermelde „cruut viola" zijn bedoeld, waar we lezen, hoe een jonkvrouw, na den vergiftigden Lancelot een antidotum te hebben toegediend, verzoekt haar „ene viole" te brengen.

Tegen mijne opvatting nu zou reeds aanstonds het voorgevoegde „ene (viole)" moeten pleiten.

Bij de eigenaardige wijze echter, waarop in de Middeleeuwen het onbepaald lidwoord, in tegenstelling met het huidige taalgebruik, nu eens wordt gebezigd, dan weder weggelaten [2]), behoeft, naar ik meen, dit „ene" nog geen aanwijzing te zijn om aan „viole" hier een andere beteekenis en wel die van *flesch* toe te kennen.

Zelfs komt het mij voor, dat er tegen deze laatste opvatting bezwaren bestaan. In de eerste plaats de spelling van het bewuste woord met een *v*. Doch ook al zou men willen aannemen, dat deze schrijfwijze aan een onhandig copiist is te wijten, dan toch blijft er een tweede bezwaar. Immers de mededeeling, dat het tegengift Lancelot is toegediend „in *den selven nap* daer hi uut doe hadde gedronken" (scil: het vergift), is, mijns inziens, een zóó sterk staaltje van volksgeneeskunde, m. a. w. van *bijgeloof*, dat deze mededeeling op zich zelf reeds zich verzet tegen de opvatting, als zou een (eventueele) *tweede* dosis van het antidotum met een *ander* voorwerp — een flesch — zijn ingegeven.

Wordt er nu inderdaad, behalve het tegengift, geen geneesmiddel meer genoemd? Niet aanstonds. Doch eenige bladzijden later [3]) wordt verhaald, hoe de jonkvrouw Lancelots slapen en

1) Deel 30, pag. 290.
2) Zie m. n. Verdam: Middelned. Wedb. op *een*.
3) Lancelot II vs. 12839 vlg.

Digitized by Google

Vier bladzijden druks ter verklaring van een zestal middeleeuwsch-Latijnsche kreupelrijmen: is dat niet wat te veel philologie, en van niet te best allooi? Ik kan die vraag begrijpen, en alleen antwoorden dat dit te veel hier een verontschuldiging vindt in de omstandigheid, dat niet alleen Maerlant's sterfjaar hiermede gemoeid is, maar ook de vraag of Dr. Van der Valk te recht uit deze regels heeft afgeleid dat Maerlant — gelijk Te Winkel reeds vroeger op grond van *transalpinavit* meende — inderdaad een „Rômvart" ter boetedoening voorgenomen heeft, als had van hem, gelijk weleer van Reinaert, op zijn ouden dag kunnen gezegd worden dat hij

(wille) Palster ende scerpe ontfaen
Ende wille tote Rome gaen...
Ende danen comen nemmermee,
Eer hi heeft vul aflaet
Van alre sondeliker daet.

Mij dunkt dat de aangehaalde verzen althans er geen recht toe geven. [1])

Utrecht, Nov. 1911. J. W. MULLER.

1) Over de door mij (a. w. 285, noot 3) aangehaalde plaats uit Willelmus Procurator schrijft Damsté mij nog dat de beteekenis der door mij onhelder geachte woorden zeer wel kan zijn: „hij, een jongeling, wiens dapperheid er zich met weinigen in verheugen kan met Hector vergeleken te worden", d. w. z.: „hij, wiens dapperheid zich met die van Hector laat vergelijken: eene eer die slechts weinigen ten deel valt." Zoo zou *congaudeat* tot zijn recht komen (de conjunctief om uit te drukken: „een jongeling van dien aard dat (*is, talis*), dat (*ut*) enz." Ik vermeld deze uitlegging, waartegen m. i. niets valt in te brengen, met erkentelijkheid, en geef toe dat ook op de twee door mij uit Rein. Vulpes aangehaalde plaatsen *congaudere* en *condolere* wel: zich mede verblijden of bedroeven kunnen beteekenen: „Rijsel verheug u (met mij)" en: „Julocke bedroeft zich (met haren man)." Bij mijne verklaring dacht ik aan de bekende — en, bedrieg ik mij niet, vooral in 't Mlat. geliefde — versterkende kracht van *con-* in samengestelde ww.?

Digitized by Google

„ENE VIOLE" IN DEN ROMAN VAN LANCELOT.

In een vorige aflevering van dit Tijdschrift [1]), heeft Dr. J. van der Valk bezwaar gemaakt tegen mijne veronderstelling, als zou het bij Maerlant vermelde „cruut viola" zijn bedoeld, waar we lezen, hoe een jonkvrouw, na den vergiftigden Lancelot een antidotum te hebben toegediend, verzoekt haar „ene viole" te brengen.

Tegen mijne opvatting nu zou reeds aanstonds het voorgevoegde „ene (viole)" moeten pleiten.

Bij de eigenaardige wijze echter, waarop in de Middeleeuwen het onbepaald lidwoord, in tegenstelling met het huidige taalgebruik, nu eens wordt gebezigd, dan weder weggelaten [2]), behoeft, naar ik meen, dit „ene" nog geen aanwijzing te zijn om aan „viole" hier een andere beteekenis en wel die van *flesch* toe te kennen.

Zelfs komt het mij voor, dat er tegen deze laatste opvatting bezwaren bestaan. In de eerste plaats de spelling van het bewuste woord met een *v*. Doch ook al zou men willen aannemen, dat deze schrijfwijze aan een onhandig copiist is te wijten, dan toch blijft er een tweede bezwaar. Immers de mededeeling, dat het tegengift Lancelot is toegediend „in *den selven nap* daer hi uut doe hadde gedronken" (scil: het vergift), is, mijns inziens, een zóó sterk staaltje van volksgeneeskunde, m. a. w. van *bijgeloof*, dat deze mededeeling op zich zelf reeds zich verzet tegen de opvatting, als zou een (eventueele) *tweede* dosis van het antidotum met een *ander* voorwerp — een flesch — zijn ingegeven.

Wordt er nu inderdaad, behalve het tegengift, geen geneesmiddel meer genoemd? Niet aanstonds. Doch eenige bladzijden later [3]) wordt verhaald, hoe de jonkvrouw Lancelots slapen en

---

1) Deel 30, pag. 290.

2) Zie m. n. Verdam: Middelned. Wedb. op *een*.

3) Lancelot II vs. 12839 vlg.

Digitized by Google

armen „met salven” bestrijkt. In mijn proefschrift heb ik te dezer plaatse gevraagd [1]), of hiermede niet de „Salve violaet” kan zijn gemeend, welke ik *naast* de „syrope” heb vermeld [2]) als een, volgens Maerlant, uit de „viola” te bereiden geneesmiddel, dat gebruikt wordt om hem „dien sijn hovet swert, tvoerhoeft ende slaep” te verkoelen.

Amsterdam. B. M. VAN DER STEMPEL.

1) „De Vrouw in onze Britsche romans” bladz. 116 noot 3.
2) „De Vrouw enz.” blz. 114.

Digitized by Google

DE TWEE DICHTERS VAN REINAERT I[1].

De bewerking der critische uitgave van onzen Reinaert I, waarmede ik mij reeds geruimen tijd bezig houd, heeft mij aanleiding gegeven om dit vraagstuk nader te bestudeeren dan mij enkele jaren geleden, bij de eerste bekendmaking der voornaamste ons door het nieuwe handschrift gebrachte aanwinsten, mogelijk was[2]. Ook voor de tekstcritiek is immers de vraag, of men voor verschillende gedeelten van het gedicht onderscheid in woordenschat, stijl en taalvormen mag onderstellen, van groot gewicht: een vraagstuk, dat vooraf zoo goed mogelijk opgelost en afgedaan dient te worden.

Gelijk men weet, is de vroeger zoo goed als onbetwiste[3]) innerlijke en uiterlijke eenheid van het gedicht voor 't eerst

1) De in de volgende bladzijden gebezigde afkortingen: W, J, M, A, F, B enz. voor de verschillende uitgaven en handschriften van R. I mag ik wel bekend onderstellen. HM is de nagenoeg diplomatische uitgave van A door Buitenrust Hettema en mij, BH des eerstgenoemden Inleiding, Aanteekeningen en Glossarium daarop.

2) Een nieuw handschrift van den Reinaert, in: Versl. en Meded. d. Kon. Vlaamsche Acad. v. taal- en letterk. 1907, 109—188 (in 't vervolg aangehaald als: Nh.).

3) J. F. Willems wilde indertijd alleen de tien eerste regels van den proloog en het slot van R. I aan een jongeren dichter (t. w. den omwerker en voortzetter van Reinaert II!) toeschrijven, maar al het overige, vs. 11—3393 (W), aan „Willem die M. m." laten (zie Nh. 53—54 en verg. beneden, VII). Jonckbloet heeft een oogenblik aan de mogelijkheid van twee dichters van R. I gedacht, maar die gedachte weldra weer verworpen (zie Nh. 79—80 en verg. beneden, V en VII). Ik zelf herinner mij zeer wel meermalen, getroffen door het veelvuldig voorkomen van zekere woorden, wendingen en eigenaardigheden van taal en stijl juist in die tweede helft (van andere herkomst dan de eerste, immers niet naar het Walsch bewerkt, en ook inderdaad als 't ware omstreeks 1754 opnieuw beginnende), dit nader te hebben willen bestudeeren, vooral in verband met vs. 1—10 van den proloog. Doch andere bezigheden, en vooral de overweging der meermalen gebleken en algemeen erkende artistieke eenheid en ook der grammatische eenparigheid van beide deelen (zie beneden, II en V) hebben mij deze gissingen doen onderdrukken in plaats van uitwerken. Ten onrechte, zooals nu blijkt: audaces fortuna juvat!

Digitized by Google

zedelijke opvatting waarnemen in de beschouwing van de verhouding tusschen den mensch en God, die niet uit eigenbelang gezocht moet worden.[1])

Ook in dit opzicht vinden wij verwantschap tusschen Hadewijchs mystiek en de zijne, wat den lezer zeker bij vergelijking van de aangehaalde uitspraken van onze mystica en 't bovenstaande uit Bernardus' hoofdwerken genoegzaam is gebleken.

MAERLANT'S GRAFSCHRIFT.

De opmerkingen van Dr. J. van der Valk (in dit Tijdschrift XXX, 274—275) over mijn opstel (XXVIII, 278—292) geven mij aanleiding om nog even terug te komen op het reeds meermalen besproken grafschrift (l. a. w. 280, verg. 291—292), en tevens enkele andere critische aanteekeningen, sedert door mij zelf gemaakt of mij door vrienden medegedeeld, gemeen te maken.[2])

Vs. 1. *Jacobus* (B^2 *S U*), niet *Jacob* (B^1), is de juiste lezing, o. a. omdat anders het, blijkens de andere regels, kennelijk ook hier bedoelde leoninisch rijm van den eersten halven regel op het

---

1) Vergel. voor den inhoud van „De dilig. Deo" ook Van Otterloo, t. a. p., bl. 104—113.

2) Van deze gelegenheid maak ik ook gaarne gebruik om te vermelden dat de door mij, a. w. 282, gewenschte en beraamde volledige uitgave, naar de drie bekende hss., van het gedicht: „Van den neghen Besten" .... reeds bestaat, t. w. in de Mnl. Gedichten en Fragmenten, uitgegeven door Nap. de Pauw I, 596—635 (naar het Brusselsch hs., met collatie van het Amsterdamsche fragment, gedrukt door De Vries, en van het Comburgsche hs., gedrukt door Kausler), zoodat eene heruitgave achterwege kan (en ook zal) blijven. Ik moest dit, tot mijn schaamte, ontwaren uit het tweede deel van Petit's Bibliographie d. Mnl. taal- en letterk. — Tevens vestig ik hier de aandacht op de door De Pauw (a. w. 596—597) aangehaalde uitdrukkelijke toekenning van het gedicht aan Maerlant in Hennen van Merchtene's Cornike van Brabant (fol. 48vo—49); niet omdat ik hooger gezag aan dit vijftiendeeuwsch getuigenis toeken dan De Pauw (a. w. 597—599), maar omdat er in allen gevalle dezelfde traditie uit spreekt als uit de door mij aangehaalde plaats van het gelijktijdige Triersche hs. (zie over de kroniek van Dirk Pauwels o. a. ook Blöte in ZfdA. XLVIII, 383). Trouwens op Maerlant's beroemden naam zijn later wel meer geschriften gesteld, als b. v. indertijd de prozavertaling van den Bijbel (zie Te Winkel, Gesch. d. Nederl. letterk. I, 544).

Digitized by Google

slotwoord van den tweeden (*ingeniosus*) ontbreekt; waarbij dan, gelijk meermalen in dergelijke „poëzie", *-us*:*-us* voldoende, en het zuiver mederijmen der beide voorgaande, beklemde lettergrepen onnoodig geacht wordt (de rijmwoorden op (*Jac*)*óbus* waren trouwens niet zoo heel talrijk en *-obus*:*-osus* was althans een klinkerrijm). Immers dat inderdaad *Jacóbus* bedoeld en uitgesproken is mag men niet alleen uit de *ω* van den oorspronkelijken naamsvorm opmaken, maar evenzeer uit onze hedendaagsche uitspraak, waaruit ook alleen de verkorte vleivormen *Kobus* en *Koos* te verklaren zijn.[1]) Derhalve schijnt noch *Jacob a* (B^1), noch *Jacòbus van* (*S U*), noch ook een (in de hss. niet gevonden, maar denkbaar) *Jacobus de*, maar alleen *Jacobus a* (B^2) juist. Wel is dit in strijd met de wetten van den classieken hexameter (*-cōbus ā* iplv. een dactylus); doch, naar coll. Damsté mij mededeelt, hebben de middeleeuwsche poëten zich op die plaats, in caesura, meer dergelijke vrijheden veroorloofd. Zij beschouwen de beide, op elkaar rijmende helften van den hexameter meer en meer als twee op zich zelf staande versregels en laten de eerste helft dus ook wel met een trochaeus eindigen (alsof het 't slot van den geheelen regel was, waar dit vanouds geoorloofd is geweest); de tweede helft begint dan met een soort van opslag, waarbij *ā* wel als *ă* gegolden zal hebben.

2. Door deze opmerking vervalt ook het bezwaar tegen *gnārŭs*, aan 't eind der eerste helft van vs. 2, dat mij bewoog *astu* en *rethor* in de tweede helft om te zetten, en Dr. Van der Valk — die, te recht, daartegen inbrengt dat *astu* niet bij *disertus* behoort, maar bij *gnarus*, en hiervan dus niet gescheiden mag worden — te lezen *gnarusque*; *-us* behoeft nu niet „in positie" gebracht te worden. — Dat nu in vs. 1 en 2 het rijm, gemakshalve, alleen uit de onbeklemde syllaben *-us*:*-us* bestaat, in vs. 3—6 daarentegen volle slepende rijmen van een beklemde en een

1) Gevallen als os. ohd. *Mária* (waaruit nnl. *Márretje*? en verg. nog hier te Utrecht de *Màrieplááts*) tegenover nnl. nhd. *María* zijn hiermede niet te vergelijken.

Digitized by Google

zedelijke opvatting waarnemen in de beschouwing van de verhouding tusschen den mensch en God, die niet uit eigenbelang gezocht moet worden.[1])

Ook in dit opzicht vinden wij verwantschap tusschen Hadewijchs mystiek en de zijne, wat den lezer zeker bij vergelijking van de aangehaalde uitspraken van onze mystica en 't bovenstaande uit Bernardus' hoofdwerken genoegzaam is gebleken.

MAERLANT'S GRAFSCHRIFT.

De opmerkingen van Dr. J. van der Valk (in dit Tijdschrift XXX, 274—275) over mijn opstel (XXVIII, 278—292) geven mij aanleiding om nog even terug te komen op het reeds meermalen besproken grafschrift (l. a. w. 280, verg. 291—292), en tevens enkele andere critische aanteekeningen, sedert door mij zelf gemaakt of mij door vrienden medegedeeld, gemeen te maken. [2])

Vs. 1. *Jacobus* (*B*[2] *S U*), niet *Jacob* (*B*[1]), is de juiste lezing, o. a. omdat anders het, blijkens de andere regels, kennelijk ook hier bedoelde leoninisch rijm van den eersten halven regel op het

1) Vergel. voor den inhoud van „De dilig. Deo" ook Van Otterloo, t. a. p., bl. 104—113.

2) Van deze gelegenheid maak ik ook gaarne gebruik om te vermelden dat de door mij, a. w. 282, gewenschte en beraamde volledige uitgave, naar de drie bekende hss., van het gedicht: „Van den neghen Besten" .... reeds bestaat, t. w. in de Mnl. Gedichten en Fragmenten, uitgegeven door Nap. de Pauw I, 596—635 (naar het Brusselsch hs., met collatie van het Amsterdamsche fragment, gedrukt door De Vries, en van het Comburgsche hs., gedrukt door Kausler), zoodat eene heruitgave achterwege kan (en ook zal) blijven. Ik moest dit, tot mijn schaamte, ontwaren uit het tweede deel van Petit's Bibliographie d. Mnl. taal- en letterk. — Tevens vestig ik hier de aandacht op de door De Pauw (a. w. 596—597) aangehaalde uitdrukkelijke toekenning van het gedicht aan Maerlant in Hennen van Merchtene's Cornike van Brabant (fol. 48vo—49); niet omdat ik hooger gezag aan dit vijftiendeeuwsch getuigenis toeken dan De Pauw (a. w. 597—599), maar omdat er in allen gevalle dezelfde traditie uit spreekt als uit de door mij aangehaalde plaats van het gelijktijdige Triersche hs. (zie over de kroniek van Dirk Pauwels o. a. ook Blöte in ZfdA. XLVIII, 383). Trouwens op Maerlant's beroemden naam zijn later wel meer geschriften gesteld, als b. v. indertijd de prozavertaling van den Bijbel (zie Te Winkel, Gesch. d. Nederl. letterk. I, 544).

Digitized by Google

slotwoord van den tweeden (*ingenio s u s*) ontbreekt; waarbij dan, gelijk meermalen in dergelijke „poëzie", *-us*:*-us* voldoende, en het zuiver mederijmen der beide voorgaande, beklemde lettergrepen onnoodig geacht wordt (de rijmwoorden op (*Jac*)*óbus* waren trouwens niet zoo heel talrijk en *-obus*:*-osus* was althans een klinkerrijm). Immers dat inderdaad *Jacòbus* bedoeld en uitgesproken is mag men niet alleen uit de *ω* van den oorspronkelijken naamsvorm opmaken, maar evenzeer uit onze hedendaagsche uitspraak, waaruit ook alleen de verkorte vleivormen *Kobus* en *Koos* te verklaren zijn.[1]) Derhalve schijnt noch *Jacob a* (B^1), noch *Jacòbus van* (*S U*), noch ook een (in de hss. niet gevonden, maar denkbaar) *Jacobus de,* maar alleen *Jacobus a* (B^2) juist. Wel is dit in strijd met de wetten van den classieken hexameter (*-cōbus ā* iplv. een dactylus); doch, naar coll. Damsté mij mededeelt, hebben de middeleeuwsche poëten zich op die plaats, in caesura, meer dergelijke vrijheden veroorloofd. Zij beschouwen de beide, op elkaar rijmende helften van den hexameter meer en meer als twee op zich zelf staande versregels en laten de eerste helft dus ook wel met een trochaeus eindigen (alsof het 't slot van den geheelen regel was, waar dit vanouds geoorloofd is geweest); de tweede helft begint dan met een soort van opslag, waarbij *ā* wel als *ă* gegolden zal hebben.

2. Door deze opmerking vervalt ook het bezwaar tegen *gnārŭs*, aan 't eind der eerste helft van vs. 2, dat mij bewoog *astu* en *rethor* in de tweede helft om te zetten, en Dr. Van der Valk — die, te recht, daartegen inbrengt dat *astu* niet bij *disertus* behoort, maar bij *gnarus*, en hiervan dus niet gescheiden mag worden — te lezen *gnarus q u e*; *-us* behoeft nu niet „in positie" gebracht te worden. — Dat nu in vs. 1 en 2 het rijm, gemakshalve, alleen uit de onbeklemde syllaben *-us*:*-us* bestaat, in vs. 3—6 daarentegen volle slepende rijmen van een beklemde en een

1) Gevallen als os. ohd. *Mária* (waaruit nnl. *Márretje*? en verg. nog hier te Utrecht de *Màriepláâts*) tegenover nnl. nhd. *María* zijn hiermede niet te vergelijken.

Digitized by Google

onbeklemde lettergreep worden aangetroffen, is m. i. geen voldoende grond om de eerste regels te verdenken en b. v., als Damsté mij aan de hand deed, iplv. *gnarus*, tegen alle hss. in, te lezen: *fertus* (vruchtbaar). Immers het geheele rijmsel is, zooals Boissevain mij schrijft, inderdaad in zóó gemeen Latijn geschreven, (dat het nauwelijks na de 14de eeuw gemaakt kan zijn: een zijdelingsche bevestiging van het door mij, a. w. blz. 290, betoogde; maar ook) dat wij bij dezen poëta geen gewetensbezwaar tegen zulk een oneenparigheid der rijmen behoeven te onderstellen.

3. *rigmos*. Zie den vorm *rycmus* b. v. ook in 't hs. van het Redentiner Osterspiel (ed. Schröder, s. 8).

4. *beavit* (*S*) behoeft niet = *beatificavit* (gezaligd heeft) te zijn. Het kan, naar B. en D. mij doen opmerken, zeer wel als een ongemeener woord voor *donavit*, in den zin van *ditavit*, bedoeld zijn en hier dus goed passen: *famā beavit*, met roem begiftigd heeft; verg. *beare alqm. munere*, — *coelo* (Hor.). *Perenne* dient dan als bijwoord genomen.

5. Tegen de door Van der Valk voorgestelde verklaring heb ik verscheidene bezwaren: 1°. schijnt een constructie en woordschikking: *huic... cuius sextus iubilaeus Post summum nomen proch muneris abscidit omen!* voor: *cuius* (= *quanti* of *qualis*?) *muneris omen sextus iub. post summ. nom. huic abscidit!* mij toch inderdaad, zelfs voor „poeta noster", àl te gewrongen. 2°. ware het toch zeer zonderling uitgedrukt: „dat het jubeljaar hem het vooruitzicht op den (in datzelfde jubeljaar te verwerven) aflaat heeft afgesneden" (t. w. doordat het tevens zijn sterfjaar was)! 3°. kan m. i. alleen *summum nomen n u m e r i*, desnoods, het jaar 1000 aanduiden, niet het bloote *summum nomen*; immers *nomen* voor *nomen numerale*, als V. d. V. wil uitleggen, schijnt niet zoo bijster „natuurlijk". 4°. lijkt een algemeen woord als *munus* — al kan een aflaat wel een geschenk g e n o e m d worden [1]) — mij toch kwalijk een genoegzaam duidelijke a a n-

1) Naar P. fr. Bonav. Kruitwagen mij verzekert. Men moet natuurlijk aannemen

Digitized by Google

wijzing daarvan. En 5°. heeft *omen* zonder bepaling alleen wel degelijk zin (zie straks, bij 6).

6. De datief *huic* (trouwens in alle vier de lezingen) bij *miserere* behoeft in middeleeuwsch Latijn geen argwaan te wekken en te verlokken tot conjecturen (als die van Te Winkel, of wel, wat Damsté mij aan de hand doet: *huius*, met — bij middeleeuwsche dichters zeer geliefde — synizese): het *miserere nobis* uit het *Agnus Dei* was immers alom bekend en een classiek voorbeeld.

omen. Balduinus' Reinardus Vulpes 605: „Ire bonum si rex me sinat, omen erit", ter vertaling van Rein. I (HM), 1399 [1]): „Quame ic danen, het ware gheval" (d. i. als vaker: goet gheval) had mij reeds doen gissen dat ook in M.'s grafschrift *omen* zooveel als: geluk, fortuin beteekent, dat dan rhetorisch voor: leven genomen zou zijn; dit laatste zal toch wel, op de eene of andere wijze, met *omen* bedoeld zijn. Deze beteekenis van mlat. *omen* vond ik later volkomen bevestigd door Voigt's glossarium op zijn voortreffelijke uitgave van den Ysengrimus, waar het woord, met aanhaling van ettelijke plaatsen uit den Ysengrimus en uit Mlat. wdbb. [2]), gestaafd wordt in de bett.: fortuna en: opportunitas. Dit woord in deze beteekenis staat derhalve hier wel vast.

Ten slotte zou ik het grafschrift nu aldus willen lezen:

Hic recubat Jacobus a Merlant ingeniosus,
Trans homines gnarus astu rethorque disertus,
Quem laus dictandi rigmos proverbia fandi
Transalpinavit famaque perenne beavit.
Huic miserere deus, cuius sextus iubilaeus
Post summum nomen numeri proch abstulit omen!

---

dat de schrijver ten onrechte jubilé's reeds vóór 1300 ondersteld en aldus dit jaar het zesde jubeljaar na 1000 genoemd heeft (verg. a. w. 290).

1) Maar R. V. 455 heeft *omen* de gewone bet.: voorteeken (= R. I, 1055: *teekin — ghemoet*, bij de ontmoeting van den St.-Maartensvogel door Tibeert).

2) Ook de Teuthonista (m 5*b*) vertaalt *omen* met: „wijchely of geluck."

Digitized by Google

Vier bladzijden druks ter verklaring van een zestal middeleeuwsch-Latijnsche kreupelrijmen: is dat niet wat te veel philologie, en van niet te best allooi? Ik kan die vraag begrijpen, en alleen antwoorden dat dit te veel hier een verontschuldiging vindt in de omstandigheid, dat niet alleen Maerlant's sterfjaar hiermede gemoeid is, maar ook de vraag of Dr. Van der Valk te recht uit deze regels heeft afgeleid dat Maerlant — gelijk Te Winkel reeds vroeger op grond van *transalpinavit* meende — inderdaad een „Rômvart" ter boetedoening voorgenomen heeft, als had van hem, gelijk weleer van Reinaert, op zijn ouden dag kunnen gezegd worden dat hij

(wille) Palster ende scerpe ontfaen
Ende wille tote Rome gaen...
Ende danen comen nemmermee,
Eer hi heeft vul aflaet
Van alre sondeliker daet.

Mij dunkt dat de aangehaalde verzen althans er geen recht toe geven.[1])

Utrecht, Nov. 1911. J. W. MULLER.

---

1) Over de door mij (a. w. 285, noot 3) aangehaalde plaats uit Willelmus Procurator schrijft Damsté mij nog dat de beteekenis der door mij onhelder geachte woorden zeer wel kan zijn: „hij, een jongeling, wiens dapperheid er zich met weinigen in verheugen kan met Hector vergeleken te worden", d. w. z.: „hij, wiens dapperheid zich met die van Hector laat vergelijken: eene eer die slechts weinigen ten deel valt." Zoo zou *congaudeat* tot zijn recht komen (de conjunctief om uit te drukken: „een jongeling van dien aard dat (*is, talis*), dat (*ut*) enz." Ik vermeld deze uitlegging, waartegen m. i. niets valt in te brengen, met erkentelijkheid, en geef toe dat ook op de twee door mij uit Rein. Vulpes aangehaalde plaatsen *congaudere* en *condolere* wel: zich mede verblijden of bedroeven kunnen beteekenen: „Rijsel verheug u (met mij)" en: „Julocke bedroeft zich (met haren man)." Bij mijne verklaring dacht ik aan de bekende — en, bedrieg ik mij niet, vooral in 't Mlat. geliefde — versterkende kracht van *con-* in samengestelde ww.?

Digitized by Google

„ENE VIOLE" IN DEN ROMAN VAN LANCELOT.

In een vorige aflevering van dit Tijdschrift [1]), heeft Dr. J. van der Valk bezwaar gemaakt tegen mijne veronderstelling, als zou het bij Maerlant vermelde „cruut viola" zijn bedoeld, waar we lezen, hoe een jonkvrouw, na den vergiftigden Lancelot een antidotum te hebben toegediend, verzoekt haar „ene viole" te brengen.

Tegen mijne opvatting nu zou reeds aanstonds het voorgevoegde „ene (viole)" moeten pleiten.

Bij de eigenaardige wijze echter, waarop in de Middeleeuwen het onbepaald lidwoord, in tegenstelling met het huidige taalgebruik, nu eens wordt gebezigd, dan weder weggelaten [2]), behoeft, naar ik meen, dit „ene" nog geen aanwijzing te zijn om aan „viole" hier een andere beteekenis en wel die van *flesch* toe te kennen.

Zelfs komt het mij voor, dat er tegen deze laatste opvatting bezwaren bestaan. In de eerste plaats de spelling van het bewuste woord met een *v*. Doch ook al zou men willen aannemen, dat deze schrijfwijze aan een onhandig copiist is te wijten, dan toch blijft er een tweede bezwaar. Immers de mededeeling, dat het tegengift Lancelot is toegediend „in *den selven nap* daer hi uut doe hadde gedronken" (scil: het vergift), is, mijns inziens, een zóó sterk staaltje van volksgeneeskunde, m. a. w. van *bijgeloof*, dat deze mededeeling op zich zelf reeds zich verzet tegen de opvatting, als zou een (eventueele) *tweede* dosis van het antidotum met een *ander* voorwerp — een flesch — zijn ingegeven.

Wordt er nu inderdaad, behalve het tegengift, geen geneesmiddel meer genoemd? Niet aanstonds. Doch eenige bladzijden later [3]) wordt verhaald, hoe de jonkvrouw Lancelots slapen en

1) Deel 30, pag. 290.

2) Zie m. n. Verdam: Middelned. Wedb. op *een*.

3) Lancelot II vs. 12839 vlg.

Digitized by Google

armen „met salven" bestrijkt. In mijn proefschrift heb ik te dezer plaatse gevraagd [1]), of hiermede niet de „Salve violaet" kan zijn gemeend, welke ik *naast* de „syrope" heb vermeld [2]) als een, volgens Maerlant, uit de „viola" te bereiden geneesmiddel, dat gebruikt wordt om hem „dien sijn hovet swert, tvoerhoeft ende slaep" te verkoelen.

Amsterdam. B. M. VAN DER STEMPEL.

1) „De Vrouw in onze Britsche romans" bladz. 116 noot 3.
2) „De Vrouw enz." blz. 114.

Digitized by Google

DE TWEE DICHTERS VAN REINAERT I [1]).

De bewerking der critische uitgave van onzen Reinaert I, waarmede ik mij reeds geruimen tijd bezig houd, heeft mij aanleiding gegeven om dit vraagstuk nader te bestudeeren dan mij enkele jaren geleden, bij de eerste bekendmaking der voornaamste ons door het nieuwe handschrift gebrachte aanwinsten, mogelijk was [2]). Ook voor de tekstcritiek is immers de vraag, of men voor verschillende gedeelten van het gedicht onderscheid in woordenschat, stijl en taalvormen mag onderstellen, van groot gewicht: een vraagstuk, dat vooraf zoo goed mogelijk opgelost en afgedaan dient te worden.

Gelijk men weet, is de vroeger zoo goed als onbetwiste [3]) innerlijke en uiterlijke eenheid van het gedicht voor 't eerst

1) De in de volgende bladzijden gebezigde afkortingen: W, J, M, A, F, B enz. voor de verschillende uitgaven en handschriften van R. I mag ik wel bekend onderstellen. HM is de nagenoeg diplomatische uitgave van A door Buitenrust Hettema en mij, BH des eerstgenoemden Inleiding, Aanteekeningen en Glossarium daarop.

2) Een nieuw handschrift van den Reinaert, in: Versl. en Meded. d. Kon. Vlaamsche Acad. v. taal- en letterk. 1907, 109—188 (in 't vervolg aangehaald als: Nh.).

3) J. F. Willems wilde indertijd alleen de tien eerste regels van den proloog en het slot van R. I aan een jongeren dichter (t. w. den omwerker en voortzetter van Reinaert II!) toeschrijven, maar al het overige, vs. 11—3393 (W), aan „Willem die M. m." laten (zie Nh. 53—54 en verg. beneden, VII). Jonckbloet heeft een oogenblik aan de mogelijkheid van twee dichters van R. I gedacht, maar die gedachte weldra weer verworpen (zie Nh. 79—80 en verg. beneden, V en VII). Ik zelf herinner mij zeer wel meermalen, getroffen door het veelvuldig voorkomen van zekere woorden, wendingen en eigenaardigheden van taal en stijl juist in die tweede helft (van andere herkomst dan de eerste, immers niet naar het Walsch bewerkt, en ook inderdaad als 't ware omstreeks 1754 opnieuw beginnende), dit nader te hebben willen bestudeeren, vooral in verband met vs. 1—10 van den proloog. Doch andere bezigheden, en vooral de overweging der meermalen gebleken en algemeen erkende artistieke eenheid en ook der grammatische eenparigheid van beide deelen (zie beneden, II en V) hebben mij deze gissingen doen onderdrukken in plaats van uitwerken. Ten onrechte, zooals nu blijkt: audaces fortuna juvat!

Digitized by Google

stellig bestreden, althans betwijfeld door Mr. Leonard Willems. Zijne vernuftige gissing, dat de tweede, meer oorspronkelijke helft, ongeveer van vs. 1754 (HM) af, het oudste, van een onbekenden ouderen dichter afkomstige gedeelte is, waarvóór „Willem die Madocke makede" later zijne vrije bewerking der eerste Oudfransche branche gevoegd zou hebben, is — of schijnt — op schitterende wijze bevestigd door het nieuwe, door Dr. Degering ontdekte en uitgegeven handschrift, dat inderdaad het verrassend gewag gebracht heeft van twee dichters: *Willem* (vs. 1), maar daarnaast een ouderen *Arnout* (6)!

Tegen deze voorstelling heb ik zelf aanvankelijk eenige bedenkingen en twijfelingen geopperd [1]); daarna heeft Franck, zonder deze alle geheel te weerleggen of op te heffen, een en ander tot staving van L. Willems', door hem gul en gaaf aanvaarde gissing aangevoerd [2]). En nu een hernieuwd zelfstandig onderzoek mij inderdaad niet alleen het meeste daarvan als proefhoudend heeft doen erkennen, maar nog bovendien vrij wat meer heeft doen vinden [3]), kortom — laat ik dit maar aanstonds zeggen — ten volle overtuigd heeft van het dubbel auteurschap, heb ik het geheele vraagstuk, in verband met den proloog en met de door mij zelf geopperde twijfelingen, opnieuw onder de oogen gezien. De uitkomsten van dit onderzoek wil ik hier mededeelen.

Ik zal eerst de punten van verschil tusschen R. I A en R. I B — waartusschen ik de grens bij of omstreeks vs. 1754 stel [4]) — behandelen, daarna wat er tegen de „tweeheid" valt aan te voeren toetsen, en ten slotte het onderscheiden aandeel van Aernout [5]) en van Willem trachten te bepalen.

1) Nh. 75—81.

2) Zur Ueberlieferung und composition des Reinaert (in Zeitschr. f. deut. Alt. LII, 285—338; inzonderheid 321 vlgg.), in 't vervolg aangehaald als F.

3) Inderdaad heel wat meer dan ik zelf nog eenige jaren geleden mogelijk of waarschijnlijk achtte (zie Nh. 78—80): een beschamend bewijs hoe een vooroordeel ons blind kan maken voor hetgeen toch niet zoo diep verborgen ligt.

4) Zie de gronden daarvoor beneden, VI.

5) Aldus noem ik hem, overeenkomstig de in Vlaanderen gewone rekking eener *a* voor *r* + dentaal.

Digitized by Google

I. Verschil in woordenschat.

Ik begin met de lexicalische en syntactische verschilpunten; niet alleen omdat die, als zijnde de meest feitelijke, objectieve, grooter bewijskracht hebben dan de — door Franck vooropgestelde en eerst daarna met de eerstgenoemde ondersteunde — verschillen in stijl, opvatting en voorstelling, maar ook omdat een poging tot karakteristiek van beide dichters zich geleidelijker aan de laatste aansluit. Reeds L. Willems heeft de vraag naar een mogelijk verschil in woordenschat en spraakgebruik in de beide door hem onderscheiden gedeelten geopperd, maar ze overgelaten „aan philologen van beroep" [1]).

Hier volgen dus allereerst twee lijsten van woorden en uitdrukkingen, onderscheidenlijk in R. I A of B alleen of althans aanmerkelijk vaker dan in het andere gedeelte voorkomende; mede als bijdrage tot het, ten onzent nog steeds schromelijk verwaarloosde, nauwkeuriger onderzoek van de gewestelijke en persoonlijke eigenaardigheden in taal en stijl onzer middeleeuwsche schrijvers [2]), derhalve tot de woordgeographie en stijlkarakteristiek.

A. Woorden en uitdrukkingen, alleen of vooral in A voorkomende [3]).

---

1) Tijdschr. XVI, 267.

2) Waarop reeds zoo lang tevergeefs door Franck e. a. is aangedrongen (zie b. v. Tijdschr. XXIX, 267, 277; Museum XVII, 213). Ongelukkig dreigt nu het gevaar, dat de averechtsche, althans niet genoegzaam oordeelkundige toepassing dezer methode in een boek als dat van Kraus over Veldeke (hier te lande te weinig bekend geworden) en de daarop geoefende critiek haar bij ons reeds in discrediet brengt, nog voordat zij ooit behoorlijk is aangewend. Zeker zijn er bezwaren: de zeer verscheiden af- en omschriften (soms te gelijk proefobjecten en zieke patiënten), de onbekende herkomst van vele Mnl. werken, de kennelijk door sommige auteurs geschreven „messelike tonghe" enz. Maar als wij nooit de hand aan 't werk slaan, komen wij nooit verder, zullen wij nooit tijden en plaatsen leeren onderscheiden in het bont tafereel, dat een artikel in Verdam's Woordenboek nu soms oplevert. En ettelijke lijnen en grenzen vallen toch reeds nu wel te trekken. Moge het volgende hiertoe iets bijdragen!

3) Tenzij 't tegendeel vermeld is, heb ik overal den tekst van A (het Comburgsche hs.) gebruikt, naar de diplomatische uitgave van Buitenrust Hettema en mij (HM).

Digitized by Google

alleene (*sonder* —, *dan* —) 50, 104 (F: *enige*), 214 (F: 0), 799; maar ook 3014.

anegaen 187, 261 (F: *anvaen*), 814 (× F).

avonture 4, 161, 349, 394, 401, 624, 1350, 1390; maar ook 31 [1]), 2595.

beghinnen met blooten infin. (of soms den verbogen inf. met *te*) 146, 361, 693, 972, 1320, 1625, 1696, 1710 (× F), 1749 (× F), 1752; maar ook 2101, 2106, 2809, 2812, 2977, 3389. Een gering verschil.

bejach 119, 276, 507, 1515 F (A: *ghelach*). Doch zie omgekeerd beneden, bij B: *bejaghen*.

bestaen, ondernemen, (aan)durven 553, 970, 1040, 1093, 1355, 1693; maar ook 2626..

dier, gebezigd ter benoeming van een der afzonderlijke (dierlijke) „personen" van het epos (als blijk eener minder anthropomorphische voorstelling: zie beneden, IV en F. 325) 88, 856, 940 F, 956, 993, 1027, 1176; in B alleen 1850 F. Als algemeene benaming, meest in 't mv.: *alle dier*(*e*) enz., daaren-

Dikwijls, maar lang niet altijd, heb ik F (het nieuwe hs.), zelden E en B(D) vergeleken: de tijd, aan de telkens te herhalen en meestal vruchtelooze vergelijking dezer honderden van plaatsen te besteden, zou niet in verhouding gestaan hebben tot het daarvan te wachten nut. Een bloot cijfer slaat dus alleen op A, en beduidt niet per se dat ook FE en BD aldus lezen. Niet zelden echter blijkt F geregeld van A te verschillen op een wijze, die het dialectisch verschil tusschen de twee afschrijvers openbaart; doorgaans zal dan het Vlaamsche hs. A het oorspronkelijke trouwer bewaard hebben dan het Hollandsche F (zie reeds Nh. 18 vlgg.). Een 0 achter F enz. beduidt dat aldaar het bedoelde woord (hetzij met opzet of bij ongeluk) is weggelaten; een × vóór F enz., dat dit hs. een andere (om redenen niet nader opgegeven) lezing heeft; F onmiddellijk achter 't cijfer (van HM!), dat die lezing alleen daar, niet in A voorkomt; F vóór een cijfer (dan van Degering's ed.!) dat dit vers alleen in F gevonden wordt. — De verschillende beteekenissen der woorden zijn hier, kortheidshalve, meestal niet onderscheiden. — Ten slotte heb ik hier niet angstvallig wat door Franck (soms reeds door Jonckbloet) en wat door mij gevonden is onderscheiden. Eens voor al zij gezegd dat veel (vooral wat A betreft) door Franck, een en ander door ons beiden, onafhankelijk van elkander, veel ook (vooral wat B betreft) door mij gevonden is. Ik verkies echter deze overzichtige samenvatting boven eene aanvulling (die het aan te vullen materiaal in uitgebreidheid zou overtreffen) van F.'s uitkomsten.

1) Vs. 11—40 reken ik tot B: zie hierover beneden, VII.

Digitized by Google

tegen in A en B beide, doch in B nog meer dan in A: 49, 338, 365, 746, 778, 873 (in tegenstelling met *man*), 1019, 1456, 1462; 1842, 1870, 1872, 1877, 2248, 2338, 2527, 2648, 2680, 2758, 2769, 3046, 3064, 3391, 3392. Verg. *creature.*

dinken met *goet* verbonden 126, 198, 665, 1014, 1056, (1097,) 1400; maar ook 2978. Daarentegen het bloote *dinken* = *goet d.* alleen in B: 2095, 2704.

doen met een inf. ter omschrijving van een factitief 7, 44, 144, 531, 553, 859, 995, 1464, 1487, 1500, 1503, 1518, 1521, (1612,) 1617; maar ook 1868, 1946, (2136,) 2250, 2685, 2741, 2864, 2900, 2931, 2934, 2942, 2944, 2955, 3217. Het verschil is hier tot verdwijnens toe gering — vrij wat kleiner dan uit de onvolledige opgaaf van F. (329) blijkt —, inderdaad zóó gering, dat ik het hier niet als bewijs, maar alleen volledigheidshalve, nu F. 't eenmaal genoemd heeft, vermeld.

dor, gevolgd door *dat* of een verbogen infin.: omdat, om 111, 216, 885, 897 (beide × F), 931; maar ook 2079, 3033. In B iplv. *dor dat* gewoonlijk *bedi* (zie beneden, bij B). Ook buiten verbinding met *dat* en *te* c. inf. is *dor* in A veel gebruikelijker dan in B (zie BH, gloss.).

emmer, in allen gevalle, volstrekt 1262, 1490; verg. daarentegen bij B, *altoos.*

fel als attributief bnw. bij *dier*, *gast*, *ghesellle*, *creature* in A zeer gewoon (zie BH, gloss.); in B aldus alleen 1884, 2984 (F: 0), overigens daar slechts òf praedicatief (aldus ook in A) 2093, 2522, 2529, òf althans in andere verbindingen: *Tybeert* (F: *Ysegrim*) *die felle* 1854, *den fellen roden* 1944 (F: 0); zie verder 1784, 2142 (× F), 2220 (F: 0), 2830.

gaen met een inf. 63, 144, 388 (F: *beghinnen*), 522, 608, 681 (× F), 787 F, 789, 795, 849, 950, 960, 1180, 1250, 1594; maar ook 1769, 1866, 2078, 2754, 3044, 3088, 3130, 3133, voorts *gaen ende* — 2476 (doch verg. ook *comen ende* — 608 (× F)). Ook dit, door F. 328 opgemerkte, doch niet volledig opgesomde verschil is niet zeer groot; verg. boven, *beghinnen* en *doen.*

Digitized by Google

ganc, tocht 152, 510, 551, 885.

gat, opening 1173, 1178, 1183, 1191, 1516; maar ook 2420. In B daarentegen *hol*: zie beneden, i. v.

ghe- ter perfectiveering van ww., in verschillende schakeeringen, na *moghen, connen* enz. 202, 342, 560, 571, 637, 691, 749, 755, 757, 806, 953, 968, 1029, 1302, 1481, 1498 A, 1587, 1648; maar ook 1800, 2140, 2207, 3261. Impf. met *ghe-* in de bet. van een plqpf. 93, 1261?, 1498 F (3238, 3336 behooren immers niet hierbij?).

gheval (met of zonder *goet* er vóór) 46, 617, 1059, 1399; maar ook 2221 (elders in B in dien zin *gheluc* 1833). Verg. ook beneden, *mesval*.

ghewone sijn = *pleghen*, in verscheiden bett. 411 (F: *pleghen*), 920.

ghindre 831, 1333, 1600; maar ook 1869, en verg. beneden, bij B, *ghene*.

God: zie beneden, bij B.

goom nemen 183, 659, 1996; maar ook 2134.

heide 879, 1100, 1432; maar ook 2286 (3157 is eigenlijk een ander woord, *heede*, *heet*, heide k r u i d bedoeld: zie Verdam). Verg. bij B, *velt* en *wout*.

helet 615, 1072 (beide × F); maar ook 3239.

hoonen 78, 217, 488, 491, 501, 1201, 1635.

ie(we)t: zie beneden, bij B, *iet*.

casteel 274, 514, 708, 1404; maar ook 3347. Het Germaansche *borch* komt in A en B voor: 515 en 2454. Verg. bij B, *hol*.

creature in toepassing op één bepaald dier (Reinaert) 1351, 1701; in B slechts in 't algemeen: 2590. Verg. boven, op *dier* en beneden, IV [1]).

mare, bnw. 238, 294, 417, 615.

mekel 718.

---

1) 't Is waar dat *creature*, evenals ons *schepsel*, een vox media is, toepasselijk op mensch en dier beide; maar de eerste toepassing schijnt mij toch in de ME. nog beperkt tot de stichtelijke, of — waar het bepaaldelijk vrouwen geldt — de hoofsche literatuur: zie V. III, 2070. Misschien echter mag men dit woord niet als bewijs in dezen aanvoeren.

Digitized by Google

mesdoen, slecht behandelen 1456, *-leeden* 208, *-maken* 987, *-prisen* 168 (*-prijs* 1476), *-raken* 496, 747, 1753, *-val* 230, 401 (beide B × AF), *-voeren* 74. Maar ook, in A en B, *mescomen* 669, 3248, *-laten* 1300, 3398, *-vallen* 3246.

(*ghe*)*naken*, vooral van dreigend onheil 401, 495, 781, 988, 1567, 1752; maar ook 2002, 3116, 3322.

niemare 367, 1574, 1600.

nu (*toe*) vóór een imperatief 833, 1233, 1238.

onghemac 230 (AF), 573, 781, 807; *ongherec* 1198, 1467; *ongheval* 737, 771, 1226, 1590 (maar ook 2173, 2488; verg. boven, *gheval* en *mesval*).

over al in verschillende bett. 45, 325 F, 612, 1414, 1639; maar ook 1790, 2222.

pleghen in verschillende bett. 35, 428, 507 F, 521, 654, 1220, (1689,) 1700, 1730; maar ook 2756, 3368.

prinden 399, 1538.

qualike 258, 259, 550; *qualic* ook 1805 (doch denkelijk onecht).

rampinieren 703, 849.

recht, bijw.: juist 282, 1304, 1616; maar ook 1847 (3049, 3406 is een andere opvatting bedoeld).

rinnen 118, 344 F (A: *ghinc*), 734, 756 FB (A: *liep*), 760, 1322; maar *ontrinnen* ook in B 2717 (F: *over ran*).

schern 221, 545, 936, 1289.

schiere 245, 441, 478 (F: *saen*), 844, 1037, 1235; maar ook 2406, 3127. Daarentegen schijnt *saen* gelijkelijk in A en B gebruikt te worden.

schinen, (tot zijn schade) blijken, opbreken 424, 773, 1253, 1266. Zie daarentegen *anschine* beneden, bij B.

sint (*dat*) 78, 79, 217, 264, 356, 402, 1500, 1505, 1509, 1607; maar ook 2737 F (A: *na dat*), 3298 (F: *seder*), 3421 F (A: *na dat*).

soete, in de aanspraak 420, 549, 581, 669, 941, 1290, 1434; maar ook 1995, 2677, praedicatief 2337.

sorghen, bezorgd zijn 494, 670, 1112, 1375, 1628; in B slechts éens, 2329, in de bet.: zorg dragen (onecht? zie beneden,

Digitized by Google

VI), elders meestal (*ont*)*vruchten* (zie beneden, bij B). Maar het znw. *sorghe* in beide (zie BH, gloss).

spel 157, 672, 1148, 1284, 1582; maar ook 1886 en 2459 (zie over deze laatste plaats F. 290).

tale 108, 179, 183, 246, 283, 426, 538, 641, 909, 957, 1009, 1076; maar ook 1871, 2753, 2799, 3044, 3088. Daarentegen in B het ww. *tellen*: zie beneden.

telen (*siere sielen* —) 381, 1689; maar *ghetelen* ook 2355.

upheffen, beginnen, 156, 274 (2172 is corrupt); *upnemen*, beginnen 1160.

tes, totdat 1065, 1748; in B daarentegen *tote* (*dien*) *dat*: zie beneden (*des* 3332, 3334, beide F × A, heeft weinig gezag).

utermaten 557, 561, 892, 1116, 1492, 1522; maar ook 2552, 2805, 2819.

vanden, ter omschrijving van een imperatief 1450 (ook 860?).

verlies 71.

waen (*sonder* —) 90, 636, 900, 1094, 1384; in B alleen 2536, maar met voller beteekenis. Evenzoo *na minen wane* 298, 1232. In B daarentegen *ic wane*, in anderen zin: zie beneden.

wale 180, 462 (F: *wel*), 801, 1010, 1077, 1410; maar ook 2560, 3087, 3142 (meestal in 't rijm, waar deze lange, vollere vorm dan ook op zijn plaats is), terwijl het korte, meest onbeklemde *wel* meer binnen in 't vers thuis hoort.

wanen met den blooten infin. 46, 594, 625, 697, 906, 1059, 1102, 1127, 1352, 1524, 1753; maar ook 2049, 2176, 2184, 2349, 2630, 2969, 3119. Geen groot verschil.

wattan 245 (× F), 1033 F, 1293; maar ook 2954.

(*wel*) *willen*, wenschen 132, 184, 1010, 1082, 1273 (op de eerste en laatste plaats bovendien in een bijzondere verbinding met *ne*? doch zie F). — *alse* —, *of ghi wilt*, als beleefdheidsformules 1407, 1459; maar ook 3058 (F: *of God wilt*).

Voorts de volgende uitdrukkingen en zinswendingen, meest alle behoorende tot de kenmerkende syntactische of stilistische eigen-

Digitized by Google

aardigheden van den gemakkelijken, genoeglijken verhaaltrant van A (verg. derhalve ook beneden, IV).

Zinnen met *so*, als bijw. v. graad, rechtstreeks gevolgd niet door een gevolgaanduidenden bijzin met *dat*, maar door een hoofdzin (a. h. w. voorafgegaan door een:) 89, 380, 423, 556, 603, 621, 695, 1522, 1587; maar ook 1910, 1972 (2120, 2927 en 3203 zijn van anderen aard).

Het aanschouwelijke, logisch overbodige toevoegsel (*al*) *daer hi stoet*, — *lach* enz. (soms = nnl. *zóó als hij daar* —) 75, 171, 623, 911, 1210?, 1539, 1556? In B iets dergelijks alleen 1808 (*die daer stoet*) en 2515 (*al daer hi leghet*), waar het echter, gelijk F. 329 te recht opmerkt, nog veel meer zijn eigenlijke, plaatsbepalende beteekenis heeft (evenals trouwens wellicht 1210 en 1556); *daer hi up stoet* 3295 is een gewone bijvoeglijke bijzin.

Betrekkelijke bijzinnen met *die* (of ook *daer* —) verbonden, die eigenlijk geen bepaling geven van een deel (of het geheel) van den hoofdzin, maar veeleer het verhaal, door toevoeging van een nieuwen trek, voortzetten, en dus met: „en deze..." of iets dergelijks vertaald kunnen worden. F., die hierop de aandacht vestigt (331), merkt te recht op dat dit een ietwat glibberig terrein is, daar de aard dier zinnen niet overal en altijd even ontwijfelbaar is. Inderdaad heb ik, behalve de plaatsen die hij als stellige voorbeelden noemt (46, 155, 202 (× FB), 215, 296, 452, 652, 700, 1165, 1570) en de z. i. twijfelachtige (330, 331, 360, 643, 1044, 1698), nog een heele reeks opgeteekend, die m. i. ook met min of meer waarschijnlijkheid hierbij gevoegd kunnen worden: 70, 219, 236, 288, 335, 337, 418, 463, 504, 520, 536, 642, 824, 983, 1323. In B vindt F. alleen 2438 en 2448 eenigszins hiermede te vergelijken; men zou er misschien nog bij kunnen voegen 1937, 2252, 2260 (deze twee laatste trouwens een, naar 't schijnt, aan B bijzonder eigene uitdrukking *daer hi vant*: zie beneden, bij B), 2456 en nog eenige dergelijke. Altoos blijft echter F.'s opmerking in 't algemeen juist, dat deze relatieve zinsverbinding

Digitized by Google

in A meer voorkomt dan in B, waar dan veelal liever een nieuwe hoofdzin met een pers. of aanw. vnw. volgt: 2100, 3097 (of is *die* hier reeds als rel. bedoeld?), 3160 enz.

nu in den aanhef van een zin met praes. hist. of perf. (soms ook impf.), om den draad van het verhaal te hervatten of verder te spinnen 61, 247, 465, 495 (F: *dus*), 497, 518, 684 (F: *hoert hoe*), 1043, 1689, 1692, 1695; maar ook 1869, 1886, 1967, 2044?, 2850, 3015, 3333 (en 11, in den proloog B). Groot is 't verschil hier niet; toch is 't wel niet toevallig, wanneer B daarentegen meer *nu hoort* schijnt te bezigen (zie beneden).

meer dan ic ghenoemen can, — *gheseggHen mochte* en derg. 806, 1481, 1648.

Ter inleiding en verlevendiging van het verhaal dient een wending als *doe mochte men hooren*, — *sien* 312, 442, 1239, 1327; *hier moghedi hooren* 702. Doch zinnen als *ghine saghet noint*, *nie hoorde man* enz. komen in A zeker niet meer voor dan in B: (746?), 872; 1870, 2836, 2888.

Denzelfden dienst doen vragende zinnen als *wildi hooren* 647, *wat radi* 689; vragende uitroepen (van den dichter) als *hoe dicke*, *hoe sal nu*, *hoe mochte hi* enz. 747, 753, 961, 1426, 1727, evenzoo (in den mond der dieren) 343, 921, 923, 926. De laatstgenoemde zinnen (met *hoe*) echter ook wel in B: 2436, 2620, 2669, 3138, 3320 F (A: *nu hoort* —, welke uitdrukking in B ook gebruikelijker schijnt dan in A. zie beneden); groot is 't verschil hier in allen gevalle niet.

B. Woorden en uitdrukkingen, alleen of vooral in B voorkomende.

al(le) gader 1930, 2118, 2218, 2229, 2416, (2441,) 2545, 2573, 3171, 3325; maar ook 1003, 1142, 1237, 1273, 1452.

als ende als 3028, 3282; maar ook 813 F.

also (*wel*), eveneens (verg. eng. *as well*) 2898, 3325 (F: 0), 3417.

altoos 2341 F (A: 0), 2965, 3004; ook 2350 B (AF: *emmer*),

Digitized by Google

maar dit kan hier, in B, zeer wel van den omwerker van R. II wezen, die *altoos* ook 3933, 4252, 4258 gebruikt.

anschine 1778, 1815; zie daarentegen boven, bij A, *schinen*.

arminc 2073, 2206. Evenzoo *arm man* 1816, 2492; maar ook 773 (× F).

ay 1812, 2619, 2621, 2918, 3138, 3169, 3213; maar ook 987.

bedi 1922 F (t. w. *bidien*, dat in F meestal het oudere *bedi* vervangen heeft), 2353 (F: 0), 2910 (F: *bidien*), 2993 (F: *bidien*), 3128 (F: *want*). Verg. *dor dat* boven, bij A.

bedraghen, beschuldigen 2196, 2231, 2525; *hem bedraghen*, zich onderhouden 2672, 2712.

beghien 2952, en misschien aldus te lezen 3421?

bejaghen 1937, 2108, 2112, 2122, 2130, 2915, 3354. Daarentegen *bejach* alleen in A!

belghen 2685, 2920 (F: 0), 2973, 3203, 3213 (F, volgens Degering, telkens: *balsch*?); maar ook 1746. — *verbelghen* 2639; maar het verl. deelw. *verbolghen*(*-lijc*) ook 179, 848, 1398.

blide 2021, 2541, 2548, 2653, 3103, 3297, 3443; maar ook 389, 656 (en *onblide* 952); *bliscap* in A en B 826, 914, 1224; 1773). Geen sterksprekend verschil.

bliken 3376 (in 't slot: zie beneden, VI).

boose 2347, *boosheit* 2074 (F: *loesheit*); maar ook *boosheit* 685 (F: *liste*, B: *looshede*), *boose* 857 (F: *ongetrouwen*). Het woord is, ook blijkens Verdam, stellig niet altijd en overal bekend, veeleer velerwegen zeldzaam geweest. Uit de voorbeelden bij V. zou men haast tot Hollandsche herkomst besluiten (zie ook nog Proza-Rein.[2] 39,4; 124,8; 126,13); maar dat A het viermaal heeft en F het juist schijnt te willen wegwerken, strookt kwalijk hiermede. Alles wel beschouwd, geloof ik dat het woord noch in A noch in B thuishoort.

daet, in algemeenen zin: wat men doet (zie V. II, 35) 1993, 2798, 2900. Verg. straks *dinc*.

dier en *dinken*: zie boven, bij A.

dinc, in algemeene zegswijzen: aangelegenheid, zaak, iets enz., *bi allen —*, *van allen dinghen* 2339, 3472, *in goeden d.* 2749,

Digitized by Google

Brunen —, *Reinaerts dinc* 2486, 2789, *een onscone d.* 2727, 3297; in meer concrete, en in de oude juridische beteekenis daarentegen in A en B. Verg. beneden, *sake.*

doen met een infin. is in B nauwelijks minder dan in A gebruikelijk ter omschrijving van een factitief (zie boven, bij A). Daarentegen komen alleen in B enkele eigenaardige zegswijzen met *doen* voor: *so vele doen dat* —, maken, bewerken (ofr. *tant faire que* —) 2723, 2927? (verg. ook *so vele ghebeden dat* — 2775); *doen dat* —, bewerken 1999, 2846; *doen dat* — 3162, *doen wel ende* — 2496, *doen wel ende wijsheit groot ende* — 3400, als hoofsche formules ter inleiding van een verzoek of een raad; *hem doen up die vaert* 3319, 3329 (in A daarentegen *die vaert upnemen* 1160).

dorper, in minachtenden zin 2348, en 13, 33 (in den proloog B: zie beneden, VII); in A alleen: dorpeling 602, 779, 845 (doch verg. *dorperheit* 1670).

echt 2963, 3414, 3428 (alle drie: *recht,* en in verbinding met *spreken, antwoorden*); maar ook 588 F (A : 0), 1645 (:).

eenich 2061, 2585.

eerst, ten eersten, 2081, 3236; met *dat* 2290, 2402; maar ook, met *als* 912, met *dat* 1365.

erre 2832, 3374, 3384, 3404 (alle vier: *verre,* evenals *echt* vooral in 't slot; zie beneden, VI); *hem erren* 3206.

fine 1861 (zie Schröder in Z. f. d. A. XLIV, 147—8).

flume 2643 (zie M., Anm. en V.: kennelijk een min of meer kerkelijk gekleurd en geijkt woord, vooral gebezigd in toepassing op bijbelsche en oostersche rivieren.

gast, in algemeenen zin: kerel, vent, gezel 1884, 2839; in de bet.: vreemdeling 1997; in A alleen: bezoeker 1201.

ghene (*die* —) (*die*) 2043, 2277, 2430, 2500 F en 34 (prol. B: zie beneden, VII). Doch *ghene,* die, alleen gebezigd, in A en B: 1703; 2686, 3392; verg. ook boven, bij A, *ghindre.*

ghenent 2533, 2828.

ghereet 1949, 1967, 2850, 2987, 3257, 3346 (in A alleen 617 F × A: *bereet*); *onghereet* 3185; *ghereeden* ww. 1759,

Digitized by Google

1914, 2012, 2054, 2976, 3324; (*on*)*ghereede* 2172?, 3158?

ghetrauwe 1776, 2507, 2556 F, 2600, 2621, 3260, -*like* 3000; *onghetrauwe* 2529, maar ook 857 F (A: *bose*: zie boven), 1702; *ghetrauwen* ww. 3383.

ghewelt 2269, 2316; *ghewout*, 2138, 2472, 2871, 3448; in A éénmaal *ghewout* 605 (alle plaatsen :).

Gods houde 2253, —*ghewout* 2871, —*orlof* 3011. In 't algemeen wordt *Gods* naam, in overeenstemming met de meer anthromorphische wijze van voorstelling in B, daar meer gebruikt (zie b. v. R.'s eerste aanspraak tot den koning 1771, 1782, 1786, 1794) dan in A, waar *God* voornamelijk in tal van vaste zegenwenschen en vervloekingen, dus in veel verzwakte opvatting, genoemd wordt: *bi Gode* 170, 1075, maar ook 1832, 1845; andere uitdrukkingen, met *God* in den nom. 354, 852, 1042, 1068, 1074, 1144, 1145; maar ook 2731, 2939 enz.

grongaert 32; *grongieren* 2114 (× FB).

haesten 2006, 2019, 2944 (F: *eischen*); *haestelic* 2687, *haestich* 3007.

hiden 2596 (:), naar 't schijnt, een der vrij talrijke ἅπαξ εἰρημένα in B.

hol 2379, 2383, 2423, 2481, 3093, 3205; het veelvuldig gebruik van dit woord schijnt kwalijk te strooken met de meer anthropomorphische voorstelling in B (verg. ook R. II, 7659). Verg. boven, bij A, *gat* en *casteel*. *Haghedochte* in A en B beide: 541, 1364; 3092, 3321.

iet, eenigszins, soms, temet 1950, 2215, 2583, 2633, 2695, 2733, 3251; in A in deze opvatting alleen 1459. Daarentegen *ie*(*we*)*t*, zelfstandig gebruikt: iets 122, 588, 591, 669; 2377; naar 't schijnt dus in A meer dan in B.

in dien dat 2189, 2470, 2509, 2823. Verg. beneden *na* — en *tote dien dat*.

jane, immers 2204, 2550.

claren (*hem* —) 2744, 2962; maar verg. in dergelijken zin het bnw. *claer* 1442.

connen an iet 3367.

Digitized by Google

lapen 2081.

lieve, znw., in verschillende bett. 2123, 2764 (maar denkelijk ingeschoven), 3351.

lijen 2283, 3111, 3421 (? verg. boven, *beghien*).

lioen (als soortnaam, niet, gelijk later in R. II, als eigennaam: zie Ojb. 197, maar ook Nh. 50, noot 3) 1834, 3396, 3462 (alle:). Zie hierover nader beneden, IV.

lubaert 3394.

malichte, misschien 2186, 3151 (beide F × A).

man, in toepassing op dieren 1816, 2064, 2492; in A 105 (stellig corrupt), 263, 773 (F: 0), 1716 (F: *oem*), dus slechts op één plaats ontwijfelbaar; verg. ook 873, waar *man* in tegenstelling met *dier* gebezigd wordt, en zie boven, bij A, *dier*.

manen 2157, 2183, 2350, 2655, 3046; *vermanen* 1975.

meer, verder, voortaan 2528, 2537, 2689, 2788; in A alleen *voort* —, *vorwaert meer* 376, 380, maar ook 2506.

merken 1896, 2385, 2488, 2556 F (× A), 2575, 2606.

na (*dien*) *dat*, nademaal, naar gelang dat enz. 2223, 2737, 2760, 3421. Verg. boven, *in dien dat*.

naer (*nare*), nevens *na* 2025 (:), 2373 (× F); maar ook 169 (F: *na*).

namaels 2061.

noint 1826, 2682, 2888, 3042, 3060, 3190, 3358, 3382, 3391; maar ook 76, 872. *Noit* 139 en 2862; *nie* eveneens in A en B (zie BH).

onder—ende 2356.

ontghinnen 2083, 2439.

ooc (vooral aan 't hoofd van een zin), daarentegen, toch enz. 2149?, 2302, 2392 F, 2404 F, 3244?

openbare 1866, 2066, 2161, 2165, 2213, 2225, 2298, 2491, 2645.

pine (*sonder uwe* —) 1814, 1948.

rike, van personen (dieren of menschen): machtig, rijk enz. 1790, 2325, 2424, 2769, 3288, 3458 (en 38, in den proloog B: zie beneden, VII). In A alleen *God die rike* 1068.

Digitized by Google

runen 2854.

sake, rechtszaak 1804 (× F: zeker corrupt), 1837, 1881?; in algemeenen zin: aangelegenheid, ding, iets (verg. boven, *dinc*) 2345, 2683, 2689, 3316, en 29 (in den proloog B: zie beneden, VII).

sameninghe 3034.

scalc 1784, *scalcheit* 1792, **ooghescalker* 1788 (naar Verdam's fraaie emendatie: zie Tijdschr. XXX, 298), alle in didactisch-satirische toepassing op menschen (zie beneden, IV); daarentegen in A, in andere toepassing, 940.

sin 2132; vooral in voorzetsel-bepalingen als *met* (*eenen*) (*drouven*, *fellen*, *soeten*) *sinne*, *met al sinen sinnen* 2168, 2181, 2501, 2768 (F: 0), 2773, 2830, 2896, 2938, 3386, en 11, 39 (in den proloog B).

snieme 3374 (F: *cortelike*).

sonder, maar 2906.

staen ende —, staan te — 2030, 2034, 2064?, 2998; maar ook 1227 (en *sitten ende* — 1532).

stillekine 2293, 3212.

stont, *stonde*, in algemeene tijdsbepalingen als *te meneghen stonden* enz. 2241, 2246, 2362, 2373, 2458, 2924; maar ook 161, 282, 934 (× F), 1282: geen zeer groot verschil, maar verg. straks ook *tijt*.

tellen 2101, 2292, 2452, 2459, 2802; *vertellen* 1785. Zie daarentegen bij A *tale*.

tiere (*goeder*—, *arghertieren*) 2528, 3063.

(*tijen*): *antijen* 2062, 2239; *betijen* 2526.

tijt, in algemeene tijdsbepalingen 2075, 2311, 3066.

toe, bovendien 2547.

tote (*dien*) *dat* 2216, 3075 (in A hiervoor *tes*: zie boven). Verg. boven *in*—, *na* (*dien*) *dat*.

treke, streek, list 1811, 2220, 3280. Maar *trekere* 129.

twi 1904, 1913, 2319, 2907, 3209, 3213, 3397; maar ook 1195.

vaer, vrees 2297, 2323, 2374, 2650, 2653, 2824, 2975, 3004, 3097. Maar *onvervaert* in A en B: 339, 389; 1761.

Digitized by Google

vele, als bijw. van graad bij bnw. en bijw.: zeer 2085?, 2826, 2896 F (A: *wel*), 3176 (× F). In A alleen 762 (F: *harde*), welken regel ik bovendien uit anderen hoofde voor onecht houd.

velt 2270, 2315, 2365, 3447; verg. beneden, *wout* en boven, bij A, *heide.*

ver vóór vrouwennamen (naast *vrauwe*) 2895, 2916, 3083, 3095, 3162, 3417, alle in F (A overal: *vrauwe*, evenals 2933, waar F: 0); maar 1979, 2125, 2284, 2417, 2530, 3115, 3169 hebben A en F beide: *vrauwe.* Het „vorherrschen" van *ver* in F, waarvan Degering, blz. XIX zijner inleiding, gewag, ja ophef maakt, komt dus — heb ik wel geteld — hierop neer, dat het in F driemaal vóór den naam *Erswinde* en driemaal vóór *Ermeline* gebezigd is, maar dat op ten minste zeven andere plaatsen ook in F vóór vrouwennamen niet *ver*, maar *vrauwe* staat. Altoos blijft dit waar, dat *ver,* zij 't dan ook slechts in één der drie hss. — E heeft op de twee vergelijkbare plaatsen (3083 en 3095) ook *vrouwe* — alleen in B, maar (NB) alleen in de laatste 600 verzen gevonden wordt; behalve trouwens 285, waar 't ook in A, wederom alleen in F, voorkomt [1]). Ware deze laatste plaats er niet, dan zou het geheele verschil misschien neerkomen op een voorkeur van den afschrijver der 600 laatste verzen van F (of het voorschrift daarvan) voor *ver.* Van een bewuste verdeeling der beide vormen, *ver* en *vrauwe*, naar de verschillende verbindingen, zinsaccenten enz. (als D. t. a. p. wil) heb ik niets kunnen bespeuren: 2895, 2916, 3417 komt *ver* op een niet onbeklemde plaats van 't vers te staan [2]).

verbiten 2080, 2087, 2090, 2094, 2313, 3126, 3449; maar ook 463.

verre, op hevige, „verregaande" wijze 2831, 3373, 3383,

1) Degering ziet hierin t. a. p. de hand van den vervaardiger des prologogs, acht dus oogenschijnlijk dien regel ingeschoven, een en ander in verband met zijne op blz. XX geuite, doch sedert niet nader gestaafde meening aangaande Aernouts en Willems aandeel.

2) Over het soms weglaten in B van *her* voor *coninc* zie beneden, IV.

Digitized by Google

3403 (alle vier: *erre*, waarvan driemaal in 't slot); in de eigenlijke bet. ook in A.

vruchten, vreezen 2326, 3038; *ontvruchten* 2334, maar ook 559.

wach, uitroep 3382.

wandelen 2106, 2703, 2739, 3165; *-inghe* 2769, 3062.

wout 2086, 2872, 3447 (en 1804, doch deze plaats is corrupt); maar ook 506.

Meer syntactisch of stilistisch dan zuiver lexicalisch zijn weer de volgende eigenaardigheden.

dat als voorloopig voorwerp of bepaling, gevolgd door een voorwerps- of bepalingszin, met name in 't rijm 2235, 2353, 2359, 2513, 2579, 2972 (verg. ook 2144); evenzoo *dit* 3450. In A alleen 609, 1381. Verg. verder buiten 't rijm *dat*, *dit* als voorloopig voorwerp 2136, 2334, 2597; maar ook 165, 340, 480, 1213, 1325; *-t* als zoodanig 1960, 2038 (× F), 2533 (× F), 2556. Alleen het nadrukkelijk gebruik op de beklemde plaats in 't rijm schijnt dus eigenaardig voor B.

alse, gelijkstaande met een betr. vnw. (verg. eng. *as*: NED. I, 479*b*, 24) 2381 (× F), 2751.

dan met een bijzin in den indic., waar wij een conj. verwachten 2825, 2971; maar ook 1656 (alle min of meer onzeker).

ende. Zekere bijzonder Mnl. gebruikswijzen van *ende* schijnen ook alleen of hoofdzakelijk in B voor te komen (zie daarentegen over het veelvuldig zuiver copulatieve gebruik beneden, blz. 231): aan 't begin, ter inleiding van adhortatieve zinnen, nagenoeg = lat. *quin* (verg. ook Verdam II, 639) 3209, 3327; aan 't begin van een imperatieven zin 3449, van een nazin 2385, 2513, van een antwoord 3258 (× F); in al deze gevallen voor ons modern taalgevoel min of meer overtollig. Verder in den zin van: terwijl, toen enz. 2705, 3099, van: dat 2254, 2264 (zie V. II, 642 vlgg.; Stoett, Synt.[2] § 316; De Vries, Brief aan Jonckbl. 17); doch zie, voor de voor o n s taalgevoel overtollige, ja storende herhaling (of ongewone plaats) van 't vnw., ook 528, 579, 1685 en Stoett, Synt.[2] § 309, Opm. 2.

Digitized by Google

(*hi ghinc* —, *quam*) *daer hi vant* = iemand ergens komen bezoeken (verg. fr. *venir trouver qq'un* en ook mnl. *vanden*) 2252, 2260, 2291, 2450, 2801, 2936, 3435. Al verschilt het gebruik 851, 1052, 1066, 1198, waar het — evenals 2091, 2314 — nog meer als bloote plaatsbepaling geldt, niet zeer veel hiervan, ik meen toch in het eerstgenoemde, zoo veelvuldige gebruik een eigenaardigheid van B te mogen zien.

ic wane, door den dichter met zekeren bitteren nadruk in zijn verhaal ingelascht (ik geloof wel = ik verzeker u, en derg.) 1757, 2178, 3019, 3436. Verg. een subjectieve uitdrukking als 2548—50. In A wordt *ic wane* alleen (evenals trouwens in B) door de dieren onderling gebezigd, meest in veel minder nadrukkelijken zin (alleen: meen ik, geloof ik) 625, 950, 1102, 1127, 1352 (evenals 1819, 2637, 2644, 2811); in denzelfden zin gebruikt de dichter van A ook een paar maal *na minen wane* 298, 1232. Verg. boven, bij A *sonder waen.*

ic segghe u, met of zonder nazin, als een dergelijke verzekeringsformule (doch meest altijd in den mond der dieren) 2144, 3155, 3232; — *sonder waen* 2536, — *ghewaerlike* 2586, — *hoe* 2279, 2791, — *twi* 2319, 2907, — *wel* 2556 (× F: *merke*), *ic maghet u wel segghen* 3345, *ic dar wel s.* 2926, *als ic u s. mach* 2382; verg. ook 2136. In A iets dergelijks alleen 480?

wat holpe vele hieraf ghesproken enz. — 2482, 2929.

nu hoort, als opwekking des dichters, bij 't hervatten van den draad, bij een nieuwe afdeeling enz. 2166, 2240, 2272, 2425, 2768 F (× A), 2802, 2844, 2852, 2902, 3052, 3320 (× F) en 40 (in den prol. B) (en *nu verneemt* 2229); maar ook 684 F, 877, 970, 1431, en in den mond der dieren 425, 1437, 1453, 1531 (in B aldus alleen 2488: *nu meerct*).

Het bloote *coninc*, zonder *heere* of *her* er vóór of er achter, bij het aanspreken van Nobel door andere dieren, zijne onderdanen, komt alleen in B — natuurlijk naast deze hoofscher vormen met voorgevoegd praedicaat — voor: 1774 (F: 0), 1834 (F: *her c.*), 2136, 2144, 2148, 2578, 2596 EF, 2598 EF, *2602* (F: 0), 2608, 2619 (E: *her c.*), 2640, 2692 (EF: *c. here*), 2702,

Digitized by Google

2724, 3036 (E: *ten c.*), 3344 (F: *her c.*), 3349, 3358, 3383. Evenzoo éénmaal *edele coninghinnè*, zonder *vrauwe* 2182. Daar nu, heb ik wel gezien, in A zonder uitzondering *heere* —, *her coninc* voorkomt, geeft deze reeks van plaatsen, ondanks de varietas lectionum op meer dan één er van, wel het recht om hier een bepaald verschil tusschen A en B vast te stellen [1]), — doch niet derhalve om, met L. Willems, Tijdschr. XXVII, 53, overal waar in B *heere* of *her* ontbreekt, dit te herstellen.

Voordat ik overga tot de bespreking der andere punten van verschil tusschen A en B, een enkel woord over de uitkomsten der bovenstaande vergelijkende statistische lijsten, welker bewijskracht wellicht door sommigen, en wel ten deele oogenschijnlijk op goede gronden, in twijfel getrokken of ontkend zal worden.

Vooreerst blijft natuurlijk onvolledige of onnauwkeurige waarneming altoos een mogelijke oorzaak van verkeerde gevolgtrekking. Inderdaad kan ik, ondanks de eenige malen herhaalde vergelijking, geen volstrekte volledigheid of nauwkeurigheid waarborgen.

Ten tweede is in deze lijsten òf het verschil tusschen A en B in het gebruik van een woord of uitdrukking òf het volstrekt getal bewijsplaatsen niet zelden zeer gering [2]). Enkele gevallen, vooral in de lijst A, heb ik dan ook voornamelijk, omdat zij eenmaal door Jonckbloet of Franck uitgemonsterd waren, vervolledigd opgenomen, zonder er zelf groote waarde aan te hechten, op gevaar af door die opneming de algemeene bewijskracht der lijsten in anderer oogen te verzwakken.

Ten derde dient stellig bij het meer of minder voorkomen van zekere woorden en uitdrukkingen in de beide gedeelten van het gedicht ook aan het toeval eene plaats toegekend. Zoo acht ik het zeer wel mogelijk dat b.v. het niet of zelden

1) Zie daarentegen boven, 192 over *ver*, en beneden, 217 over *heere*, *her*, vóór of achter andere dierennamen.

2) Het eerste b.v. in de lijst A bij *beghinnen*, *doen*, *gaen*, *wanen*, in de lijst B bij *blide*, *boose*, *stont*; het tweede bepaaldelijk in de lijst B (zie over de *ἅπαξ εἰρημένα* straks, 196 en beneden, 221, noot).

Digitized by Google

voorkomen in A van (naar 't schijnt algemeen-Mnl.) woorden als *blide*, *ghereet*, *ghereeden*, *ghetrauwe*, *vaer* louter toevallig is, al schijnt het, zoolang wij zoo weinig weten omtrent het bijzonder spraakgebruik der gewesten en personen in de ME., raadzamer dergelijke verschillen op te merken en aan te teekenen dan ze aanstonds, als stellig toevallig en dus onbelangrijk, te verwaarloozen.

Maar ten vierde vloeit dit verschil in den woordenschat van A en B stellig ook ten deele voort uit het straks te bespreken verschil in inhoud, stijl en geest der beide gedeelten van het gedicht. Dat verschil behoudt dan wel zijn waarde, maar als onderdeel, uitvloeisel van het laatstgenoemde, waarnaast het eigenlijk niet, als een nieuw, uitwendig bewijsmiddel, gebezigd mag worden: zie verder beneden, IV.

Doch ook al mocht blijken dat van de hierboven opgetaste winst zekere tarra dient afgetrokken, maak ik mij toch sterk dat er nog meer dan genoeg stellige verschilpunten, die noch aan toeval noch aan den verschillenden inhoud, stijl of geest toegeschreven kunnen worden, zullen overblijven om daarop alleen reeds de onderstelling van een verschil van herkomst (hetzij dan van gewestelijken of persoonlijken aard) te gronden. Daartoe reken ik b.v. van de boven opgesomde woorden en uitdrukkingen zulke als die genoemd zijn 1°. voor A onder *gat*, *mare*, *niemare*, *pleghen*, *rinnen*, *schinen*, *sint*, *sorghen*, *tes*, *(sonder) waen*, *willen*; *daer hi stoet*; 2°. voor B onder *altoos*, *bedi*, *bedraghen*, *bejaghen*, *belghen*, *daet*, *dinc*, *doen*, *erre*, *(die) ghene (die)*, *haesten*, *hol*, *iet*, *in dien (dat)*, *manen*, *meer*, *merken*, *na (dien) dat*, *openbare*, *rike*, *sake*, *sin*, *tellen*, *tote (dien) dat*, *twi*, *vele*, *velt*, *verre*; *dat*, *ende*, *ic wane*, *ic segghe*, *nu hoort*; voorts ettelijke *ἅπαξ εἰρημένα*, woorden die wel slechts enkele malen hier gevonden worden, maar die behooren tot de ook elders min of meer zeldzame, althans, zooveel ik weet, niet alom en altijd bekende en voorkomende woorden (waaraan juist B rijk schijnt), als *bliken*, *hiden*, *lapen*, *lieve*, *malichte*, *namaels*, *onder — ende*, *ooc*, *runen*, *sameninghe*, *snieme*, *sonder*, *toe*, *treke*.

Digitized by Google

Niet licht, meen ik, zal men in een 3500 verzen van hetzelfde gedicht van éénzelfden dichter een dergelijk onderscheid in den woordenschat kunnen aantoonen.

Hoe het komt dat er in B zooveel meer stellige, hetzij in A nooit of bijna nooit voorkomende, hetzij zeer bijzondere, kenmerkende eigenaardigheden gevonden worden dan in A hoop ik beneden, onder VII te bespreken. Naar ik meen, is de hier gelegde grondslag van objectieve feiten stevig genoeg om voorloopig inderdaad tot een dubbel auteurschap te besluiten en op grond en in aansluiting daaraan thans de uiteraard meer subjectieve punten van verschil, tot den inhoud, stijl en geest der beide gedeelten betrekkelijk, te behandelen.

Vooraf echter dienen nog de — inderdaad opmerkelijk — luttele grammaticale eigenaardigheden of verschilpunten tusschen A en B hier samen en in verband met elkaar besproken.

II. Verschil in taalvormen.

Voor de grammaticale taalvormen veroorloof ik mij in 't algemeen te verwijzen naar mijn opstel in dit Tijdschr. VII, 1—85, onder nadrukkelijke opmerking trouwens dat dit 1° meer dan vijf en twintig jaar geleden is geschreven, en 2° de bedoeling had een vergelijkend overzicht te geven der taalvormen van Reinaert I en II (vooral van II), geenszins een niet vermoed — en in dit opzicht dan ook nu, na hernieuwd onderzoek, nauwelijks aanwezig gebleken — onderscheid tusschen de taalvormen van R. I A en B aan te wijzen.

Inderdaad de punten van onderscheid in dit opzicht zijn zóó uiterst gering in getal en hoedanigheid, de eenparigheid in taalvormen tusschen A en B is zóó groot, dat dit juist voor mij steeds, vóór en na L. Willems' gissing, een beletsel is geweest om te gelooven aan een dubbel auteurschap. Wanneer de overige punten van verschil ons thans toch nopen daartoe te besluiten, zal die (dan zeer opmerkelijke) eenparigheid verklaard dienen te worden òf uit een vrij nauwe nabuurschap van de geboorte-

Digitized by Google

streken der beide dichters, òf uit een sterke vereffening dier taalvormen door een of meer afschrijvers (van het geheele gedicht), òf uit beide. Omgekeerd kunnen echter ook de enkele verschillen op grammatisch gebied soms wel, eer dan de lexicalische, aan de afschrijvers der verschillende hss. te wijten zijn.

A. Eigenaardige taalvormen van A.

Het tweede door Degering (XIX) in hs. F opgemerkte en met zekeren nadruk in 't licht gestelde onderscheid [1]) tusschen A en B bestaat hierin, dat in A de vormen *conde* en *begonde* zouden »heerschen", terwijl in B *conste* en *begonste* gebezigd worden; Franck (328) acht het dan ook waarschijnlijk dat *conste*, *onste*, *begonste* voor de tweede, *conde*, *onde*, *begonde* voor de eerste helft (beide naast sterke vormen) de gebruikelijke geweest zijn. De feitelijke staat van zaken is aldus:

A. A: *conste* × F: *conde* 342, 404, 462, 755, 757, 968, 1029, bovendien 1497 (F: 0); AF: *conste* 953, 1729; AF: *conde* 749; A: *conde* × F: *conste* 1528, bovendien 202 (F: 0).

A: *begonste* × F: *begonde* 64, 146, 1320; A: *begonde* 1710 (F: 0). Daarnaast *began* 108 (:), 693, 972, 1752 enz.

B. AF: *conste* 1890, 2711, 3120, 3228, 3308 (:), 3354, 3367.

AF: *begonste* 2106, 3389. Daarnaast *began* 2101, 2240 (:). Hieruit blijkt dat inderdaad in B de vormen met *-de* in 't geheel niet (in geen der drie hss.: E staat ook hier aan de zijde van F) voorkomen, in A daarentegen *conde* in hs. A drie-, in F achtmaal, *begonde* in A één-, in F driemaal gevonden worden. Het is wel mogelijk dat deze verhoudingen nog eenigermate een oorspronkelijk verschil tusschen A en B weerspiegelen. Maar ik acht het toch ook geoorloofd bij zulk een gering, nog niet eens volstrekt, onderscheid tusschen A en B, dat zich in slechts één der drie hss. openbaart, aan de (gewestelijke of persoonlijke) voorkeur van den waarschijnlijk Hollandschen afschrijver

1) Over het eerste (*ver*) zie boven, 192.

Digitized by Google

van F (of diens voorschrift) te denken; waartegenover ik dan geneigd ben op dergelijke grammaticale, dialectische punten meer gezag toe te kennen aan den Vlaamschen afschrijver (waarschijnlijk dus gewestgenoot der beide dichters) van A. Evenwel blijft dan de vraag: vanwaar dan 1° de enkele vormen op -*de* in A (ook in A) en 2° het volstrekt ontbreken daarvan juist in B (AF)? Alles bijeen, blijft het verschil dus toch wel opmerkelijk.

mesrocht 747 (:), *gherochte* 752; daarnaast de regelmatig zwakke vormen van *raken*, in A en B: 1243 (:), 2405, 2437 (:).

deden 457 (F: *daden*), in een stellig corrupte plaats van A.

derre gdsf. van *dese* 175 F (A: *eere*), 426 F (A: *der*), 979 (F: *deser*).

iewet (zie boven, 189).

Een paar naamsvormen vereischen een kleine uitweiding.

In A komt, in plaats van het in A en B gewone *Cuwaert* (soms ook *Cuaert* gespeld), tweemaal de vorm *Coewaert* voor (158, 164), doch beide alleen in A (F: *Cuwaert*). Welke beteekenis en waarde valt aan dezen geschreven vorm te hechten? De Oudfransche vorm *Coart*, in de jongere branches ook *Couart* (zie Martin, Observ. 114, 115), doet in 't Mnl. eigenlijk eer den klank van nhd. *u* (nnl. *oe*) dan van nhd. *ü* (unl. *ú*) verwachten. Dat nu in 't Mnl., althans in den oudsten tijd — en in de oostelijke streken, Limburg en Brabant, nog zeer lang [1]) — het teeken *u*, gelijk vanouds in de Germaansche talen, vooral vóór een *w* de spelling van eerstgenoemden klank is geweest en gebleven, is thans welbekend: zie Franck, Gr.² § 5 (1 en 2), 31, 62, 72 (Anm. 5), 119; Franck in Alb. Kern 377; Te Winkel in a. w. 175; Vor der Hake, Aanspreekvormen I, 210, 212 [2]); verg. voorts spellingen als *Duwa*, *Duwai* naast *Dowai*, *Douway* (R. II, 2648; zie ook Couchi blz. 27, noot 1) en *Ruiere*, *Ruwiere* (Lorr. II, 234; Heelu 5087, 5971, 6014;

1) Zie b.v. de hss. van de Limb. Serm., Aiol, en ook hs. E van R. I.

2) Zie verder ook V. Helten in PBB. XVI 297 vlgg.; XX, 507; V. Wijk, a. w. XXVIII, 243; Id. in Taal en Lett. XIII, 36—41.

Digitized by Google

Velth. III, 6, 4; 11, 14 e. e. naast den naam der rivier zelve *Rore* (Heelu 1107: *voere*) [1]). Of nu echter *Cuwaert* in Reinaert I (b.v. ook 2687: *tuwaert*?) nog inderdaad met *u* (*oe*) gesproken is durf ik voor dit éene geval, buiten verband met andere dergelijke (als *tu* = *toe*, *su* = *soe* enz.), niet beslissen. Het eenvoudigste lijkt het mij *Cuwaert* op te vatten als een archaïstische (in oorsprong Oostmiddelnederlandsche spelling (met *u* = nhd. *u*, nnl. *oe*), waarvoor de (Vlaamsche, Westmiddelnederlandsche) afschrijver van A een paar maal de meer moderne met *oe* in de plaats gesteld heeft [2]). Wij hebben hier dan te doen met een eigenaardigheid niet van den dichter van A, maar van den afschrijver van A. Men zou echter ook kunnen gissen dat de (meer oostelijk wonende [3])) dichter van B den klank *u* (*oe*), naar zijn spraak en spelling, met *u* weergegeven heeft, en de dichter van A hem daarin over 't geheel gevolgd, maar enkele malen als uitgegleden is.

Iets dergelijks schijnt het geval met den naam *Lamfreit* (alleen in A voorkomende). Deze vorm staat, in verbogen vorm, in A slechts tweemaal 647, 699 (: *seide* en *heide*), doch is in F (*Lamfreit*), BPH (*Lan(t)freit*, *-fert*), en ook reeds in L (*Lanfreidus*) de eenige. Daarentegen heeft A, op die twee rijmen na, overal *Lamfroit* (*y*) 602, 646, 705, 710, 735, 784, 860, 879, 901, 917, 919, 925 (nooit in 't rijm, ofschoon er toch wel rijmwoorden met *-ôit* waren); en deze vorm beantwoordt aan ofr. *Lanfroi* (naar 't schijnt in alle hss. van den Renart de eenige vorm van dezen naam), en stemt ook vrij wel overeen met den eveneens gevormden naam *Jufroet* (< ofr. *Geoffroi(t)*) in B 2955, naar A (F: *Gelijs*, B: *Gelis*). Hoe dit te verklaren? Het is bekend dat ofr. *oi* reeds zeer vroeg [4]) uit ouder *ei* en dit uit lat.

1) Hier zou trouwens *u* klankwijziging van og. *ó*, dus toch *ü* kunnen zijn; zie ook Franck, Gr. § 31.

2) Verg. b. v. sporadische schrijfwijzen als *doe*, denkelijk Wmnl. spelling van den Omnl. klank van 't vnw. *du* (Vor der Hake 210).

3) Zie beneden, 203 vlgg. Verg. ook misschien *Kûrtnève*, naam van den haas in Twente (Gallée 71*a*)?

4) Sedert de 13de eeuw (Thomas, Traité § 309); „alleen in westelike dialekten

Digitized by Google

vrije *e* (*é*) is ontstaan, gelijk ook deze namen te herleiden zijn tot lat.-rom. *-frēdu-*: *Lamfreit* is dus stellig ouder dan *Lamfroit* en moet reeds in zeer vroegen tijd zijn overgenomen. Laat nu de overeenstemming van LFBPH met de twee eenige plaatsen, waar ook in A *Lamfreit* in 't rijm staat (d. i. door 't rijm gestaafd en behouden is), tegenover de plaatsen waar, alleen in A en nooit in 't rijm, *Lamfroit* staat, wel een andere gevolgtrekking toe dan dat de eerstgenoemde vorm reeds zeer vroeg (immers vóór de 13de eeuw), of wel uit westelijke, Normandische dialecten (uit andere Ofr. branches of redacties dan de ons bekende) door de mondelinge of schriftelijke overlevering in het Dietsch overgenomen en daar als de gewone vorm bewaard gebleven is; terwijl alleen de afschrijver van A later, waar het rijm hem dit niet belette, daarvoor den nieuwen, inmiddels in 't Fransch opgekomen en in onze hss. van den Ofr. Renart eenig voorkomenden vorm in de plaats gesteld heeft? Is dit juist, dan zal de ons allen welbekende dorper *Lamfroit* in een critischen tekst zich de vernoeming tot *Lamfreit* moeten laten welgevallen. Zoo laat deze naamsvorm misschien eenig licht vallen op den tijd of de plaats van overneming der »avonturen" van R. I A [1]).

Op dergelijke wijze zullen waarschijnlijk ook de vorm *Maupertuus* van I [2]), naast *Malpertuus* der overige redacties, en de alleen in A éénmaal gevonden naam *Malcrois* [3]) (273; FB: *Ma*(*l*)*pertuus*) te verklaren zijn, t. w. als moderniseeringen van

---

blijft hij *ei*" (Salverda de Grave, De Franse woorden in het Nederl. 171). Mnl. *verney* en *tornei* (Franck, Gramm.² § 119) schijnen anders verklaard te moeten worden: zie De Grave t. a. p.

1) Uit zulk een enkelen ouderen naamsvorm te besluiten tot het gebruik door den Dietschen dichter van oudere (vormen van) Ofr. branches, waarin misschien ook het origineel van R. I B vervat ware geweest (Sudre's gissing) schijnt mij zeer gewaagd. Zie echter het beneden, 209, noot 3 aangehaalde over Botsaert.

2) Indien inderdaad echt, t. w. door de afschrijvers der voorschriften van A en F aldus bedoeld: in A staat altijd *mūpertuus* (in F *maperthu*(*u*)*s*), dat uit *maupertuus*, maar ook uit *mapertuus* verschreven kan zijn.

3) In 't Ofr. alleen in een jongere branche V *a* voorkomende.

Digitized by Google

den afschrijver van A, aanpassingen aan nieuwere, hem bekende Oudfransche branches of handschriften.

Hoe 't zij, bij geen dezer namen [1]) hebben wij te doen met bijzondere eigenaardigheden van A tegenover B: het schijnen invoegsels van jongere dagteekening in het hs. A (van A + B).

B. Eigenaardige taalvormen van B.

wēten: *heēten*? 21 (in den proloog B). — *beēre*: *heēre* 3465. — *ghelijet*: *verriet* 3421 (F: 2 zuivere rijmparen). — *heede* 3157 [2]) (:) × *heide* in A 879, 1100, 1432, en ook 2286 (alle:). — *wit* = *wet* 3380 (:). — *domsdaghe* 3446 × *ghenoomt* enz.: zie Tv. 34. — -*pit* 2580 (:) naast -*putte* 2598 (:) e. e. — *hiden* = *huden*? 2596 (:). — *of* = *af* 21. — *verbit* = *verbijt* 3449 (:). — *steet* 2659 (:) naast *staet* passim. — *wilt* 3 sg. praes. 3058 (F: 2 pl.), 3458 (F: 0). — *vanghen* inf. 3425 (:) × *vaen* 1174, maar ook 1868, 2833 (alle drie:); *ghevanghen* ppp. 1912, 2835, 3435, maar ook 683 (× F) × *ghevaen* 3014 (:), 3039, maar ook 717, 1576 (:) e. e. — *coont* 3303. — Syncope der tweede *ə* in zwakke praeterita: *voerese* 2839, *hooret* 3358, *ghetrauwet* 3383; maar ook *volghét* 210, *aset* 212). — Degering heeft ook hier in F een (derde) onderscheid tusschen A en B opgemerkt. In A hebben, volgens hem, de volle vormen van 't praet. van *hebben* nog 't overwicht (56 tegen 19 »gesyncopeerde"); in B zijn de volle en de »gesyncopeerde" reeds bijna even talrijk, maar in de 3 sg. staan de laatste reeds tot de eerste als 3 : 2. Wat hieruit anders of meer zou kunnen blijken, dan dat de 14[de] eeuwsche Hollandsche afschrijver van F in de tweede helft (B) zijn aangeboren apocopeeringslust niet in bedwang houdt en dus vaker dan A *had* voor *hadde* schrijft, is mij niet duidelijk. Dr. D. meent toch niet dat een Vlaamsch dichter der 13[de] eeuw reeds *had* zou hebben gesproken en geschreven? Een opzettelijk

1) Over *Isingrijn*: *Isegrijm* zie beneden, 229.
2) Zie echter Verdam III, 237; Ned. Wdb. VI, 257: allicht een ander woord.

Digitized by Google

onderzoek van 't Vlaamsche, in dezen alweer meer betrouwbare hs. A, dat ik mij, naar aanleiding dezer „ontdekking" getroost heb, heeft mij ten overvloede — niet geleerd, maar opnieuw — getoond dat daar (in A) noch in A noch in B eenig spoor van een geapocopeerd *had* te vinden is [1]). Verg. hetgeen hierboven, 192, 198 over D.'s twee andere verschilpunten, *ver* en *conste* enz., gezegd is: dit alles schijnt mij meer blijken eener hebbelijkheid van den afschrijver van (zekere gedeelten van) hs. F dan van den dichter van B.

Bruun (in A en F reeds zeer vaak naast *Brune* voorkomende) is alleen in B tweemaal door 't rijm gestaafd: 1905, 2024 (beide: *tuun*, trouwens een der weinige beschikbare rijmwoorden, zoodat het ontbreken van zoodanig rijm nog niet noodwendig den vorm *Bruun* voor A veroordeelt). Zie Tv. 73.

das gen. = *des* 3111 (:).

Dat zoo bijzonder veel dezer (overigens in getal en gewicht geringe) afwijkende eigenaardigheden juist in het slot (de 360 laatste verzen) en in den proloog B voorkomen is reeds meermalen opgemerkt; zie hierover verder beneden, VI.

III. Dialect. Plaatsnamen.

Welke van de hierboven opgesomde eigenaardigheden in woordenschat en taalvormen nu op rekening te stellen zijn van de verschillende herkomst, geboorte- of woonplaats der beide dichters, dit valt op dezen afstand niet meer, of liever nog niet te zien. Eerst wanneer meer onderzoekingen gelijk deze ons over den onderscheiden woorden- en vormenschat van verschillende gewesten en schrijvers zullen hebben ingelicht, mogen wij hopen hier iets meer te onderscheiden. Voorshands kunnen wij — na

1) Wel natuurlijk — evenzeer in A als in B — van vormen met syncope als (*ic, hi*) *hads, hadt, hadse, hadder, ghi hadt, hadsi*, en met elisie als *haddic, haddi* (3 sg. en 2 pl.). Maar dit is heel iets anders en niets ongewoons. — Ook in 't gebruik der gesyncopeerde vormen *hi heeft* (naast het nog gewonere *hevet*) en *ghi hebt* (reeds de gewone vorm) is er tusschen A en B in A geenerlei verschil aan te wijzen.

Digitized by Google

vooraf opgemerkt te hebben dat wij geen **groot** verschil tusschen de twee dichters (immers beiden Vlamingen) mogen verwachten — alleen, o. a. op grond van een oppervlakkige raadpleging der betrokken artikelen van Verdam's Wdb., vragen of soms meer naar het oosten, d. i. het hedendaagsche Oost-Vlaanderen (en verderop Brabant) wijzen woorden in B als: *boose* (stellig niet overal en altijd bekend, misschien in A en B beide onecht), *erre*, *fine*, *hiden*, *lieve*, *malichte*, *na* (*dien*) *dat*, *namaels*, voorts de vormen *Cuwaert*, *coont*; terwijl in A *Coewaert* (?), *ghe-*, *mesrochte*, maar ook (aan 't slot van B) *heede* veeleer naar 't westen dan naar 't oosten schijnen te wijzen.

Of ook de in 1869 vlgg. gebezigde rechtstermen *playdieren*, *orconde* (F 1865 en F 1872 = A 1878), *beste redene*(*n*), *prouven*, *te vonnesse driven*, *wisen* soms naar een ander (oostelijker?) gewest, met ander recht, wijzen dan de 466 vlgg., 1000 vlgg. gebezigde heb ik niet nagegaan en laat ik dus ten onderzoek gaarne over aan meer rechtsgeleerde vossenjagers.

Doch in verband met het ten deele toch zeker ook gewestelijk verschil in taal (en stijl: zie beneden) tusschen beide gedeelten wil ik nog even opnieuw de reeds meermalen besproken plaatsnamen te berde brengen [1]). Inderdaad, nu eenmaal de aandacht gevestigd is op eene mogelijke verscheiden herkomst van de twee dichters dier beide helften, mag ook hierop gewezen worden, dat de in die twee helften genoemde plaatsnamen [2]), op een paar uitzonderingen na, eveneens naar verschillende streken van Vlaanderen of naar onderscheiden gewesten schijnen te wijzen.

In A worden genoemd: *Elmare*, bij Aardenburg, en *Vermendoys*, waarschijnlijk de streek tusschen Brugge en Sluis [3]), beide in 't westen van het staatkundig Fransche Kroon-Vlaanderen gelegen; *Gent*, de groote stad, juist op de grens tusschen beide

1) Het beloofde boek van den heer I. Teirlinck over de toponymie van den Reinaert is wel ter perse, maar nog steeds niet verschenen.

2) Zie in 't algemeen voorshands BH. 88—96, en verder Nh. 74, 80.

3) Zie Nh. 35, waartegen BH. 95 eenige bedenkingen oppert.

Digitized by Google

deelen van Vlaanderen, en dus van Duitschland en Frankrijk; *Abstale*, bij Hulst, in 't oosten van het zuiver Dietsche Rijks-Vlaanderen; voorts *Portaengen*, *Pol(l)ane(n)*, *Po(o)rtegael* [1]) en *Boloys* (?), alle drie (vier?) in Utrecht of Holland [2]); eindelijk, verderaf, *Mompelier*, benevens de denkbeeldige, maar Fransche namen *Malpertuus* (en *Malcrois*).

In B daarentegen: *Belsele* [3]), *Hulsterloo* [4]), *Kriekepit* (*-putte*), *Trompe* (?) [5]), alle drie (vier?) gelegen in „'t soete lant van *Waes*", dus, evenals het naburige *Hijfte*, in het staatkundig Duitsche Rijks-Vlaanderen; dan *Gent*, benevens de in Gent uitmondende *Leie*; voorts *Pollanen* en *Scouden*, in Utrecht en Holland of Zeeland; verderaf oostwaarts *Ardennen*, *Aken*, *Colne*, *Elve*, *Sassen*, *Doringhen*; eindelijk de groote wereldsteden *Parijs*, *Lonnen*, *Rome*, de *Somme* [6]), de „flume" *Jordane*, *Babilonien* (in den prol. B), en het denkbeeldige *Malpertuus* (alleen 3076).

Afgaande op de gelegenheid dezer plaatsen, zou men geneigd zijn te besluiten, dat de dichter van A — ik noem hier opzettelijk nog geen naam, *Aernout* noch *Willem* — in het westelijke Kroon-Vlaanderen, leen der Fransche kroon, geboren, maar later, wellicht als dorpsgeestelijke, „prochiepape" [7]), tijdelijk in het Sticht of in Holland gevestigd geweest is. Hij kent de Fransche hoogeschool van Montpellier.

Met *B(o)loys* 1510 FB (en A?) weet ik nog altijd geen raad:

---

1) Zie Ojb. 201, Nh. 33. 2) Zie Nh. 33—36. 3) Zie Nh. 37.

4) Zie Nh. 38 (het daar genoemde Hulsterloo zal hier dan toch zeker niet bedoeld zijn).

5) Zie Nh. 38.

6) 2444 F: *Ronne* zou — naar de heer Teirlinck mij vriendelijk berichtte — het langs Ronse naar de Schelde loopende riviertje kunnen zijn; maar het rijm op *omme* maakt deze lezing zeer verdacht, die van AB tot de ontwijfelbaar juiste. Trouwens hier worden blijkbaar twee groote in zee mondende rivieren bedoeld, die (toevallig?) juist het Dietsche gebied begrenzen.

7) Temet als kapelaan eener vrouwe *Alente*? Zie verder Nh. 74. Alleen zou men nog eer van den in of bij de Vier Ambachten thuishoorenden dichter van B verwachten dat hij door den bisschop zijner diocese naar het Sticht verplaatst was dan van den westelijken, niet onder den bisschop van Utrecht thuishoorenden dichter van A. Een bepaald bezwaar is dit echter geenszins.

Digitized by Google

zie Nh. 33—35. Ware deze naam reeds in de 13de eeuw in Holland aan te wijzen, dan zou hij zeer wel strooken met de overige bovengenoemde Hollandsche plaatsnamen en allicht op dezelfde wijze te verklaren zijn. Nu dit niet het geval is, zou ik hem alleen kunnen opvatten als een Hollandsche interpolatie uit de 14de eeuw, als hoedanig dan ook de drie andere zouden kunnen gelden. Maar al blijkt de Reinaert in de 15de eeuw in Holland omgewerkt, en reeds in de 14de eeuw afgeschreven te zijn [1]), al schijnt voorts de stof en het verhaal, misschien zelfs het gedicht (althans het verhaal der samenzwering in B) in de 14de eeuw juist in de kringen van het Henegouwsch-Hollandsche gravenhof (waar Jan van Bloys' grootvader zulk een voorname plaats bekleedt) niet onbekend geweest te zijn [2]), de gissing van een Hollandschen „invloed", van Hollandsche interpolatie dus, in de 14de eeuw schijnt mij, op zóó losse gronden, toch al te avontuurlijk. Immers ware die aan te nemen, dan zouden wij zeker behalve die enkele plaatsnamen wel ook in de taal meer afwijkingen en oneffenheden vinden: Vlaamsch en Hollandsch verschilden toen vrij wat! In allen gevalle wijst het nog steeds raadselachtige *Amplosis*, waarmede L [3]) 697 dien plaatsnaam vertaalt, er wel op dat er reeds van den aanvang af een op *Bloys* gelijkende, op *Vermendoys* rijmende plaatsnaam genoemd is.

De dichter van B zou daarentegen, naar de plaatsnamen te oordeelen, veeleer in het „soete lant van Waes" of in de Vier Ambachten, in allen gevalle in het oostelijke, volks-, taal- en staatkundig geheel Dietsch-Duutsche Rijks-Vlaanderen te zoeken zijn. Wellicht had hij lang te Gent — waar immers ook de sage van koning (keizer) Hermelink gelocaliseerd was [4]) — vertoefd; zeker was hij, behalve in het Walenland (de Ardennen) ook in de nog meer oostelijke [5]) Duitsche streken bekend. Waar-

1) Zie Nh. 17. 2) Zie Tijdschr. XXX, 58—60.
3) Tusschen 1267 en 1275 vervaardigd (zie L. Willems in Tijdschr. XXX, 203).
4) Zie Tijdschr. XXX, 78—80.
5) Wijst *Jufroet* 2995 (A, maar FB: *Gelijs*) < *Geoffroi(t)* = mnl. *Godevaert*, mhd.

Digitized by Google

schijnlijk was hij, evenals de dichter van A, een „clerc", die ook door zijn geleerde opleiding wel van de „flume Jordane" [1]) en Babilonien gehoord had.

De eenige plaatsnamen, die met deze — ik erken 't, op vrij losse gronden steunende — localiseering der beide dichters niet strooken, zijn *Abstale* in A en *Pollanen* en *Scouden* (en *Malpertuus*?) in B. Zou men de laatstbedoelde passages, waarin deze twee noordelijke (of denkbeeldige) namen voorkomen, voor interpolaties van den dichter van A in het oudere gedeelte B mogen houden? Zie daarover beneden, VII. In dat geval zou die éene Oostvlaamsche plaats (*Abstale*) in A, dunkt mij, tegen mijne aanwijzing van domicilie voor de beide Vlaamsche dichters geen al te groot bezwaar zijn. En hoe weinig bepaald en zeker de hierboven beproefde poging tot schifting van althans een deel van hun woordenschat ook moge zijn, zij schijnt, alles bijeen, wel aan B een meer oostelijke herkomst toe te wijzen. Terwijl ook in de andere hierna besproken verschillen in stijl en opvatting wel een en ander is dat met deze uitkomsten schijnt te strooken (zie b.v. blz. 216 en 219).

IV. Verschil in geest en stijl. Karakteristiek der beide dichters.

Het hierboven aangewezen onderscheid in den woordenschat schijnt mij op zich zelf reeds voldoende bewijs voor de verschillende herkomst der beide helften. Deze uitkomst moge nu al geen sterken steun ontvangen door soortgelijke grammatische verschillen, in den inhoud, den stijl, den geheelen geest der beide helften is — nu eenmaal de stellige aanwijzing van twee auteurs in den proloog van F onze oogen daarvoor geopend heeft — genoeg onderscheid waar te nemen om de bewijskracht dier lexicalische verschillen te staven en te versterken. Wij

Gotfrid, de Fransche vorm dus van den Brabantschen hertogsnaam, soms ook naar het oosten?

1) Zie boven, 188.

krijgen zoodoende eenig gezicht op of inzicht in hun tamelijk uiteenloopend talent en karakter als dichter. En het getal der eenigszins scherp omlijnde personen is onder onze Dietsche „dichters" waarlijk niet zóó groot, dat wij ons over deze aanwinst niet zouden verheugen en ons beijveren deze individualiteiten juist te onderscheiden en ons voor oogen te stellen. Trouwens, waar zouden wij echte dichters, in nieuweren zin, d. i. kunstenaars met eigen blik en opvatting, met eigen kunst van uitbeelding, eer mogen verwachten aan te treffen dan in het meesterstuk onzer middeleeuwsche letterkunde! Blijven dan ook al hunne namen, zoolang een gunstig geval ons niet omtrent hun uitwendigen levensloop een en ander komt mededeelen, bloote namen voor ons, in hun innerlijk wezen kunnen wij een blik slaan; hetgeen evenveel, ja meer waard is.

Vooraf iets dat meer het uitwendige betreft en dat ook reeds vroeger opgemerkt, doch telkens weder, tegenover de immers vaststaande eenheid van het geheele gedicht Reinaert I, van geen gewicht geacht was; het optreden in B van nieuwe, in A onbekende personages. Weldra na het begin der tweede helft treden vooreerst de tot dusverre niet genoemde personen van „*Belijn* de ram ende sine hye... dame *Hawi*" op (1848—'50), aanstonds gevolgd door een heelen drom van nieuwe (trouwens meerendeels stom blijvende) spelers (1856—'65, aan te vullen uit F); daaronder althans een paar (*Tiecelijn* de raaf en de niet nader door een soortnaam aangewezen *Bruneel*), wien in 't verder beloop, aan 't slot van 't stuk, een kleine rol toebedeeld blijkt, doch ook één, het „eencoren", dat hier, in overeenstemming trouwens met den Ofr. Renart [1]), bedacht wordt met den naam *Rosseel* (1860), waarop echter in A reeds beslag is (of later wordt) gelegd voor een van R.'s „welpkine" (1416) een tegenspraak derhalve tusschen A en B!

Eenigen tijd later verschijnt ook de koningin — in A slechts ééumaal (in R.'s bijzondere biecht, 1476) even vermeld — zelve

1) Zie de Table alphab. des noms propres achter Martin, Observ.

Digitized by Google

ten tooneele (2153), waar zij zelfs een belangrijke rol te spelen krijgt. Zij wordt later ook genoemd met haren — eerst thans uit F voor den dag gekomen — Franschen naam *Gente* (2656 F, 2868 F, en blijkbaar ook 2530 aldus te lezen), zeer wel passende bij dien van haren gemaal in R. I A en B (44, 1770, 2754), *Nobel.*

Deze laatste wordt kort na den aanvang van B voor 't eerst genoemd *coninc lioen* (1834), in welke verbinding, nog tweemaal aan 't slot terugkeerende (3396, 3462, alle drie:), *lioen* echter nog als soortnaam, niet gelijk in R. II — waar de koning zoowel *Nobel die coninc* (3617) als *Lioen die coninc* (1039), *coninc Lioen* (3749) heet — als eigennaam bedoeld en opgevat schijnt [1]).

En dan treden aan 't slot, in het laatste honderdtal regels (van A), weer onverwachts een paar nieuwe personen op: *Botsaert* (3365, 3368, 3375, 3378), *Bruneel* (3370, deze trouwens ook reeds 1858 genoemd) en *Fierapeel* (3393 vlgg.), om allen nog een kort rolletje af te spelen.

Zoo verschijnen dus in B, naast de ook hier welbekende hoofdacteurs, nog een aantal nieuwe ten tooneele; en daaronder, met name aan 't slot, zulke als de luipaard (*Fierapeel*), de ezel (*Bruneel*) [2]) en de aap (*Botsaert*) [3]), die op mij althans den indruk maken hierheen verdwaald te zijn uit een anderen, meer „fabelachtigen" kring, waarin aan ezel en aap, met rechtstreeks satirische bedoeling, hofambten zijn toebedeeld; zie over deze satirische ader verder beneden, 220 en over het slot VI.

Thans vragen eenige verschilpunten in den stijl en den geest van het gedicht, de opvatting en voorstelling der personen onze aandacht. Franck heeft er (323 vlgg.) vooreerst te recht op gewezen dat in het tweede gedeelte een verder gaande ver-

1) Zie Ojb. 197—198; Nh. 50, noot 3.

2) Zie voorshands Ned. Wdb. III, 1679; Martin, NF. 31; Brunellus (in Voigt, Kl. lat. Denkm. d. Thiers.) 368.

3) Zie voorshands M. XXXIX; Ojb. 199; Museum III, 56.

Digitized by Google

menschelijking, een meer anthropomorphische voorstelling der dieren te vinden is. Niet alsof in A de dieren slechts als zoodanig handelen en spreken: in R.'s overspel met Hersint, in zijn gewaand kluizenaarschap, in zijn spot met Brune en zijn hoonende minachting van Lamfreit, zijn gehuichelde biecht aan Grimbeert en zijn terugvallen in de oude zonden b.v. is meer menschelijks dan dierlijks. Ook in A is alles psychologisch juist waargenomen en goed gemotiveerd. Maar de verschillende, los samenhangende en elkaar herhalende „avonturen" van A blijven toch meestal de oude, blijkbaar welbekende dierensproken, vertelsels, waarin de dierlijke instincten een zeer groote rol spelen en voor den beer de honing, voor de kat de muizen, voor den wolf en den vos het groote of het kleine hoorn- en pluimvee de voorname lokspijs (en tevens het doel en de reden hunner plannen en daden) blijven; de dieren kijken inderdaad nog niet verder dan hun neus (of tong) lang is. Een overleg als van Reinaert vóórdat hij Brune open doet en te woord staat (542 vlgg.) is hier wel haast een uitzondering.

Omgekeerd ontbreken natuurlijk in B de zuiver dierlijke trekken evenmin. Ook hier zijn wolf en vos nog wel de bekende roofdieren die „'t groote en 't kleine stelen": I. schapen, kalveren, runderen, zwijnen, R. hoenders, lammeren enz. Hier bespiedt R., tusschen de varens gedoken, zijn vader, wanneer deze, uit zijn hol geslopen, eerst rondkijkt of iemand hem ook ziet, en daarna een echte dierenlist gebruikt om zijn spoor uit te wisschen [1]). En zoo zou er nog vrij wat te noemen zijn [2]). Van een volstrekte, scherpe tegenstelling tusschen A en B kan dus ook hier geen sprake zijn — die ware ook wel veel eer in 't oog gevallen —; maar toch wel van een meer of minder.

Want het valt, dunkt mij, niet te ontkennen dat in het

1) Een trek trouwens, in Maerlant's Nat. Bl. (II, 2170 vlgg.) van den leeuw verhaald en zeker wel uit de fabelachtige Physiologus-literatuur afkomstig; verg. beneden, 222.

2) Zie de trekken, bijeengezameld door Kalff, Lett. I, 202 vlgg., en door Franck 824 – 5.

Digitized by Google

tweede gedeelte de dieren zich, over 't algemeen genomen, meer boven hunne dierlijke eigenschappen of instincten — in A de voorname drijfveeren — verheffen, in hunne gedachten, woorden en daden meer tot de menschen naderen en dus ook meer als individuen gekarakteriseerd zijn. Allereerst het geheele pleidooi aan 't hof, te recht om strijd bewonderd als een meesterstuk van vinding (van den dichter, maar door dezen aan R. geleend en toegeschreven). Eerst R.'s stout, fier optreden, dat den koning en het geheele hof zeker ontzag inboezemt; dan de slimme vond om zijn drie aartsvijanden tijdelijk te verwijderen, naar 't heet om de galg gereed te maken, inderdaad ten einde zelf vrij spel te hebben bij zijn looze biecht, waarin hij de vermoorde onnoozelheid speelt, in onschuld opgegroeid totdat de gelegenheid, maar vooral het „gezelschap" van Isingrijn hem tot een dief gemaakt heeft; eindelijk het kunstig verzonnen verhaal der samenzwering zijner (afwezige) aartsvijanden, opzettelijk in nauw verbond voorgesteld met zijn eigen vader en zijn trouwen oom Grimbeert, ten einde aan zijn verdichtsel geloof te verschaffen: inderdaad een „baraet", van meer dan dierlijke list getuigende, maar toch den nacht te voren thuis, in groote vrees voor het nakende onheil, bedacht! Daarbij geven de omstandige schildering van het beloop en het mislukken der samenzwering: het opontbod en de nachtelijke bijeenkomst op de heide met den eed, de schat van koning Hermelink, de werftocht in de oostelijke landen, met het gewag van allerlei Vlaamsche en andere plaatsnamen, aan het geheel niet alleen een romantisch-geheimzinnig waas (dat toch de realiteit geenszins uitsluit), maar ook wel degelijk aan de dieren-samenzweerders een groote mate van menschgelijkheid. Hier verheft zich niet alleen de dichter van B door zijn groote vindingskracht, zijn fantasie en zijn kunstig samenstel van logen en bedrog verre boven dien van A; maar zijn personen zijn ook andere, hooger ontwikkelde wezens dan de op honing, muizen en ander lokaas uitgaande dieren van A.

Dit effect wordt, al dan niet opzettelijk, verhoogd doordat

Digitized by Google

in B wel een enkele maal, in de biecht, in R.'s leugenverhaal enz., van menschen eenig verwijderd gewag wordt gemaakt, maar deze nooit — zooals in A Lamfreit en de heele Breugheliaansche troep dorpers, de „pape" met zijn wijf Julocke enz. — een voorname rol spelen, of ook maar zelf handelend en sprekend optreden. In B worden de dieren nooit tegenover de menschen gesteld, zij komen in hun plaats, worden zelf menschen; terwijl in A de tegenstelling beider karakter blijft afteekenen.

Zóó ver gaat dit anthromorphisme in B, dat de dichter, en met hem de lezer, soms een oogenblik het oorspronkelijk dierlijk karakter dier personen uit het oog gaat verliezen. Inderdaad wordt m. i. de grens der waarschijnlijkheid, de juiste „mate" van anthropomorphisme in B een enkele maal overschreden, t. w. bij het gewag van het „gezelschap" en het schoolkameraadschap van den haas Cuwaert en den hond Rijn (2674 vlgg.) en van het valsche-muntersbedrijf van den „sies" (hond) *Tibout* (?) en zijn gezellen (2669 vlgg.)[1]).

Zoo iets zal men in A niet vinden. De eenige plaats in de eerste helft, waar de fictie de grens van hetgeen een dier geacht wordt te kunnen denken en doen overschrijdt, schijnt 1162—3: „Tibeert ende... Reinaert... liepen daer si loopen wilden, Dat si nie toghel uphilden; „schijnt", want ik geloof niet dat men de tot dusverre gegeven verklaring dezer uitdrukking, als een aan den ridderroman parodieerend ontleende, maar nauwelijks meer in hare eigenlijke beteekenis besefte uitdrukking [2]), behoeft te beschouwen als achterna voor de gelegenheid, ter redding van 's dichters eer, bedacht. Tegen het détail der „barbecane" aan R.'s kasteel zal wel evenmin bezwaar bestaan

1) Immers dezen voor menschen (met den bijnaam *Sies*) aan te zien, gelijk F. 315 nout wil, schijnt mij toch „gewild" en gewrongen, vooral in verband met de onmiddellijk volgende schoolgaande dieren.

2) Zie Taal en Lett. XIV, 489; Kalff, Lett. I, 203 (verg. 216). Zie ook Verdam V, 1765, waar de bekendheid der uitdrukking genoegzaam blijkt. — Een uitdrukking als *recken sine lede* 2814 kan natuurlijk evengoed van dieren als van menschen gebruikt worden.

Digitized by Google

als tegen de „poorte" daarvan. Ik zou derhalve op den lof der „mate", ook en vooral in zake de anthropomorphische voorstelling der dieren vanouds, en ook door mij, aan den éénen dichter van onzen onverdeelden Reinaert toegezwaaid, thans, nu wij twee dichters kunnen en moeten onderscheiden, alleen voor dien van B een enkel voorbehoud willen maken wegens de twee bovengenoemde plaatsen. Maar hij moge die grens slechts een enkele maal overschreden hebben, stellig gaat hij doorgaans veel verder, nadert hij vaker en dichter tot die grens dan de dichter van A [1]).

In verband met dit verder gaande anthropomorphisme dient er voorts ook de aandacht op gevestigd, dat over 't algemeen de karakters der hoofdpersonen in B scherper, fijner geïndividualiseerd (d. i. tevens vermenschelijkt), ten deele ook anders geteekend zijn dan in A, waar meestal de traditioneele ras-eigenschappen der dieren op den voorgrond staan.

Zoo is Reinaert zelf in B eigenlijk een ander man dan in A: van een oolijken schalk, een loozen boef is hij gegroeid tot een doortrapten schurk. Vóór en na de biecht aan Grimbeert en bij 't naderen van het hof nog zuchtend en bevend voor hetgeen hem zal overkomen (1395, 1434, 1749 vlgg.) [2]), richt hij zich, eenmaal ten hove aangekomen, eensklaps op, schrijdt als een vorstenzoon door de rijen zijner vijanden en komt „boudeliken" voor den koning staan. Na over dezen plechtig Gods zegen afgesmeekt te hebben, spreekt hij dan met de waardigheid van een ervaren staatsman, met de zalving van een gestreng zedenpreeker

1) Zie verder nog F. 325, die verschillende typische houdingen en gedragingen der dieren in B als uitdrukkingen eener meer dan dierlijke gemoedsstemming opgevat wil zien; ik twijfel of F. hier niet soms te ver gaat.

2) Kwalijk kan ik 't eens zijn met F., die (333—4) deze uitingen (in A) amper bestaanbaar acht met de voorstelling (in B), dat R. met een kant en klaar plan van huis gaat. Immers ook later, in B, ontveinst hij zich het levensgevaar, waarin hij verkeert, geen oogenblik, zelfs niet als hij 't spel wint of gewonnen heeft of weer bij vrouw en kinderen thuis is (2041—3, 2638, 3002, 3194, 3322). Hier is geen psychologische onwaarheid; maar hier is ook geen strijd tusschen A en B.

Digitized by Google

over den plicht der „crone” om hare getrouwe dienaren te beschermen tegen de lagen der „scalke”, die aan de hoven helaas het oor der vorsten plegen te hebben. Steeds ten volle bewust van het levensgevaar, waarin hij verkeert, weet hij zijn inwendigen angst steeds te beheerschen en te verbergen achter een weergalooze stoutheid of onbeschaamdheid; dank zij zijn tegenwoordigheid van geest blijft hij altijd meester van den toestand. En welk een verscheidenheid van houding en toon in de volgende tooneelen! Eerst de fiere trots bij zijn optreden voor den koning (1761, 1771 vlgg.), zijn uittartende houding en gebiedende taal tegenover zijn beulen, met de sarcastische herinnering aan Tibeerts ongeval, aan Hersints misstap (1935, 1969), en een plotselingen overgang tot bitter ernstige, maar evenzeer uittartende verontwaardiging (1995—2015). Dan, na een nadenkend stilzwijgen (2030 vlgg.; verg. ook 1934), beurtelings de droefheid en deemoed van den veroordeelden „armen zondaar” (2067, *aerminc* 2073, 2206, *arem man* 2492) en de gaandeweg meer zelfbewuste nederigheid van den volleerden huichelaar, die zijn levensloop, anderen ten spiegel, gaat verhalen, maar die in het verhaal der samenzwering de schoonste gelegenheid vindt om zijn eigen trouw aan den koning te doen uitblinken tegen het snood verraad der samengezworenen. Vervolgens zijn hooge toon tegen Cuwaert, dien hij als getuige ontbiedt, bespot en weer terugstuurt. En eindelijk de triomf, als hij des konings laatste twijfelingen weggepraat en volledige vergiffenis en eerherstel gekregen heeft. Een heele gamma van stemmingen en houdingen, die doet vragen: is dit dezelfde Reinaert als in de eerste helft? Mag men dit alles op rekening stellen van den veranderden toestand, van het dreigend gevaar dat al zijn krachten ten uiterste spant; mag men ook van het mensch-dier Reinaert zeggen: „es wächst der mensch mit seinen zwecken”? Of is hier toch ook niet inderdaad een ander, rijker, rijper talent aan 't woord, dat in de stemming meer afwisseling, in het karakter meer schakeering, in het drama meer stijging weet te brengen? Stellig komen R.'s tegenwoordigheid van geest en

Digitized by Google

sluwe vindingrijkheid in het ééne, in zich zelf afgesloten, snel voortschrijdende drama van B, waar de draden der intrigue ook strakker gespannen zijn, veel meer uit dan in de enkele, losse, elkaar herhalende avonturen van A.

Hetzelfde geldt van den koning. In A alleen voorzitter van het hof, van wien men nauwelijks iets ziet of hoort, wordt hij in B aanstonds een vorst, bij de hand en naijverig op zijn waardigheid en met verschillende andere menschelijke ondeugden en hartstochten bedeeld: laatdunkend, waanwijs, onrechtvaardig, hebzuchtig, goedgeloovig, dom, verkracht hij, in plaats van ze te handhaven, de wet ten gunste van R., die hem om den tuin leidt of om den vinger windt. Van de koningin (in A slechts even vermeld) wordt met enkele sprekende trekken een even weinig vleiend portret gegeven. Een omstandige ontleding van de karakters der dieren zou mij hier buiten mijn bestek voeren. Het aangevoerde moge volstaan tot staving mijner meening, dat die karakters in B veel fijner en nauwkeuriger, maar ook — juist daardoor — als menschelijker geteekend zijn dan in A [1]).

Het is waar dat deze fijnere karakterontwikkeling ten nauwste samenhangt met het steviger samenstel, den — straks te bespreken — dieperen tragischen grondtoon van het drama in B, dat vanzelf hooger eischen aan auteurs en acteurs stelt. Maar dit komt ten slotte op hetzelfde neer, nl. dat de dichter van B, met grooter verbeeldings- en scheppingskracht begaafd, zich hooger wit heeft gesteld dan het navertellen der bekende dierensproken en boerden, een werkelijk drama heeft geschapen, waarin personen met vleesch en bloed, door menschelijke hartstochten gedreven, handelend optreden.

Uit dit verder gaand anthropomorphisme van B vloeien ook enkele der bovengenoemde lexicalische eigenaardigheden voort. Allereerst het door Franck opgemerkte onderscheid in 't gebruik der woorden *dier* of *creature* en *man*: de beide eerste door A

1) Ik noem hier b.v. nog kleine trekjes als Isingrijns verzuchting en Tibeerts herinnering aan de bloedwraak die I. aan R. verschuldigd is (1916 vlgg.).

Digitized by Google

[illegible] eenig gezicht op of inzicht in hun tamelijk [illegible] talent en karakter als dichter. En het getal der [illegible] scherp omlijnde personen is onder onze Dietsche „dichters" waarlijk niet zóó groot, dat wij ons over deze aanwinst niet zouden verheugen en ons beijveren deze individualiteiten juist te onderscheiden en ons voor oogen te stellen. Immers, waar zouden wij echte dichters, in nieuweren zin, d. i. kunstenaars met eigen blik en opvatting, met eigen kunst van uitbeelding, eer mogen verwachten aan te treffen dan in het meesterstuk onzer middeleeuwsche letterkunde! Blijven dan ook al hunne namen, zoolang een gunstig geval ons niet omtrent hun uitwendigen levensloop een en ander komt mededeelen, bloote namen voor ons, in hun innerlijk wezen kunnen wij een blik slaan; hetgeen evenveel, ja meer waard is.

Vooraf iets dat meer het uitwendige betreft en dat ook reeds vroeger opgemerkt, doch telkens weder, tegenover de immers vaststaande eenheid van het geheele gedicht Reinaert I, van geen gewicht geacht was: het optreden in B van nieuwe, in A onbekende personages. Weldra na het begin der tweede helft treden vooreerst de tot dusverre niet genoemde [illegible] van „[illegible] de [illegible] dame *Hawi*" [illegible] door een heelen drom van [illegible] spelers (1557—'65, [illegible] een paar (*[illegible]* de [illegible] aangewezen *[illegible]*), [illegible] een kleine rol [illegible] „[illegible]", [illegible] in [illegible] „Sir [illegible]", [illegible] wordt [illegible] besluit [illegible] (1415) [illegible] tusschen A en B.

[illegible] — in A niets [illegible] vermeld — [illegible]

[illegible]

ten tooneele (2153), waar zij zelfs een belangrijke rol te spelen krijgt. Zij wordt later ook genoemd met haren — eerst thans uit F voor den dag gekomen — Franschen naam *Gente* (2656 F, 2868 F, en blijkbaar ook 2530 aldus te lezen), zeer wel passende bij dien van haren gemaal in R. I A en B (44, 1770, 2754), *Nobel*.

Deze laatste wordt kort na den aanvang van B voor 't eerst genoemd *coninc lioen* (1834), in welke verbinding, nog tweemaal aan 't slot terugkeerende (3396, 3462, alle drie:), *lioen* echter nog als soortnaam, niet gelijk in R. II — waar de koning zoowel *Nobel die coninc* (3617) als *Lioen die coninc* (1039), *coninc Lioen* (3749) heet — als eigennaam bedoeld en opgevat schijnt [1]).

En dan treden aan 't slot, in het laatste honderdtal regels (van A), weer onverwachts een paar nieuwe personen op: *Botsaert* (3365, 3368, 3375, 3378), *Bruneel* (3370, deze trouwens ook reeds 1858 genoemd) en *Fierapeel* (3393 vlgg.), om allen nog een kort rolletje af te spelen.

Zoo verschijnen dus in B, naast de ook hier welbekende hoofdacteurs, nog een aantal nieuwe ten tooneele; en daaronder, met name aan 't slot, zulke als de luipaard (*Fierapeel*), de ezel (*Bruneel*) [2]) en de aap (*Botsaert*) [3]), die op mij althans den indruk maken hierheen verdwaald te zijn uit een anderen, meer „fabelachtigen" kring, waarin aan ezel en aap, met rechtstreeks satirische bedoeling, hofambten zijn toebedeeld; zie over deze satirische ader verder beneden, 220 en over het slot VI.

Thans vragen eenige verschilpunten in den stijl en den geest van het gedicht, de opvatting en voorstelling der personen onze aandacht. Franck heeft er (323 vlgg.) vooreerst te recht op gewezen dat in het tweede gedeelte een verder gaande ver-

1) Zie Ojb. 197—198; Nh. 50, noot 3.

2) Zie voorshands Ned. Wdb. III, 1679; Martin, NF. 31; Brunellus (in Voigt, Kl. lat. Denkm. d. Thiers.) 368.

3) Zie voorshands M. XXXIX; Ojb. 199; Museum III, 56.

Digitized by Google

menschelijking, een meer **anthropomorphische voorstelling der dieren** te vinden is. Niet alsof in A de dieren slechts als zoodanig handelen en spreken: in R.'s overspel met Hersint, in zijn gewaand kluizenaarschap, in zijn spot met Brune en zijn hoonende minachting van Lamfreit, zijn gehuichelde biecht aan Grimbeert en zijn terugvallen in de oude zonden b.v. is meer menschelijks dan dierlijks. Ook in A is alles psychologisch juist waargenomen en goed gemotiveerd. Maar de verschillende, los samenhangende en elkaar herhalende „avonturen" van A blijven toch meestal de oude, blijkbaar welbekende dierensproken, vertelsels, waarin de dierlijke instincten een zeer groote rol spelen en voor den beer de honing, voor de kat de muizen, voor den wolf en den vos het groote of het kleine hoorn- en pluimvee de voorname lokspijs (en tevens het doel en de reden hunner plannen en daden) blijven: de dieren kijken inderdaad nog niet verder dan hun neus (of tong) lang is. Een overleg als van Reinaert vóórdat hij Brune open doet en te woord staat (542 vlgg.) is hier wel haast een uitzondering.

Omgekeerd ontbreken natuurlijk in B de zuiver dierlijke trekken evenmin. Ook hier zijn wolf en vos nog wel de bekende [illegible] die „'t groote en 't kleine stelen": I. schapen, kalveren, [illegible], zwijnen, R. hoenders, lammeren enz. Hier bespiedt R. tusschen de varens [illegible] zijn vader, wanneer deze, na zijn [illegible] geslopen, eerst [illegible] of [illegible] hem ook niet, en daarna een echt dierlijk [illegible] gebruikt om zijn spoor uit te wisschen [1]. En zoo zou er nog vrij wat te noemen zijn [2]. Van een volstrekte, scherpe tegenstelling tusschen A en B kan dus ook hier geen sprake zijn — die ware ook wel veel eer in 't oog gevallen —; maar toch wel van een meer of minder.

Want het valt [illegible] niet te ontkennen dat in het

---

[1] [illegible] R. [illegible] vlgg. [illegible]

[2] [illegible] vlgg. [illegible] Franck [illegible]

tweede gedeelte de dieren zich, over 't algemeen genomen, meer boven hunne dierlijke eigenschappen of instincten — in A de voorname drijfveeren — verheffen, in hunne gedachten, woorden en daden meer tot de menschen naderen en dus ook meer als individuen gekarakteriseerd zijn. Allereerst het geheele pleidooi aan 't hof, te recht om strijd bewonderd als een meesterstuk van vinding (van den dichter, maar door dezen aan R. geleend en toegeschreven). Eerst R.'s stout, fier optreden, dat den koning en het geheele hof zeker ontzag inboezemt; dan de slimme vond om zijn drie aartsvijanden tijdelijk te verwijderen, naar 't heet om de galg gereed te maken, inderdaad ten einde zelf vrij spel te hebben bij zijn looze biecht, waarin hij de vermoorde onnoozelheid speelt, in onschuld opgegroeid totdat de gelegenheid, maar vooral het „gezelschap" van Isingrijn hem tot een dief gemaakt heeft; eindelijk het kunstig verzonnen verhaal der samenzwering zijner (afwezige) aartsvijanden, opzettelijk in nauw verbond voorgesteld met zijn eigen vader en zijn trouwen oom Grimbeert, ten einde aan zijn verdichtsel geloof te verschaffen: inderdaad een „baraet", van meer dan dierlijke list getuigende, maar toch den nacht te voren thuis, in groote vrees voor het nakende onheil, bedacht! Daarbij geven de omstandige schildering van het beloop en het mislukken der samenzwering: het opontbod en de nachtelijke bijeenkomst op de heide met den eed, de schat van koning Hermelink, de werftocht in de oostelijke landen, met het gewag van allerlei Vlaamsche en andere plaatsnamen, aan het geheel niet alleen een romantisch-geheimzinnig waas (dat toch de realiteit geenszins uitsluit), maar ook wel degelijk aan de dieren-samenzweerders een groote mate van menschgelijkheid. Hier verheft zich niet alleen de dichter van B door zijn groote vindingskracht, zijn fantasie en zijn kunstig samenstel van logen en bedrog verre boven dien van A; maar zijn personen zijn ook andere, hooger ontwikkelde wezens dan de op honing, muizen en ander lokaas uitgaande dieren van A.

Dit effect wordt, al dan niet opzettelijk, verhoogd doordat

Digitized by Google

in B wel een enkele maal, in de biecht, in R.'s leugenverhaal enz., van menschen eenig verwijderd gewag wordt gemaakt, maar deze nooit — zooals in A Lamfreit en de heele Breugheliaansche troep dorpers, de „pape" met zijn wijf Julocke enz. — een voorname rol spelen, of ook maar zelf handelend en sprekend optreden. In B worden de dieren nooit tegenover de menschen gesteld, zij komen in hun plaats, worden zelf menschen; terwijl in A de tegenstelling beider karakter blijft afteekenen.

Zóó ver gaat dit anthromorphisme in B, dat de dichter, en met hem de lezer, soms een oogenblik het oorspronkelijk dierlijk karakter dier personen uit het oog gaat verliezen. Inderdaad wordt m. i. de grens der waarschijnlijkheid, de juiste „mate" van anthropomorphisme in B een enkele maal overschreden, t. w. bij het gewag van het „gezelschap" en het schoolkameraadschap van den haas Cuwaert en den hond Rijn (2674 vlgg.) en van het valsche-muntersbedrijf van den „sies" (hond) *Tibout* (?) en zijn gezellen (2669 vlgg.) [1]).

Zoo iets zal men in A niet vinden. De eenige plaats in de eerste helft, waar de fictie de grens van hetgeen een dier geacht wordt te kunnen denken en doen overschrijdt, schijnt 1162—3: „Tibeert ende... Reinaert... liepen daer si loopen wilden, Dat si nie toghel uphilden; „schijnt", want ik geloof niet dat men de tot dusverre gegeven verklaring dezer uitdrukking, als een aan den ridderroman parodieerend ontleende, maar nauwelijks meer in hare eigenlijke beteekenis besefte uitdrukking [2]), behoeft te beschouwen als achterna voor de gelegenheid, ter redding van 's dichters eer, bedacht. Tegen het détail der „barbecane" aan R.'s kasteel zal wel evenmin bezwaar bestaan

1) Immers dezen voor menschen (met den bijnaam *Sies*) aan te zien, gelijk F. 315 noot wil, schijnt mij toch „gewild" en gewrongen, vooral in verband met de onmiddellijk volgende schoolgaande dieren.

2) Zie Taal en Lett. XIV, 489; Kalff, Lett. I, 203 (verg. 216). Zie ook Verdam V, 1765, waar de bekendheid der uitdrukking genoegzaam blijkt. — Een uitdrukking als *recken sine lede* 2814 kan natuurlijk evengoed van dieren als van menschen gebruikt worden.

Digitized by Google

als tegen de „poorte" daarvan. Ik zou derhalve op den lof der „mate", ook en vooral in zake de anthropomorphische voorstelling der dieren vanouds, en ook door mij, aan den éénen dichter van onzen onverdeelden Reinaert toegezwaaid, thans, nu wij twee dichters kunnen en moeten onderscheiden, alleen voor dien van B een enkel voorbehoud willen maken wegens de twee bovengenoemde plaatsen. Maar hij moge die grens slechts een enkele maal overschreden hebben, stellig gaat hij doorgaans veel verder, nadert hij vaker en dichter tot die grens dan de dichter van A [1]).

In verband met dit verder gaande anthropomorphisme dient er voorts ook de aandacht op gevestigd, dat over 't algemeen de karakters der hoofdpersonen in B scherper, fijner geïndividualiseerd (d. i. tevens vermenschelijkt), ten deele ook anders geteekend zijn dan in A, waar meestal de traditioneele ras-eigenschappen der dieren op den voorgrond staan.

Zoo is Reinaert zelf in B eigenlijk een ander man dan in A: van een oolijken schalk, een loozen boef is hij gegroeid tot een doortrapten schurk. Vóór en na de biecht aan Grimbeert en bij 't naderen van het hof nog zuchtend en bevend voor hetgeen hem zal overkomen (1395, 1434, 1749 vlgg.) [2]), richt hij zich, eenmaal ten hove aangekomen, eensklaps op, schrijdt als een vorstenzoon door de rijen zijner vijanden en komt „boudeliken" voor den koning staan. Na over dezen plechtig Gods zegen afgesmeekt te hebben, spreekt hij dan met de waardigheid van een ervaren staatsman, met de zalving van een gestreng zedenpreeker

1) Zie verder nog F. 325, die verschillende typische houdingen en gedragingen der dieren in B als uitdrukkingen eener meer dan dierlijke gemoedsstemming opgevat wil zien; ik twijfel of F. hier niet soms te ver gaat.

2) Kwalijk kan ik 't eens zijn met F., die (333—4) deze uitingen (in A) amper bestaanbaar acht met de voorstelling (in B), dat R. met een kant en klaar plan van huis gaat. Immers ook later, in B, ontveinst hij zich het levensgevaar, waarin hij verkeert, geen oogenblik, zelfs niet als hij 't spel wint of gewonnen heeft of weer bij vrouw en kinderen thuis is (2041—3, 2638, 3002, 3194, 3322). Hier is geen psychologische onwaarheid; maar hier is ook geen strijd tusschen A en B.

Digitized by Google

krijgen zoodoende eenig gezicht op of inzicht in hun tamelijk uiteenloopend talent en karakter als dichter. En het getal der eenigszins scherp omlijnde personen is onder onze Dietsche „dichters" waarlijk niet zóó groot, dat wij ons over deze aanwinst niet zouden verheugen en ons beijveren deze individualiteiten juist te onderscheiden en ons voor oogen te stellen. Trouwens, waar zouden wij echte dichters, in nieuweren zin, d.i. kunstenaars met eigen blik en opvatting, met eigen kunst van uitbeelding, eer mogen verwachten aan te treffen dan in het meesterstuk onzer middeleeuwsche letterkunde! Blijven dan ook al hunne namen, zoolang een gunstig geval ons niet omtrent hun uitwendigen levensloop een en ander komt mededeelen, bloote namen voor ons, in hun innerlijk wezen kunnen wij een blik slaan; hetgeen evenveel, ja meer waard is.

Vooraf iets dat meer het uitwendige betreft en dat ook reeds vroeger opgemerkt, doch telkens weder, tegenover de immers vaststaande eenheid van het geheele gedicht Reinaert I, van geen gewicht geacht was; het optreden in B van nieuwe, in A onbekende personages. Weldra na het begin der tweede helft treden vooreerst de tot dusverre niet genoemde personen van „*Belijn* de ram ende sine hye... dame *Hawi*" op (1848—'50), aanstonds gevolgd door een heelen drom van nieuwe (trouwens meerendeels stom blijvende) spelers (1856—'65, aan te vullen uit F); daaronder althans een paar (*Tiecelijn* de raaf en de niet nader door een soortnaam aangewezen *Bruneel*), wien in 't verder beloop, aan 't slot van 't stuk, een kleine rol toebedeeld blijkt, doch ook één, het „eencoren", dat hier, in overeenstemming trouwens met den Ofr. Renart [1]), bedacht wordt met den naam *Rosseel* (1860), waarop echter in A reeds beslag is (of later wordt) gelegd voor een van R.'s „welpkine" (1416) een tegenspraak derhalve tusschen A en B!

Eenigen tijd later verschijnt ook de koningin — in A slechts ééumaal (in R.'s bijzondere biecht, 1476) even vermeld — zelve

1) Zie de Table alphab. des noms propres achter Martin, Observ.

Digitized by Google

ten tooneele (2153), waar zij zelfs een belangrijke rol te spelen krijgt. Zij wordt later ook genoemd met haren — eerst thans uit F voor den dag gekomen — Franschen naam *Gente* (2656 F, 2868 F, en blijkbaar ook 2530 aldus te lezen), zeer wel passende bij dien van haren gemaal in R. I A en B (44, 1770, 2754), *Nobel*.

Deze laatste wordt kort na den aanvang van B voor 't eerst genoemd *coninc lioen* (1834), in welke verbinding, nog tweemaal aan 't slot terugkeerende (3396, 3462, alle drie:), *lioen* echter nog als soortnaam, niet gelijk in R. II — waar de koning zoowel *Nobel die coninc* (3617) als *Lioen die coninc* (1039), *coninc Lioen* (3749) heet — als eigennaam bedoeld en opgevat schijnt [1]).

En dan treden aan 't slot, in het laatste honderdtal regels (van A), weer onverwachts een paar nieuwe personen op: *Botsaert* (3365, 3368, 3375, 3378), *Bruneel* (3370, deze trouwens ook reeds 1858 genoemd) en *Fierapeel* (3393 vlgg.), om allen nog een kort rolletje af te spelen.

Zoo verschijnen dus in B, naast de ook hier welbekende hoofdacteurs, nog een aantal nieuwe ten tooneele; en daaronder, met name aan 't slot, zulke als de luipaard (*Fierapeel*), de ezel (*Bruneel*) [2]) en de aap (*Botsaert*) [3]), die op mij althans den indruk maken hierheen verdwaald te zijn uit een anderen, meer „fabelachtigen" kring, waarin aan ezel en aap, met rechtstreeks satirische bedoeling, hofambten zijn toebedeeld; zie over deze satirische ader verder beneden, 220 en over het slot VI.

Thans vragen eenige verschilpunten in den stijl en den geest van het gedicht, de opvatting en voorstelling der personen onze aandacht. Franck heeft er (323 vlgg.) vooreerst te recht op gewezen dat in het tweede gedeelte een verder gaande ver-

1) Zie Ojb. 197—198; Nh. 50, noot 3.

2) Zie voorshands Ned. Wdb. III, 1679; Martin, NF. 31; Brunellus (in Voigt, Kl. lat. Denkm. d. Thiers.) 368.

3) Zie voorshands M. XXXIX; Ojb. 199; Museum III, 56.

Digitized by Google

menschelijking, een meer **anthropomorphische voorstelling der dieren** te vinden is. Niet alsof in A de dieren slechts als zoodanig handelen en spreken: in R.'s overspel met Hersint, in zijn gewaand kluizenaarschap, in zijn spot met Brune en zijn hoonende minachting van Lamfreit, zijn gehuichelde biecht aan Grimbeert en zijn terugvallen in de oude zonden b.v. is meer menschelijks dan dierlijks. Ook in A is alles psychologisch juist waargenomen en goed gemotiveerd. Maar de verschillende, los samenhangende en elkaar herhalende „avonturen" van A blijven toch meestal de oude, blijkbaar welbekende dierensproken, vertelsels, waarin de dierlijke instincten een zeer groote rol spelen en voor den beer de honing, voor de kat de muizen, voor den wolf en den vos het groote of het kleine hoorn- en pluimvee de voorname lokspijs (en tevens het doel en de reden hunner plannen en daden) blijven; de dieren kijken inderdaad nog niet verder dan hun neus (of tong) lang is. Een overleg als van Reinaert voordat hij Brune open doet en te woord staat (542 vlgg.) is hier wel haast een uitzondering.

Omgekeerd ontbreken natuurlijk in B de zuiver dierlijke trekken evenmin. Ook hier zijn wolf en vos nog wel de bekende roofdieren die „'t groote en 't kleine stelen": I. schapen, kalveren, runderen, zwijnen, R. hoenders, lammeren enz. Hier bespiedt R., tusschen de varens gedoken, zijn vader, wanneer deze, uit zijn hol geslopen, eerst rondkijkt of iemand hem ook ziet, en daarna een echte dierenlist gebruikt om zijn spoor uit te wisschen [1]. En zoo zou er nog vrij wat te noemen zijn [2]. Van een volstrekte, scherpe tegenstelling tusschen A en B kan dus ook hier geen sprake zijn — die ware ook wel veeleer in 't oog gevallen —; maar toch wel van een meer of minder.

Want het valt, dunkt mij, niet te ontkennen dat in het

---

1) Het trek trouwens, in Maerlant's Nat. B. [illegible] vlgg. van den [illegible] vernuft en zeker wel uit de fabelachtige Physiologus-literatuur afkomstig, verg. [illegible] 2[illegible]

2) Zie de trekken bijeengezameld door Kalff Lett. I. 245 vlgg. en door Franck 824 — [illegible]

tweede gedeelte de dieren zich, over 't algemeen genomen, meer boven hunne dierlijke eigenschappen of instincten — in A de voorname drijfveeren — verheffen, in hunne gedachten, woorden en daden meer tot de menschen naderen en dus ook meer als individuen gekarakteriseerd zijn. Allereerst het geheele pleidooi aan 't hof, te recht om strijd bewonderd als een meesterstuk van vinding (van den dichter, maar door dezen aan R. geleend en toegeschreven). Eerst R.'s stout, fier optreden, dat den koning en het geheele hof zeker ontzag inboezemt; dan de slimme vond om zijn drie aartsvijanden tijdelijk te verwijderen, naar 't heet om de galg gereed te maken, inderdaad ten einde zelf vrij spel te hebben bij zijn looze biecht, waarin hij de vermoorde onnoozelheid speelt, in onschuld opgegroeid totdat de gelegenheid, maar vooral het „gezelschap" van Isingrijn hem tot een dief gemaakt heeft; eindelijk het kunstig verzonnen verhaal der samenzwering zijner (afwezige) aartsvijanden, opzettelijk in nauw verbond voorgesteld met zijn eigen vader en zijn trouwen oom Grimbeert, ten einde aan zijn verdichtsel geloof te verschaffen: inderdaad een „baraet", van meer dan dierlijke list getuigende, maar toch den nacht te voren thuis, in groote vrees voor het nakende onheil, bedacht! Daarbij geven de omstandige schildering van het beloop en het mislukken der samenzwering: het opontbod en de nachtelijke bijeenkomst op de heide met den eed, de schat van koning Hermelink, de werftocht in de oostelijke landen, met het gewag van allerlei Vlaamsche en andere plaatsnamen, aan het geheel niet alleen een romantisch-geheimzinnig waas (dat toch de realiteit geenszins uitsluit), maar ook wel degelijk aan de dieren-samenzweerders een groote mate van menschgelijkheid. Hier verheft zich niet alleen de dichter van B door zijn groote vindingskracht, zijn fantasie en zijn kunstig samenstel van logen en bedrog verre boven dien van A; maar zijn personen zijn ook andere, hooger ontwikkelde wezens dan de op honing, muizen en ander lokaas uitgaande dieren van A.

Dit effect wordt, al dan niet opzettelijk, verhoogd doordat

Digitized by Google

in B wel een enkele maal, in de biecht, in R.'s leugenverhaal enz., van menschen eenig verwijderd gewag wordt gemaakt, maar deze nooit — zooals in A Lamfreit en de heele Breugheliaansche troep dorpers, de „pape" met zijn wijf Julocke enz. — een voorname rol spelen, of ook maar zelf handelend en sprekend optreden. In B worden de dieren nooit tegenover de menschen gesteld, zij komen in hun plaats, worden zelf menschen; terwijl in A de tegenstelling beider karakter blijft afteekenen.

Zóó ver gaat dit anthromorphisme in B, dat de dichter, en met hem de lezer, soms een oogenblik het oorspronkelijk dierlijk karakter dier personen uit het oog gaat verliezen. Inderdaad wordt m. i. de grens der waarschijnlijkheid, de juiste „mate" van anthropomorphisme in B een enkele maal overschreden, t. w. bij het gewag van het „gezelschap" en het schoolkameraadschap van den haas Cuwaert en den hond Rijn (2674 vlgg.) en van het valsche-muntersbedrijf van den „sies" (hond) *Tibout* (?) en zijn gezellen (2669 vlgg.) [1]).

Zoo iets zal men in A niet vinden. De eenige plaats in de eerste helft, waar de fictie de grens van hetgeen een dier geacht wordt te kunnen denken en doen overschrijdt, schijnt 1162—3: „Tibeert ende... Reinaert... liepen daer si loopen wilden, Dat si nie toghel uphilden; „schijnt", want ik geloof niet dat men de tot dusverre gegeven verklaring dezer uitdrukking, als een aan den ridderroman parodieerend ontleende, maar nauwelijks meer in hare eigenlijke beteekenis besefte uitdrukking [2]), behoeft te beschouwen als achterna voor de gelegenheid, ter redding van 's dichters eer, bedacht. Tegen het détail der „barbecane" aan R.'s kasteel zal wel evenmin bezwaar bestaan

1) Immers dezen voor menschen (met den bijnaam *Sies*) aan te zien, gelijk F. 315 noot wil, schijnt mij toch „gewild" en gewrongen, vooral in verband met de onmiddellijk volgende schoolgaande dieren.

2) Zie Taal en Lett. XIV, 489; Kalff, Lett. I, 203 (verg. 216). Zie ook Verdam V, 1765, waar de bekendheid der uitdrukking genoegzaam blijkt. — Een uitdrukking als *recken sine lede* 2814 kan natuurlijk evengoed van dieren als van menschen gebruikt worden.

Digitized by Google

als tegen de „poorte" daarvan. Ik zou derhalve op den lof der „mate", ook en vooral in zake de anthropomorphische voorstelling der dieren vanouds, en ook door mij, aan den éénen dichter van onzen onverdeelden Reinaert toegezwaaid, thans, nu wij twee dichters kunnen en moeten onderscheiden, alleen voor dien van B een enkel voorbehoud willen maken wegens de twee bovengenoemde plaatsen. Maar hij moge die grens slechts een enkele maal overschreden hebben, stellig gaat hij doorgaans veel verder, nadert hij vaker en dichter tot die grens dan de dichter van A [1]).

In verband met dit verder gaande anthropomorphisme dient er voorts ook de aandacht op gevestigd, dat over 't algemeen de karakters der hoofdpersonen in B scherper, fijner geïndividualiseerd (d. i. tevens vermenschelijkt), ten deele ook anders geteekend zijn dan in A, waar meestal de traditioneele ras-eigenschappen der dieren op den voorgrond staan.

Zoo is Reinaert zelf in B eigenlijk een ander man dan in A: van een oolijken schalk, een loozen boef is hij gegroeid tot een doortrapten schurk. Vóór en na de biecht aan Grimbeert en bij 't naderen van het hof nog zuchtend en bevend voor hetgeen hem zal overkomen (1395, 1434, 1749 vlgg.) [2]), richt hij zich, eenmaal ten hove aangekomen, eensklaps op, schrijdt als een vorstenzoon door de rijen zijner vijanden en komt „boudeliken" voor den koning staan. Na over dezen plechtig Gods zegen afgesmeekt te hebben, spreekt hij dan met de waardigheid van een ervaren staatsman, met de zalving van een gestreng zedenpreeker

1) Zie verder nog F. 325, die verschillende typische houdingen en gedragingen der dieren in B als uitdrukkingen eener meer dan dierlijke gemoedsstemming opgevat wil zien; ik twijfel of F. hier niet soms te ver gaat.

2) Kwalijk kan ik 't eens zijn met F., die (333—4) deze uitingen (in A) amper bestaanbaar acht met de voorstelling (in B), dat R. met een kant en klaar plan van huis gaat. Immers ook later, in B, ontveinst hij zich het levensgevaar, waarin hij verkeert, geen oogenblik, zelfs niet als hij 't spel wint of gewonnen heeft of weer bij vrouw en kinderen thuis is (2041—3, 2638, 3002, 3194, 3322). Hier is geen psychologische onwaarheid; maar hier is ook geen strijd tusschen A en B.

Digitized by Google

over den plicht der „crone" om hare getrouwe dienaren te beschermen tegen de lagen der „scalke", die aan de hoven helaas het oor der vorsten plegen te hebben. Steeds ten volle bewust van het levensgevaar, waarin hij verkeert, weet hij zijn inwendigen angst steeds te beheerschen en te verbergen achter een weergalooze stoutheid of onbeschaamdheid; dank zij zijn tegenwoordigheid van geest blijft hij altijd meester van den toestand. En welk een verscheidenheid van houding en toon in de volgende tooneelen! Eerst de fiere trots bij zijn optreden voor den koning (1761, 1771 vlgg.), zijn uittartende houding en gebiedende taal tegenover zijn beulen, met de sarcastische herinnering aan Tibeerts ongeval, aan Hersints misstap (1935, 1969), en een plotselingen overgang tot bitter ernstige, maar evenzeer uittartende verontwaardiging (1995—2015). Dan, na een nadenkend stilzwijgen (2030 vlgg.; verg. ook 1934), beurtelings de droefheid en deemoed van den veroordeelden „armen zondaar" (2067, *aerminc* 2073, 2206, *arem man* 2492) en de gaandeweg meer zelfbewuste nederigheid van den volleerden huichelaar, die zijn levensloop, anderen ten spiegel, gaat verhalen, maar die in het verhaal der samenzwering de schoonste gelegenheid vindt om zijn eigen trouw aan den koning te doen uitblinken tegen het snood verraad der samengezworenen. Vervolgens zijn hooge toon tegen Cuwaert, dien hij als getuige ontbiedt, bespot en weer terugstuurt. En eindelijk de triomf, als hij des konings laatste twijfelingen weggepraat en volledige vergiffenis en eerherstel gekregen heeft. Een heele gamma van stemmingen en houdingen, die doet vragen: is dit dezelfde Reinaert als in de eerste helft? Mag men dit alles op rekening stellen van den veranderden toestand, van het dreigend gevaar dat al zijn krachten ten uiterste spant; mag men ook van het mensch-dier Reinaert zeggen: „es wächst der mensch mit seinen zwecken"? Of is hier toch ook niet inderdaad een ander, rijker, rijper talent aan 't woord, dat in de stemming meer afwisseling, in het karakter meer schakeering, in het drama meer stijging weet te brengen? Stellig komen R.'s tegenwoordigheid van geest en

Digitized by Google

sluwe vindingrijkheid in het ééne, in zich zelf afgesloten, snel voortschrijdende drama van B, waar de draden der intrigue ook strakker gespannen zijn, veel meer uit dan in de enkele, losse, elkaar herhalende avonturen van A.

Hetzelfde geldt van den koning. In A alleen voorzitter van het hof, van wien men nauwelijks iets ziet of hoort, wordt hij in B aanstonds een vorst, bij de hand en naijverig op zijn waardigheid en met verschillende andere menschelijke ondeugden en hartstochten bedeeld: laatdunkend, waanwijs, onrechtvaardig, hebzuchtig, goedgeloovig, dom, verkracht hij, in plaats van ze te handhaven, de wet ten gunste van R., die hem om den tuin leidt of om den vinger windt. Van de koningin (in A slechts even vermeld) wordt met enkele sprekende trekken een even weinig vleiend portret gegeven. Een omstandige ontleding van de karakters der dieren zou mij hier buiten mijn bestek voeren. Het aangevoerde moge volstaan tot staving mijner meening, dat die karakters in B veel fijner en nauwkeuriger, maar ook — juist daardoor — als menschelijker geteekend zijn dan in A [1]).

Het is waar dat deze fijnere karakterontwikkeling ten nauwste samenhangt met het steviger samenstel, den — straks te bespreken — dieperen tragischen grondtoon van het drama in B, dat vanzelf hooger eischen aan auteurs en acteurs stelt. Maar dit komt ten slotte op hetzelfde neer, nl. dat de dichter van B, met grooter verbeeldings- en scheppingskracht begaafd, zich hooger wit heeft gesteld dan het navertellen der bekende dierensproken en boerden, een werkelijk drama heeft geschapen, waarin personen met vleesch en bloed, door menschelijke hartstochten gedreven, handelend optreden.

Uit dit verder gaand anthropomorphisme van B vloeien ook enkele der bovengenoemde lexicalische eigenaardigheden voort. Allereerst het door Franck opgemerkte onderscheid in 't gebruik der woorden *dier* of *creature* en *man*: de beide eerste door A

1) Ik noem hier b.v. nog kleine trekjes als Isingrijns verzuchting en Tibeerts herinnering aan de bloedwraak die I. aan R. verschuldigd is (1916 vlgg.).

Digitized by Google

in B wel een enkele maal, in de biecht, in R.'s leugenverhaal enz., van menschen eenig verwijderd gewag wordt gemaakt, maar deze nooit — zooals in A Lamfreit en de heele Breugheliaansche troep dorpers, de „pape" met zijn wijf Julocke enz. — een voorname rol spelen, of ook maar zelf handelend en sprekend optreden. In B worden de dieren nooit tegenover de menschen gesteld, zij komen in hun plaats, worden zelf menschen; terwijl in A de tegenstelling beider karakter blijft afteekenen.

Zóó ver gaat dit anthromorphisme in B, dat de dichter, en met hem de lezer, soms een oogenblik het oorspronkelijk dierlijk karakter dier personen uit het oog gaat verliezen. Inderdaad wordt m. i. de grens der waarschijnlijkheid, de juiste „mate" van anthropomorphisme in B een enkele maal overschreden, t. w. bij het gewag van het „gezelschap" en het schoolkameraadschap van den haas Cuwaert en den hond Rijn (2674 vlgg.) en van het valsche-muntersbedrijf van den „sies" (hond) *Tibout* (?) en zijn gezellen (2669 vlgg.)[1]).

Zoo iets zal men in A niet vinden. De eenige plaats in de eerste helft, waar de fictie de grens van hetgeen een dier geacht wordt te kunnen denken en doen overschrijdt, schijnt 1162—3: „Tibeert ende... Reinaert... liepen daer si loopen wilden, Dat si nie toghel uphilden; „schijnt", want ik geloof niet dat men de tot dusverre gegeven verklaring dezer uitdrukking, als een aan den ridderroman parodieerend ontleende, maar nauwelijks meer in hare eigenlijke beteekenis besefte uitdrukking[2]), behoeft te beschouwen als achterna voor de gelegenheid, ter redding van 's dichters eer, bedacht. Tegen het détail der „barbecane" aan R.'s kasteel zal wel evenmin bezwaar bestaan

1) Immers dezen voor menschen (met den bijnaam *Sies*) aan te zien, gelijk F. 315 noot wil, schijnt mij toch „gewild" en gewrongen, vooral in verband met de onmiddellijk volgende schoolgaande dieren.

2) Zie Taal en Lett. XIV, 489; Kalff, Lett. I, 203 (verg. 216). Zie ook Verdam V, 1765, waar de bekendheid der uitdrukking genoegzaam blijkt. — Een uitdrukking als *recken sine lede* 2814 kan natuurlijk evengoed van dieren als van menschen gebruikt worden.

Digitized by Google

als tegen de „poorte" daarvan. Ik zou derhalve op den lof der „mate", ook en vooral in zake de anthropomorphische voorstelling der dieren vanouds, en ook door mij, aan den éénen dichter van onzen onverdeelden Reinaert toegezwaaid, thans, nu wij twee dichters kunnen en moeten onderscheiden, alleen voor dien van B een enkel voorbehoud willen maken wegens de twee bovengenoemde plaatsen. Maar hij moge die grens slechts een enkele maal overschreden hebben, stellig gaat hij doorgaans veel verder, nadert hij vaker en dichter tot die grens dan de dichter van A [1]).

In verband met dit verder gaande anthropomorphisme dient er voorts ook de aandacht op gevestigd, dat over 't algemeen de karakters der hoofdpersonen in B scherper, fijner geïndividualiseerd (d. i. tevens vermenschelijkt), ten deele ook anders geteekend zijn dan in A, waar meestal de traditioneele ras-eigenschappen der dieren op den voorgrond staan.

Zoo is Reinaert zelf in B eigenlijk een ander man dan in A: van een oolijken schalk, een loozen boef is hij gegroeid tot een doortrapten schurk. Vóór en na de biecht aan Grimbeert en bij 't naderen van het hof nog zuchtend en bevend voor hetgeen hem zal overkomen (1395, 1434, 1749 vlgg.) [2]), richt hij zich, eenmaal ten hove aangekomen, eensklaps op, schrijdt als een vorstenzoon door de rijen zijner vijanden en komt „boudeliken" voor den koning staan. Na over dezen plechtig Gods zegen afgesmeekt te hebben, spreekt hij dan met de waardigheid van een ervaren staatsman, met de zalving van een gestreng zedenpreeker

1) Zie verder nog F. 325, die verschillende typische houdingen en gedragingen der dieren in B als uitdrukkingen eener meer dan dierlijke gemoedsstemming opgevat wil zien; ik twijfel of F. hier niet soms te ver gaat.

2) Kwalijk kan ik 't eens zijn met F., die (333—4) deze uitingen (in A) amper bestaanbaar acht met de voorstelling (in B), dat R. met een kant en klaar plan van huis gaat. Immers ook later, in B, ontveinst hij zich het levensgevaar, waarin hij verkeert, geen oogenblik, zelfs niet als hij 't spel wint of gewonnen heeft of weer bij vrouw en kinderen thuis is (2041—3, 2638, 3002, 3194, 3322). Hier is geen psychologische onwaarheid; maar hier is ook geen strijd tusschen A en B.

Digitized by Google

over den plicht der „crone" om hare getrouwe dienaren te beschermen tegen de lagen der „scalke", die aan de hoven helaas het oor der vorsten plegen te hebben. Steeds ten volle bewust van het levensgevaar, waarin hij verkeert, weet hij zijn inwendigen angst steeds te beheerschen en te verbergen achter een weergalooze stoutheid of onbeschaamdheid; dank zij zijn tegenwoordigheid van geest blijft hij altijd meester van den toestand. En welk een verscheidenheid van houding en toon in de volgende tooneelen! Eerst de fiere trots bij zijn optreden voor den koning (1761, 1771 vlgg.), zijn uittartende houding en gebiedende taal tegenover zijn beulen, met de sarcastische herinnering aan Tibeerts ongeval, aan Hersints misstap (1935, 1969), en een plotselingen overgang tot bitter ernstige, maar evenzeer uittartende verontwaardiging (1995—2015). Dan, na een nadenkend stilzwijgen (2030 vlgg.; verg. ook 1934), beurtelings de droefheid en deemoed van den veroordeelden „armen zondaar" (2067, *aerminc* 2073, 2206, *arem man* 2492) en de gaandeweg meer zelfbewuste nederigheid van den volleerden huichelaar, die zijn levensloop, anderen ten spiegel, gaat verhalen, maar die in het verhaal der samenzwering de schoonste gelegenheid vindt om zijn eigen trouw aan den koning te doen uitblinken tegen het snood verraad der samengezworenen. Vervolgens zijn hooge toon tegen Cuwaert, dien hij als getuige ontbiedt, bespot en weer terugstuurt. En eindelijk de triomf, als hij des konings laatste twijfelingen weggepraat en volledige vergiffenis en eerherstel gekregen heeft. Een heele gamma van stemmingen en houdingen, die doet vragen: is dit dezelfde Reinaert als in de eerste helft? Mag men dit alles op rekening stellen van den veranderden toestand, van het dreigend gevaar dat al zijn krachten ten uiterste spant; mag men ook van het mensch-dier Reinaert zeggen: „es wächst der mensch mit seinen zwecken"? Of is hier toch ook niet inderdaad een ander, rijker, rijper talent aan 't woord, dat in de stemming meer afwisseling, in het karakter meer schakeering, in het drama meer stijging weet te brengen? Stellig komen R.'s tegenwoordigheid van geest en

Digitized by Google

sluwe vindingrijkheid in het ééne, in zich zelf afgesloten, snel voortschrijdende drama van B, waar de draden der intrigue ook strakker gespannen zijn, veel meer uit dan in de enkele, losse, elkaar herhalende avonturen van A.

Hetzelfde geldt van den koning. In A alleen voorzitter van het hof, van wien men nauwelijks iets ziet of hoort, wordt hij in B aanstonds een vorst, bij de hand en naijverig op zijn waardigheid en met verschillende andere menschelijke ondeugden en hartstochten bedeeld: laatdunkend, waanwijs, onrechtvaardig, hebzuchtig, goedgeloovig, dom, verkracht hij, in plaats van ze te handhaven, de wet ten gunste van R., die hem om den tuin leidt of om den vinger windt. Van de koningin (in A slechts even vermeld) wordt met enkele sprekende trekken een even weinig vleiend portret gegeven. Een omstandige ontleding van de karakters der dieren zou mij hier buiten mijn bestek voeren. Het aangevoerde moge volstaan tot staving mijner meening, dat die karakters in B veel fijner en nauwkeuriger, maar ook — juist daardoor — als menschelijker geteekend zijn dan in A [1]).

Het is waar dat deze fijnere karakterontwikkeling ten nauwste samenhangt met het steviger samenstel, den — straks te bespreken — dieperen tragischen grondtoon van het drama in B, dat vanzelf hooger eischen aan auteurs en acteurs stelt. Maar dit komt ten slotte op hetzelfde neer, nl. dat de dichter van B, met grooter verbeeldings- en scheppingskracht begaafd, zich hooger wit heeft gesteld dan het navertellen der bekende dierensproken en boerden, een werkelijk drama heeft geschapen, waarin personen met vleesch en bloed, door menschelijke hartstochten gedreven, handelend optreden.

Uit dit verder gaand anthropomorphisme van B vloeien ook enkele der bovengenoemde lexicalische eigenaardigheden voort. Allereerst het door Franck opgemerkte onderscheid in 't gebruik der woorden *dier* of *creature* en *man*: de beide eerste door A

1) Ik noem hier b.v. nog kleine trekjes als Isingrijns verzuchting en Tibeerts herinnering aan de bloedwraak die I. aan R. verschuldigd is (1916 vlgg.).

Digitized by Google

ook gebezigd in toepassing op één der „personen" van 't epos, door B alleen in 't algemeen, in 't mv.; *man* daarentegen in B meer dan eens, in A slechts op één plaats stellig in toepassing op een dier, op een andere juist in tegenstelling met *dier* gebruikt. Zie verder hierboven, blz. 182 vlgg., over het gebruik van *aerminc*, *dorper*, *gast*, *hol*, *rike* in B, van *gat* in A [1]).

Eene andere, met het bovenstaande verband houdende eigenaardigheid van B is dat het Germaansche begrip der maagschap bij hem meer op den voorgrond staat dan in het eerste (zich veel nader aan 't Ofr. aansluitende) gedeelte A. Over den aard en graad der — al dan niet werkelijke of slechts voorgewende — maagschap tusschen de verschillende dieren en de wijze, waarop zij elkaar met *oom* en *neve* toespreken, is alweer meer te zeggen dan dit bestek gedoogt. Hier wijs ik er slechts op, dat weliswaar het onderling *oom* en *neve* noemen in A stellig niet minder — eer meer — voorkomt dan in B (terwijl in 't Ofr. meest alleen van *compere* sprake is), maar dat — gelijk reeds Kalff I, 201 (verg. 215) heeft opgemerkt — de plaatsen waar die maagschap luide spreekt, vooral in B voorkomen; waarbij ik, in dit verband, nog de aandacht vestig op het gewag van „die catte ende die baren", „die vosse metten dassen" (2465, 2467), voorgesteld als twee verschillende maar onderling verwante geslachten, stammen, „lignages" of „clans" uit het verre oosten, die, door hunne stam- of bloedverwanten in deze lage landen te hulp geroepen, hun ook komen bijstaan. Dat ook dit alles parodie van het ridderepos, met name van de Lorreinen, is — zooals Kalff t. a. p., zeker wel te recht, gist — verandert hieraan niets: immers die geheele — hier evenmin te behandelen — parodie van het ridderepos, juist vooral in B, hangt

1) Vreemd is dat R.'s woning juist in B, niet in A *hol* genoemd wordt: dit alleen aan den echten vos, niet aan het menschdier R. herinnerende woord zou men veeleer in A verwacht hebben. *Haghedochte* komt in A en B voor, evenals *casteel*. Het laatste behoort trouwens, evenals *helet*, *mare*, *avonture*, tot de parodiëerende navolging van den stijl der ridderromans: zie beneden, 221.

Digitized by Google

ook weer samen met het meer anthropomorphisch karakter van dat gedeelte; zie hierover verder beneden, 221. Alleen merk ik nog op dat wel niet toevallig de Dietsch-Oostvlaamsche dichter, hoewel mede Oudfransche gedichten parodieerende, toch ook in deze hoogschatting der maagschap nader bij het Germaansche oosten staat dan de in 't Fransche Kroon-Vlaanderen woonachtige.

In dit verband zou ook gewag gemaakt moeten worden van 1° het al dan niet, meer of minder gebruiken der titels *heere*, *her* [1]), *vrauwe*, *ver* [2]) (hetzij al dan niet gevolgd door den soort- of eigennaam), zoowel door de dieren bij het elkaar aanspreken als door den dichter [3]) bij het noemen; 2° het verbinden van soort- en eigennaam (*vos Reinaert* enz.) [4]). Met betrekking tot

1) Over het dikwijls weglaten in B van *heere, her* vóór *coninc*, bij het aanspreken van Nobel, zie boven, 194 en beneden, 225.

2) Over het gebruik van *ver* zie boven, 192.

3) Aan den dieren(soort- of eigen)naam wordt hetzij door den dichter, hetzij door andere dieren (zoowel bij het toe- als bij het bespreken) dikwijls het epitheton *heere* of *her* toe- (meestal voor)gevoegd; maar geenszins altijd: zeer vaak volstaat de bloote naam. Zeker is hier dikwijls verschil van stand, toestand en stemming door den dichter in acht genomen en door ons waar te nemen; ook wordt het bezigen van den blooten naam vaak verzacht door de bijvoeging van vriendelijke woorden als *oom*, *neve* (zie boven, 216), *helet*, *soete*, *lieve* enz. Maar toch zijn die bloote namen zoo veelvuldig, dat ik al die gevallen niet kan verklaren uit opzettelijke, door den dichter bedoelde gemeenzaamheid of geringschatting. Aan zóó strenge regels van hoffelijkheid zal het dierenepos zich ook wel niet gebonden hebben (zie ook Ojb. 117 en verg. b.v. Wallner in PBB. XXXIV, 522 vlgg.). Dat de koning, zooals L. Willems, Tijdschr. XXVII, 52 beweert, aan zijne „baroene" — wie behooren juist tot deze categorie? — altijd den titel *heere* of *her* geeft, berust althans op vluchtige of onvolledige waarneming: Nobel spreekt met den blooten naam, zonder eenig toevoegsel, aan *Grimbeert* 421 (trouwens F: *her das*), 1347, 1357; *Tibeert* 1025; *Reinaert* 1797—8, 2143, 2202 enz. enz. (dus in A en B beide).

4) De verbinding van soort- en eigennaam (*vos Reinaert* 50, *Reinaert die vos* 463 enz.) als vast epitheton ornans, dus niet alleen ter verduidelijking bij 't eerste optreden, behoort mede tot den stijl van 't dierenepos; zij parodieert de bijvoeging van den stand in het heldenepos (zie Martin, Rein. XXXIX) en komt juist in de Ofr. 1ste branche veelvuldig voor (zie Martin, Observ. 15). Maar onderscheid in dezen tusschen A en B heb ik niet opgemerkt. Behalve de echtgenooten van leeuw, wolf, vos, das en ram, die, altijd in 't gevolg harer mannen, alleen met den eigennaam, nimmer met een soortnaam genoemd worden (*Gente* heet meestal bloot *die coninghinne*, evenals haar gemaal *die coninc*), worden aan 't slot alleen met een eigennaam

Digitized by Google

deze punten — beide blijken eener anthropomorphische voorstelling en tevens (wat immers op 't zelfde neerkomt) van parodie op het ridderepos — heb ik voorshands tusschen A en B geen noemenswaard verschil kunnen vinden; weshalve ik ze hier alleen pro memorie noem [1]).

Vervolgens vestig ik de aandacht op iets, dat weliswaar in Franck's gedrukte uiteenzetting niet genoemd wordt, maar toch ook reeds vroeger door hem is opgemerkt [2]): de ernstige, sombere, grimmige, ja ik durf zeggen tragische stemming en den sceptisch-pessimistischen geest, die in B heerschen en die aanstonds den luchtigen verhaaltrant en den bloot ironischen toon van A vervangen. Zoodra R. aan 't hof is gekomen, is 't alsof de zon betrekt en in donkere wolken schuil gaat. Zeker, ook hier — evenals boven, 214, 215 — geldt dat de omstandigheden oneindig ernstiger worden, dat het met R. thans inderdaad „uten spele gaet". Maar 't is toch de vraag of dit de eenige oorzaak is, waarom er in het verder beloop zoo zeer zelden meer te lachen valt [3]). R. is zelf veranderd [4]): fier en moedig (althans voor 't uiterlijk zich zoo houdende), maar toch lang zwijgend en ernstig nadenkend,

---

genoemd de eerst daar optredende nieuwe personages: *Bruneel*, *Botsaert* (*die clerc*) (ezel en aap: zie boven, 209), en enkele in 1850 vlgg., in A of F, genoemde (deels bedorven en onzeker). Den soortnaam alleen heb ik opgeteekend: *vos* 1413, 1543, 2467; *wulf* 1576, 1969 (naast *Tibeert*), 3416 (naast *den beere* (AB), *Brune* (F)); *beere* 710, 717, 934, 2465, 3416 (AB), 3465 (A, naast *Isingrijn*); *cater* 3197; *catte* 2465; *das* 2467, 3197. Op enkele dezer plaatsen (o. a. in ingelaschte verhalen) wordt trouwens eigenlijk niet zoozeer de in ons gedicht optredende persoon, als wel het geheele geslacht (genus of species) bedoeld.

Een bijzonderheid is nog het gebruik der verbinding van eigen- en soortnaam in den vocatief: *Grimbeert die das* 421 (F: *her das*), *Belijn de ram* 3078, dus in A en B beide; verg. trouwens ook Ren. I, 729: „Ou estes vos, Tyberz li chaz?"

1) Zie ook Martin XLVIII.

2) In aansluiting aan een briefwisseling met F. wees ik er reeds op in mijne Inleiding voor Stijn Streuvels' Reinaert, 14.

3) Over 3015—3034 zie beneden, VII.

4) Verg. boven, 213—4.

Digitized by Google

ziet hij de toebereidselen tot zijne terechtstelling aan (1934, 2030 vlgg.); in zijn pleidooi herinnert hij, vol bittere doodsverachting (2004—15), herhaaldelijk aan den dood zijns vaders (2010, 2483); zijn eenige humor is wrange scherts, echte galgenhumor of een hoonende „afjacht" aan zijn drie beulen (1935, 1946, 1989 vlgg.). Ook de anderen zijn vervuld van sombere overdenkingen: Isingrijn zucht (1918), hetgeen Tibeert aanleiding geeft om hem te herinneren aan den dood, door R.'s toedoen, van zijn twee broeders (1920 vlgg.). Alles schijnt op een naderend onheil te wijzen. Tot deze „stimmungsmalerei" [1]) draagt niet weinig bij de waarlijk romantische beschrijving der nachtelijke samenzwering, „in eere belokenre nacht, ant woeste velt", der deels uit het „wilde lant van Ardennen" gekomen eedgenooten (2277 vlgg.) — een soort van heksensabbat —, of de plechtig-uitvoerige schildering der eenzame „wostine", waar Kriekeputte gelegen is (2575, 2660 vlgg.) [2]). Ook is hier meer sprake van de „wouden", „velden" en „bergen" van Walenland en verder, hooger gelegen oostelijke streken dan — gelijk in A — van de Vlaamsche „heide" [3]); zoo al niet naargeestig en spookachtig, is het hier toch veelal somber. In B is zelden (b.v. 2401) meer sprake van de diefstallen van hanen en hennen, waar A telkens vol van is. Worden in A R.'s slachtoffers meestal slechts „gehoond" met verlies van een oor of oog, „scoone lier" of „hantscoen" — alleen Coppe en gezusters hebben het met haar leven moeten bekoopen —, Cuwaert en Belijn, met al diens magen, boeten hunne „dompheit" met den dood: daar plagen en kwellen, hier moorden!

Er is in dit alles een en ander dat uit de verte — natuurlijk

1) F. 325; dat de dichter hierbij „vielleicht etwas zu viel getan" heeft kan ik niet toegeven.

2) Ook in A wordt een „woestine" eenmaal even vermeld, niet geschilderd (508). De „wildernesse", aan 't slot (3156 vlgg.: zie beneden, VI) is daarentegen een waar paradijs voor R. en zijns gelijken.

3) Zie boven, 182, 192, 193 en 204 vlgg. Toch ook in A een „wout" (506), en „berghe" (552, 881).

Digitized by Google

in de rechte verhouding van groot nationaal heldenepos tot altoos parodieerend dierenepos — herinnert aan de tegenstelling tusschen den somberen, tragischen toon van het tweede deel en den ridderlijk-hoofschen stijl en trant van de eerste helft der... Nibelungen: zie hierover nader beneden, VII.

Ook de satire schijnt in B feller, bitterder, venijniger. Zoo die op de vrouwen. In A vinden wij alleen het gewag van Hersints overspel — een vanouds bekend motief, een paar maal met lichte, fijne scherts aangeroerd (73, 236, 1649 vlgg.; maar ook 1992, 2903) — en voorts de boerenwijven en „quenen" met hare zotte namen, vooraan „des papen wijf, vrauwe Julocke", zoowel in haar onvrijwillig rivierbad als in hare jammerklachten over „sijn scande en mijn scade" meer belachelijk dan berispelijk. In B daarentegen de veel fijner, maar scherper caricatuur der licht- en bijgeloovige, onredelijke koningin Gente, slachtoffer van Reinaert-Tartuffe, en verder Hermeline's babbelzucht: een nieuwer, oorspronkelijker, maar ook bitterder satire.

Evenzoo de geestelijken. In A vinden wij, behalve R. als schoolmeester of als valschen kluizenaar, den wederom meer lachwekkenden dan ergerlijken prochiepape met zijn vrouw en zoon, dan in R.'s biecht den pater-goedleven en het oude type van den wolf-monnik, eindelijk in diezelfde biecht eenige zeker zeer hatelijke bijzonderheden. Toch schijnt mij de satire in B: op de valsche pelgrims, de bedevaarten, den hofkapelaan (Belijn), den hofkanselier (den aap, met zijn gezel, den ezel!) wederom hatelijker, grimmiger, minder traditioneel en algemeen. Niet zoozeer het huiselijk leven der geestelijken — bron van eindeloozen spot en pret voor de middeleeuwsche leeken (en klerken) —, maar de huichelarij, de domheid en verwaandheid worden hier vooral op de kaak gesteld. Is dit alles slechts comisch bedoeld? Of is het geheel auto-suggestie (nu wij eenmaal op het ontdekken van verschilpunten uit zijn), wanneer ik hierin een anderen toon hoor, een anderen, ernstiger — ik zou haast zeggen: meer Germaanschen — gemoedsaard gevoel dan in A?

Digitized by Google

Men vergelijke nog b.v. R.'s gesprek met Tibeert (1072 vlgg., vooral 1118—59) — een meesterstuk van levendigen dialoog, waarin de bal telkens heen en weer gekaatst wordt en bovendien de climax niet ontbreekt — met dat tusschen R. en Belijn (3213—73), om het snijdende, vlijmende sarcasme in 't laatste op te merken; of lette op den grimmigen haat van R.'s vijanden (1966, 2020—9).

Ook deze eigenschap van B spiegelt zich af in den stijl en de taal; verg. uitdrukkingen als het herhaaldelijk gebruikte *ic wane* (boven, 194).

Nog een punt van verschil is wellicht dat de dichter van B meer dan die van A een belezen [1]) man was, die gaarne literaire toespelingen op of herinneringen uit oudere (door hem geparodieerde) ridderromans in zijn werk inlascht. Ik meen ten minste op te merken dat van die gaandeweg door Franck, Bergsma, Kalff en mij zelf aangeteekende toespelingen — ik bespaar de lange lijst weer voor later — de meerderheid in B voorkomt. Stellig is dit het geval met de talrijke herinneringen aan den de heele middeleeuwen door geliefd gebleven Carel ende Elegast, welks somber-grootsche toon en stemming denkelijk den dichter van B ook wonderwel gevlijd zullen hebben. Maar niet alleen zijn de op dat gedicht toespelende verzen meerendeels juist in B te vinden; gelijk ik reeds vroeger aanduidde [2]) en mettertijd breeder hoop uiteen te zetten, is daarin ook het geheele beloop van het verhaal der samenzwering in vele opzichten naar dat beroemde voorbeeld gevolgd.

Vooral echter is 't eigenaardig dat, terwijl de dichter van A zich houdt aan de uit den Oudfranschen Renart welbekende dierensproken, juist de Oostvlaamsche en, gelijk wij reeds meer dan eens zagen [3]), ook meer naar 't Germaansche oosten gerichte

1) Ook het groot aantal ἅπαξ εἰρημένα mag misschien ten deele aan zijn lectuur, ten deele aan zijn herkomst uit een andere streek, en ook aan zijn krachtiger, zelfstandiger aard toegeschreven worden.

2) Taal en Lett. XIV, 493—4.

3) Zie boven, 204, 217, 219.

Digitized by Google

dichter van B allerlei andere verhalen of toespelingen op inheemsche, Dietsche verhalen heeft ingelascht: de schat van koning Hermelink, de hond Rijn, de „sies" Tibout (?), de wolven Rume en Widelanke, wellicht ook de fabel der „pude" en die van de veete tusschen wolven en schapen [1]).

In nauw verband met de beide laatstgenoemde eigenschappen, zijn ernstiger aard en zijn grooter belezenheid — zeker was hij een „clerc" — staat nu ook de veel meer didactische geest en toon, die ik altijd heb gehoord en gevoeld in den aanvang van R.'s pleitrede aan 't hof (1771 vlgg.), aanstonds bij 't begin van B derhalve, en die ik thans ook aan een anders gestemden dichter durf toeschrijven. Is de wijze, waarop hier — zij 't dan ook door den huichelenden R. — gesproken wordt over de „scalke", „die ooghescalkers, die wroughen connen, die nu die vorderhant hebben ghewonnen overal in riker (heeren) hoven enz.", in tegenstelling met de „goede liede" die zij belasteren, belagen en bij de vorsten zoeken te verdringen, is die tirade niet geheel en al in den geest van Maerlant's Wapene Martijn en andere dergelijke klaagzangen? Of is ook dit alles literaire parodie? Mij dunkt van niet. En strookt met zulk een meer ernstigen, bespiegelenden, leerzamen geest ook niet eenerzijds zijn (soms bijna over de schreef gaande) meer anthropomorphische voorstelling, anderzijds de inlassching zoowel van de fabel der „pude" — die ik thans, nu zij niet meer op de rekening behoeft te komen van den vroolijken verteller van A, eer als vanouds rouwelijks ingelascht durf beschouwen en aanvaarden — en misschien ook van die der veete tusschen wolven en schapen aan 't slot [2]), als van enkele trekken, die meer aan de dierenfabel herinneren dan in 't dierenepos thuishooren, als de samen schoolgaande hond en haas, de valsch muntende honden en de list van den leeuw (vos) [3])? Ook het minachtend

1) Zie beneden, VI.
2) Zie beneden, VI.
3) Zie boven, 209, 210—213.

Digitized by Google

gewag der „dorpers" (2348, en in den proloog: zie beneden, VII) schijnt mij met dezen geest eer te strooken dan te strijden. Eveneens het gebruik van meer abstracte of wel betoogende, „deictische" woorden en wendingen; zie boven, blz. 186 vlgg., b.v. *bedi*, *daet*, *dinc*, *indien* (*dat*), *merken*, *na* (*dien*) *dat*, *openbare*, *sake*, *sin*, *tote* (*dien*) *dat*, *segghe*.

Ten slotte zie of liever hoor ik, in overeenstemming met laatstgenoemd meer literair en redeneerend element, in B over 't algemeen een krachtiger, meer gedragen stijl, tegen dien van A afstekende o. a. door een veelvuldiger gebruik der oratio indirecta, en (mede hierdoor) van langere volzinnen, zwaarder van bouw en meer ingewikkeld van samenstel. Lange perioden als b.v. 2166—74, 2186—93, 2194—2200, 2235—9, 2524—9, 2701—5, 2888—92, 2955—62, 2998—3001, 3019—31, 3194—3201, 3259—63, 3275—92, waarin, met schier even weinig moeite als veel later in Vondel's zich door een reeks van verzen heenslingerende rhythmische perioden, de eene bijzin zich aan den anderen voegt, veelal ter uitdrukking van een motiveering, van een inwendigen gedachtengang: zulke zinnen zal men, geloof ik, althans in zulken getale, niet licht in A vinden [1]). Dat deze zwaardere zinsbouw samenhangt met den eveneens zwaarderen inhoud en geest van B doet hiervan weder niets af; integendeel het een steunt en bevestigt het ander.

Tot dezen stijl zullen ook wel behooren de rhetorische iteratie, de anaphora enz. [2]), het boven, 193, genoemde nadrukkelijk vooropstellen van een voorloopig voorwerp *dat* of *dit*, ook de reeds genoemde wendingen als *ic wane*, *ic segghe u* enz.

Welken indruk krijgen wij nu, tegenover dit alles, van den stijl en den geest des dichters van A? Hoewel de hierboven beproefde schets der eigenaardigheden van B door de tegenstelling

1) De boven, blz. 185 besproken betrekkelijke bijzinnen in A zijn toch iets anders.
2) Doch zie beneden, 233—4.

Digitized by Google

die van A reeds heeft doen afsteken en uitkomen, moge hier nog een meer stellige samenvatting volgen. De dichter van A is eerst en vooral een geestig en genoeglijk verteller, met iets van den „esprit gaulois" die de door hem nagevolgde en uitgewerkte Oudfransche Renart-branches bovenal kenmerkt; iemand die er behagen in schept, neen innige pret in heeft de hem uit die Ofr. branches (en uit de mondelinge Dietsche overlevering) welbekende „avonturen" van den vos, de vanouds alom verspreide dierensproken en sprookjes na te vertellen en aan een te rijgen tot een soort van heiligenleven („vite") à rebours. Het zijn de boevenstukken van vos en wolf, altijd uit op het stelen van „baken", worsten, „pladisen", van allerlei gevogelte en vee, die hem boeien: voor hem is, evenals voor de boeren, de vos allereerst de hoenderdief, de wolf de schapenroover; zij en ook de andere dieren, die hij in allerlei ontmoetingen tegenover den mensch stelt, blijven voor hem nog steeds echte dieren, door hunne dierlijke eigenschappen wel onderscheiden van den mensch. Een overoud dierensprookje: hoe de beer tot zijn schade honing leerde stelen, is juist van zijn gading; even onbeschroomd als zijn Fransch voorbeeld vertelt (of eigenlijk: vertaalt) hij, naar middeleeuwsch cyclisch-epischen trant, onmiddellijk daarop het eveneens echt-dierlijke avontuur, hoe de kater op de muizenjacht gaat, al is dit in vele opzichten een herhaling van het vorige. De overoude spotternij met de „rode crune" herhaalt hij weer met smaak; in de biecht zijn het weer de vanouds bekende verhalen; op oorspronkelijkheid en verscheidenheid is hij zoo min tuk of prat als eenig ander middeleeuwer. Hij wil zijn hoorders alleen doen lachen: voor hem, als voor zijn Fransche voorgangers, is het verhaal van R.'s „avonturen alleen „une risée et un gabet", gelijk dit later de „espiègleries" van Uilenspiegel zouden zijn. Hier is geen sprake van ijselijke, nachtelijke complotten tegen het leven des konings, van doodvonnis, galg en rad; men bespot, „hoont" elkaar, raakt daarbij wel eens een of ander lichaamsdeel kwijt, maar vermoordt elkaar niet. Hier is het steeds mooi weer: R. ligt vóór

Digitized by Google

zijn huis zich te koesteren in de zon, die hem later het zweet doet uitbreken, of hij wandelt 's nachts bij klaarlichten maneschijn over de heide. Voortdurend zijn wij op of bij boerenhofsteden of kloosters met welgevulde schuren, spijkers en hoenderhoven; telkens horen wij van lekker eten en drinken: vette hoenders, ganzen, „baken", „pladise", berevleesch, wat niet al!

Voor een dartele schildering, een gewaagde uitdrukking, een schuine, schouwe toespeling of woordspeling is hij volstrekt niet bang [1]). Maar liefst in een halfverholen, dubbelzinnige bewoording, met weelderige, doorzichtige beeldspraak, niet „ombedect" en „bloot": het rouwe gewag van Hersints overspel verzacht hij, laat hij althans niet op den voorgrond staan. Want hij is — hoewel zeker, evenals de dichter van B, een „clerc", waarschijnlijk zelfs dorpsgeestelijke — iemand van hoofsche beschaving, die onder den adel thuis is en dezen in de genealogie van hoenders en dorpers paskwilleert, die de Fransquillons kent en bespot, maar die de dorpers toch ook veracht; iemand die de hoofsche vormen nauwlettend in acht neemt en dus nooit verzuimt den koning het hem toekomende praedicaat *her* te geven. Ook de Fransche ridderromans, niet 't minst de Arturromans (Walewein, Perchevael, Moriaen, Alexander, Floris en Blancefloer) heeft hij waarschijnlijk gelezen, hij die zelf een dergelijken ridderroman (of een avontuurlijk heiligenleven, in den trant van den Brandaen) over Madoc gemaakt heeft, maar die dan ook den stijl dier romans voortreffelijk weet te parodieeren.

Satire is ook hem niet vreemd; maar eer de lichte ironie, de leuke humor dan de bittere hoon. Van de „papen" — zijn standgenooten waarschijnlijk — ziet hij, gelijk in 't algemeen van alles, vooral den belachelijken, vermakelijken kant: hij vermeit, verkneukelt zich in de schildering van dorpstooneelen, waarin zij naast en met de dorpers een zotte rol spelen. In die schilderingen en in den vlotten, levendigen dialoog, vol comische contrasten, is hij een meester: een schilder met het woord als weinigen.

1) Zie 73, 145?, 1259—98, 1625?, 1630?, 1655—70.

Digitized by Google

In oorspronkelijkheid, in fantasie, in talent van weloverwogen en welsluitende, ten einde toe volgehouden compositie, in ernst van levensopvatting is de dichter van B, de schepper van het geheele verhaal der samenzwering, van Hermelinks schat, van R.'s aftocht, thuiskomst, wraak op Belijn en Cuwaert en eindelijke vlucht, zijn meerdere. Daarentegen is en blijft hij de verteller bij uitnemendheid.

Zijn taal en stijl zijn met dit karakter in overeenstemming. Kenmerkend is voor hem, vooral in tegenstelling met den dichter van B, het veelvuldig gebruik van woorden als *avonture*, *bejach*, *gheval*, *heide*, *hoonen*, *mesval*, *onghemac*, *ongheval*, *rampinieren*, *schern*, *soete*, *spel*, *willen*, van oude epische woorden als *goom nemen*, *helet*, *mare*, *mekel*, conventioneel-epische zegswijzen als *so* (= zeer), *daer hi lach*, *sonder waen*, *meer dan ic ghenoemen can*, *doe mochte men sien*, inleidende vragen als *wildi hooren*, betrekkelijke bijzinnen; voorts nog allerlei volksaardige uitdrukkingen (waarvoor ik kortheidshalve naar Martin XLV—XLVII verwijs), alleen of vooral in A te vinden.

Op het bovenstaand vertoog over de verschilpunten tusschen A en B valt zeker hier en daar wat af te dingen: zie reeds hierboven, blz. 195. Ook is 't wel mogelijk dat ik, met de gedachte aan het gegist en in één opzicht gebleken onderscheid, en dus op jacht naar meer verschilpunten, al te scherp — of, wil men, niet scherp genoeg — gekeken en zoo te veel onderscheiden, m. a. w. mij aan hypercritiek (de erfzonde der philologen) schuldig gemaakt heb. Maar al mocht ook hier of daar iets met te dikke verf of te schelle kleur geschilderd zijn, zooveel vertrouwen heb ik wel in de methode en durf ik ook voor haar vragen, dat het onderscheid tusschen A en B, vroeger door niemand opgemerkt of uitgewerkt, thans, nu onze oogen geopend zijn, en nu de algemeene stilistisch-aesthetische, dus altoos eenigszins subjectieve gronden door nuchtere, objectieve, argumenten bevestigd zijn, niet meer geloochend zal kunnen

Digitized by Google

worden. En zoo mogen wij dan L. Willems' vernuftige gissing omtrent het dubbel auteurschap van R. I door het nader vergelijkend lexicologisch, grammatisch en stilistisch-aesthetisch onderzoek gestaafd achten; en derhalve een eeresaluut brengen aan den Vlaming, die het eerst, reeds in 1897, de juiste betrekking tusschen de beide deelen geraden en aan zijn beide landgenooten elk het zijne gegeven heeft; ik zeg het Franck thans van harte na: „glänzender kann eine kühne hypothese nicht bestätigt werden als die von L. Willems" [1]).

Evenwel dienen, voor wij nu deze uitkomst in verband gaan brengen met den proloog (en het slot), om daaruit tot een besluit over het samenstel van het geheele werk te geraken, eerst de bedenkingen en bezwaren, grootendeels door mij zelven tegen deze tweeheid geopperd, nader onder de oogen gezien.

V. Gelijkenis en gemeenschap.

Naast of tegenover al het bovenstaande, dat pleit voor een dubbel auteurschap, is er namelijk wel een en ander dat twijfel hieraan kan wekken en geschikt s c h ij n t om de oude voorstelling van één dichter te staven. Het zijn natuurlijk de punten van gelijkenis of gemeenschap tusschen de beide gedeelten die hier van gewicht zijn en dus onze aandacht eischen.

Daar is vooreerst de innerlijke artistieke eenheid, de vastheid en geslotenheid van bouw en samenstel, waarom het geheele gedicht vanouds en om strijd door alle beoordeelaars, juist boven zijn Fransche voorbeelden, geroemd en geprezen is [2]). Is die hooggeroemde eenheid te rijmen met een wijze van ontstaan als wij ons bij aanvaarding van het dubbel auteurschap moeten voorstellen; kan zij als bij toeval, of wel als de vrucht der om- en bijwerking door den jongsten der twee dichters geboren zijn?

1) Wat den proloog betreft is trouwens zijn genan, Jan Frans Willems, wat den woordenschat aangaat Jonckbloet reeds op 't rechte spoor geweest (zie boven, 177, 180 en beneden, VII).

2) Zie b.v. Taal en Lett XIV, 496; Kalff, Lett. I, 210.

Digitized by Google

Hierop valt m. i. alleen te antwoorden: 1° dat op 't stuk althans van den stijl en den geest die eenheid, hierboven op de keper beschouwd, niet zóó treffend is gebleken als men vroeger wel placht aan te nemen; 2° dat, wanneer het stellige bericht van den proloog met de slotsom van het bovenstaand onderzoek overeen te brengen is, de nog steeds onmiskenbare eenheid van bouw en samenstel, hoe verwonderlijk ook [1]), inderdaad als de vrucht der — zeker bewonderenswaardige — samenwerking van twee elkaar opvolgende letterkundige kunstenaars moet, maar ook mag en kan worden beschouwd, op dergelijke wijze als bij de na te noemen, door verschillende auteurs geschreven gewrochten onzer Mnl. letterkunde [2]). In allen gevalle verlevendigt deze verrassing opnieuw onzen twijfel — niet aan het goed recht, maar wel — aan het volstrekt gezag der literaire of hoogere philologische critiek in dergelijke vraagstukken, tenzij dan gesteund door andere, meer objectieve uitwendige criteria en critiek.

Iets dergelijks geldt van de taalkundige eenheid of eenparigheid [3]). Immers in den woordenschat is er hierboven juist een vrij scherp onderscheid tusschen beide gedeelten aan den dag gekomen. En wanneer op 't stuk der taalvormen ook nu slechts enkele luttele, twijfelachtige verschillen zijn gevonden, bedenke men 1° dat beide dichters toch stellig Vlamingen — zij 't dan ook uit verschillende streken des lands — geweest zijn, wier taal en schrijftrant zich allicht eer door een (immers meer individueel) verschil in woordgebruik dan door een gewestelijk verschil in taalvormen van elkander zal hebben onderscheiden; 2° dat de oneffenheden der laatstgenoemde soort, die niettemin allicht hier en daar bestaan hebben, toch altoos nog eer door de gemeenschappelijke afschrijvers van het geheele gedicht zullen weggeslepen

1) Zie Nh. 78 en hetgeen Franck a. w. 327 en 332 zegt omtrent het waarlijk phaenomenale, maar daarom nog niet ongeloofelijke dezer overeenstemming.

2) Welker eenheid trouwens noch zoo hoog geroemd, noch zoo nauw onderzocht is als van Reinaert I.

3) Zie Nh. 78 vlgg. en boven, 197—204.

Digitized by Google

zijn dan die der eerste categorie, ten gevolge waarvan de taalvormen en de spelling, althans in hs. A, nu dan ook een inderdaad zeer groote eenparigheid vertoonen [1]).

Met dat al is er op een aantal punten — meest op stilistisch gebied — zekere meer of min opmerkelijke overeenstemming vastgesteld; o. a. vooral door Jonckbloet, die juist door deze overeenstemming in tal van „eigenaardigheden" tusschen de beide helften genoopt is den ook bij hem reeds, naar aanleiding van enkele opgemerkte verschilpunten, gerezen twijfel aan de eenheid te onderdrukken (XXIII—XXVII); en ook Martin heeft (XLV—XLVIII) een reeks van meest stilistische wendingen enz. opgesomd, waarbij van eenig onderscheid tusschen A en B nauwelijks iets te ontdekken valt. Het komt er dus op aan de „eigenaardigheid" en daarmede de bewijskracht dezer punten nader te toetsen; immers voor zoover zij algemeen Dietsch zijn, kunnen zij natuurlijk niet als gronden vóór de eenheid van het geheele werk dienst doen. Ik zal hierbij voor de voorbeelden soms kunnen volstaan met een verwijzing naar J. of M. of BH.; de meeste door mij verzamelde of vervolledigde opsommingen geef ik echter voluit, niet wegens hun groote bewijskracht in dezen, maar vooral omdat zij mij zelf voor mijne editie, anderen voor soortgelijke onderzoekingen nut en gemak kunnen opleveren. Ik ga hierbij in 't algemeen weer uit van hs. A, onder gedurige vergelijking van F.

Ik begin met enkele wisselvormen.

Naast *Isingrijn* komt de verbogen vorm *Isingrime* [2]) tweemaal

---

1) Zoo b.v. in A de uiterst nauwkeurige onderscheiding tusschen *e* (ē) en *ee* (é, en ē vóór *r*), de regelmatige spelling *au* = nnl. *ou* (< og. *aw, iw, iuw*), maar *ou* vóór lab. en gutt. = nnl. *oe* (het tweede meer Oost-, het derde veeleer Westvlaamsch).

2) Zie Ojb. 197 en verder Boendale, Lekensp. III, 15, 190(:); Willems, Et. s. l'Ysengr. 150 vlgg; Muller, Museum V, 81. De oude Germaansche, Dietsch-populaire, vorm met *-m* is dus blijven voortleven in de mondelinge Dietsche overlevering, in Nivardus' Ysengrimus, en ook in den Reinaert, doch hier, naar 't schijnt, overvleugeld door den Romaanschen, Walsch-literairen vorm met *-n* uit den Renart en den Mhd. Reinhart; een bewijs, hoeveel dieper wortelen de verhalen in de volksoverlevering onzer Dietsche landen hadden geslagen dan in de oostelijk-Duitsche.

Digitized by Google

voor, ééns in A (231), ééns in B (2079), beide malen door 't rijm gestaafd (in F is bovendien *Ysegrim*, zoowel in A als in B, de gewone vorm, maar soms door 't rijm weersproken: verg. de plaatsen opgesomd Tv. 73, benevens vs. 3020).

Als praet. van *staen* komen *stoet* en *stont* beide in A en B — naar ik meen, gelijkelijk — voor, beide door rijmen gestaafd; naar 't schijnt is *stoet* buiten 't rijm, vooral in F, zeldzaam.

Als 1ste nv. van 't vrouw. pers. vnw. is (in A) zoowel in A als in B, alleen *soe* — vaak (zooveel ik zie, zonder vasten regel) *so* gespeld — gebruikelijk [1]).

Die, aanw. vnw., het vlak voorafgaande of even te voren genoemde onderwerp (meestal een eigennaam) weder opvattend (als nog in onze omgangstaal) komt voor: 107 (F: *hi*), 526? 850, 1078 (beide F: 0), 1654; maar ook 1910, 1960 (F: *hi*), 2650, 2770, 2813, 3017, 3111 (deze vijf F: 0), 3370.

Hi (of ook 't mv. *si*) evenzoo gebezigd: 343, 422, 762, 785 (F: *die*), 1243, 1641; maar ook 1895 (deze drie F: 0), 2845.

Hi (*hem*, *-ne* of *se*), voorafgaand aan het later genoemde onderwerp (voorwerp, bepaling enz.): 356, 620 (F: *woorde si bequamen*, dus bij de vorige groep), 1007 (F: 0), 1211, 1689; maar ook 2514 (× F), 2837, 2844?, 3248, 3320 (deze twee F: 0), 3377 (× F). Dus geen groot en constant verschil op deze drie laatste punten tusschen A en B; eer nog tusschen A (waar 't veel gewoner is) en F. 't Is trouwens eene ook in andere Mnl. werken geenszins onbekende hebbelijkheid der omgangstaal, die zeer licht den eenen afschrijver eer en meer uit de pen vloeide dan den anderen [2]). Daarentegen schijnt het gebruik van *dat* of *t* als voorloopig voorwerp alleen of vooral in B voor te komen (zie boven, 193).

Zoogenaamde constructies *ἀπὸ κοινοῦ*, waarbij zoowel een voor- als een nazin bij een tusschenliggenden bijzin enz.

1) *si* heb ik alleen opgemerkt 1273 (met een hier bevreemdende ontkenning *ne* er achter: is *sine* verschreven voor *soe*?) en 1784 (terugslaande op *der crone*, als coll. abstr., dus wellicht bedoeld als mv., gelijk F 't inderdaad opvat, blijkens *gelouen*).

2) Zie BH. LVII; Stoett, Mnl. Synt.² § 21, 32, 34, 41.

Digitized by Google

schijnt te hooren [1]) en wij met onze moderne interpunctie eigenlijk verlegen staan, zijn te vinden b.v. 826—8, 1285—7, 1395—8; maar ook 2144—7, 2160—5, 2844—6?, 3264—6 [2]).

Tusschenzinnen — een trouwens vrij rekbaar begrip — vindt men 6, 16, 428, 430, 447, 611, 762?, 914, 935, 1401, 1437, 1467, 1590, 1751?; maar ook 1862?, 2602, 2655, 2908, 3108, 3179, 3195, 3424, 3443.

Fouten tegen de consecutio temporum komen (in A) voor: 324, 969, 1329, 1691; maar ook 2172, 2331, 2579, 2820; meestal worden zij door F weersproken of zijn zij ook anderszins verdacht en bijna altijd zonder moeite en wringen te verwijderen. Van verschil tusschen A en B is in geen geval sprake.

Het druk gebruik, vooral aan 't begin van een versregel, van 't zuiver copulatieve *ende* zou men allicht, als typisch voor den genoeglijken verhaaltrant van A [3]), juist daar 't meest verwachten; doch 't schijnt mij niet minder in B voor te komen: 66 [4]), 81, 105, 109, 141, 157, 286, 366, 498, 650, 677, 802, 1235, 1291, 1307, 1316, 1624, 1681; maar ook 2020, 2030, 2053, 2089, 2101, 2109, 2118, 2126, 2337, 2496, 2506, 2958, 3276, 3286, 3417 e. e. Zie daarentegen enkele bijzondere wendingen met *ende*, die meer aan B eigen schijnen, boven, blz. 193.

Hierbij sluiten zich geleidelijk aan de talrijke tautologieën, pleonasmen, herhalingen van dezelfde of samenvoegingen van zinverwante (niet zelden allitereerende) woorden en uitdrukkingen, geheele zinnen of versregels. Zij zijn reeds meermalen

1) B. v. van het type: *„Ik ben landziekig, omdat ik landziekig ben, ben ik landziekig"* (L. Mulder), maar ook anders; zie Stoett, Mnl. Synt., blz. 157; Paul, Mhd. Gramm.[4] § 385.

2) De door M. XLVI genoemde anacoloutha en „satzverschränkungen" zullen thans meest alle — voor zoover zij niet voor critische verbetering vatbaar zijn — anders opgevat worden: het zijn o. a. zinnen, waarin *ende* op een bijzondere wijze gebezigd wordt enz.

3) Zie boven, 224—226, en verg. het hedendaagsch-kinderlijke herhaalde *en toen*.

4) Ik noem hier telkens slechts den eersten versregel en bedoel daarmede dan ook een of meer volgende.

Digitized by Google

besproken, weshalve ik mij in hoofdzaak bepaal tot een verwijzing naar die geschriften (Grimm, Rechtsaltert. 14 vlgg., J. XXIII—XXIV, M. XLVI, Ojb. 137—143, BH. XXIX—XXX, LV—LVIII, F. 288—289) en tot de mededeeling der volgende, naar ik vertrouw, vrij volledige lijst, in enkele voorname formeele groepen verdeeld.

A. Twee of meer znw. (hetzij alleenstaande, als onderw., voorw. enz., hetzij voorafgegaan door een bnw., een vnw., een voorzetsel), verbonden door *ende*, *ofte*, *no* enz. (typen: *bosch ende haghe*, *dor u edelheit ende dor u eere*, *hermite ofte clusenare*, *ander bejach no ander ghewin*, *bi nachte ende bi daghe*, *nichte ende neven* [1])): 42, 66, 67, 71, 103, 128, 162, 230, 243, 264, 268, 276, 289, 306, 308, 351, 358?, 408, 474, 516, 573, 613, 662, 666, 686, 701, 719, 743, 770, 805, 832, 835, 837, 841, 906, 913, 915, 940, 1027, 1034, 1055, 1074, 1141, 1265, 1276, 1281, 1291, 1429, 1446, 1475, 1529, 1584, 1603; maar ook: 13, 15 [2]), 1765, 1773, 1975, 1977, 1984, 2039, 2060, 2069, 2098, 2146, 2162, 2169, 2172, 2188, 2269, 2304, 2309, 2315, 2342, 2348, 2349, 2364, 2365, 2369, 2371, 2412, 2414, 2415, 2432, 2452, 2464, 2534, 2558, 2589, 2591, 2617, 2663, 2664, 2678, 2725, 2779, 2787, 2872, 2873, 2912, 2964, 2967, 3068, 3070, 3097, 3157, 3199, 3270, 3322, 3419, 3438, 3447, 3452.

B. Twee of meer bnw. of bijw., als boven (typen: *fier ende coene*, *met valschen woorden ende met scoonen*, *spade ende vroe*): 97, 112, 213, 271, 279, 304, 326, 333, 389, 439, 484, 487, 505, 509, 597, 668, 690, 765, 824, 867, 893, 933, 1027, 1028, 1032, 1044, 1171, 1179, 1211, 1423, 1558, 1560, 1675, 1701, 1712; maar ook: 38, 1784, 1813, 1843, 1844, 1874, 1883, 2050, 2075, 2089, 2093, 2107, 2116, 2247, 2300, 2308, 2325, 2331, 2337, 2358, 2368, 2484, 2506, 2528, 2613, 2715 (naar

1) Dus ook twee tegenstellingen die samen een geheel zonder uitzondering beduiden; maar niet *no die cater no die das*, *hoenre ende pertrijsen* en derg.

2) Prol. 11—40 is hier en verderop, evenals reeds boven, bij B gerekend; zie beneden, VII.

Digitized by Google

FB gelezen), 2769, 2878, 2923, 3017, 3046, 3063, 3304, 3361, 3384, 3443.

C. Twee of meer ww. (typen: *stal ende nam*, *spellen ende lesen beede, no bewachten no bescaermen*, *vromen ende scaden, sieden ofte braden*, *dat stelen ende dat rooven*): 106, 147, 405, 435, 485, 529, 531, 560, 693, 758, 782, 783, 829, 853, 990, 1046, 1106, 1433, 1435, 1453, 1551, 1588, 1594, 1680, 1688; maar ook: 1828, 1838, 1839, 1890, 1896, 2020, 2035, 2037, 2072, 2095, 2160, 2313, 2343, 2346, 2350, 2367, 2384 (verg. 1046 in A), 2413, 2518, 2610, 2635, 2706, 2713, 2835, 2977, 3089, 3223, 3363.

D. Twee of meer geheele uitdrukkingen of zinnen, bestaande uit woorden van dezelfde of verschillende soort of constructie (znw. + nw. naast enkelv. ww., bnw. naast praepositioneele bepaling enz.), maar in beteekenis zinverwant (typen: *verstaet, neemt miere talen goom; hets beter raet Ende het dinct mi bet ghedaen*, *vroo ende in hoghen*, *vervaert ende in sorghen van der doot*): 76, 142?, 165, 180, 183, 195, 198, 218, 482, 498, 527, 551, 1048, 1090, 1096, 1307, 1319, 1357, 1738, 1749; maar ook 35, 1758, 1767?, 1926, 1949, 1990, 2003, 2082, 2100, 2110 (verg. 1048 in A), 2114, 2283, 2291, 2480, 2690, 2776, 2804, 2993, 3019, 3062, 3182, 3243, 3386, 3400.

E. Herhaling derzelfde woorden of uitdrukkingen, vooral in den aanhef, aan het begin van versregels (anaphora) (typen: *binnen sconinx vrede Ende binnen sconinx gheleede* [1]), *Hoe es di dese beere ontgaen Die di te voren was ghevaen*, *Hoe rikelike een beerehuut Heefstu . . . verloren Die di ghewonnen was te voren*): 140 = 141, 177—8 = 1336—7, 328 = 329, 394 = 401, 428 = 430, 435—6 = 467—8, 486 = 488, 578 = 579, 580 = 584, 588 = 589, 634 = 636, 736 = 742 = 748, 747 = 753, 755 = 757, 916—8 = 919—20 = 925, 921—2 = 923—4 = 926—8, 1004 = 1006, 1249—52 = 1253—5, 1253 = 1259,

1) De gewone Mnl. verbindingen *met scoonen woorden ende met lichten* zijn boven bij B ingedeeld.

Digitized by Google

1291 = 1292 = 1296, 1377 = 1379, 1449 = 1453, 1500 = 1505 = 1509 (= 1607), 1529 *a* = 1532, 1529 *b* = 1530, 1572 = 1574; maar ook 13 = 33, 1890 = 1891, 1936 = 1947, 2095 = 2096 (chiastisch), 2154—6, 2309, 2314 = 2316, 2318 = 2319, 2328 = 2329 (doch zie FB), 2369—70 = 2371—2 (doch zie FB), 2408 = 2409, 2412 = 2415, 2548 = 2552, 2554—5 = 2556—8, 2609 = 2610 = 2612 = 2614, 2649 = 2651, 2773 = 2791, 2780 = 2783 (een plechtige formule), 2999 = 3047, 3360 = 3362, 3403—4 = 3405—6, 3407 = 3412?, 3442 = 3444.

Een lange lijst van dorre cijfers, zonder meer voorbeelden weinig aanschouwelijk [1]). Maar in allen gevalle blijkt uit deze lijst wel dat dergelijke tautologieën en herhalingen, in Reinaert I, zoowel in A als in B, zeer veelvuldig zijn. Gelijkelijk in A en B? Met deze cijfers voor oogen durf ik niet meer zeggen dan dat ze in B misschien nog iets rijkelijker gestrooid schijnen; niet dat het verschil tusschen beide groot genoeg is om daarop een kenmerkende onderscheiding te vestigen.

Daarentegen is 't ook hier, evenals bij de overige dusgenaamde „eigenaardigheden", de vraag of dergelijke herhalingen door J. XXVII terecht gerekend zijn tot „die bijzondere eigenaardigheden, afwijkende van wat men in alle andere Mnl. geschriften aantreft", op grond waarvan hij besloot „dat het wel ontwijfelbaar zijn zal, dat wij hier het werk van een en denzelfden kunstenaar voor ons hebben" (t. a. p.). Dat Jonckbloet ze zoo stellig voor „alle andere Mnl. geschriften" loochent is is wel van aard om indruk te maken: hij heeft, meer dan andere Mnl. philologen in en na zijn tijd, oog gehad voor dergelijke, later te veel voor tekstcritiek en woordverklaring verwaarloosde, eigenaardigheden van den epischen stijl; zijn woord weegt dus zwaar. Evenwel, na zijn tijd zijn dergelijke pleonasmen of tautologieën vooral in de proza-literatuur der latere middeleeuwen

1) De allitereerende verbindingen zijn beneden, 238 opgesomd. Over de onmiddellijke herhaling derzelfde woorden, als *het was te spade* (2318 – 9), zie beneden, VI.

Digitized by Google

zóó gebruikelijk gebleken, en zijn dezelfde of soortgelijke verschijnselen ook in de poëzie van oudere tijden en volkeren zóó vaak aangewezen, dat ik zonder nadere vergelijkende studie van onze overige epische Mnl. literatuur — waarvoor mij thans „stade ende stonde" ontbreekt — niet op zijn gezag alleen deze tautologieëu voor een „eigenaardigheid" van R. I, en dus als een bewijs der eenheid van het geheele werk, durf aannemen. Laat ik de eerstbedoelde voorbeelden hier even opsommen.

In de vertaalde prozaliteratuur der 14de en 15de eeuw is in den laatsten tijd meermalen opgemerkt een kennelijk niet toevallige, veeleer opzettelijke manier om één Fransch of Latijnsch woord te vertalen door twee of meer zinverwante woorden, hetzij beide of alle Dietsche, hetzij ook niet zelden een Walsch met een Dietsch, als ter verklaring, er bij (veelal er achter, maar ook wel er vóór). Dit verschijnsel is aangewezen in: Jan Mandeville's Reis (14de eeuw, uit het Fr.) [1]), de Pelgrimagie v. d. mensch. Creatueren (14de of 15de eeuw, uit het Fr.) [2]), Des Conincx Summe (1408, uit het Fr.) [3]), het Caetsspeel (1431, uit het Fr.?) [4]), het volksboek der Seven wijse Mannen van Romen (1479, uit het Lat.) [5]), Gerijt Potter van der Loo's vertaling van Froissart (15de eeuw, uit het Fr.) [6]), de Gesta Romanorum (15de eeuw?, uit het Lat.) [7]), H. Ghetelen's Mnd. vertaling: Nye unbekende Lande (1508, uit het Hd.) [8]), eindelijk een groote eeuw later nog in Duyfkens en Willemynkens Pelgrimagie (1623, oorspronkelijk) [9]). Uit verschillende tijden en plaatsen, en stellig slechts enkele staaltjes van een wijd en lang verbreid gebruik.

Van ons modern standpunt zijn wij aanvankelijk licht geneigd zulk gebruik aanstonds en onvoorwaardelijk af te keuren, hetzij als een individueele hebbelijkheid van sommige middel-

1) Ed. Cramer, Inl. LVII—LXII.
2) Tijdschr. XXIII, 24—26.
3) Kalff, Gesch. d. Ned. Lett. II, 414.
4) Naar ik hoop, door een mijner leerlingen als proefschrift uit te geven.
5) Botermans, Die hystorie van die seven wijse mannen, 50.
6) Tijdschr. VIII, 274, noot 1.
7) Kalff, a. w. II, 398.
8) Niederd. Jahrb. XXXIII, 63—65.
9) Ed. Ruys, Inl. 46—47.

Digitized by Google

eeuwsche, met name Dietsche schrijvers, hetzij als een zich reeds vroeg, nog vóór de eigenlijke vorming onzer natie, openbarenden nationalen karaktertrek: de gerektheid en langwijligheid, tot het uiterste gedreven door Vader Cats in zijn beruchte eindelooze herhalingen van nagenoeg gelijkbeteekenende verzen met nagenoeg gelijkluidenden aanhef. En men heeft dan ook aldra qualificaties bij de hand en in de pen als „gerekt, langdradig, overtollig, waardeloos, omslachtig, breedsprakig, lam, mat, stoplappen" [1]), „soeperig, onbeholpen" [2]), „pedant" [3]), „onnoodig, eentonig, hinderlijk" [4]) enz. Zeker, ons modernen (ook ons Nederlanders) kan dit alles niet meer behagen, vooral niet in tegenstelling met de classieke, antieke en Fransche beknoptheid, soberheid en bondigheid, die wij als deugden van den stijl hebben leeren beschouwen en waardeeren. Maar van nature eigen zijn ons die stijleigenschappen toch zeker niet. Het onderscheid tusschen den Nederlandschen en den Franschen — of, wil men, den Dietsch-Germaanschen en den Walsch-Romaanschen — geest en stijl komt zoo duidelijk aan den dag in Salverda de Grave's boven aangehaalde fraaie en leerzame studie over de Mnl. vertaling van de Pèlerinage de la vie humaine, te recht door hem een bijdrage tot de kennis onzer middeleeuwsche vertaalkunst genoemd, en niet minder in zijn latere mededeelingen over Fransche critiek op een Fransch opstel van een Nederlander [5]), a. h. w. samen te vatten in Voltaire's critiek op een Nederlandsch werk: „Stile hollandois: cent paroles pour une"! [6]) Zoodat wij, dergelijke tautologieën uit de hoogte van onzen modernen smaak gispende, ten slotte ons zelf een slag in 't aangezicht geven en onzen eigen landaard verloochenen.

Maar het is ook nog de vraag, of wij in dergelijke tautologieën

1) Ik zelf, Ojb. 137—143.

2) Salverda de Grave, Tijdschr. XXIII, 26, 28, 33.

3) Shunway in Nd. Jahrb. XXXIII, 64. 4) Ruys, a. w. 46, 48.

5) De Gids 1910, III, 276.

6) Aangehaald bij Te Winkel, Ontwikkelingsgang III, 499. Verg. hiermede ook de uiting van den vertaler van Des Coninex Summe, bij Kalff, Lett. II, 396.

Digitized by Google

en parallelismen wel een bijzonder Nederlandsche, nationale eigenaardigheid moeten zien [1]). Zij moge tot dusverre vooral opgemerkt zijn in Mnl. vertalingen van uitheemsche werken, en dikwijls, schoon niet altijd, bepaaldelijk dienen ter verklaring (a. h. w. verontschuldiging en inleiding) van vreemde woorden; zij moge in de 17de eeuw wel eens zijn aangewend om, in overeenstemming met de nationaal-puristische bedoelingen der toenmalige taalkundigen, den rijkdom van onzen Nederlandschen woordenschat ten toon te spreiden [2]); toch is de oorsprong van deze stijleigenschap of dit stijlmiddel m. i. hoogerop te zoeken. Die eigenaardigheid schijnt mij niet zoozeer echt Nederlandsch, Dietsch als wel echt algemeen middeleeuwsch: 't best te vergelijken met, en ook wel ten deele te verklaren uit navolging van de laat- en middeleeuwsch-Latijnsche „grandiloquentia", met haar voorkeur voor het breede, statige, zwierige; misschien heeft ook de kanselarijstijl, vanouds er op uit door veelheid van termen alle excepties te weren, hier invloed geoefend. Maar ook is zij in aard, en denkelijk wel in oorsprong verwant met de bekende stijlfiguur der variatie in de Oudgermaansche, alliteereerende en eindrijmende, epische poëzie [3]), of eindelijk met het bekende parallelisme der Hebreeuwsche poëzie. Aldus beschouwd, schijnen dergelijke tautologieën — al is ook hier nog veel te onderzoeken — derhalve veeleer algemeen Dietsch of zelfs middeleeuwsch dan eigenaardig voor den (geheelen) Reinaert I. Later zal ook hier de Renaissance, in Frankrijk vooral, een ander ideaal en een nieuwen eisch voor den stijl gesteld hebben. Maar ook, gelijk op zoovele andere punten zijner taal, staat hier

1) Stellig is de vertaling en verklaring van één uitheemsch woord door twee hetzij in- of uitheemsche niet (alleen) in grensstreken ontstaan, gelijk Cramer LVII meent, die overigens te recht nog hedendaagsche uitdrukkingen als *part noch deel*, *ampel en breed* (ik voeg er bij: *pais en vree*) vergelijkt.

2) Verg. Duyfk. ende Willem. Pelgr. 146 (ed. Ruys 248), geheel in den geest onzer toenmalige taalzuiveraars en spraakkunstenaars.

3) Zie b.v. Kögel in Paul's Grundr. II², 54, 105, 117 e. e.; Heinzel, Stil d. agerm. Poesie 9—14. En verder de talrijke parallellen, uit oudere en nieuwere literatuur, en de werken over deze punten, aangehaald door BH. LIV — LX.

Digitized by Google

Cats dan weer dichter bij de middeleeuwsche traditie dan Hooft, Vondel en Huygens.

Na deze uitweiding keeren wij terug tot de verdere zoogenaamde „eigenaardigheden" van R. I.

Spreekwoorden komen voor: 53, 182, 257, 564, 672, 1388?; maar ook 1932?, 3009, 3177, 3180, 3306, 3467.

Te lange verzen o. a.: 172, 175, 232, 291, 311; maar ook 2711, 2733, 2737, 2930, 3409, 3416, 3437. Doch bijna altijd alleen in A, en naar F of B zeer licht en aannemelijk te verbeteren.

Overloopen (enjambementen), t. w. in hoofdzaak zulke gevallen waar onderwerp en werkwoordelijk of naamwoordelijk gezegde, gezegde en voorwerp, attributief bnw. en znw., znw. en bijstelling in verschillende versregels staan: 132, 228, 264, 358, 386, 414, 984, 998, 1011, 1026, 1081, 1082, 1301, 1311, 1357, 1361, 1363, 1516, 1574, 1575, 1727; maar ook: 1947, 2056, 2199, 2246, 2283, 2360, 2381, 2460, 2833, 2834, 2836, 2921, 2934, 2947, 2984, 2986, 3029, 3030, 3260, 3261, 3283, 3284, 3342, 3344, 3348, 3349, 3352, 3452, 3467.

Alliteratie: 66, 289, 668, 817, 1281, 1560, 1603, 1682, maar ook: 13, 33, 1975, 1985, 2069, 2146, 2234?, 2343, 2368, 2779, 2873 [1]).

Twee paar opeenvolgende gelijke, zoogenaamde vierrijmen: 211 F (× A), 261, 267, 367 (× F 357: een ander vierrijm), 459 (*-e*: *-en*), 945 (*-e*: *-en*), 959 F (× A?), 1304, 1498, 1734; maar ook: 2061, 2743, 2779, 3103 (naar AF + LB gelezen); waarvan waarschijnlijk 959 en misschien de twee met *-e*: *-en* nog afgetrokken moeten worden [2]).

1) Wellicht onvolledig. Opzettelijk weggelaten heb ik echter natuurlijk de door BH. XXXVI—XXXIX opgesomde gevallen en hunne gelijken, waar allerlei lettergrepen met geen of zeer geringe klem toch zwaar, vol genoeg geacht worden om de alliteratie te dragen. Zoo kan men ook uit het slapste proza heele reeksen alliteraties halen!

2) F 1147—8 zijn stellig onecht. 139 ($\bar{e}:\bar{e}$, $\acute{e}:\hat{e}$) reken ik niet tot de vierrijmen; evenmin de andere door J. XXV en BH. XL genoemde met *-aen : -ane*, *-aer : -are*, *-oude : -ouwe* enz. Zie verder over deze rijmen: Geurts, Gesch. v. h. Rijm I, 177—81.

Digitized by Google

Voor de herhaling van (nagenoeg) dezelfde rijmklanken kort na elkaar — klinkerrijm in den allerruimsten zin — verwijs ik naar J. XXV—XXVII, BH. XL—XLII [1]). Heerscht hier toeval of opzet, of is het dichterlijke intuïtie? Voorshands blijf ik op dit punt sceptisch; nog meer ten aanzien der door BH. XXXIII—XXXVI opgemerkte, gehoorde — of alleen op 't papier geziene? — „klankvolging", „consonant-" en „vocaal-contacten", „a-dominant" enz. [2]). In allen gevalle schijnt ook hier tusschen A en B geen noemenswaard onderscheid te zijn.

Onzuivere rijmen, hetzij vocalische (*ē : ê*, *o : oe* enz., zelfs *ō : ô* [3])), hetzij consonantische (klinkerrijmen) zijn, naar mijn oordeel, in R. I (A en B) oorspronkelijk niet aanwezig geweest: die uit A worden bijna alle door F of B weersproken, de overige acht ik eveneens onecht. Zie de opsomming bij J. XXIV—XXV, M. 435, BH. XXXIX—XLVII, maar ook Tv. 7, 29 enz. en Nh. 25—27; ik laat het oordeel hierover met gerustheid over aan alle niet tegen elke tekstcritiek vooringenomen deskundigen.

Ook de rijmbreuk (een nieuwe zin, of zelfs een nieuwe alinea of afdeeling midden in een rijmpaar) komt, zooveel ik zie, zoowel in A als in B, vrij wel gelijkelijk voor.

Wegen nu al deze hier genoemde stilistische of metrische overeenkomsten tusschen A en B zwaarder, dan de boven, 197—226

De zoogenaamde drierijmen (zie J. XXIV noot, BH. XL, XLII): 1075, 1084, 1159, 1858, en de zoogenaamde weesrijmen 1049, 1907, 2761, alle in A, zijn, blijkens F en (of) B, niets meer of anders dan afschrijversslordigheden.

1) Hetzelfde vind ik thans opgemerkt in Leendertz' nieuwe uitgave van den Floris, blz. LXXXV.

2) Verg. De Vooys in De nieuwe Taalgids V, 201; Verdam in Museum XVIII, 221. — Evenmin ben ik in staat de vermaarde „sprachmelodie" van Sievers — zie zijne zooeven bijeen verschenen Rhythmisch-melodische Studien, en ook Saran, Deutsche Verslehre 31 flgg. — zelf te hooren en op deze wijze de verschillende „melodie" van R. I A en B te onderscheiden. Het zou anders, ook ter toetsing dezer nieuwe leer, van belang zijn haar eens op een geval als dit toe te passen en te zien of zij de uitkomsten, volgens andere methode verkregen, bevestigt.

3) Niet alleen het rijm *ō : ô*, maar zelfs het rijm *-e : -en* is in Reinaert I misschien niet te vinden; hierover later elders.

Digitized by Google

behandelde verschilpunten? Mij dunkt, zeer stellig niet. Immers geen enkele der laatstgenoemde, zelfs niet de lange reeks van „tautologieën" schijnt mij zoo „eigenaardig", zoo bijzonder kenmerkend voor R. I, zoo afwijkend derhalve van hetgeen elders in onze Mnl. letterkunde gevonden wordt om alleen op grond daarvan met Jonckbloet de eenheid van R. I te blijven handhaven en de eerstgenoemde verschillen alle aan het bloote toeval te wijten. De grammatische eenparigheid schijnt mij voldoende verklaard uit het boven, 197 en 228 aangevoerde. Alleen de artistieke eenheid blijft inderdaad verwonderlijk. Zou het echter ongeoorloofd zijn dit laatste woord te vervangen door „bewonderenswaardig", en zoodoende die artistieke eenheid — evenals een deel der grammatische en stilistische overeenstemmingen — toe te schrijven aan de niet alleen bij- en omwerkende, vereffenende, maar ook nascheppende hand des jongeren, tweeden dichters? Over deze mogelijkheid straks nog enkele woorden.

VI. Aanvang en slot van B. De fabel der kikvorschen.

Voordat ik nu tot de benoeming der nog steeds alleen met A en B aangeduide dichters overga, dient eerst de juiste aanvang der beide gedeelten bepaald. Stilzwijgend heb ik hier boven steeds, evenals indertijd L. Willems, vs. 1754 als het begin van B aangenomen [1]).

Franck dacht (326) eerst aan vs. (1883 = HM) 1887. Inderdaad loopt de eigenlijke vrije bewerking van Renart I, 11—1319 (of 1335) in Reinaert I geregeld door van vs. 41 tot vs. 1886 (of, als men wil, 1868), zoodat het tweede, meer zelfstandig verdichte deel met 1887 (1869) zou beginnen. Op zich zelf zou echter dit gedeelte ook zeer wel aangevangen kunnen zijn bij de met vs. 1848 beginnende passage, waarin op eens Belijn (wien in B een niet onbelangrijke rol is toegedacht), Hawi en

1) Over het tweede gedeelte van den proloog zie beneden, VII.

Digitized by Google

allerlei nieuwe personages voor 't eerst optreden [1]) en het (tweede) rechtsgeding of „Plaid" tegen Reinaert aanheft. Hoe 't zij, op elk dezer drie plaatsen ware een nieuw begin natuurlijker dan bij 1754. Immers in dat geval moet men aannemen dat ook de bewerker van B nog een stukje van Renart I (1201—1335), zij 't ook vrij, nagevolgd, en eerst daaraan zijn meer zelfstandig, tot het einde toe doorloopend gedicht vastgeknoopt heeft; ware daarentegen 1887, 1869 of 1848 de grens, dan waren de vrije omwerking van Renart I en de zelfstandige verdichting scherp onderscheiden.

Dat ik ten slotte echter toch B reeds met 1754 laat beginnen is vooreerst en vooral gegrond op de overweging, dat wij in het gedeelte 1754—1886 (slechts 133 regels derhalve) reeds de volgende, naar wij boven zagen, voor B eigenaardige bijzonderheden aantreffen: *ic wane* 1757, *ghereeden* 1759, de geheele didactische passage 1771—96, *coninc* zonder *her* er voor 1774, *ghetrauwe* 1776, *anschine* 1778, 1815, *scalc* 1784 (en *ooghescalker* 1788, naar Verdam's zeer aannemelijke verbetering der lezing van F), *fel* 1784, 1854? (1884 daarentegen meer = A?), *rike* 1790, *sake* 1804?, 1837, 1881, *die daer stont* 1808 (in F trouwens *daer hi stont*, als in A), *treke* 1811, *sonder uwe pine* 1814, *arem man* 1816, *Lyoen* 1834, *Belijn* (zie boven, 208) 1848, *openbare* 1866, *dier* 1842, 1870, 1872, 1877.

Wel ben ik mij bewust dat niet al deze punten even sterk zijn en dat er bij zijn, die hierboven, 186 vlgg., reeds bij voorbaat hebben moeten dienst doen als bewijskrachtig kenmerk voor B: een soort van petitio principii derhalve. Doch al zou hier een of ander afvallen, alles te zamen genomen acht ik toch genoeg bewijskracht in deze woorden en namen gelegen om deze geheele passage reeds tot B te mogen rekenen [2]).

In de tweede plaats wijs ik op de merkwaardige, wel echt

1) Zie boven, 208.

2) De eenige eigenaardigheden van A zou men kunnen vinden in 1808 F, *fel* 1884, *spel* 1886.

Digitized by Google

middeleeuwsche overeenstemming tusschen den aanhef — den proloog nu buiten beschouwing gelaten — van A (41 vlgg.) en dien van B (1754 vlgg.). Men vergelijke: 57—60 = 1754—60, 58 = 1757, 59 = 1760, 61 = 1759, 62 = 1758, en verder 61 = 1869, 109 = 1848, 282 = 1847. Dit kan, dunkt mij, geen toeval zijn, maar moet op navolging, van een der beide zijden, berusten [1]).

En ten slotte vormt toch het (tweede) verschijnen van R. ten hove (1754 vlgg.) het meest eigenaardige (immers het traditioneele) begin van een gedicht dat, hoezeer in hoofdzaak oorspronkelijk, toch zeker wel met „voorkennis" van dergelijke Ofr. gedichten als de 1ste en de 10de Ofr. branche geschreven is.

Alles bijeen genomen, meen ik er dus bij te moeten blijven (evenals Franck ten slotte doet) het begin van B — wel te verstaan: zooals wij het nu hebben, dus onder voorbehoud van mogelijke, ja waarschijnlijke wijzigingen, weglatingen of toevoegingen bij de aaneenlassching — bij 1754 te stellen.

Staat het begin van B niet volkomen vast, ook aan het slot zijn eenige bezwaren en twijfelingen verbonden. Kortheidshalve verwijs ik naar Nh. 45—52, 61—62 (waar hetgeen er tot dusverre over geschreven was is samengevat), benevens F. 335—8, die het slot van hs. A (tot aan 3472), vooral op inwendige gronden, aan den inhoud en het samenstel ontleend, met kracht en klem als oorspronkelijk handhaaft, derhalve niet wil weten van een korter slot (als in F), een langer (als in L), een ander (als in B), of een onecht (als in A, ongeveer van 3393, of 3333, of nog vroeger?). Ik zal nu niet meer beweren, dat er wat den inhoud betreft zoo heel veel tegen het slot, zooals 't in A luidt, in te

1) Franck meent (326, 334) dat 3111 vlgg. terugslaat op 1804 vlgg. (gelezen naar F) — welke verzen zelf weer herinneren zouden aan 136 vlgg. — en ziet hierin mede een bewijs dat in 1804 reeds de dichter van B aan 't woord is. Deze toespeling schijnt mij echter niet stellig genoeg om daarop veel te bouwen. — Een innerlijke tegenspraak tusschen 1761 en 1742—50 schijnt mij ook meer gezocht dan gevonden: zie boven, 213, noot 2.

Digitized by Google

brengen valt, ofschoon ik toch, met Van Helten, het ontbreken van alle gewag der door Firapeel in 3425—6 aangekondigde en logisch vereischte strafexpeditie tegen R. — ook al zou die door zijn vlucht ijdel gebleken zijn — vreemd blijf vinden. Of een (dergelijk) einde als in L 1826—35, waar R. ten slotte eeuwig verbannen en vogelvrij verklaard, zijn huis geslecht en verbrand, „woest gelegd" wordt — stellig geen oneigenaardig, veeleer een echt Germaansch slot — al dan niet meer in overeenstemming ware geweest met den geest des dichters van B dan hetgeen thans in A te lezen staat, waar alleen gezegd wordt dat R. gevlucht en in veiligheid is, geen wraak op Reinaert genomen, maar alleen ten slotte „pays van allen dinghen" gemaakt wordt (en dus „de boosheid triomfeert"), dit is een open vraagstuk, dat met de geringe beschikbare middelen kwalijk uit te maken valt: het eerste zou kunnen schijnen eer te strooken met de didactische neigingen des dichters van B, het tweede misschien meer met zijn pessimistischen aard en met de traditie der Ofr. branches [1]). Dat wij niets missen, wanneer alles gelijk in A (× F!), niet als in L verhaald wordt, kan ik F. kwalijk toegeven.

Maar dit alles is eigenlijk redeneeren in den blinde.

In allen gevalle geef ik (nogmaals, gelijk reeds Nh. 50) toe dat het slot van F nog minder bevredigt dan het op zich zelf goede, „harmonieuse slotaccoord", waarin A uitklinkt [2]). Ook erken ik thans dat de fabel der veete tusschen wolven en schapen wel van den — immers van een leerzame strekking niet gansch afkeerig gebleken — dichter van B afkomstig zou kunnen zijn, door hem, evenals die der „pude", ontleend aan een of anderen fabel-

1) Hierbij dient in aanmerking genomen dat de dichter van B in Renart I en I *a* (beide hem bekend: zie Taal en Lett. XIV, 482 vlgg.) den hoofdpersoon aan t slot aldus ontsnapt en veilig thuis, of vogelvrij verklaard maar niet gevangen gevonden heeft.

2) Maar dat het ontbreken der 46 laatste verzen in F louter toeval zou zijn (F. 337—8), dit wil er bij mij, de overige gronden tot verdenking van het slot in aanmerking genomen, toch niet goed in.

Digitized by Google

bundel (of aan de mondelinge overlevering) en (gelijk F. 336 zeer juist opmerkt) handig gebruikt om den koning in de gelegenheid te stellen de twee „baroene", zonder dat het hem een penning kost, op kosten van den onnoozelen Belijn en zijne nazaten weder met zich te verzoenen en om als een brug te vormen tusschen de oude toestanden, „toen de dieren nog spraken", en de tegenwoordige, ten tijde der hoorders. Evenmin wil ik thans meer nadruk leggen op het noemen der bloote soortnamen zonder eigennaam in 3416 en 3465 (zie boven, 217, noot 4).

Maar dan blijven toch nog de volgende, weliswaar meer uitwendige, maar daarom toch nog niet ongewichtige bezwaren tegen dit slot (ongeveer van 3393, of wel 3333 af) bestaan: 1° het ongehoorde botweg afbreken van het gedicht, zonder eenige bede tot God of aanspraak aan den hoorder of lezer (hetzij van dichter of afschrijver); 2° het zonderlinge optreden heel aan 't slot, in het laatste honderdtal verzen van het gedicht, van drie nieuwe personages: *Botsaert* 3365, *Bruneel* 3370 (doch ook reeds 1858), *Firapeel die lubaert* 3393 vlgg. (benevens den naam *Lioen* 3396, 3462, die echter ook reeds 1834 in B voorkomt): drie dieren, aap [1]), ezel en luipaard, die tot een gansch andere (niet zoölogische, maar poëtische) orde schijnen te hooren dan de overige acteurs in onzen Reinaert I, en die ook den indruk maken van elders hierheen overgebracht te zijn om als deus ex machina aan 't eind van 't stuk te verschijnen (zie boven, 209); 3° de reeds meermalen genoemde, maar hier nog eens, vollediger, op te sommen, elders niet alleen in A, maar ook in B niet of hoogst zelden voorkomende vormen, woorden en uitdrukkingen, alle in hetzelfde laatste honderdtal verzen: *ant werc connen* 3367, *pleghen dat* — 3368, *bi der dompheit sijns* 3372 (het woord zelf en de constructie: zie over de laatste, die ook bij verandering naar B, in *sine* nog zonderling, ongewoon voor R. I blijft, F. 290), *verre : erre* 3373 : 4, 3383 : 4 (zie bo-

1) Zie Museum III, 56 over deze determineering en de daaruit wellicht voortvloeiende gevolgtrekkingen.

Digitized by Google

ven, 188), *snieme* 3374, *bliken* 3376, *wit* (wet) 3380 (:), *o wach* 3382, *vanghen* inf. 3425 (:), *echt* 3414, 3428 (maar ook elders: zie boven, 188), *domsdaghe* 3446, *verbit* 3449 (:) [1]), *wilt* 3 sg. 3458 (× *wille* 3456, 3460; wellicht op te vatten als *wil(le) 't*, als 3058?), *beēre: heēre* 3465 : 6, eindelijk *pays* 3470, 3472 (× *vrede* in A, maar ook 3438 en 3455?): alles bijeen een achtbare verzameling, in zoo klein bestek, van ongewone bijzonderheden, elk afzonderlijk niet heel zwaar wegende, maar te zamen toch wel van eenig gewicht, en niet alle even gemakkelijk te verklaren of weg te emendeeren [2]).

Wij mogen dus vaststellen dat het slot (ongeveer het laatste honderdtal verzen, van omstreeks 3393 of 3333 af tot 3472 toe) in verscheidene opzichten verschilt van de daaraan voorafgaande gedeelten, en op grond daarvan g i s s e n dat dit verschil ook een anderen oorsprong verraadt.

Is er nu eenige grond om dit slot op rekening te stellen van den (dan jongeren) dichter van A [3]) of wel van een anderen lateren omwerker? Het eerste wordt m. i. reeds verboden door de min of meer didactisch-moraliseerende strekking der fabel van de veete tusschen wolven en schapen, in volkomen strijd met den aard van eerstgenoemden dichter [4]). Beide onderstellingen stuiten bovendien af op de omstandigheid, dat in dat slot naast de bovengenoemde eigenaardigheden, vreemd aan den schrijftrant des dichters van B, wel ook ettelijke eigenaar-

---

1) De onzuivere rijmen 3415 : 6 en 3421 : 2 houd ik voor corrupt (te herstellen naar Nh. 26, 27, F. 291).

2) Als F. 337, tot mijn verwondering, voor enkele wil doen door i. pl. v. *vanghen: hanghen* te lezen *vaen : haen* (alsof deze laatste vorm in R. I niet even ongehoord ware!), en i. pl. v. *beere : heere* te lezen: *bare : Bruun*, *helet mare* (*bare* en *helet* ook een enkele maal in B, *mare* alleen in A: zie boven, 182). Wel dient erkend dat een en ander hiervan in F weersproken wordt (of ontbreekt), dus wellicht op rekening van den a f s c h r ij v e r v a n A te stellen is. Verg. boven, 192, 198, 203.

3) Zooals ik Nh. 81 als mogelijk opperde, en zooals zeer verleidelijk ware met het oog op de woorden *onvolmaket — onvulscreven* van den proloog (5—6): zie hierover beneden, VII.

4) Zie boven, 222—5.

Digitized by Google

digheden van diens taal en stijl, doch geene van den dichter van A gevonden worden: zie de lijsten boven, 180 vlgg.

Het eenvoudigste schijnt het mij thans aan te nemen dat de dichter van B — blijkens zijne vele literaire toespelingen, vooral op Carel ende Elegast, een belezen man — het slot in hoofdzaak van elders ontleend en, min of meer omgewerkt, aan zijn werk aangelascht heeft [1]). Aldus beschouwd, is dit slot dus wel „echt", in zooverre als het van den dichter van B, niet van een lateren interpolator afkomstig is; maar het verraadt eveneens in geest, stijl en taal nog dat hij het niet zelf en zelfstandig gedicht, „ghemaket" heeft.

Men kan deze onderstelling (of ook eene andere voorstelling van de toedracht van het samenstel) nu verder in verband brengen met de gissing, reeds lang geleden — zij 't ook uit een ander gezichtspunt op de betrekking tusschen Reinaert I en II — door J. F. Willems geopperd [2]) en veel later door zijn naam- en landgenoot L. Willems, in gewijzigd verband, opnieuw te berde gebracht [3]). Zij beiden meenden dat het optreden geheel aan het slot van gansch nieuwe personages, met name Firapeel, met nieuwe, in ons gedicht eigenlijk onuitgevoerde plannen, er op wees, dat hun in het vervolg (van Reinaert I) nog een groo-

1) Men kan natuurlijk ook gissen dat het slot (hetzij van den dichter van B zelf of van een ander?) aanvankelijk luidde als in de Ofr. 1ste branche (zie boven, 243, noot): R. ontsnapt en thuis door vrouw en kinderen vriendelijk onthaald. Dan zou niet alleen het optreden van Botsaert, Bruneel en Firapeel, maar ook het geheele plan om R. naar de „wildernesse" te doen ontvluchten (ongeveer van 3150 af) eerst later bij onzen dichter opgekomen en door hem in 't gedicht opgenomen zijn. Maar ook dit zijn slechts gissingen in de lucht.

2) Zie Nh. 46—47.

3) Zie Nh. 61-62. Zeer ten onrechte heb ik daar even te voren (blz. 50) gezegd dat Buitenrust Hettema en L. Willems zich over het slot niet uitlaten. Eerstgenoemde achtte indertijd (Ts. XII, 22—24) het geheele slot van A wel echt, maar giste dat daarna slechts enkele regels verloren zijn gegaan, waarin het uiteengaan van het hof vermeld was; de door Firapeel zelf aanbevolen strafexpeditie tegen R. zou dan door hem zelf, even daarna, handig zijn omgezet in de vergunning aan Isingrijn en Brune om niet alleen Belijn en diens magen, maar ook Reinaert en zijn geslacht alle mogelijke kwaad te doen. Zie nu echter BH. XIV, CXXV.

Digitized by Google

tere rol was toegedacht, maar dat dit gedicht onvoltooid gebleven is (waarmede dan ook het plotseling afbreken verklaard zou zijn). Men kan dan gissen òf dat het gedicht bij 3472 inderdaad plotseling afbreekt, dus nog heden onvoltooid is; òf dat een ander aan het onvoltooide gedicht maar in enkele regels een slot (het nu bestaande) gemaakt heeft. En men kan ook nog verder, in verband met het, trouwens nog slechts enkele malen optreden van Firapeel in Reinaert II (3694, 5230), gissen dat er tusschen dit jongere slot van R. I en de latere voortzetting in R. II zeker verband bestaat, hetzij de laatste eenvoudig den afgebroken draad weer opgevat en de plannen van den dichter van het slot van R. I ten deele verwezenlijkt heeft, hetzij hij wellicht R. I in een vollediger vorm, met nog weer een ander slot, voor zich heeft gehad. Voor en tegen elk van deze (en andere mogelijke) gissingen zou iets te zeggen vallen. Maar het zijn en blijven ten slotte alle... gissingen, die ik alleen pro memorie vermeld, maar tusschen welke ik kan noch wil kiezen, overtuigd dat men zonder nadere gegevens niet verder komt noch komen zal [1]).

Aan de bespreking van het slot sluit zich gevoeglijk aan die van de fabel der „pude", welker echtheid eveneens op in- en uitwendige gronden geloochend of althans betwijfeld is door Jonckbloet, Verdam en mij, daarentegen gehandhaafd door Martin en laatstelijk door Franck [2]). Deze wijst op de rol die de fabel in het schoolonderwijs, de literatuur en vermoedelijk ook in het leven der ME. speelde, en meent dat het voordragen eener fabel, in de houding van een onderwijzenden schoolmeester (of wel van een prediker in een sermoen, waarin de exempelen immers zoo vaak gebruikt zijn?) den aartshuichelaar zeer wel

1) Ik zwijg hier nog van de mogelijkheid van een ander Fransch origineel, als door Sudre gegist (zie Nh. 61, 83), dat trouwens, nu R. I A en B van verschillende herkomst gebleken zijn, veel minder noodig en waarschijnlijk is geworden.

2) Zie J. 89; M. 377; Verdam, Reinaerdiana in Ts. I, 22; Ojb. 70; Nh. 31; F. 338.

Digitized by Google

voegt; de bezwaren, gelegen in de stilistische eigenaardigheden dezer passage wil hij dan ook wegredeneeren of -emendeeren.

Nemen wij deze laatste eerst nog eens in oogenschouw. Vooreerst eenige ongewone uitdrukkingen. *Vri* in absoluut gebruik (2301, 2320) is wellicht niet overal zoo te vinden; de tegenstelling met *sijn eighijn* (2322) riekt ook naar de didactiek (als in den Wapene Martijn, doch zie boven, 222). — *ghemanc* (2304) is, in de kennelijk hier bedoelde beteekenis, een *ἅπαξ εἰρημένον* (zie V. II, 1321); doch in B zijn dezulke niet zeldzaam (zie boven, 221, noot 1). — *dwonghe* (2307) naast *bedwanc* (2303) is wat zonderling. — *ghecrai* (2305) is zeldzaam: V. kent, behalve deze, nog slechts ééne andere plaats. — *sorghe draghen* (2328) „is een nieuw bewijs voor de onechtheid der fabel: voor Reinaert I is zij zonder twijfel te modern" [1]). Inderdaad heeft Verdam VII, 1589—90, slechts zeer enkele bewijsplaatsen voor deze uitdrukking, en nog wel meestal uit andere tijden en streken (Mlp., Diepenv.) en met een al of niet omschreven genitief of een bepaling met *van*, niet met *voor*; van het ww. *sorghen* (*voor* —) is bij V. VII, 1594 deze plaats zelfs de eenige gebleven. Doch vooreerst heeft L 1115—16 deze beide uitdrukkingen toch gewoonweg met *cura* vertaald. En ten tweede haalt V. voor *sorghe draghen* toch ook Yst. Bl. aan, waaraan ik nog kan toevoegen Melib. 795 (ook met *van*): twee plaatsen uit „goed", oud-Vlaamsch of -Brabantsch-Mnl. Alom en altijd gewoon zijn echter beide uitdrukkingen zeker wel niet geweest; doch, nogmaals, B heeft meer eigenaardigheden.

Verder is 2300, naar de lezing van A, een stoplap, welks weerga in R. I (A en B) kwalijk te vinden schijnt. Doch naar de veel betere lezing van F (door de gedeeltelijke overeenstemming met L 1106 en B 2328 wel als echt gestaafd) leidt deze regel de fabel zeer goed in; ja, als tweede regel van een rijmpaar, verbindt hij ze zelfs haast onlosmakelijk aan het vorafgaande. Men moet dus òf, naar A, den dichter van

1) Verdam, Uit de gesch. d. Ned. taal[2] 267.

B een weergaloozen rijmlap opdringen, òf, naar F, dien regel, maar dan ook de geheele fabel aanvaarden. — Een stoplap schijnt ook 2311; doch zie boven, blz. 191 meer *dergelijke* algemeene tijdsbepalingen (doch geen enkele *gelijk*luidende) met *tijt* of *stonde*, in B.

Herhalingen en tautologieën zijn talrijk. *Ghecrai* (2305, 2309), waarnaast nog weer *gheluut* (2309). — 2308—9 herhaalt het in 2304—5 gezegde. — *verbeet ende verslant* (2313). — *daer hise vant* (2314 = 2316)[1]). — 2315—7 herhaalt 2313—4. — *het was te spade* (2318 = 2319). — 2329 herhaalt 2328. Nu zijn tautologieën in A en B allesbehalve zeldzaam, veeleer een stijlmiddel gebleken (zie boven, 231 vlgg). Toch schijnt de onmiddellijke, letterlijke herhaling van enkele woorden of zinnen, als *daer hise vant* en *het was te spade* wel alleen hier voor te komen en nog iets anders te zijn dan een herhaling als b.v. 2358 (inzonderheid 2369)—2372 (indien 2371—2 althans echt zijn). Mag men hierin een opzettelijke „truc" zien, liefst het werk van een anderen dichter, in den trant van den Theophilus[2]), en dus ook op grond hiervan de geheele fabel in- en ondergeschoven achten? Of zou men zoover willen gaan hierin, met F. 338, juist een literaire parodie op den stijl van een bepaald, vermoedelijk didactisch werk te zien?

De woordschikking van 2302, naar A, is zeker zeer ongewoon; maar de lezing van F is veel vloeiender[3]), met een in A noch B ongewonen overloop (zie boven, 238).

Ten slotte is de wending tot de aanwezige (dieren) met *ghi heeren* (2325) eenigszins vreemd (zie echter 2071 en ook 1967 enz.); dat R. echter in zijn geheele pleidooi niet op hen, maar alleen op het vorstelijk echtpaar wil werken, gelijk J. 89 meent, schijnt mij toch te veel gezegd en zeker niet „reeds genoegzaam om

1) Zie echter boven, 194.
2) Zie De Vries, Brief aan Jonckbloet 12.
3) Ook andere regels en uitdrukkingen, waaraan men zich vroeger gestooten heeft, als 2326—7 en *voren* 2320, kunnen thans naar F beter gelezen en grif aanvaard worden.

Digitized by Google

voegt; de bezwaren, gelegen in de stilistische eigenaardigheden dezer passage wil hij dan ook wegredeneeren of -emendeeren.

Nemen wij deze laatste eerst nog eens in oogenschouw. Vooreerst eenige ongewone uitdrukkingen. *Vri* in absoluut gebruik (2301, 2320) is wellicht niet overal zoo te vinden; de tegenstelling met *sijn eighijn* (2322) riekt ook naar de didactiek (als in den Wapene Martijn, doch zie boven, 222). — *ghemanc* (2304) is, in de kennelijk hier bedoelde beteekenis, een *ἅπαξ εἰρημένον* (zie V. II, 1321); doch in B zijn dezulke niet zeldzaam (zie boven, 221, noot 1). — *dwonghe* (2307) naast *bedwanc* (2303) is wat zonderling. — *ghecrai* (2305) is zeldzaam: V. kent, behalve deze, nog slechts éene andere plaats. — *sorghe draghen* (2328) „is een nieuw bewijs voor de onechtheid der fabel: voor Reinaert I is zij zonder twijfel te modern" [1]). Inderdaad heeft Verdam VII, 1589—90, slechts zeer enkele bewijsplaatsen voor deze uitdrukking, en nog wel meestal uit andere tijden en streken (Mlp., Diepenv.) en met een al of niet omschreven genitief of een bepaling met *van*, niet met *voor*; van het ww. *sorghen* (*voor* —) is bij V. VII, 1594 deze plaats zelfs de eenige gebleven. Doch vooreerst heeft L 1115—16 deze beide uitdrukkingen toch gewoonweg met *cura* vertaald. En ten tweede haalt V. voor *sorghe draghen* toch ook Yst. Bl. aan, waaraan ik nog kan toevoegen Melib. 795 (ook met *van*): twee plaatsen uit „goed", oud-Vlaamsch of -Brabantsch-Mnl. Alom en altijd gewoon zijn echter beide uitdrukkingen zeker wel niet geweest; doch, nogmaals, B heeft meer eigenaardigheden.

Verder is 2300, naar de lezing van A, een stoplap, welks weerga in R. I (A en B) kwalijk te vinden schijnt. Doch naar de veel betere lezing van F (door de gedeeltelijke overeenstemming met L 1106 en B 2328 wel als echt gestaafd) leidt deze regel de fabel zeer goed in; ja, als tweede regel van een rijmpaar, verbindt hij ze zelfs haast onlosmakelijk aan het voorafgaande. Men moet dus òf, naar A, den dichter van

1) Verdam, Uit de gesch. d. Ned. taal[2] 267.

Digitized by Google

B een weergaloozen rijmlap opdringen, òf, naar F, dien regel, maar dan ook de geheele fabel aanvaarden. — Een stoplap schijnt ook 2311; doch zie boven, blz. 191 meer dergelijke algemeene tijdsbepalingen (doch geen enkele gelijkluidende) met *tijt* of *stonde*, in B.

Herhalingen en tautologieën zijn talrijk. *Ghecrai* (2305, 2309), waarnaast nog weer *gheluut* (2309). — 2308—9 herhaalt het in 2304—5 gezegde. — *verbeet ende verslant* (2313). — *daer hise vant* (2314 = 2316)[1]. — 2315—7 herhaalt 2313—4. — *het was te spade* (2318 = 2319). — 2329 herhaalt 2328. Nu zijn tautologieën in A en B allesbehalve zeldzaam, veeleer een stijlmiddel gebleken (zie boven, 231 vlgg). Toch schijnt de onmiddellijke, letterlijke herhaling van enkele woorden of zinnen, als *daer hise vant* en *het was te spade* wel alleen hier voor te komen en nog iets anders te zijn dan een herhaling als b.v. 2358 (inzonderheid 2369)—2372 (indien 2371—2 althans echt zijn). Mag men hierin een opzettelijke „truc" zien, liefst het werk van een anderen dichter, in den trant van den Theophilus[2], en dus ook op grond hiervan de geheele fabel in- en ondergeschoven achten? Of zou men zoover willen gaan hierin, met F. 338, juist een literaire parodie op den stijl van een bepaald, vermoedelijk didactisch werk te zien?

De woordschikking van 2302, naar A, is zeker zeer ongewoon; maar de lezing van F is veel vloeiender[3], met een in A noch B ongewonen overloop (zie boven, 238).

Ten slotte is de wending tot de aanwezige (dieren) met *ghi heeren* (2325) eenigszins vreemd (zie echter 2071 en ook 1967 enz.); dat R. echter in zijn geheele pleidooi niet op hen, maar alleen op het vorstelijk echtpaar wil werken, gelijk J. 89 meent, schijnt mij toch te veel gezegd en zeker niet „reeds genoegzaam om

1) Zie echter boven, 194.

2) Zie De Vries, Brief aan Jonckbloet 12.

3) Ook andere regels en uitdrukkingen, waaraan men zich vroeger gestooten heeft, als 2326—7 en *voren* 2320, kunnen thans naar F beter gelezen en grif aanvaard worden.

Digitized by Google

voegt; de bezwaren, gelegen in de stilistische eigenaardigheden dezer passage wil hij dan ook wegredeneeren of -emendeeren.

Nemen wij deze laatste eerst nog eens in oogenschouw. Vooreerst eenige ongewone uitdrukkingen. *Vri* in absoluut gebruik (2301, 2320) is wellicht niet overal zoo te vinden; de tegenstelling met *sijn eighijn* (2322) riekt ook naar de didactiek (als in den Wapene Martijn, doch zie boven, 222). — *ghemanc* (2304) is, in de kennelijk hier bedoelde beteekenis, een *ἅπαξ εἰρημένον* (zie V. II, 1321); doch in B zijn dezulke niet zeldzaam (zie boven, 221, noot 1). — *dwonghe* (2307) naast *bedwanc* (2303) is wat zonderling. — *ghecrai* (2305) is zeldzaam: V. kent, behalve deze, nog slechts éêne andere plaats. — *sorghe draghen* (2328) „is een nieuw bewijs voor de onechtheid der fabel: voor Reinaert I is zij zonder twijfel te modern" [1]). Inderdaad heeft Verdam VII, 1589—90, slechts zeer enkele bewijsplaatsen voor deze uitdrukking, en nog wel meestal uit andere tijden en streken (Mlp., Diepenv.) en met een al of niet omschreven genitief of een bepaling met *van*, niet met *voor*; van het ww. *sorghen* (*voor* —) is bij V. VII, 1594 deze plaats zelfs de eenige gebleven. Doch vooreerst heeft L 1115—16 deze beide uitdrukkingen toch gewoonweg met *cura* vertaald. En ten tweede haalt V. voor *sorghe draghen* toch ook Yst. Bl. aan, waaraan ik nog kan toevoegen Melib. 795 (ook met *van*): twee plaatsen uit „goed", oud-Vlaamsch of -Brabantsch-Mnl. Alom en altijd gewoon zijn echter beide uitdrukkingen zeker wel niet geweest; doch, nogmaals, B heeft meer eigenaardigheden.

Verder is 2300, naar de lezing van A, een stoplap, welks weerga in R. I (A en B) kwalijk te vinden schijnt. Doch naar de veel betere lezing van F (door de gedeeltelijke overeenstemming met L 1106 en B 2328 wel als echt gestaafd) leidt deze regel de fabel zeer goed in; ja, als tweede regel van een rijmpaar, verbindt hij ze zelfs haast onlosmakelijk aan het voorafgaande. Men moet dus òf, naar A, den dichter van

1) Verdam, Uit de gesch. d. Ned. taal[2] 267.

Digitized by Google

B een weergaloozen rijmlap opdringen, òf, naar F, dien regel, maar dan ook de geheele fabel aanvaarden. — Een stoplap schijnt ook 2311; doch zie boven, blz. 191 meer dergelijke algemeene tijdsbepalingen (doch geen enkele gelijkluidende) met *tijt* of *stonde*, in B.

Herhalingen en tautologieën zijn talrijk. *Ghecrai* (2305, 2309), waarnaast nog weer *gheluut* (2309). — 2308—9 herhaalt het in 2304—5 gezegde. — *verbeet ende verslant* (2313). — *daer hise vant* (2314 = 2316)[1]). — 2315—7 herhaalt 2313—4. — *het was te spade* (2318 = 2319). — 2329 herhaalt 2328. Nu zijn tautologieën in A en B allesbehalve zeldzaam, veeleer een stijlmiddel gebleken (zie boven, 231 vlgg). Toch schijnt de onmiddellijke, letterlijke herhaling van enkele woorden of zinnen, als *daer hise vant* en *het was te spade* wel alleen hier voor te komen en nog iets anders te zijn dan een herhaling als b.v. 2358 (inzonderheid 2369)—2372 (indien 2371—2 althans echt zijn). Mag men hierin een opzettelijke „truc" zien, liefst het werk van een anderen dichter, in den trant van den Theophilus[2]), en dus ook op grond hiervan de geheele fabel in- en ondergeschoven achten? Of zou men zoover willen gaan hierin, met F. 338, juist een literaire parodie op den stijl van een bepaald, vermoedelijk didactisch werk te zien?

De woordschikking van 2302, naar A, is zeker zeer ongewoon; maar de lezing van F is veel vloeiender[3]), met een in A noch B ongewonen overloop (zie boven, 238).

Ten slotte is de wending tot de aanwezige (dieren) met *ghi heeren* (2325) eenigszins vreemd (zie echter 2071 en ook 1967 enz.); dat R. echter in zijn geheele pleidooi niet op hen, maar alleen op het vorstelijk echtpaar wil werken, gelijk J. 89 meent, schijnt mij toch te veel gezegd en zeker niet „reeds genoegzaam om

1) Zie echter boven, 194.

2) Zie De Vries, Brief aan Jonckbloet 12.

3) Ook andere regels en uitdrukkingen, waaraan men zich vroeger gestooten heeft, als 2326—7 en *voren* 2320, kunnen thans naar F beter gelezen en grif aanvaard worden.

Digitized by Google

de inlassching uit te monsteren" (ald.). Ook herinnert het *aerme ende rike* geheel aan vs. 38.

Zooals men ziet, valt er hier pro en contra te redeneeren. Doch, alles wel beschouwd, moet ik erkennen dat thans, nu wij hier, in het tweede deel B, niet meer aan dien genoeglijken prater en verteller, den dichter van A, behoeven te denken, maar den — als boven gebleken is — veel ernstiger, ja van didactiek niet zoo gansch en al afkeerigen dichter van B deze fabel in de schoenen mogen schuiven, mijne bezwaren tegen hare „echtheid" in zooverre geslonken zijn, dat ik het mogelijk acht dat niet een der eerste afschrijvers van het geheele werk [1]), maar reeds de dichter van B zelf de fabel van elders in zijn werk ingelascht en slechts hier en daar gewijzigd heeft. Zoo zouden dan te verklaren zijn eenerzijds de bovengenoemde, van den stijl ook van R. I B toch altoos afwijkende eigenaardigheden en de nog vrij sterke overeenkomst met de bewoording der fabel in den Esopet (ed. Te Winkel XXV); anderzijds een, naar 't schijnt, aan den dichter van B eigene wending als *ic secht u twi* (2319, zie boven 194), en vooral het voorkomen der fabel in alle hss. en bewerkingen (AFLB). Het is en blijft dan eene interpolatie, maar eene van den auteur zelven, die dus noch verwijderd, noch door emendatie geheel met den stijl van het werk overeengebracht moet of mag worden. Dat de dichter van A — wien deze fabel allicht weinig gesmaakt zal hebben — bij zijn ondertelde voorvoeging van A en omwerking van B noch in dien anderen geest noch in de bewoording aanleiding gevonden heeft om de fabel weer uit het werk te verwijderen, behoeft ons dan nog niet te verbazen: zóó zelfbewust-critisch mogen wij ons de meeste Dietsche dichters niet voorstellen.

Ik geraak dus hier tot dezelfde uitkomst als hierboven ten aanzien van het slot. Op deze wijze schijnt het mij mogelijk de beide zienswijzen aangaande de fabel der pude en het slot met elkander overeen te brengen. De zaak is dat wij tot dus-

1) Gelijk ik Nh. 31, 52 nog giste.

Digitized by Google

verre in onzen Reinaert — immers steeds beschouwd als het gedicht van Willem alleen — nog te weinig verschillende elementen wilden en dorsten onderscheiden.

Ik zal in mijne critische editie in allen gevalle zoowel de fabel der „pude" als het slot ongedeerd laten staan.

VII. De proloog. Aernout en Willem.

Tot dusverre heb ik opzettelijk de beide gedeelten alleen A en B genoemd en geenerlei gewag gemaakt van de twee dichternamen, die sedert de ontdekking van het nieuwe handschrift met dit vraagstuk ten nauwste verbonden zijn: *Willem* en (de oudere) *A*(*e*)*rnout*. Thans echter dient de vraag gesteld: indien er inderdaad in Reinaert I twee helften te onderscheiden vallen en tevens in den proloog twee dichters genoemd worden, kunnen wij dan die beide helften ook toedeelen aan die beide dichters; en zoo ja: wie van beiden heeft A, wie B gedicht, welk gedeelte is het oudste, en hoe moeten wij ons de onderlinge betrekking tusschen die twee gedichten en dichters voorstellen?

Daartoe is 't allereerst noodig dien proloog nog eens nader te beschouwen; zie het daarover geschrevene door mij samengevat Nh. 53—63. Het geldt hier in hoofdzaak de oude vraag of ook aan dien proloog twee auteurs aandeel hebben, of met name dus vs. 1—10 en 11—40 van elkander onderscheiden moeten worden: een vraag die in het nieuwe licht, door hs. F verspreid, hernieuwde overweging verdient.

Reeds lang geleden heeft J. F. Willems in het dubbele gewag van een „beginnen" in vs. 9 en 40 eene aanwijzing gezien, dat wij hier inderdaad met een dubbelen proloog te doen hebben. Doch reeds Jonckbloet heeft er op gewezen dat 1° ook in die tweede helft weer tweemaal (12 en 40) van een „beginnen" sprake is; 2° dat ook in andere prologen een dergelijk dubbel gewag van een begin valt waar te nemen, b.v. bij Heelu (69, 78) en in Floris ende Blancefloer (1, 28, 88). Later heeft niemand, bij mijn weten, dit argument weder opgenomen.

Ten tweede achtte J. F. Willems, en met hem Knorr en

Digitized by Google

Van Helten, een dubbele reden en doel voor 't schrijven aangegeven: in 1—10 den wensch om de avonturen van R. te „volmaken" of „volschrijven", in 11—40 (met name 27—31) de bede en aansporing eener dame. Zooveel ik weet, is deze innerlijke tegenspraak nooit door iemand geheel opgelost; en inderdaad, al zijn de beide motieven niet volstrekt onvereenigbaar en tegenstrijdig en al zou dit argument, alleenstaande, geen groote kracht hebben, in verband met het beneden volgende is het toch wellicht niet geheel te verwerpen en te verwaarloozen.

Ten derde is — door wien het eerst? — de overgang van den 3den persoon, in 1—9 (naar AB, of 10 naar F), tot den 1sten, in 10 (naar AB, of 11 naar F) — 40 ter sprake gebracht. Maar deze betooggrond verliest nagenoeg alle kracht door de vergelijking eener reeks van analoge gevallen; ik geef hier bijeen wat door verschillenden [1]) is aangevoerd: Floris 1—13 (I), 22—29 (III), 40, 85—88 (I); Walewein 4—22 (I), 23—32 (III); Merlijn, 1—39 (I), 40—50 (III); Troyen 1—52 (I), 53—60 (III); Franc. 31 (I), 74—80 (III), 81 (I), 85—86 (III); Nat. Bl. 1—9 (III), 10—16, 78, 101—116 (I); Rinclus 1—7 (III), 8—9 (I), 13—22 (III), 23—28 (I). Zooals men ziet, is een zelfs herhaalde wisseling van 3den tot 1sten persoon en omgekeerd in 't geheel niet ongewoon; en niemand denkt er aan, op grond alleen van deze wisseling, al die prologen onecht, geïnterpoleerd of van onderscheiden auteurs afkomstig te achten. Dit spreken van zich zelf in den 3den persoon en ook die overgang tot den 1sten komen trouwens ook in de Oudfransche gedichten — voorbeelden der Dietsche — meer dan eens voor: zie eenige gevallen [2]) aangehaald bij Jonckbloet, Etude s. l. Rom. de Renart 130—132. Trouwens, hoe begrijpelijk is dit overgaan van den 3den persoon (een literair gebruik) tot den 1sten (den natuurlijken vorm) voor een niet streng logisch-gram-

1) V. Helten, Reyn. 104; Buitenrust Hettema in Ts XII, 6; Kalff, Lett. I, 277—8.

2) Waaronder de Ofr. 16de br. van den Renart; indien, gelijk men algemeen aanneemt, Pierre de St.-Cloud de auteur van deze (maar niet van de 1ste) branche is (zie Martin, Observ. 11 en 84).

Digitized by Google

matisch denkenden en schrijvenden middeleeuwschen auteur! Mij zijn gevallen bekend, dat nog in onze dagen aan taal- en letterkundigen onregelmatigheden op dit stuk in de pen geslopen en zelfs bij den druk ontsnapt zijn!

Baten dus deze gewaande verschilpunten weinig of niets ter onderscheiding der twee gedeelten van den proloog, anders staat het m. i. geschapen, wanneer men let op het hierboven bestudeerde onderscheid in den woordenschat en in den stijl en geest tusschen A en B. Mij althans schijnt het opmerkelijk dat in de verzen 11—40 (slechts 30 regels) de volgende min of meer bijzondere en meerendeels juist alleen of vooral in B [1]) terug te vinden woorden en uitdrukkingen voorkomen. *Dorpren* en *dooren* worden tweemaal (13, 33) in minachtenden zin verbonden gebezigd. — *sin* 11, 36, 39. — *onbescaven* 17, *valsch maken* 19: *ἅπαξ εἰρημένα*. — *Babilonien* 23: zie boven, 207, 221, 222? — *of* 21 (maar F: *af*). — *wēten*: *heēten* 21 : 2, zie reeds Tv. 7, 11, 13 (maar ook Opprel en Franck, Tijdschr. XIV, 154 en 305). — *saken* in algemeenen zin 29. — *grongaerde* 32 (maar F: *grinsarde*) — *die ghene die* 34—5. — *rike* 38. — *nu hoort* 40. Ook hier moge aan den afschrijver van A en aan het toeval zekere plaats toekomen, geheel wegcijferen kan men deze verschilpunten niet: vooral in verband met elkaar bezitten zij m. i. eenige bewijskracht. En hiermede strookt wel dat wij juist in diezelfde 30 regels, vooral in de slotverzen 35—40, maar toch ook in de minachtende verzen tegen de „dorpren” en „dooren”, en in de vs. 11 begonnen, na 31 hervatte tirade tegen de „grongaerde”, beknibbelende, waanwijze bedillers, denzelfden meer ernstigen, ja didactischen toon meenen te hooren als in B soms doorklinkt [2]). Omgekeerd zou het gewag in vs. 1 van een vroeger gedicht over *Madoc* (hetzij dan de naam van een Britschen held uit een Arturroman of van een avontuurlijken Ierschen heilige, in den trant van Brandaen) evenmin kwalijk strooken met de voorstelling, die wij hierboven, 223 vlgg. van den dichter van A gewonnen hebben,

---

1) Verg. met het volgende de lijst hierboven, blz. 186. 2) Verg. boven, 222.

Digitized by Google

als de latere bewerking eener andere — ditmaal geheel verdichte — „vite" (Reinaert's „avonturen" [1])) „uit" (FB) of „naar" (A) de „Walsche boeken". Eigenlijk zou men de hulde aan de den dichter inspireerende „vrouwe" en den lof der „hovescheit" en der „eere" ook nog eer uit zijn mond verwachten dan uit dien van den meer ernstigen dichter van B. Of zou men misschien bij dezen laatste, meer literair gevormd, ook hier weer aan een parodie op die literaire mode mogen denken en dus het geheele gewag en bestaan dier dame voor een literaire fictie houden? [2])

Alles wel beschouwd — ook het dubbel motief is toch niet geheel weg te redeneeren — is er, dunkt mij, genoegzame grond om aan te nemen [3]), dat inderdaad 11—40 de (onthoofde) proloog is van het stuk, dat thans met 1754 aanvangt, 1—10 daarentegen van denzelfden dichter is als 41—1753. Hierop ben ik reeds vooruitgeloopen door hierboven telkens 11—40 tot B te rekenen (strikt genomen een petitio principii).

Zoo zou dus J. F. Willems toch althans met zijne onderscheiding der beide deelen van den proloog reeds het wit getroffen hebben [4]).

Blijft nu de vraag: wie van beiden, Aernout of Willem, is de dichter van 1—10, 41—1753, wie heeft daarentegen 11—40, 1754 tot het slot gedicht?

Wij kunnen beginnen met twee mogelijkheden, beide op zich zelf bestaanbaar met de woorden van den proloog — zooals hij nu critisch, naar de beide hss., gelezen zal moeten worden — af te wijzen en te verwerpen: 1° dat Aernout een geheel ander, nu verloren, gedicht over R. geschreven zou hebben, waarna en waarnaast Willem dit ons gedicht R. I (A + B) in zijn geheel

1) Over dit woord (4, maar ook 31) zie boven, 180. De pleonasmen in 32—4 en 35—9 pleiten m. i. voor noch tegen A of B: zie boven, 231 vlgg.

2) Ofschoon de heer Wierink, op de eerste plaat der prachtuitgaaf van Streuvels' Reinaert ons reeds haar portret heeft laten zien!

3) Zie ook reeds F. 323.

4) L. Willems hield daarentegen indertijd (Ts. XVI, 264—7) den geheelen proloog voor het werk van Willem.

Digitized by Google

„uten walschen boeken" bewerkt zou hebben [1]); 2° dat omgekeerd juist Aernout de oorspronkelijke dichter zou zijn van ons geheele gedicht (A + B), dat daarna door Willem „na den walschen boeken" geheel en al omgewerkt zou zijn [2]). Immers nu er tusschen beide deelen niet alleen in de wijze van bewerking (A vrij naar de 1ste Ofr. branche, B oorspronkelijk, met gebruikmaking van allerlei bestanddeelen), maar ook zoowel in den woordenschat als in den stijl en den geest een vrij aanmerkelijk onderscheid blijkt te bestaan, ligt het toch zoozéér voor de hand die twee dichters, die elk een werk of een gedeelte geschreven schijnen te hebben, met deze beide deelen in verband te brengen, dat het aannemen van een der bovengenoemde onderstellingen inderdaad zou zijn: „chercher midi à quatorze heures". Ook zou men in beide gevallen eene andere verklaring van het dan bevreemdend verschil tusschen A en B moeten zoeken.

Hetzelfde geldt, dunkt mij, van twee door Franck (327), onder den indruk der artistieke en grammaticale eenheid der beide gedeelten, opgeworpen gissingen: 1° dat de dichter van B het eerst door hem weggelaten begin (A) later zelf naar het Fransch bewerkt en, voor de grap onder een aangenomen naam, vóór zijn eigen werk gevoegd zou hebben; 2° dat beide mannen elkaar persoonlijk gemeenzaam gekend en Willem, met medeweten en onder medewerking van Aernout, het begin bewerkt zou hebben. Deze beide onderstellingen, op zich zelf reeds gekunsteld en gewrongen, en immers ook alleen bedacht ter verklaring der verwonderlijke betrekkelijke eenheid, zijn eveneens onnoodig, nu inderdaad beide deelen in verschillende opzichten zich van elkander blijken te onderscheiden. Waartoe deze of andere gewrongen verklaringen, nu de bezwaren tegen de voor de hand liggende opvatting en verklaring der woorden van F 4—6 door de ontdekking van genoemde verschillen meerendeels op-

1) Zie Nh. 83—4, BH. LXXXI.
2) Zie Nh. 82—3; over *onvolmaket* nu ook beneden, 257, 269—71.

Digitized by Google

geheven zijn? En dit te eer, daar zoodoende tevens veler (o. a. Sudre's) verwondering over de zeer verschillende wijze van bewerking der eerste en der tweede helft van R. I hare natuurlijke verklaring gevonden heeft, en daaraan ontleende gissingen omtrent een ouder, anders besluitend Fransch voorbeeld [1]) als onnoodig en onjuist afgewezen kunnen worden.

Wij mogen dus m. i. de meest natuurlijke opvatting ook als de waarschijnlijkste aannemen: dat Willem en Aernout elk een der beide helften van R. I bewerkt hebben. Wat is nu elks aandeel?

Op zich zelf zou het stellig 't meest voor de hand liggen het eerste gedeelte (A: 41—1753) aan den oudsten bewerker, dus (blijkens F 5—6) Aernout, toe te kennen en dus ook voor het oudste gedicht te houden, dat later door Willem wellicht hier en daar omgewerkt, maar in allen gevalle voortgezet en afgewerkt zou zijn met de (dus jongere) tweede helft (B: 1754—3472 [2])). Daarvóór pleit de analogie der talrijke Middelnederlandsche werken, achtereenvolgens door twee dichters vervaardigd. In al de gevallen, door mij reeds Nh. 73 opgesomd: Walewein, Merlijn, Troyen, Spieghel Historiael, Rinclus, Reinaert II, misschien ook Ferguut, en eveneens in vele werken uit andere literaturen als b.v. den Franschen Roman de la Rose, overal hebben wij te doen met een *continuator* (veelal tevens *interpolator*), die niet vóór, maar achter een reeds bestaand (al dan niet voltooid) werk een nieuw stuk voegt. Dit is ook zoozeer het natuurlijk beloop — en stellig ook de echt middeleeuwsche wijze van werken [3]) —, dat wij moeite hebben om de omgekeerde orde van zaken aan te nemen. Dr. Degering is of was dan ook — naar 't schijnt trouwens op

1) Zie Sudre, Les sources du Rom. de Renart 87; Taal en Lett. V, 159.

2) Of 3393 of 3333? Zie over het slot boven, 242—247. — In dat geval zou natuurlijk niet alleen het tweede, bij B behoorende gedeelte van den proloog, maar ook vs. 1—10, waarin van Willem sprake is, door dezen zelf er voor gevoegd zijn (van den oorspronkelijken proloog van A ware dan niets bewaard) De — minder karakteristieke — taal van dit tiental regels zou geen bezwaar tegen deze onderstelling opleveren.

3) Zie echter een beroemd voorbeeld van het omgekeerde beneden, 273, noot.

Digitized by Google

andere gronden, die hij, ondanks zijn belofte[1]), tot dusverre nog niet gemeen gemaakt heeft — geneigd aan Willem het tweede (en dus immers aan Aernout het eerste?) deel toe te wijzen; maar hij acht dan den proloog ook in F bedorven, kennelijk dus, in den overgeleverden vorm, met zijne opvatting niet te rijmen.

Voor deze opvatting schijnt ook de bewoording van den proloog vs. 4—6, naar F: „Dat ene aventure van Reinaerde In dietsche was onvolmaket bleven, Die Arnout niet en hadde bescreven" wel haast te pleiten. Staat daar niet met genoegzame duidelijkheid dat het (door Aernout) onvoltooid gelaten gedicht door Willem is afgemaakt, d.i. dus voortgezet?[2]).

Van niet minder gewicht schijnt verder het feit dat er in B althans enkele toespelingen op het in A verhaalde voorkomen, in A geene dergelijke (voorspellende) op wat in B verhaald zal worden; hetgeen zeker wel het best te rijmen is met den bovenbedoelden natuurlijken gang van zaken: A voortgezet en voltooid door den jongeren dichter van B (Willem). Zooveel ik zie, zijn in B de volgende stellige toespelingen op A te vinden:

1807—11: Cantecleers herinnering aan Coppes moord[3]).

1812—33: de avonturen van Brune en Tibeert door Nobel en Reinaert besproken.

1935—40, 1960—1, 1970—1, 2820—3: toespelingen op evengenoemde avonturen.

Bovendien zou in 3021 het gewag van den Hollandsch-Zeeuw-

1) In de inleiding zijner uitgave van F, s. XX. — Ook BH. schijnt — indien er twee auteurs zijn geweest — deze opvatting de waarschijnlijkste te achten: hoe ongeneigd ook iets aan „de enige Willem" te ontnemen, wil hij, als 't dan moet, nog het liefst de eerste helft aan Aernout afstaan (XCVIII—XCIX).

2) Zie echter beneden, 269 vlgg.

3) Ik kan niet, met Franck (334) in 3111—3 een stellige toespeling op 1803—6 (gelezen naar F), noch — waarop 't hier aankomt — in deze laatste verzen een dergelijke op 136 vlgg. (in A) zien. Het eerste kan zeer wel een van R.'s tallooze leugens zijn, het tweede is wel heel vaag: R. had des konings vrede immers door allerlei misdaden geschonden.

Digitized by Google

schen plaatsnaam *Pollanen* misschien als toespeling op 301 kunnen en moeten gelden.

Inderdaad laten deze toespelingen zich wel het gemakkelijkst met bovengenoemde hypothese, niet zoo heel licht met eene andere overeenbrengen [1]).

Wat mij echter nog steeds weerhoudt deze opvatting te aanvaarden is voornamelijk gelegen in de verzen 7—9 van dienzelfden proloog: „Dat hi die vite dede souken Ende hise uten (F × AB: naden) walschen bouken In dietsche (AB: dus) hevet begonnen." Ik wil nu niet meer beweren dat „eene avonture" van vs. 4 (naar F) „al bijzonder oneigenaardig gebezigd (zou) zijn juist van dit eerste gedeelte, dat immers, veel meer dan het tweede, kennelijk uit verschillende avonturen bestaat" [2]); ik geef BH. (XCVIII, noot **) en Franck (322) toe dat men de 1ste branche, hoezeer uit twee of drie wel onderscheiden gevallen of „avonturen" (in den eigenlijken zin) bestaande, toch gevoeglijk als „eene avonture" [3]), t. w. als de „einheitliche franz. erzählung", het beroemde Oudfransche verhaal der 1ste branche: „le Plaid", kan aanduiden. Doch moeilijker, ja vrij wel onmogelijk schijnt het mij onder die „vite" en de „walsche bouke" van vs. 7 en 8 juist niet ditzelfde beroemde Oudfransche verhaal, grondslag van A, en wèl de vrij talrijke [4]), maar toch zeer verspreide plaatsen uit I, I *a* en andere branches van den Oudfranschen Renart, die in B nagevolgd zijn, te verstaan. Dit lijkt mij een zóó gewrongen opvatting van die „vite" en die „walsche bouke", dat ik dàn haast nog liever mijn toevlucht zou willen nemen tot den noodsprong, om die „vite" en die „walsche bouke" in dit geval, evenals de dame van 27 vlgg., voor louter verzonnen te houden!

Nu is inderdaad het voorwenden, naar onze zienswijze het

---

1) Verg. boven, 207 en beneden 266 vlgg. 2) Nh. 82.

3) Hetzij men *eene* beklemt en dus meer als telwoord beschouwt, hetzij men het tot den voorslag rekent en dus als onbeklemd lidwoord opvat (zie beneden, 270).

4) Zie voorshands Taal en Lett. XIV, 481—5.

Digitized by Google

valsch voorgeven, vooral in voor- of naredenen, van oudere geschreven boeken — liefst in een vreemde taal, geleerd Latijn of hovesch Walsch — als bron of zegsman in de middeleeuwen volstrekt niet ongehoord, integendeel lang niet zeldzaam. Laat ik eenige mij bekende gevallen opnoemen.

Het eerste ligt hier als voor de deur. Wanneer 't in de (eerste) „vorrede" van Reinke de Vos heet: „ick Hinrek van Alckmer... hebbe dyt yeghenwerdyge boek uth walscher vnde franszösescher sprake ghesocht vnde vmmeghesath in dudesche sprake", dan weten wij nu reeds sedert juist een eeuw — in 1812 verscheen Gräter's eerste uitgave van onzen Reinaert, die dus in dit jaar het eeuwfeest zijner wederopstanding viert — dat dit bericht in allen deele valsch is. Henric van Alcmaer — wie hij dan ook verder geweest zij — heeft noch uit het Walsch gezocht noch daaruit in het Nederduitsch omgezet, maar hoogstwaarschijnlijk alleen gedaan wat in diezelfde voorrede verderop gezegd wordt: het (een en twee eeuwen geleden door anderen ten deele naar het Walsch bewerkte) Middelnederlandsche gedicht in boeken en hoofdstukken verdeelen en elk der laatste van opschriften en korte uitleggingen voorzien. De in deze Nederlandsche bewerking reeds onware en overdreven voorstelling zijner werkzaamheid is, rouwelijks overgenomen, in de voorrede van de Nederduitsche vertaling zijner redactie nog onjuister geworden, in zoover hier onder „dudesch" niet meer (als in H. v. A.'s bewerking) Hollandsch-Nederlandsch, maar Nedersassisch verstaan wordt.

Andere voorbeelden zijn de volgende. Sedert Van den Bergh in zijne uitgave van den Roman van Limborch [1]) gemeend heeft, dat men aan het herhaald beroep des dichters op een geschreven Fransch boek („als ict in den Walsche las" enz.,

1) Inl. XX; zie ook reeds zijne Nederl. Volksromans 32: „ik ben geneigd te gelooven, dat het een fictie van den dichter is, ten einde zijn werk daardoor crediet te geven en als het ware op oudere overlevering te doen steunen, gelijk dit meermalen geschiedde."

Digitized by Google

of ook: „na dat ic vant in die geeste") „geen meerder gewigt kan hechten dan aan de verzekeringen van sommige nieuwere schrijvers van ridderromans, dat zij hun verhaal uit een oud handschrift geput hebben, dat hun door een of ander toeval in handen kwam", heeft men algemeen met hem den Limborch voor een oorspronkelijk (d. w. z. niet rechtstreeks naar één vreemd origineel vertaald of vrij bewerkt) gedicht gehouden [1].

Hetzelfde geldt van den Seghelijn, waar de in 't hs. enkele malen voorkomende uitdrukkingen als „dat seit dat boec" al niet meer geloof verdienen, inderdaad niet meer beteekenen dan de in de incunabelen daarvoor in de plaats getreden lezing: „so seit dhistorie" (d. i. het verhaal) [2].

Over den Walewein is men 't niet eens. In de niet zeldzame, maar ten deele ietwat duistere, dubbelzinnige verwijzingen naar een „ghescreven" — en wel „Walsch" — „ghedichte", „jeeste", „avonture", „brieve" enz. vond Jonckbloet genoegzamen grond om het gedicht werkelijk vertaald te achten. [3] Van den Bergh [4], Te Winkel [5] en Kalff [6] daarentegen achten ook deze verzekeringen van 't zelfde allooi als de bovengenoemde; en met het oog op 't voorafgaande en volgende hel ik meer naar hunne zijde over dan naar die van Jonckbloet, die hier „het omgekeerde ... van 't geen gewoonlijk gebeurde" mogelijk acht [7].

Ook de Moriaen geldt algemeen als oorspronkelijk (altoos in den bovenbedoelden beperkten zin), ondanks het beroep in den aanhef op „die avonture" (1), „som boeke" (4, 6, 16) [8].

Vermoedelijk zouden er ook uit onze Middelnederlandsche lite-

---

1) Zie Jonckbloet, Gesch. d. Mnl. Dichtk. III, 360; Te Winkel, Gesch. I, 219; Kalff, Lett. I, 301: „dergelijke uitdrukkingen dienden slechts om achtbaarheid aan zijn werk te geven".

2) Zie Verdam, Inl. V. 3) Walew. II, 125—129; Mnl. Dichtk. II, 107.

4) Nederl. Volksromans 175. 5) Gesch. I, 179. 6) Lett. I, 128—129.

7) Walew. II, 129: „Hoewel de dichter een fransch werk voor zich had en navolgde, wilde hij zijn gedicht als eigen vinding doen voorkomen". Dit schijnt mij een veel te moderne wijze van doen: een plagiaat, zooals alleen in nieuwere tijden voorkomt.

8) Te Winkel a. w. I, 187; Kalff a. w. I, 118.

Digitized by Google

ratuur nog meer voorbeelden aan te halen zijn. Zeker is het verschijnsel ook daarbuiten welbekend, ja algemeen middeleeuwsch. Reeds Jonckbloet haalt in zijne Etude sur le roman de Renart, na een reeks van plaatsen te hebben opgesomd, waarin de auteur eener branche zich beroept op een „estoire (escrite)", „escrit", „escripture" of ook „livres" (58), met blijkbare instemming eene „observation judicieuse" van Edélestand du Méril aan: „Lorsque l'on ne possède pas l'original latin, il faut se tenir en garde contre les indications d'une source latine: ce n'était souvent qu'une manière d'inspirer plus de confiance et de respect" (60) [1]). Het geldt hier voorgewende, gewaande Latijnsche voorbeelden voor Oudfransche branches, welker bestaan reeds door Jonckbloet, en dertig jaar later, ondanks alle verschil van meening over het ontstaan van den Oudfranschen Roman de Renart, evenzeer door Sudre [2]) betwijfeld, ja geloochend werd: een twijfel, door Sudre echter uitgestrekt tot alle, ook Oudfransche geschreven bronnen.

Nog ouder zijn de herhaalde beroepen van Nivardus, in zijn Ysengrimus, op eene „scriptura"; ook deze worden door Voigt gewraakt en als „schalkhaft ironische Scheincitate" beschouwd [3]).

En wordt niet sinds lang algemeen erkend dat b.v. de „Historia regum Britanniae" van Gaufrei van Monmouth, „qu'il prétendait traduire d'un livre gallois très ancien", ten slotte niets anders is dan „une prétendue histoire des Bretons dont il inventa certainement en grande partie les données"? [4]).

Ten slotte is zoodanig beroep op overoude boeken, liefst in oude, kwalijk verstaanbare taal vervat of op wonderbaarlijke

---

1) Zie ook zijn Guill. d'Orange II, 202; en G. Paris in de Hist. Litt. de la France, XXVIII, 241 (er is sprake van een prozabewerking van den Loher en Mallart, die uit het Latijn in het Fransch overgezet heet): „formule banale qu'on retrouve en tête d'un grand nombre de romans mis en prose à cette époque, même quand les vers de l'original se laissent encore reconnaître dans la prose".

2) Les sources du Roman de Renart 45—47.

3) Einl. LXXXVI.

4) G. Paris, La litt. franç. au moyen âge² 88.

Digitized by Google

wijze voor den dag gekomen — gevonden in een later geopend graf, door een engel ter hand gesteld enz. — een vrij afgezaagde literaire kunstgreep gebleken, als zooveel anders aan de middeleeuwen door de classieke oudheid vermaakt. Daar vindt men reeds gewag gemaakt van dergelijke vondsten bij de opening van graven: iets dat zonder twijfel enkele malen inderdaad geschied, maar daarna veel vaker voorgewend zal zijn als welkom middel om aan eenig kwansuis daaruit getrokken geschrift geloof te verschaffen. Uit de Grieksch-Latijnsche oudheid is dit letterkundig bedrog (als wij 't nu noemen) overgegaan in de oudchristelijke, van daar in de middeleeuwsch-kerkelijke, hagiographische, en eindelijk in de wereldlijke literatuur. Zie dit alles in den breede aangetoond in een belangrijk opstel van F. Wilhelm, Ueber fabulistische Quellenangaben [1]), waarin oudere „fälschungen" (o. a. het vermaarde werk van Dictys en Dares, De excidio Troiae), verschillende heiligenlevens [2]), eenige Ofr. voorbeelden en uit de Mhd. literatuur o. a. Herzog Ernst, Diu Klage, Wolfdietrich (D), de jongere Titurel, Stricker, en eindelijk — de aanleiding tot die studie — Wolfram von Eschenbach's befaamd beroep op zijn zegsman, den Provençaalschen „schantiure" „Kiot" behandeld worden. Laatstgenoemde zou een van den heiden Flegetanis afkomstige (in heidensch alphabet geschreven) opteekening over de herkomst van het graal te Toledo gevonden, met andere Latijnsche historische boeken over dezelfde stof vergeleken, en op grond van een en ander zijn werk over het graal geschreven hebben, waaruit Wolfram heette te putten! Wij zijn tegenwoordig weer in eene periode, waarin de middeleeuwsch-literairhistorische critiek, wars van romantische voorstellingen over „volkspoëzie", eenerzijds geneigd is meer aan de literaire dan aan de orale traditie toe te schrijven, eer geschriften, ja zelfs Latijnsche kronieken dan gezongen „cantilenae", „volksliederen" als de rechtstreeksche

1) In Paul u. Braune's Beiträge XXXIII, 286—339.

2) Zie hierover ook het bekende werkje van den geleerden Bollandist H. Delehaye, Les légendes hagiographiques. Veel hiervan staat ook reeds vermeld bij Wattenbach, Das Schriftwesen im Mittelalter[3] 408—16.

Digitized by Google

bronnen der tot ons gekomen literaire werken te beschouwen, maar anderzijds de berichten over dergelijke Latijnsche of Walsche geschriften, waaruit geput zou zijn, met groot wantrouwen pleegt te bejegenen. Een wantrouwen, kennelijk overgenomen van de diplomatisch-historische critiek van oorkonden en kronieken. Men vervaardigde in de middeleeuwen valsche oorkonden, om rechtstitels voor het bezit van goederen te verwerven; men stelde onware kronieken samen met gebruikmaking van kennelijk onjuiste berichten, b. v. om den naam van een vorstenhuis, een kerk, een klooster te verheerlijken of hun bezit en macht uit te breiden; men verdichtte heiligenlevens of chansons de geste, van kronieken in aard en wezen weinig onderscheiden, ten einde het bezoek van bepaalde bedevaartplaatsen te bevorderen. En men vond er dus evenmin eenig been in om aan zulke verhalen meer geloofwaardigheid bij te zetten door aanhaling van oudere eerwaardige zegslieden. Terecht wijst Wilhelm er aan 't slot zijner verhandeling op, dat men in de ME., wanneer de rechten en belangen van anderen niet geschaad waren, in dergelijke „fälschungen" op zich zelf niets ongeoorloofds, geen zedelijk kwaad zag. Historische critiek, philologische acribie, ja wetenschappelijke waarheidszin zijn in de middeleeuwen nog onbekende grootheden, zij zijn kinderen der Renaissance: „Geschichte und fabel waren eben damals noch treu verbundene schwestern. Sie sind sich erst seit dem zeitalter des humanismus und der reformation fremd und feind geworden". Het is immers ook welbekend dat in de middeleeuwen, en nog lang daarna, eerbiediging van letterkundigen eigendom en eveneens waardeering van oorspronkelijkheid nauwelijks ergens gevonden worden. Hoe de begrippen veranderd zijn ziet men, wanneer men Wolff en Deken's trotsch „Niet vertaalt" op den titel van Sara Burgerhart vergelijkt met de practijk van middeleeuwsche auteurs om oorspronkelijk werk voor vertaald uit te geven. In den nieuweren tijd, als uitvloeisel van het moderne individualisme, het prijsstellen op oorspronkelijkheid, ontaardende in het uit roem- of winstbejag zich toeëigenen en op eigen naam zetten

Digitized by Google

van andermans werk; in de middeleeuwen, toen de enkeling en „de kunst" nog minder wilden gelden, omgekeerd het verzwijgen en verbergen van eigen naam en persoon, het wegschuilen achter een gezaghebbend schrijver, liefst van Romeinschen of Romaanschen stam. Zoozeer veranderen in den loop der tijden de begrippen over wat begeerlijk en over wat al dan niet zedelijk geoorloofd, of althans behoorlijk is.

Met dit alles — men vergeve mij andermaal de lange uitweiding — dient stellig rekening gehouden bij de beoordeeling der mededeelingen in R. I, 7—8 over de „vite" en de „walsche bouke", waaruit of waarnaar Willem Aernouts „onvolmaket bleven" verhaal zou hebben aangevuld.

En toch, ondanks deze wolk van getuigen, blijf ik huiverig hier, waar het twee deelen van één werk geldt — het eene stellig bewerkt naar een Fransch verhaal, het andere slechts eenige verspreide herinneringen aan zoodanige verhalen bewarende —, de stellige verwijzing in den proloog naar „walsche bouke" en het gewag eener „vite" voor niet ernstig gemeend [1]), voor een dergelijke literaire fictie als de hierboven besprokene te houden. En niet minder gewaagd lijkt het mij, gelijk boven (blz. 258) reeds is betoogd, die verwijzing naar een Fransch voorbeeld juist op het laatste, niet op het eerste deel te betrekken. Zelfs wanneer men, den nadruk leggende op het meervoud „boeken", meent dit te kunnen opvatten als aanduiding der verschillende Ofr. branches, waaraan B herinneringen bewaart, terwijl A naar één (dan echter hier verzwegen) branche, „boek" bewerkt is, zelfs dan schijnt mij deze opvatting in dit geval zonderling en gewrongen. Ook is „uten walschen bouken in dietsche begonnen" met deze opvatting onvereenigbaar.

---

1) Hetgeen Sudre, a.w. 90 — ter staving zijner onderstelling van een (verloren) Ofr. branche, waaraan R. I in zijn geheel zou beantwoorden — zegt is m. i. nu alleen, maar ook juist, van toepassing op Willems werk (A): „on doit tenir pour sérieuses ses propres paroles... dans son prologue...: „na den walschen boeken". Ce n'est pas là un simple appât jeté à des lecteurs pour qui tout ce qui venait de France était un régal exquis".

Digitized by Google

Ondanks al hetgeen er voor schijnt te pleiten, kan ik dus voorshands mij niet neerleggen bij de voorstelling: Aernout auteur van A, en dit omgewerkt en in B voortgezet door Willem.

Ten slotte blijft dus nog over de opvatting, die 't best strookt met L. Willems' gissing, ja deze volkomen bevestigt: Aernout de (in hoofdzaak oorspronkelijke) dichter van B; Willem de bewerker, naar de 1ste Ofr. branche, van A, tevens de omwerker, op grooter of kleiner schaal, van B. Zij is door L. Willems zelf [1]) en door Franck [2]) voorgestaan, door mij vroeger slechts schoorvoetend en aarzelend aanvaard [3]). Zien wij thans nogmaals wat er voor en tegen pleit, in verband vooral met de tekstcritiek en de interpretatie van den proloog.

Beginnen wij met de bezwaren. Dat vs. 1754, zooals het thans in het gedicht voorkomt, een vreemd begin (van het oude gedicht, B) geweest zou zijn, behoeft, gelijk ik zelf reeds vroeger heb te kennen gegeven, niet zwaar te wegen: „indien Willem inderdaad zijn eigen werk vóór dat van Aernout geplaatst heeft, kan men zonder bezwaar aannemen, dat hij dit laatste niet onveranderd gelaten (heeft), maar zoo al niet het geheel, dan ten minste het begin omgewerkt heeft" (Nh. 76, zie ook boven, 240—242). Allicht heeft hij daarbij dan een en ander van het eigenlijke gedicht, zeker althans van den oorspronkelijken proloog, gesnoeid en vs. 11—40 daaruit naar voren overgebracht en met zijn eigen proloog 1—10 verbonden. Doch vs. 1754 zal in Aernouts oorspronkelijk gedicht kwalijk aanstonds aldus op vs. 40 gevolgd, de auteur niet zoo met de deur in huis gevallen zijn. Hoe hier dan aanvankelijk de juiste bewoording en volgorde geweest is zullen wij wel nooit meer vernemen.

Diezelfde op zich zelf zeer aannemelijke gedeeltelijke om- en bijwerking zou dan ook wellicht de verklaring kunnen geven

1) La découverte d'un manuscrit du Reinaert, in het Bulletijn d. Mij. v. Gesch.- en Oudheidk. te Gent XVI (1908), 139.

2) F. 326. 3) Nh. 71—81.

Digitized by Google

van een andere opmerkelijke omstandigheid. Gaat men de twee boven, 179—195 staande lijsten van woorden en uitdrukkingen na, dan trekt het allicht de aandacht dat de eigenaardigheden in den woordenschat en de bewoording van A minder talrijk, maar vooral minder stellig zijn dan die van B; d. w. z. dat zeer dikwijls woorden enz. alleen — en herhaaldelijk — in B, nooit in A gevonden worden, terwijl omgekeerd de eigenaardigheden van A wel hier veel vaker dan in B, maar veelal toch ook daar enkele malen te vinden zijn. Is dit onderscheid niet 't eenvoudigst te verklaren door aan te nemen dat Willem, Aernouts werk (B) om- en bijwerkende, hier en daar vanzelf, onopzettelijk zijn eigen woorden en uitdrukkingen daarin laschte, zoodat die nu nevens die van Aernout kwamen te staan, doch in zijn eigen werk (A) natuurlijk zijn eigen bewoording en schrijftrant behield en dus vrij bleef van de eigenaardigheden van B? [1])

En diezelfde gedeeltelijke om- en bijwerking zou dan tevens kunnen dienen ter verklaring van het op zich zelf zeker bevreemdende feit, dat er in het (jongere) eerste gedeelte A geen toespelingen op het (weliswaar in het beloop van 't verhaal voor den lezer nog toekomstige, maar den dichter van A welbekende, immers reeds vroeger bestaande) tweede gedeelte B voorkomen [2]), wel daarentegen omgekeerd toespelingen in B op het in A verhaalde [3]). Hoe deze laatste toespelingen op hetgeen in een nog niet bestaand gedicht later stond verhaald te worden anders te verklaren? Men zou dan moeten aannemen dat Aernout bij het dichten van B reeds de in de 1ste Ofr. br. verhaalde avonturen in dezen of wellicht in een ouderen Oudfranschen vorm [4]) — immers zij waren, volgens vs. 5 van Willems proloog (naar A),

1) Bij de omgekeerde onderstelling (A eerst door Aernout gedicht, B door Willem daaraan toegevoegd) moet men aannemen dat Willem A onaangeroerd gelaten heeft (wat dan ook in casu eer aannemelijk is), maar bij het dichten van B onder den invloed der taal van A gestaan heeft (wat mij veel minder aannemelijk schijnt).

2) De plaatsen, die F. 332—334 als zoodanig wil beschouwen, schijnen mij geen van alle zeer stellig, evenmin als aan F. zelf trouwens.

3) Zie Nh. 77 en boven, 257—8.

4) Zie Nh. 77; Taal en Lett. V, 157—159 (Sudre's onderstelling).

Digitized by Google

tot dusverre „in Dietsche onghemaket [1]) bleven" — gekend heeft. Maar hoe toevallig zou het zijn dat Aernout juist op zulke feiten toegespeeld had die later in Willems bewerking der Ofr. br. I voorkomen zouden? Dan schijnt het mij nog eer aannemelijk dat die plaatsen door Willem in Aernouts werk ingelascht of bijgewerkt zijn. Inderdaad zou b.v. 1834 (vóór de eventueele interpolatie van 1807—11, 1812—33) een goed begin van R.'s tweede aanspraak kunnen geweest zijn; doch kwalijk zou dit oorspronkelijk aanstonds aldus op 1806 hebben kunnen volgen. Evenmin als deze kan men de andere plaatsen zoo maar er uit lichten, ook al zijn zij voor den gang van 't geheele verhaal, voor het verband niet onmisbaar: reeds de rijmen zouden dit verbieden. Maar neemt men zekere om- en bijwerking aan, dan behoeft dit geen bezwaar te zijn: de sporen zijner invoeging, de voegen en naden zijn dan door Willem op een dergelijke wijze uitgewischt als in vs. 2385—98 van Reinaerts vader wordt verteld!

Is er in de bewoording dier plaatsen ook een en ander dat aanleiding of althans steun kan geven aan deze onderstelling, dan wel daartegen aan te voeren zou zijn? Er is ten minste evenveel dat tegen als voor pleit. In 1808 heeft A *die daer stont*, maar F het in A veelvuldige *daer hi stoet* (zie boven, 185 en 241); *sonder uwe pine* 1814, *anscine* 1815 komen wel elders in B, niet in A voor; iets dergelijks geldt van *arem man* 1816; hetzelfde van *bejaghen* 1937, *salt* 1960 (zie boven, 193; maar allicht — zie F — dittographie naar 1959), *indien dat* 2823. In de passage 3015—34 zouden het gewag van de noordelijke plaatsnamen *Pollanen* en *Scouden* 3021, voorts *dor* (*dat*) 3023, 3033, eindelijk de een comisch effect bedoelende en tegen de omgevende plaatsen min of meer afstekende luchtige verteltrant aan Willem kunnen doen denken (zie boven, 207 en 218). Doch het voorkomen in deze zelfde passage van *ic wane des*

1) Ook kennis door mondelinge overlevering ware echter denkbaar: zie Taal en Lett. XIV, 492.

Digitized by Google

3019 en *als ende als* 3028 (?) maakt dit weer hachelijk. Een en ander vereischt dus zeker de onderstelling, dat Willem niet maar rouwelijks hier en daar eenige regels ingelascht, maar het werk zijns voorgangers omgewerkt, en daarbij oud en nieuw zóó verbonden en versmolten heeft, dat zij naast elkaar staan en nu niet meer te onderkennen zijn. Hetgeen trouwens eer een kunstenaar als ook Willem in allen gevalle blijft [1]) waardig schijnt.

Alles bijeengenomen dient erkend dat deze plaatsen, ofschoon zij bij het aannemen eener omwerking wel als interpolaties van Willem beschouwd kunnen worden, toch rechtstreeks niet vóór de hypothese: B door Aernout, A door Willem pleiten [2]).

Er blijft ons thans nog de proloog, zooals hij in A, F (en B) luidt, te bespreken over. Ongelukkig staat echter de tekstconstitutie, vooral van vs. 4—8, waarop het in dezen vooral aankomt, geenszins onomstootelijk vast, maar hangt zij integendeel hier niet van uitwendige criteria af, maar juist onverbrekelijk samen met dit vraagstuk van de twee auteurs, hunne namen en hunne prioriteit: een circulus vitiosus derhalve.

In vs. 4 leest A: *die auonture*, F: *ene auonture*, B: *die geeste*; AFB samen schijnen wel te wijzen op *die avonture* als oorspronkelijke lezing, dat dan niet, gelijk tot dusverre meestal, hetzij met of zonder toevoeging eener *-n*, als meervoud, maar (met Van Helten) als enkelvoud opgevat zal mogen en moeten worden, in den collectieven zin van: het geheele verhaal, de levensgeschiedenis (niet: het verhaal van een of ander bijzonder geval), vooral zoodanig verhaal in vreemde taal, als bron van den dichter *in dietsche*) zie vele voorbeelden bij V. I, 495: het meerv. is hier zelfs vrij wel ongehoord). Dan mag men in vs. 5 *was*... *bleuen* van F (verg. ook B 6) ook wel oorspronkelijker achten

1) Zie reeds Nh. 78.

2) Andere kleine interpolaties, die ik meen te moeten aannemen (en dus in een critische editie uitwerpen), als 203—4?, 761—4, 2763—6, gaan buiten het vraagstuk Aernout—Willem om, zijn stellig veel jonger. — Ook de quaestie van de fabel der „pude" staat hierbuiten: zie hierover boven, 247 vlgg.

Digitized by Google

dan het enkele *bleuen* van A (dat dan geen partic., maar plur. praet. zou moeten zijn); dat ook in A het znw. in 't enkelv. staat maakt het juist waarschijnlijk, dat *was* daar alleen bij ongeluk is uitgevallen en — gelijk reeds door Van Helten is gedaan — hersteld moet worden.

Deze lezing *was... bleven* hangt echter weer ten nauwste samen met de lezing *onghemaket* (in A) of *onvolmaket* (in F) en de opvatting daarvan. Immers dat *die aventure onghemaket was bleven* kon niet gezegd worden, wanneer men aanneemt dat Willem (die hier toch stellig aan 't woord is) reeds een ouder Dietsch gedicht (van Aernout) kende en voor zich had, — tenzij men aanneemt dat *onghemaket* kon beteekenen: onafgemaakt, onvoltooid, hetgeen mij, in spijt van L. Willems, nog steeds onaannemelijk voorkomt [1].

Wel zou daarentegen met deze opvatting van een enkelvoud *die aventure* strooken de lezing *onvolmaket* van F; maar dan toch liefst in de natuurlijke opvatting: onvoltooid, niet ten einde toe afgemaakt [2]. Met de onderstelling, dat Aernout B, Willem A gedicht heeft, ware dit alleen dan overeen te brengen, indien men — wat inderdaad voor de hand ligt en verleidelijk genoeg is — dit *onvolmaket* mocht in verband brengen met de gissing, dat het slot (van omstreeks 3333 af?) jonger, van een ander auteur dan B is, en dit nieuwere bijgemaakte slot dus aan Willem, den auteur van A, kon toeschrijven. Nu hiervoor geenerlei grond aanwezig gebleken is, men dit slot veeleer schijnt te moeten opvatten als waarschijnlijk van de hand van den auteur van B (zij 't ook wellicht van elders ontleend) [3], nu schijnt de lezing *onvolmaket* wel haast alleen vereenigbaar met de onderstelling, dat Aernout de auteur is van A, Willem van B (hetzij dan met een ander, ouder of met het tegenwoordige slot). Daarna zou dan in vs. 6 kwalijk passen *niet bescreven* van F — immers

1) Zie Nh. 60 en BH. 1.

2) Niet = *onvervaardigd*, gelijk F. 322 — met een m. i. ongeoorloofd beroep op de etymologische beteekenis van nhd. *(ver)fertigen* — *onvolmaket* wil opvatten.

3) Zie boven, 245 vlg.

Digitized by Google

Aernout had die geheele levensgeschiedenis wèl (ten deele) beschreven, ze alleen maar niet voltooid —, maar alleen, als uitdrukking van het laatstgenoemde, *niet vulscreven* van A [1]). Het eenige bezwaar ware dan gelegen in de voor een hedendaagsch oor schier onduldbare tautologie van vs. 5—6 (*onvulmaket — niet vulscreven*). Maar nu tautologieën zoozeer tot den stijl van den Reinaert (A en B) gebleken zijn te behooren, zouden wij wellicht tegen dit zeker krasse staaltje niet langer bezwaar mogen maken.

Wil men daarentegen, naar F, met F. 322 hetzij *één* (beklemd; er staat in F eigenlijk: *ene*), hetzij *eene avonture* (met tweelettergrepigen voorslag) lezen, dus: eene gebeurtenis, geschiedenis, hetzij voorval of verhaal, dan blijft toch de natuurlijkste opvatiing daaronder niet te verstaan den inhoud van R. I B, die in het Walsch, zooveel wij weten, niet als een afzonderlijk verhaal bestaande, kwalijk aldus aangeduid kon worden [2]) als „eene aventure van R." die „in dietsche onghemaket (onvolmaket) was bleven", m. a. w. die wel in 't Fransch, of alleen in de mondelinge overlevering [3]), maar in 't Dietsch niet (of niet volledig)

---

1) De lezing van 5—6 naar B („Niet te recht en is gescreuen Een deel is dair after gebleuen") schijnt nog meer dan die van AF een nagalm van Ren. I, 4—5: „Perrot... Lessa le mues de sa matere: Car il entroblia le plet etc." (zie Nh. 58). Die lezing alleen daarom oorspronkelijker achten dan de onderling nauwverwante van AF durf ik echter niet; veeleer houd ik ze voor een der talrijke wijzigingen van den omwerker van R. II, die (evenals de afschrijver van A of diens voorschrift, blijkens de verknoeiing van dien regel), onbekend met de rol en het aandeel van Aernout, alle gewag van dezen verdonkeremaande en de woorden van zijn voorschrift, in hernieuwde, nauwere aansluiting aan het beroemde Fransche voorbeeld, wijzigde en op zijn eigen voortzetting van het oude gedicht toepaste. In allen gevalle passen vs. 5—6, als nagalm der Ofr. br. I, zeer wel juist in den proloog van A.

2) Gelijk ik Nh. 76 nog wèl meende.

3) Zie Taal en Lett. XIV, 492: eene opvatting die geen algemeene instemming gevonden heeft (zie b.v. thes. XIII van Dr. H. Bouwman), maar mij niettemin, wanneer men *onghemaket* wil lezen, nog de meest aanbevelenswaardige toeschijnt. Om niet te wijdloopig te worden laat ik dit punt hier verder onbesproken. Evenzoo de talrijke parallelplaatsen voor verschillende verzen van den proloog, die inderdaad twijfel zouden kunnen wekken aan de waarheid en geloofwaardigheid van het daarin

Digitized by Google

bestond. Men zal onder die *eene avonture* dan veeleer den inhoud der beroemde eerste Oudfransche branche hebben te verstaan, die weliswaar kennelijk uit eenige „avonturen" in den algemeenen en ook modernen zin bestaat — hof(dag) met de klachten tegen R., drie dagingen van R. door Brune, Tibeert, Grimbeert, R.'s biecht en tocht ten hove —, maar toch één Fransche vertelling, „le Plaid" vormt [1]), de „vite", zooals hij het vs. 7 schertsend noemt. Wie den ouderen Aernout den auteur van B acht kan dan, na *eene avonture*, lezen *onghemaket* [2]); wie A aan hem toeschrijft zal willen lezen: *onvolmaket*, en daaronder dus verstaan dat er aan de Dietsche bewerking van de Ofr. branche, waardoor dan ook, geen (of geen behoorlijk) slot was gekomen, hetwelk de jongere Willem zich dus nu onderwindt te „volmaken". Of men daarna in 6 *bescreven* dan wel *vulscreven* leest zal wederom afhangen van de toeschrijving van B of A aan Aernout: wie het eerste doet zal *bescreven*, wie het laatste doet *vulscreven* verkiezen.

Ten slotte vs. 7—8. Dat met *vite* in 't algemeen R.'s levensgeschiedenis (schertsend, als ware R. een heilige!), dus hetzij een of meer Oudfransche branches, bedoeld is, dit staat wel vast; niet minder dat *van Reynaerde* van A een graphisch begrijpelijke, maar metrisch onduldbare dittographie (na en naar 4) is, die men, naar FB, mag en moet uitwerpen. Of men, naar FB: *uten* dan wel, naar A: *na den* leest doet er niet heel veel toe; de mate van oorspronkelijkheid wordt er nauwelijks kleiner of grooter door voorgesteld.

Van meer belang is de opvatting van het meervoud *walschen bouken*, eenstemmig door AFB gestaafd. Wie Aernout voor den dichter van B houdt moet dit meervoud, met een ruime interpretatie, laten slaan op de ééne Oudfransche branche I, als voorbeeld voor Willems gedeelte A. Wie daarentegen aan

medegedeelde, dat immers wel eens grootendeels conventioneel, traditioneel, of ook literaire parodie zou kunnen zijn!

1) Verg. reeds boven, 258.

2) Zie boven, 270, noot 3.

Digitized by Google

Aernout A toekent is genoodzaakt, met een eveneens gewrongen, stellig althans niet gladde uitlegging, onder die „Walsche bouke” niet te verstaan het eenige waar*uit* of waar*naar* een deel van R. I (A) rechtstreeks geput of gevolgd is, maar de verschillende branches (I, I *a* en misschien nog andere ons onbekende), benevens wellicht nog andere Walsche werken, waaruit hier en daar enkele trekken van B ontleend zijn; of wel de geheele aanduiding als een fictie te beschouwen (zie boven, 258 vlgg.).

Gelijk men ziet kan men op de vraag, welke der beide helften men aan elk der beide auteurs zal toekennen, in verband met de tekstcritiek en de interpretatie van den proloog, wederom — evenals boven bij de bespreking van het oorspronkelijke slot van R. I (en ook weder in verband met dit vraagstuk) — tweeërlei antwoord geven, waarvóór en waartegen iets te zeggen, waartusschen te kiezen moeilijk valt. Ik zal dan ook het getal der twijfelingen niet nog vergrooten door mij te verdiepen in gissingen omtrent het ontstaan der verschillende lezingen van den proloog in A, F en B. Liever wil ik ten slotte trachten de balans op te maken.

De voorstelling: Aernout heeft B [1]) gedicht, Willem B omgewerkt en A daarvóór gevoegd [2]) wordt aanbevolen, doordat zij voortvloeit uit of strookt met 1° de meest voor de hand liggende, eenvoudigste opvatting der verzen 4—9 (met name *den walschen bouken*); 2° de eenvoudigste verklaring van het feit, dat er in B meer stellige eigenaardigheden van taal te vinden zijn dan in A.

Voor de omgekeerde onderstelling daarentegen (Aernout heeft A gedicht maar, waarom of waardoor dan ook, onvoltooid gelaten; Willem heeft A, al dan niet omgewerkt, in B voortgezet en voltooid) pleiten: 1° de analogie van tal van dergelijke

1) Hier en verderop met inbegrip van vs. 11—40 van den proloog.
2) Ik laat het slot hier nu verder buiten beschouwing.

Digitized by Google

gevallen in de middeleeuwsche literatuurgeschiedenis [1]), in verband met de ongedwongen opvatting der woorden van den proloog *onvolmaket* (F) en (of) *vulscreven* (A); 2° de toespelingen in B op A (en niet omgekeerd); 3° het meervoud *bouken* in vs. 8, dat op meer dan ééne bron of voorbeeld schijnt te wijzen.

Inderdaad een hachelijke keuze. De argumenten pro en contra wegen vrij wel tegen elkaar op, en ik zie nauwelijks wat den doorslag moet geven. Wanneer ik dan ook ten slotte meen mij

1) Hoe ongewoon en zonderling omgekeerd de vóórvoeging voor een bestaand werk ons ook moge schijnen, wellicht is er toch nog een enkel voorbeeld of weerga van te vinden in een ander werk der wereldliteratuur, de Nibelungen. Ik heb het oog op een opstel van den Berlijnschen hoogleeraar Roethe „Nibelungias und Waltharius" (in de Sitzungsber. d. preuss. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Kl. 1909 (XXV), 649—91); het daar behandelde vraagstuk heeft met het hier aanhangige, geheel toevallig, vele en treffende punten van overeenkomst. Roethe betoogt dat de speelman, die voor het adellijk gezelschap van Zuid-Tirol het Nibelungenlied in zijn tegenwoordigen vorm bewerkte, en die zelf bij de bewerking van het eerste gedeelte (Lachmann's dertien eerste liederen, ongeveer $^2/_3$ van het geheel) zich vooral toelegt op de uitvoerige schildering der praal en pracht van het hoofsche leven, in het tweede gedeelte van zijn werk (Lm. XIV—XX, ongeveer $^1/_3$) een reeds bestaand, ouder, in zich zelf afgesloten gedicht, „Der Nibelunge Nôt", opnam, dat hij hier en daar, vooral in den aanvang wijzigde en uitbreidde. Tusschen beide gedeelten bestaan allerlei metrische en vooral lexicalische verschilpunten: de woordenschat van II steekt, ondanks den vereffenenden invloed der bewerking van den speelman ook op de taal, nog steeds af bij het eerste gedeelte (waarbij ook hier de ἅπαξ εἰρημένα van II zekere rol spelen). Terwijl de invloed der hoofsche poëzie, inzonderheid der Arturromans, op den stijl van den speelman, dichter van I, omwerker van II, niet te miskennen valt, „ist jenes kleinere geschlossene Epos, das sich in II wiederspiegelt, ... in seiner unbiographischen Anlage, in seiner konzentrierten Tragik nirgends an die lockere Reihenform der ganz untragischen Abenteuerromane zu knüpfen" (656). Ook hier ten slotte is er gewag van een beroep op voorname begunstigers en aanstichters, van betrouwbare zegslieden en boeken in vreemde talen. Is de overeenkomst met het hier besprokene reeds treffend, ik verwijs ten slotte nog naar het verdere betoog over al dan niet verzonnen en voorgewende vreemde, Latijnsche of Walsche voorbeelden, en haal deze zinsnede aan, eveneens toepasselijk op ons geval: „Die Berufung auf vornehme Gönner und Veranlasser, auf verlässliche Gewährsleute und fremdsprachliche Bücher ist an sich im Mittelalter vollkommen typisch, und wenn dieser Typus nachweislich zuweilen Fiktionen trägt, so gibt die Zugehörigkeit zum Typus doch von vorn herein nicht den entferntesten Grund zum Zweifel her: nur aus dem besonderen Inhalt der einzelnen Angabe selbst darf er geschöpft werden" (657).

Digitized by Google

aan de zijde van L. Willems en Franck te moeten blijven scharen en de eerstgenoemde onderstelling voor de waarschijnlijkste te houden, doe ik dit niet zonder een heimelijke vrees, dat heden of morgen een onvoorziene betooggrond of een nieuwe vondst de schaal toch naar den anderen kant zal doen overslaan en de tweede voorstelling gelijk zal komen geven. Evenwel er dient, althans voor een critische editie (ook van den proloog), een keus gedaan.

Gelukkig — of ongelukkig — doet het er ten slotte weinig toe of men Aernout dan wel Willem voor den auteur van A of B houdt. Immers beiden zijn helaas bloote namen voor ons, niets meer; en... „what's in a name"? Zoolang wij aan geen dezer beide personen eenig ander literair-historisch gegeven kunnen vastknoopen, hebben wij ten slotte eigenlijk nog meer aan de hierboven beproefde onderscheiding en kenschetsing der twee dichters van R. I A en B. Of wij aan dezen dan wel aan genen het nietszeggende naambordje *Aernout* of *Willem* hechten is vooralsnog van ondergeschikt belang.

Van meer gewicht zijn echter de betrekkelijke ouderdom, de onderlinge betrekking der beide deelen en de wijze van ontstaan van het geheele gedicht. Daaromtrent zou ik zeer gaarne tot stelliger uitkomst geraakt zijn. Toch meen ik dat het bovenstaande onderzoek niet vergeefsch is geweest: wij hebben er twee wel onderscheiden dichters door gewonnen, wier naam wij niet met volkomen zekerheid kennen, omtrent wier uitwendige geschiedenis wij slechts enkele gissingen kunnen wagen, maar wier aard en karakter, zich afspiegelend in hun stijl en taal, wij althans eenigermate hebben leeren kennen.

Vatten wij ten slotte alles samen, dan meen ik met vrij groote zekerheid te hebben aangetoond dat de beide helften van Reinaert I in woordenschat, stijl en geest een onmiskenbaar onderscheid vertoonen, en dat men die beide helften redelijkerwijze mag toeschrijven aan de in den proloog genoemde dichters Aernout en Willem, en wel waarschijnlijk aan den eerstgenoemde

Digitized by Google

het tweede, oudste, aan laatstgenoemde het eerste, jongste gedeelte. Wij mogen ons dan voorstellen dat Aernout eerst, met gebruikmaking van velerlei literaire herinneringen, ook met wijzigende inlassching van enkele reeds in literairen vorm gegoten stukken (met name van de fabel der „pude", misschien ook van het slot), maar toch voornamelijk uit eigen fantasie een verhaal heeft gedicht, in hoofdzaak gelijk aan het tweede gedeelte van Reinaert I (B); en dat Willem daarna dit werk zijns voorgangers hier en daar omgewerkt en vooral het begin zóó gewijzigd heeft, dat het zonder hinderlijke voeg of naad aansloot aan en een kunstig geheel vormde met de door hem er voor gevoegde vrije bewerking der — met deftige scherts als „vite" en als „bouke" (mv.) aangeduide — 1ste Ofr. branche, waarbij hij ook van Aernouts voorrede een brok met een tiental regels van zich zelf tot een nieuwen proloog voor het nieuwe geheel vereenigde. Enkele kleinere interpolaties [1]), benevens enkele namen of naamsvormen [2]) zijn dan wellicht van de hand van een of meer afschrijvers van het geheele gedicht, ten deele jonger dan de voorschriften van den Latijnschen vertaler Balduinus en van den omwerker van Reinaert II.

Dat hiermede alle raadsels opgelost zijn verbeeld ik mij geenszins. Ook in de betrekking der beide gedeelten, zoowel onderling als tot de 1ste en de overige Ofr. branches alsmede tot den Mhd. Reinhart, is nog menig punt dat onzeker of duister is en wellicht zal blijven. Misschien zijn er nog meer verschillende lagen in den Reinaert aanwezig dan wij thans vermogen te onderscheiden. Doch in allen gevalle is, meen ik, de bodem thans iets beter voorbereid voor eene waarlijk critische uitgave van ons Nederlandsch dierenepos.

Utrecht, Maart 1912. J. W. MULLER.

1) Zie boven, 268, noot 3. 2) Zie boven, 199 vlgg.

Digitized by Google

Een mij, na het „volschrijven" van het bovenstaande, door den schrijver vriendelijk toegezonden opstel van den heer Lud. M. Fr. Daniels O. P. [1]), dat blijkens den titel: „De dichter van onzen Reinaert I" vlak het omgekeerde betoogt van het hierboven bepleite, noopt mij tot een naschrift, zóó kort als de bescheidenheid, na een beslag van zooveel bladzijden, vordert en, gelukkig, ook de zaak gedoogt. Immers nu de zuil van dat betoog vóór de eenheid: „de nauwe overeenstemming tusschen de eerste en tweede helft van onzen Reinaert I" (8) — inderdaad tot dusverre ook mijn hoofdbezwaar tegen een gegiste „tweeheid" — middelerwijl in het bovenstaande, naar ik mij vlei, voor 't minst aan 't waukelen is gebracht, mag ik ter bestrijding dier stelling zeker wel met verwijzing hierheen volstaan. Alleen moet ik opkomen tegen de onjuiste voorstelling, alsof Franck „eindelijk ruiterlijk erkennen moet, dat, behalve „die bestimmte angabe" van den proloog, niets in het gedicht op een samenwerking van twee personen wijst" (10). Integendeel heeft F., voor en na de vondst van F, vrij wat opgemerkt dat op verschil tusschen A en B wijst, en dat hij thans natuurlijk met L. Willems' door 't nieuwe hs. bevestigde gissing in verband en overeen heeft trachten te brengen. Daarop voortbouwende, meen ik die gegevens niet onbelangrijk vermeerderd te hebben. F. en ik staan in dezen dus geenszins tegenover elkander [2]): het tegendeel is waar. Zie overigens boven, 178.

Ter bespreking der verschillende m. i. deels gewrongen-vernuftige, deels tegenstrijdige uitleggingen van den proloog naar A en F, ontbreekt mij plaats en tijd: meerendeels vervallen zij trouwens vanzelf bij aanvaarding der twee dichters.

U., Aug. 1912. J. W. M.

1) Overgedrukt uit Van onzen Tijd XII, n°. 21, 23, 25; geschreven naar aanleiding eener opmerking van Dr. J. van Ginneken S. J. in hetzelfde weekblad (XII, n°. 11).

2) Zooals het wordt voorgesteld in een later stukje in V. O. T. (n°. 31), na mijn voordracht van den hoofdinhoud van het bovenstaande in de Mei-vergadering onzer Maatschappij.

MIDDELNEDERLANDSCHE VARIA.

I. *BRAEUWEN.*

Bekend is het interessante artikel van Muller in het *Tijdschrift* (9, 220 vlgg.), waarin hij op zulk eene gelukkige wijze eene plaats verklaarde uit den *Reinaert* door eene herinnering aan de wijze, waarop valken tot de vogeljacht werden afgericht. In het *Ndl. Wdb.* is het woord braeuwen door hem op nieuw behandeld en als de juiste beteekenis vastgesteld „de oogleden met naald en draad aaneenhechten, gezegd van jonge valken, om hen tijdelijk aan het daglicht te ontwennen", of, gelijk Mellema (aangeh. t. a. p. *Ndl. Wdb.* 3, 1203) het uitdrukt: „den voghel breyelen, *brouwen* of *brauwen*, dat hy niet sien en soude, als hij versch ghevanghen is."

Dit alles is duidelijk en overtuigend en het is overbodig hierop terug te komen. Maar er is één punt in het betoog van Muller, waarop ik nog even de aandacht wil vestigen, nl. de door hem onderstelde ironie in de regels uit den *Reinaert*:

Ghine saecht noint voghel *braeuwen*,
die stilre hilt al sine lede
dan Isingrijn de sine dede,
doe men so jammerlike ontscoeide,
dat hem dat bloet ten teen afvloeide,

die hij op de volgende wijze beschrijft: „(de dichter) geeft... op zijne gewone sarcastische wijze te kennen dat de wolf geweldig met zijne „lede" te keer ging, even erg als een jonge valk met zijne vleugels; het is alsof men om een denkbeeld van iemands vlugheid te geven, zeide dat geen schildpad ooit sneller voortijlde". Ik voor mij vat de ironie, die er ook naar mijne overtuiging in de regels ligt, anders op. Het komt mij nl. hoogst onwaarschijnlijk voor, dat een jonge valk gedurende de bovengenoemde operatie in staat zou zijn geweest om met de vleugels

Digitized by Google

te slaan of zijne leden te bewegen, en wel met kracht of hevigheid. Er was vóór alles aan gelegen om te zorgen, dat het gezicht van den voor de jacht af te richten vogel onder de kunstbewerking niet leed, immers daarin, in zijn scherpen blik om een reiger of een anderen vogel te ontdekken, bestond zijne voortreffelijkheid. En hoe licht kon het oog bezeerd of gekwetst worden, als men niet zorgde, dat de valk gedurende het toebinden der oogleden werkelijk bewegingloos was of geen „vin" kon verroeren. De ironie moet dus m. i. worden gelijkgesteld met die, gelegen in vergelijkingen als „lachen als een boer die kiespijn heeft". De boer doet het tegenovergestelde van lachen, en zoo deed ook de wolf het tegenovergestelde van (niet: hetzelfde als) een jonge valk, die tot de jacht wordt afgericht.

Dat men de ironie in de regels uit den Reinaert aldus moet opvatten, meen ik ook te kunnen bewijzen uit een paar plaatsen in de mnl. letterkunde, waar het ww. *brauwen* gebruikt wordt buiten ironie, en waar overtuigend blijkt, dat dit het begrip „roerloos, bewegingloos" insluit. De eerste is te vinden in het *Leven van Lutgard* II, 7186 vlgg., waar de uitputting van Lutgard na eene geweldige bloeding wordt beschreven op de volgende wijze:

utermaten
Sat si van bloedene ondercomen [1]);
Daertoe so was hare al benomen
Van livechheden [2]) die gedane;
Mar si die was gereet te stane
Al ut ende ut tin Godes wille,
Si sat gebrawet al stocstille
Ende alles hem (*God*) gewerden lit,
Want si die doet en duchtte nit.

Misschien of zelfs waarschijnlijk heeft den dichter van dit heiligen-

1) verzwakt.
2) Door mij is dit woord in de uitgave van Van Veerdeghem verklaard als „levenskracht, gezondheid, gezonde gelaatskleur". Franck geeft, *Tijdschr.* 22, 289, aan „het in leven zijn, het leven" de voorkeur.

Digitized by Google

leven Willem van Affligem [1]), de bovengenoemde plaats uit den Reinaert voor den geest gezweefd, toen hij zich als boven uitdrukte. Dat hij den Reinaert heeft gekend, blijkt op eene afdoende wijze uit ééne plaats, waar hij tegen Willem of Aernout polemiseert [2]). Doch in elk geval mag men voor zeker aannemen, dat hij, een zoo beschaafd en ontwikkeld man, met de gebruiken en de uitspanningen der hoogere kringen, met het ridderlèven even goed bekend is geweest als de dichteres Hadewijch, die er herhaaldelijk hare beelden en vergelijkingen aan ontleent [3]). De uit *Lutgard* aangehaalde plaats maakt het ontwijfelbaar zeker, gelijk men ook van te voren verwacht, dat een vogel onder het „brauwen" zich onmogelijk bewegen kon.

De andere plaats staat in het Schaecspel, waarvan de tekst binnenkort zal verschijnen in de Mnl. Bibliotheek [4]). In het verhaal van den koning, die zijn broeder al het genot van de koninklijke waardigheid, aanzien en weelde doet genieten, doch hem een Damocleszwaard aan een paardenhaar boven het hoofd doet hangen, lezen wij (blz. 150): „doe die brůeder dat vernam, sat hi of hi *ghebraeut* hadde gheweest, ende en dorste noch hande steken aen die spyse, noch oge slaen optie dienres". Ook hier dus is iemand r o e r l o o s, die vergelijkenderwijs voorgesteld wordt onder de kunstbewerking van het „brauwen".

Nog een enkel woord over eene samenstelling van *braeuwen*, nl. *verbraeuwen*, waarvan Muller in *Tijdschr.* 9, 221 verklaart dat het hem in zijne vorming en afleiding niet duidelijk is. Ik geloof het hier gewenschte licht te kunnen aanbrengen. Het is eene afleiding van hetzelfde *braeuwen*, bovengenoemd, doch in eene eenigszins andere beteekenis. Een ww., van *braeuwe* afgeleid, kan de beteekenis hebben van „de oogleden samen-

---

1) Zie het interessante artikel over den dichter van Franck in *N. Jahrb. f. d. Klass. Altert. und f. Pädagogik*, 1904, bl. 424 vlgg., getiteld: „Eine literarische persönlichkeit des XIII Jhs. in den Niederlanden".

2) *Lev. v. Lutg.* II, 97.

3) Zie Dr. Joh^a^. Snellen, Liederen van Hadewijch, bl. XXV vlg.

4) Academisch proefschrift van Dr. Gertrude van Schaick Avelingh.

Digitized by Google

hechten", zooals in de bovengenoemde plaatsen, doch daarnaast kan het bestaan hebben in eene andere opvatting, nl. „de oogleden bewegen of roeren, met de oogen knippen": men weet hoe veelsoortig de beteekenissen zijn van een van een naamwoord afgeleid ww., ik herinner slechts aan de factitieve, de ornatieve en de privatieve ww. Van het woord in deze beteekenis komt de samenstelling verbrauwen, d. i. *de oogleden verroeren.*

Bewijzen vindt men in *Barthol. den Ingelsman*, waar op bl. 407 *a* van den arend gezegd wordt: „de arent siet int rat der sonnen, als si alre schoonste schijnt, sonder *verbrauwen*", en *Froissart* 1, 488: „dese jonghe maeght hilt hair al stille sonder oghe te *verbraeuwen* of mont te roeren". Hetzelfde wordt hoogstwaarschijnlijk uitgedrukt in *Wal.* 512: „dat hi cume mochte spreken no gheen let *verbrawen*", want *let* kan ook als „ooglid" worden opgevat [1]). Doch ook kan men eene uitbreiding der beteekenis onderstellen; in dat geval, hetwelk natuurlijker is, beteekent *let* „lid van het lichaam", en de geheele uitdrukking „geen vin verroeren". Hetzelfde woord is vermoedelijk het zaanl. *verbreeuwen*, „zijn gelaat vertrekken, van kleur veranderen" (Boekenoogen 1118). Minder zeker is de verwantschap met Kil's „verbreuwt, consternatus, perculsus s. perturbatus animo"; omdat dit een deelw. is van een ww. met eene factitieve beteekenis. Misschien mag men naast het bovengenoemde een causatief ww. verbrauwen (dial. *verbreeuwen*) aannemen in de bet. „de oogen doen neerslaan".

Van het andere ww. verbrauwen, *opknappen, herstellen* (eig. „kalefateren"? vgl. *Ndl. Wdb.* op brauwen, 2de Art.) vindt men een voorbeeld in *Brab. Y.* V, 2138: „ghi wanet nu wel verhawen (*var.* verbrauwen) u scade ende u verlies". — En in de bet. *bederven, verknoeien* (dial. *verbreeuwen*) kan het woord staan op de volgende plaats, ontleend aan een bezweringsformulier, in *Hs. Serr.* 14, bl. 111: „men sal u boeten de hemelzucht(?), de miltzucht, de leverzucht, die keelzucht, verhit,

1) Zie *Mnl. Wdb.* op lit, 2de Art.

Digitized by Google

verhaeut, verspeet, *verbraeut*, loos wint ende boos wint ende anwoorp".

II. *INBORNSTICH, INBRUYSTICH.*

Dat het ndl. *inborst* niets te maken heeft met *borst*, d.i. „gemoed", en dus niet hetzelfde is als „binnenborst", dat in de vroegere taal eveneens heeft bestaan (zie *Ndl. Wdb.* op het woord), mag als bekend worden verondersteld. Voorgelicht door Kiliaen, die den vorm inbornst, inbrunst heeft bewaard, heeft De Vries het woord te recht gebracht tot germ. *brinnan*; zie de noot op *Couchy* II, 2283. Ook het hierbij behoorende bnw. inborstich, dat eenmaal voorkomt in de bet. „hartstochtelijk", heeft een oorspronkelijken vorm inbornstich (Kil.), inbronstich, inbrunstich (zie *Mnl. Wdb.*) naast zich gehad[1]). Ik vond onlangs een nieuw bewijs van dit laatste woord in een eenigszins afwijkenden vorm in het Verslag van een onderzoek in Engelsche Bibliotheken, ingesteld door Prof. Kalff naar Nederlandsche Handschriften (1910). Dit onderzoek heeft vooral ten doel gehad het beschrijven van hss. uit de 16de en 17de eeuw, maar daaraan is o.a. toegevoegd een uitvoerig uittreksel uit eene stichtelijke mnl. samenspraak tusschen de ziel en den mensch, met den curieusen titel „die gulden musschate", berustende in de Bodley-Bibliotheek te Oxford. Deze tekt, overigens noch door zijn inhoud noch door zijn dialect een eigenaardig karakter vertoonende, bevat voor de mnl. taal enkele niet onbelangrijke aanwinsten. Daartoe behooren o.a. een voorbeeld van storm, in de bet. „hevigheid, vaart" (lat. impetus, hetzelfde als het meer gewone druust), ald. bl. 9: „doe si (*de krijgsknechten*) mit sulken storme op hem quamen, dat hi (*Christus*) onder hem neder moste vallen"; — een tweede voorbeeld van haetheit, waarvan de lezing in Mieris 2, 672*b* „wie der anderen heet

---

1) Zie voor eenige plaatsen uit de 16de en 17de eeuw, het art. inborstig in *Ndl. Wdb.* 6, 1517—'18.

Digitized by Google

lieghen, of Godts haetheit of verbodene woorden gheeft, die boete (is enz.)"[1]) onnoodig betwijfeld wordt: haetheit, eene afleiding van het bnw. haet, hetzelfde als het meer gewone hat[2]), komt in beteekenis met het subst. hat overeen: het bovengenoemde Gods haetheit is hetzelfde als het gewone Godsat. De nieuw gevonden plaats waar het woord voorkomt luidt (t. a. p. bl. 8): „die felheit ende haetheit sijnre vianden, in welcker gewout hi ghelevert soude werden". Ook heeft het verslag een voorbeeld van het nog niet gevonden dootscoot in de bet. „doodelijke scheut of heftige pijn in het lichaam", ald. bl. 11: „hoe si daer den halfdoden[3]) Jhesum... al sijn cleder ut toghen, die hem in[4]) den wonden gheheelt (*gekleefd*, *Mnl. Wdb.* 3, 211) waren, die si mit groter felheit scoorden uten wonden, soo dat hem een dootscoot door al sijn lichaem ghinc".

Ook van het onpers. gebruikte swindelen in de bet. „duizelig zijn" levert het verslag (bl. 11) een welkom bewijs. Doch vooral merkwaardig is het woord inbruystich in de bet. „vurig", ald. bl. 12: „dese onbegripelike mynne beweget dan mijn hart billix tot eenre sonderlingher *inbruystigher* wedermynnen". Het woord is een niet zuiver ndfrank. vorm van inbronstich, en te vergelijken met *muiden* naast *monden*; *cuust* naast *conste* (*Mnl. Wdb.* 3, 2230) en misschien ook *gespuis* uit *gespons* (Van Helten, *Klink. en Medekl.* bl. 68; Franck-Van Wijk, *Etym. Wdb.* op gespuis).

III. *SWELLEN.*

Nog altijd is de quaestie onuitgemaakt of er één dan wel twee ww. swellen voor het Mnl. moeten worden aangenomen.

1) In eene keur van Goes, gegeven door Jan van Henegouwen, Heer van Beaumont in 1342.

2) Zie vbb. in het *Mnl. Wdb.* en vgl. *laet* (*late*) naast mnl. *lat.*

3) Tot heden niet uit schrijvers opgeteekend.

4) Verandering van *in* in *an* is onnoodig, ook blijkens de tegenstelling in den volgenden regel „uten wonden".

Digitized by Google

Zie de daarop betrekkelijke artikelen in *T. en Lettb.* 5, 48 vlgg., 223 noot, en 6, 91. Dit is wel zeker, dat het woord swellen, „tumere” ook voorkomt, gebruikt van een ziekelijk verschijnsel ten gevolge van honger en uitputting. Vgl. *Brab. Y.* V, 813: „si *swollen* van honghere groot” met *Rijmb.* 32661: (si) ghingen *teblasen* openbare, als oft een ghespeerte (*spookverschijning, schim*) ware, ende vielen, daer si ghinghen, doot”, alwaar het Latijn van Comestor heeft: „pueri et juvenes ex fame *intumescentes* veluti simulacra quaedam per fora oberrabant”. Het is dus niet noodig *swollen* uit de *Brab. Y.* te veranderen in *swolten*, van swelten, got. *swiltan* (waarvan *swults*, dood, in *swultawairþja*, veeg), zooals door mij in *T. en Lettb.* 5, 51 is voorgesteld.

Doch daarmede is nog niet alles in het reine gebracht; immers op eene andere plaats in den *Rijmb.*, nl. 32421: „die van honghere *gheswollen* lach, dien wondden si sonder dootslach (*maar doodden hem niet*)”, heeft het Latijn een heel ander woord, nl. *contabescere*, „uitteren, wegkwijnen”, hetzelfde als swinen (zie *Mnl. Wdb.* op het woord, en vgl. Kil. „swinden j. swijnen, tabescere, extenuari”). Hier hebben wij ongetwijfeld te doen met een ander swellen, dat de bet. heeft van „versmachten, wegkwijnen, uitteren”, hetwelk ook uit het jongere Ohd. (*swëllan*) en Mhd. (*swëllen*) is opgeteekend [1]). De beteekenis „versmachten” blijkt duidelijk uit de verbinding swellen van dorste (*Sp. d Sonden* 14314). Doch vooral is overtuigend eene plaats uit *Brand.* (*H* 658): „doen riepen die arme ghesellen (*in dė hel*): Brandaen, here, wi swellen” (*vgl.* 648: „daeromme moeten si hier wesen in dit hete vier)”. Op twee andere plaatsen staat in *Brand.* in hetzelfde verband het ww. swielen, dat waarschijnlijk een bijvorm is van germ. swelen. Van dit laatste ww., dat in verschillende germ. tongvallen de bet. „smeulend wegteren, verbranden, verdorren” heeft (ags. *swelan*,

1) Bij Benecke en Lexer wordt dit woord beschouwd als één met het bovengenoemde, maar in het Wdb. van Grimm (9, 2504, 8) wordt het er van gescheiden.

Digitized by Google

meng. mnd. *swelen*, eng. *to sweal*), en dat ook in het Mnl. in eene trans. opvatting bestaan heeft („het verdorde gras met de hooihark omkeeren en bijeenharken" zooals nog in zaanl. tongvallen) is waarschijnlijk swellen een intensiefvorm; men zou dan weliswaar eerder een zwak ww. verwachten, doch b.v. ook op *quellen* is de sterke vervoeging van *quelen* overgegaan (*Mnl. Wdb.* 5, 875).

Omgekeerd komt het gewone swellen eene enkele maal voor als zwak vervoegd, waarschijnlijk onder den invloed van het caus. swellen, dat in verschillende germ. talen heeft bestaan (ohd., mhd., ndd., ook in het Gotisch blijkens de afleiding *ufswalleins*) en ook in het Mnl. niet onbekend is geweest, blijkens de glosse in *Voc. Cop.* „swellen, inflare" en *Lanfr*, 174*v*: „Yposarcha (*eene soort waterzucht*) die *zwellet* al dat lichame". Van die zwakke vervoeging van het intr. swellen (vgl. *Ned. Proza* 276: „dese sotte monic scoot op S. Bernaert ende sloech hem seere aen sijn wanghe, soo dat hi root wart van den slaghen ende hi *swilde*)" waren mij nog geene voorbeelden onder de oogen gekomen, toen ik in het *Mnl. Wdb.* geswelt verklaarde in *Nat. Bl.* XII, 413: „die (*steen*) vint men goet... hem die *gheswelt* sijn van leden". Ik heb het woord toen verkeerdelijk opgevat als een bnw., afgeleid van swel (*swil*), „eelt", hetgeen niet gezegd kan worden in den samenhang te passen: ook hield de verklaring geen rekening met de lezing eener variant: „hem die swellen die leden". Ten overvloede blijkt de onjuistheid uit den Latijnschen tekst: „valet contra *inflationes* membrorum"; vgl. Megenb. *Buch der Nat.* 441, 20: der stain ist der *zerplæten* (opgezwollen, van mhd. *zerblæjen*) gelidern gut" [1]).

IV. Misvattingen veroorzaakt door de schrijfwijze *SU* voor *SW*.

Het is bekend dat de *w* in mnl. hss. herhaaldelijk geschreven

1) Voor de var. ald. gheswellighen, dat in het Mnl. Wdb. eveneens onjuist wordt weergegeven door „eeltig zijn, eelt hebben", weet ik wat den vorm betreft geene geschikte verklaring te vinden, maar de bet. is zeker „zwellen, opgezwollen zijn".

Digitized by Google

wordt als *u*. Ook in het Oudgerm. was de schrijfwijze *w* niet gewoon; toen werd voor het letterteeken ook *uu* gebruikt; vgl. den naam „double u" der *w* in het Engelsch en voorbeelden b.v. in Gallée's *Altndd. Wdb.* 363 vlgg. De *u* voor *w* vindt men in het Mnl. vooral na *s*, doch ook tusschen vocalen, b.v. e u i c h (*Verslag Kalff* bl. 5); na *s* b.v. in s u i g e n (d.i. swigen), s u e g e (d.i. swege), s u a e r (d.i. swaer), s u e p e (d.i. swepe), s u e v e l (d.i. swevel), s u e t e n (d.i. sweten), s u e r e (d.i. swere). Nu en dan zijn uitgevers daardoor op een dwaalspoor gebracht, b.v. Buitenrust Hettema in het *Gloss. Bern.* bij de verklaring der glosse s u e p p e, vertaling van lat. „offa", d.i. in het Latijn „soep" of „brij", gelijk blijkt uit de glossen bij Dief. op het woord. De woorden op bl. xxix noot 3: „l. zweep" zijn aan dit misverstand te wijten. Iets meer verwarrend is het in *Franc.* 8377, waar de uitgever blijkbaar aan het bnw. *suer* heeft gedacht in de regels: „so verghinc te hant de wonde, *suere* hitte al hene dreef, so datter geen litekin bleef" [1]). Men leze: „*swere*, hitte" zooals blijkt uit den lat. tekst: „omnis quiescit *dolor*, frigescit ardor, nullum remanet vestigium percussurae". Eene andere vergissing van dezen aard heeft vs. 778 van *Franc.* bedorven, waar de uitgever den heilige „zinghende ende allene", naar eenzame plaatsen doet gaan om des te beter de stem Gods te kunnen vernemen", in plaats van *zuighende* (d.i. *zwighende*; lat. „solus et silens" [2]). Zoo is ook beter te begrijpen, dat in *Heim.* 1247 het eene hs. „swaren" heeft en het andere „zuren (wijn)", en dat in *Sp.* I⁰, 7, 29 hs. *B* de verkeerde lezing *swiken* (s u i k e n) heeft, waar de juiste *sulken* is; zie de Aanm. in het *Mnl. Wdb.* bij s w i k e n.

Soms wordt de verwarring nog vergroot door de omstandigheid dat ten gevolge van de groote overeenkomst van *u* en *n* af-

1) Ook in *Gloss. Bern.* staat s u e r e, apostema.

2) De *u* na *s* wordt ook, evenals elders (bv. *vre* d.i. „ure"; *vrine*, d.i. „urine"; *vlaet*, d.i. „ulaet", voor „uutlaet", schuur, bijgebouwtje; *vlede*, d.i. „ulede" voor „uutlede", begrafenis) als *v* geschreven, vgl. *Rijmb.* Gloss. *svart*, *svaselinc*, *svelghen*, *svere*, *svighen*, *svaer*.

schrijvers of uitgevers een woord met *sn* voor een met *sw* (*su*) hebben in den tekst gebracht. Zoo bv. *Sp.* III[8], 30, 19, waar het teksths. de verkeerde lezing heeft: „dies lyede hi met *zinne* ... dat hem gevel"; lat. „cum jurejurando confessus est". Hieraan beantwoordt geheel de lezing van het door wijlen Dr. Bellaard in *Tijdschr.* 24, 149 uitgegeven nieuw gevonden fragment: „liede hi met *snerne* wel", indien men nl. met den uitgever voor *snerne* leest *suerne*, d.i. „swerne". Een tweede voorbeeld vindt men in *Rincl.* 114 vlg. „gereuen (*roerden*) di mine woorden, dijn sinne *snenen*", door Serrure gelezen en in den tekst gebracht voor *suenen*, d.i. „swenen", van swinen, in beteekenis hetzelfde als *dwinen*, wegkwijnen, uitteren, wegsmelten, hier: van droefheid of berouw. Zie Verwijs in *Versl. Kon. Akad.* 1876, in „De Rinclus" bl. 10, en *Mnl. Wdb.* op swinen en (later) verswinen[1]).

Een voorbeeld van de tegenovergestelde vergissing vindt men *Rijmb.* 5370: „hi (*Mozes*) verboot hem (*den Israëlieten*, nl. *te trouwen met*)... ooms wijf ende daertoe *svaren*". In het Gloss. wordt *svaren* opgevat als een genitief van *suaer*, d.i. „swaer", anderen vorm van *sweer*, „schoonvader", doch van de zwakke verbuiging van dit woord is geen voorbeeld bekend. Bovendien heeft de *Historia Scholastica* van Comestor, die Maerlant hier weergeeft (*Levit.* c. 24) in de lijst der verboden huwelijken ook die met de „nurus" (d.i. „schoondochter"), welke onmiddellijk volgt na „uxor patrui" (*vgl. Levit.* 18, 15), en deze mag hier niet ontbreken. Ten einde dezen zin te herstellen heeft men slechts voor *svare* (of *suare*) te lezen *snare*: dit is het in het Mnl. gewone woord voor „schoondochter". Zie *Rijmb.* 9137 en *Mnl. Wdb.* op snare. Ook op eene andere plaats moet eene dergelijke verbetering worden aangebracht, nl. *Sp.* III[1], 9, 15. Daar wordt eene episode uit de geschiedenis van Ascanius en Aeneas Silvius aldus verhaald (vs. 6):

1) Het praet. *versween* komt in de bet. „verdween uit het gezicht" herhaalde malen voor in het Volksboek over Christoffel Wagenaar, eerlang uit te geven vanwege de Maatschappij der Ndl. Letterkunde.

Digitized by Google

Also alsict bescreven vant[1]),
Wan hi enen sone daer,
Die Silvius hiet overwaer,
Die eene overscone joncvrouwe,
Lavinen nichte, minde op trouwe,
Ende waser heimelike mede,
Dat hise kint dragen dede.
Alse dat Ascanius wart geware
Riep hi sine waersagers nare,
Ende vragedem wat kinde het ware,
Dat soe droughe, sine *sware*".

In de aanteekening schrijft De Vries: „*Sweer* voor „schoonvader" en *swagher* voor „schoonzoon" zijn bekend, maar min gewoon is *sware*, hier voor „schoondochter" gebezigd. Toch is het woord in orde. Men leest het ook in *Franciscus*, vs. 6503, waar het voor „aanverwante in het algemeen" genomen wordt." Wij slaan de plaats uit *Franc.* op, en lezen daar dat de heilige de zwaluwen, die hem door hun getjilp het spreken onmogelijk maakten, aldus aanspreekt:

Sware zwalewe, hets tijt nu,
Dat ic spreke, seggic u;
Ghi ebt genouch geseit nu mere,
Hort dat wort van onsen here,
Hout silencie ongebroken
Tote Gods woord es gesproken".

Het verwondert ons eenigszins dat De Vries hier aan het woord *sware* de bet. „aanverwante" toekent, en dat hij het dus mogelijk acht, dat Franciscus de zwaluwen aanspreekt met een term, aan de huwelijksverwantschap ontleend. En gesteld dat het woord ook eene op bloedverwantschap berustende betrekking kan uitdrukken, dan wordt de vreemde keuze van den term daardoor nog niet verklaard. Er wordt wel uitdrukkelijk melding gemaakt van des heiligen liefde tot de dieren; zie vs. 4305: „Creaturen, hoe clene si waren, *broeder*, *zuster*, alle te waren so hietise talre stont", en zoo zegt hij dan vs. 6462: „*broedre*

1) Niet bij Vincentius l. 16, c. 5.

lieghen, of Godts haetheit of verbodene woorden gheeft, die boete (is enz.)"[1]) onnoodig betwijfeld wordt: haetheit, eene afleiding van het bnw. haet, hetzelfde als het meer gewone hat[2]), komt in beteekenis met het subst. hat overeen: het bovengenoemde Gods haetheit is hetzelfde als het gewone Godsat. De nieuw gevonden plaats waar het woord voorkomt luidt (t. a. p. bl. 8): „die felheit ende haetheit sijnre vianden, in welcker gewout hi ghelevert soude werden". Ook heeft het verslag een voorbeeld van het nog niet gevonden dootscoot in de bet. „doodelijke scheut of heftige pijn in het lichaam", ald. bl. 11: „hoe si daer den halfdoden[3]) Jhesum... al sijn cleder ut toghen, die hem in[4]) den wonden gheheelt (*gekleefd*, *Mnl. Wdb.* 3, 211) waren, die si mit groter felheit scoorden uten wonden, soo dat hem een dootscoot door al sijn lichaem ghinc".

Ook van het onpers. gebruikte swindelen in de bet. „duizelig zijn" levert het verslag (bl. 11) een welkom bewijs. Doch vooral merkwaardig is het woord inbruystich in de bet. „vurig", ald. bl. 12: „dese onbegripelike mynne beweget dan mijn hart billix tot eenre sonderlingher *inbruystigher* wedermynnen". Het woord is een niet zuiver ndfrank. vorm van inbronstich, en te vergelijken met *muiden* naast *monden*; *cuust* naast *conste* (*Mnl. Wdb.* 3, 2230) en misschien ook *gespuis* uit *gespons* (Van Helten, *Klink. en Medekl.* bl. 68; Franck-Van Wijk, *Etym. Wdb.* op gespuis).

III. *SWELLEN.*

Nog altijd is de quaestie onuitgemaakt of er één dan wel twee ww. swellen voor het Mnl. moeten worden aangenomen.

1) In eene keur van Goes, gegeven door Jan van Henegouwen, Heer van Beaumont in 1342.

2) Zie vbb. in het *Mnl. Wdb.* en vgl. *laet* (*late*) naast mnl. *lat.*

3) Tot heden niet uit schrijvers opgeteekend.

4) Verandering van *in* in *an* is onnoodig, ook blijkens de tegenstelling in den volgenden regel „uten wonden".

Digitized by Google

Zie de daarop betrekkelijke artikelen in *T. en Lettb.* 5, 48 vlgg., 223 noot, en 6, 91. Dit is wel zeker, dat het woord swellen, „tumere" ook voorkomt, gebruikt van een ziekelijk verschijnsel ten gevolge van honger en uitputting. Vgl. *Brab. Y.* V, 813: „si *swollen* van honghere groot" met *Rijmb.* 32661: (si) ghingen *teblasen* openbare, als oft een ghespeerte (*spookverschijning, schim*) ware, ende vielen, daer si ghinghen, doot", alwaar het Latijn van Comestor heeft: „pueri et juvenes ex fame *intumescentes* veluti simulacra quaedam per fora oberrabant". Het is dus niet noodig *swollen* uit de *Brab. Y.* te veranderen in *swolten*, van swelten, got. *swiltan* (waarvan *swults*, dood, in *swultawairþja*, veeg), zooals door mij in *T. en Lettb.* 5, 51 is voorgesteld.

Doch daarmede is nog niet alles in het reine gebracht; immers op eene andere plaats in den *Rijmb.*, nl. 32421: „die van honghere *gheswollen* lach, dien wondden si sonder dootslach (*maar doodden hem niet*)", heeft het Latijn een heel ander woord, nl. *contabescere,* „uitteren, wegkwijnen", hetzelfde als swinen (zie *Mnl. Wdb.* op het woord, en vgl. Kil. „swinden j. swijnen, tabescere, extenuari"). Hier hebben wij ongetwijfeld te doen met een ander swellen, dat de bet. heeft van „versmachten, wegkwijnen, uitteren", hetwelk ook uit het jongere Ohd. (*swëllan*) en Mhd. (*swëllen*) is opgeteekend [1]). De beteekenis „versmachten" blijkt duidelijk uit de verbinding swellen van dorste (*Sp. d Sonden* 14314). Doch vooral is overtuigend eene plaats uit *Brand.* (*H* 658): „doen riepen die arme ghesellen (*in de hel*): Brandaen, here, wi swellen" (*vgl.* 648: „daeromme moeten si hier wesen in dit hete vier)". Op twee andere plaatsen staat in *Brand.* in hetzelfde verband het ww. swielen, dat waarschijnlijk een bijvorm is van germ. swelen. Van dit laatste ww., dat in verschillende germ. tongvallen de bet. „smeulend wegteren, verbranden, verdorren" heeft (ags. *swelan*,

---

1) Bij Benecke en Lexer wordt dit woord beschouwd als één met het bovengenoemde, maar in het Wdb. van Grimm (9, 2504, 8) wordt het er van gescheiden.

Digitized by Google

meng. mnd. *swelen*, eng. *to sweal*), en dat ook in het Mnl. in eene trans. opvatting bestaan heeft („het verdorde gras met de hooihark omkeeren en bijeenharken" zooals nog in zaanl. tongvallen) is waarschijnlijk swellen een intensiefvorm; men zou dan weliswaar eerder een zwak ww. verwachten, doch b.v. ook op *quellen* is de sterke vervoeging van *quelen* overgegaan (*Mnl. Wdb.* 5, 875).

Omgekeerd komt het gewone swellen eene enkele maal voor als zwak vervoegd, waarschijnlijk onder den invloed van het caus. swellen, dat in verschillende germ. talen heeft bestaan (ohd., mhd., ndd., ook in het Gotisch blijkens de afleiding *ufswalleins*) en ook in het Mnl. niet onbekend is geweest, blijkens de glosse in *Voc. Cop.* „swellen, inflare" en *Lanfr*, 174*v*: „Yposarcha (*eene soort waterzucht*) die *zwellet* al dat lichame". Van die zwakke vervoeging van het intr. swellen (vgl. *Ned. Proza* 276: „dese sotte monic scoot op S. Bernaert ende sloech hem seere aen sijn wanghe, soo dat hi root wart van den slaghen ende hi *swilde*)" waren mij nog geene voorbeelden onder de oogen gekomen, toen ik in het *Mnl. Wdb.* geswelt verklaarde in *Nat. Bl.* XII, 413: „die (*steen*) vint men goet... hem die *gheswelt* sijn van leden". Ik heb het woord toen verkeerdelijk opgevat als een bnw., afgeleid van swel (*swil*), „eelt", hetgeen niet gezegd kan worden in den samenhang te passen: ook hield de verklaring geen rekening met de lezing eener variant: „hem die swellen die leden". Ten overvloede blijkt de onjuistheid uit den Latijnschen tekst: „valet contra *inflationes* membrorum"; vgl. Megenb. *Buch der Nat.* 441, 20: der stain ist der *zerplæten* (opgezwollen, van mhd. *zerblæjen*) gelidern gut" [1]).

IV. Misvattingen veroorzaakt door de schrijfwijze *SU* voor *SW*.

Het is bekend dat de *w* in mnl. hss. herhaaldelijk geschreven

1) Voor de var. ald. gheswellighen, dat in het Mnl. Wdb. eveneens onjuist wordt weergegeven door „eeltig zijn, eelt hebben", weet ik wat den vorm betreft geene geschikte verklaring te vinden, maar de bet. is zeker „zwellen, opgezwollen zijn".

Digitized by Google

wordt als *u*. Ook in het Oudgerm. was de schrijfwijze *w* niet gewoon; toen werd voor het letterteeken ook *uu* gebruikt; vgl. den naam „double u" der *w* in het Engelsch en voorbeelden b.v. in Gallée's *Altndd. Wdb.* 363 vlgg. De *u* voor *w* vindt men in het Mnl. vooral na *s*, doch ook tusschen vocalen, b.v. euich (*Verslag Kalff* bl. 5); na *s* b.v. in suigen (d.i. swigen), suege (d.i. swege), suaer (d.i. swaer), suepe (d.i. swepe), suevel (d.i. swevel), sueten (d.i. sweten), suere (d.i. swere). Nu en dan zijn uitgevers daardoor op een dwaalspoor gebracht, b.v. Buitenrust Hettema in het *Gloss. Bern.* bij de verklaring der glosse sueppe, vertaling van lat. „offa", d.i. in het Latijn „soep" of „brij", gelijk blijkt uit de glossen bij Dief. op het woord. De woorden op bl. XXIX noot 3: „l. zweep" zijn aan dit misverstand te wijten. Iets meer verwarrend is het in *Franc.* 8377, waar de uitgever blijkbaar aan het bnw. *suer* heeft gedacht in de regels: „so verghinc te hant de wonde, *suere* hitte al hene dreef, so datter geen litekin bleef" [1]). Men leze: „*swere*, hitte" zooals blijkt uit den lat. tekst: „omnis quiescit *dolor*, frigescit ardor, nullum remanet vestigium percussurae". Eene andere vergissing van dezen aard heeft vs. 778 van *Franc.* bedorven, waar de uitgever den heilige „zinghende ende allene", naar eenzame plaatsen doet gaan om des te beter de stem Gods te kunnen vernemen", in plaats van *zuighende* (d.i. *zwighende*; lat. „solus et silens" [2]). Zoo is ook beter te begrijpen, dat in *Heim.* 1247 het eene hs. „swaren" heeft en het andere „zuren (wijn)", en dat in *Sp.* I⁶, 7, 29 hs. *B* de verkeerde lezing *swiken* (suiken) heeft, waar de juiste *sulken* is; zie de Aanm. in het *Mnl. Wdb.* bij swiken.

Soms wordt de verwarring nog vergroot door de omstandigheid dat ten gevolge van de groote overeenkomst van *u* en *n* af-

1) Ook in *Gloss. Bern.* staat suere, apostema.

2) De *u* na *s* wordt ook, evenals elders (bv. *vre* d.i. „ure"; *vrine*, d.i. „urine"; *vlaet*, d.i. „ulaet", voor „uutlaet", schuur, bijgebouwtje; *vlede*, d.i. „ulede" voor „uutlede", begrafenis) als *v* geschreven, vgl. *Rijmb.* Gloss. *svart, svaselinc, svelyhen, svere, svighen, svaer.*

Digitized by Google

schrijvers of uitgevers een woord met *sn* voor een met *sw* (*su*) hebben in den tekst gebracht. Zoo bv. *Sp.* III[3], 30, 19, waar het teksths. de verkeerde lezing heeft: „dies lyede hi met *zinne* ... dat hem gevel"; lat. „cum jurejurando confessus est". Hieraan beantwoordt geheel de lezing van het door wijlen Dr. Bellaard in *Tijdschr.* 24, 149 uitgegeven nieuw gevonden fragment: „liede hi met *snerne* wel", indien men nl. met den uitgever voor *snerne* leest *suerne*, d.i. „swerne". Een tweede voorbeeld vindt men in *Rincl.* 114 vlg. „gerenen (*roerden*) di mine woorden, dijn sinne *snenen*", door Serrure gelezen en in den tekst gebracht voor *suenen*, d.i. „swenen", van swinen, in beteekenis hetzelfde als *dwinen*, wegkwijnen, uitteren, wegsmelten, hier: van droefheid of berouw. Zie Verwijs in *Versl. Kon. Akad.* 1876, in „De Rinclus" bl. 10, en *Mnl. Wdb.* op swinen en (later) verswinen[1]).

Een voorbeeld van de tegenovergestelde vergissing vindt men *Rijmb.* 5370: „hi (*Mozes*) verboot hem (*den Israëlieten*, nl. *te trouwen met*)... ooms wijf ende daertoe *svaren*". In het Gloss. wordt *svaren* opgevat als een genitief van *suaer*, d.i. „swaer", anderen vorm van *sweer*, „schoonvader", doch van de zwakke verbuiging van dit woord is geen voorbeeld bekend. Bovendien heeft de *Historia Scholastica* van Comestor, die Maerlant hier weergeeft (*Levit.* c. 24) in de lijst der verboden huwelijken ook die met de „nurus" (d.i. „schoondochter"), welke onmiddellijk volgt na „uxor patrui" (*vgl. Levit.* 18, 15), en deze mag hier niet ontbreken. Ten einde dezen zin te herstellen heeft men slechts voor *svare* (of *suare*) te lezen *snare*: dit is het in het Mnl. gewone woord voor „schoondochter". Zie *Rijmb.* 9137 en *Mnl. Wdb.* op snare. Ook op eene andere plaats moet eene dergelijke verbetering worden aangebracht, nl. *Sp.* III[1], 9, 15. Daar wordt eene episode uit de geschiedenis van Ascanius en Aeneas Silvius aldus verhaald (vs. 6):

1) Het praet. *versween* komt in de bet. „verdween uit het gezicht" herhaalde malen voor in het Volksboek over Christoffel Wagenaar, eerlang uit te geven vanwege de Maatschappij der Ndl. Letterkunde.

Digitized by Google

Also alsict bescreven vant[1]),
Wan hi euen sone daer,
Die Silvius hiet overwaer,
Die eene overscone joncvrouwe,
Lavinen nichte, minde op trouwe,
Ende waser heimelike mede,
Dat hise kint dragen dede.
Alse dat Ascanius wart geware
Riep hi siue waersagers nare,
Ende vragedem wat kinde het ware,
Dat soe drougbe, sine *sware*".

In de aanteekening schrijft De Vries: „*Sweer* voor „schoonvader" en *swagher* voor „schoonzoon" zijn bekend, maar min gewoon is *sware*, hier voor „schoondochter" gebezigd. Toch is het woord in orde. Men leest het ook in *Franciscus*, vs. 6503, waar het voor „aanverwante in het algemeen" genomen wordt." Wij slaan de plaats uit *Franc.* op, en lezen daar dat de heilige de zwaluwen, die hem door hun getjilp het spreken onmogelijk maakten, aldus aanspreekt:

Sware zwalewe, hets tijt nu,
Dat ic spreke, seggic u;
Ghi ebt genouch geseit nu mere,
Hort dat wort van onsen here,
Hout silencie ongebroken
Tote Gods woord es gesproken".

Het verwondert ons eenigszins dat De Vries hier aan het woord *sware* de bet. „aanverwante" toekent, en dat hij het dus mogelijk acht, dat Franciscus de zwaluwen aanspreekt met een term, aan de huwelijksverwantschap ontleend. En gesteld dat het woord ook eene op bloedverwantschap berustende betrekking kan uitdrukken, dan wordt de vreemde keuze van den term daardoor nog niet verklaard. Er wordt wel uitdrukkelijk melding gemaakt van des heiligen liefde tot de dieren; zie vs. 4305: „Creaturen, hoe clene si waren, *broeder*, *zuster*, alle te waren so hietise talre stont", en zoo zegt hij dan vs. 6462: „*broedre*

1) Niet bij Vincentius l. 16, c. 5.

Digitized by Google

vogelen", vs. 4501: onse *zustre*, gone vogelkine", en vs. 4513: *zuster* (tot vogels), laet u zinghen". Maar dat Franciscus de dieren zou aangesproken hebben met een anderen term dan „broeder" of „zuster" is onmogelijk. Het Latijn van Bonaventura heeft op deze plaats danook „*sorores* hirundines" en Tideman, hierop afgaande, verstout zich in het gloss. tot de verklaring: „*sware*, mv. van *swaer*, zuster". Maar wie heeft van een dergelijk woord in het Germaansch of Indogermaansch ooit een spoor ontdekt? [1]). Neen, de lezing *suare*, zooals het hs. heeft, berust op eene vergissing, de ꝛ moet voor een afschrijver verlezen zijn voor ſt, de lange *s* met eene daaraan verbonden *t*, en dit is zeer begrijpelijk, wanneer het streepje van de *t* te veel naar links is aangebracht; voor *suare* moet gelezen worden *sustre*: een woord *swaer* voor „zuster" heeft in het Mnl. noch ergens bestaan. Doch evenmin mag in den Mnl. woordvoorraad worden opgenomen een znw. *sware* met de bet. „schoondochter", zooals Franck in zijn *Etym. Wdb.* op zwager heeft gedaan, steunende op de boven uit den *Sp. Hist.* aangehaalde plaats. Ook dat woord heeft niet bestaan: in het geheele artikel van Franck, waar allerlei termen met verschillende idg. talen worden genoemd, komt ook overigens een woord voor „schoondochter" niet voor. Het t. a. p. in tekst en hs. staande *sware* (niet *suare*) moet uit *suare* zijn ontstaan en dit verlezen zijn voor *snare*, zooals blijkt uit een mnl. prozatekst van hetzelfde verhaal, waarin de juiste lezing *snaer* wordt gevonden (zie *Mnl. Wdb.* op *snare*, 3). Dat daar Silvius de broeder van Ascanius wordt genoemd, en dus *snaer* daar „schoonzuster" beteekent, is geen overwegend bezwaar tegen de onderstelling, dat de juistheid der oorspronkelijke lezing hier duidelijk blijkt.

Nog een paar onjuiste lezingen ten slotte, waarvan de *uu* de oorzaak is, en wel in het woord *suver* (*suuer*). In *Wap. Rog.*

1) Ook *zweger* vs. 6708, wordt door Tideman verklaard als „zuster", terwijl het „schoonmoeder" beteekent; „Symoens zwegher", de schoonmoeder van Petrus, is uit het N.T. bekend.

Digitized by Google

1790 leest men: „of hi trocke (*l.* crocke) of quaet cruut, wiet (= quaet cruut) kiest voor *tsuere* tgraen" leze men „kiest voor *tsuvere* graen". En in *Lanc.* III, 9139:

In deser maniren soo quam
Onse here Kerst, dat soete lam,
In sire soeter moder lichame
Dat haer magedom gene blame
Van (*l.* sire) dire comste mochte ontfaen,
Want si bleef *swaer* sonder waen,

waar het hs. heeft *sw'*, leze men natuurlijk *suu'*, d. i. „suver", zooals ik reeds in mijn Tekstcritiek, gebruik makende van eene door De Vries, mijn promotor, aangebrachte verbetering van eene door mij gemaakte gissing, heb aangetoond [1]).

De meening, dat er verwarring had plaats gehad van *sw* en *su*, zou ook bij iemand kunnen opkomen, wanneer hij *verswimen* las voor *versumen*, ndl. *verzuimen*. Deze zou in dit geval onjuist zijn. Het Mnl. kent *verswimen* in dezelfde beteekenis als „versumen"; het komt meermalen voor, o. a. meermalen in Matthijsz. *Rechtsb. van den Briel* (250, 258, 259, 263, 320, 328), ook *verswimel*, *verswimelheit*, *verswimenisse* naast „versumel" enz. De overeenkomst is hier slechts toevallig; uit den stam van „swimen" in de bet. „flauw, zwak, krachteloos zijn" laat zich zeer goed de ontwikkeling der bet. tot die van ndl. „verzuimen" en vooral mnl. „versumen" begrijpen. Vgl. Franck op z u i m e n.

DOCTRINE, *DROCHTIJN*.

In *Tijdschr.* 26, 110 heb ik de meening geuit, dat op een paar plaatsen, waar Maria genoemd wordt „ootmoedighe *doctrine*" en „hemelsche *doctrine*", dit woord zou in de plaats gekomen zijn

1) *Franc.* 1244, waar het hs. *suaer* heeft, behoeft natuurlijk *suver* niet daarvoor in de plaats gesteld te worden, zooals de uitgever t. a. p. bl. 359 vlg. ook blijkt in te zien. Zie nog eene plaats, waar „*suverlick* sieck" staat in plaats van *suaerlick* (*swaerlick*; waarschijnlijk had het hs. *suu'lick*) in de Aanm. bij s u v e r l i k e in het *Mnl. Wdb.*

Digitized by Google

van het niet meer begrepen, verouderde drochtijn, en misschien van het vrouwelijk daarvan, drochtine, dat daarnaast kan bestaan hebben, en dat juist past ter vertaling van het lat. „regina coeli", een gewoon epitethon van de „Moeder Gods". Tegen deze onderstelling is opgekomen de Heer Van Alfen [1]), die haar met het oog op den hoogen ouderdom van drochtijn en het niet voorkomen van een vrouwelijk daarvan, gewaagd, en bovendien onnoodig vindt, omdat *doctrine* zeer wel kan worden verklaard: immers ook is een praedicaat der Moedermaagd: „sedes sapientiae, waarmede zij als de grootste wijsheid afgebeeld wordt". Ik veroorloof mij een paar opmerkingen, waardoor mijne meening kan worden verdedigd, en gesteund. In de eerste plaats komt het mij voor, dat *doctrine*, d. i. geleerdheid" volstrekt niet hetzelfde is als *sapientia*, d. i. „wijsheid" [2]), en ik meen nog altijd dat het eerste een voor de eenvoudige Moedermaagd zonderling klinkende term is. Doch wat mij vooral moed geeft om mijne meening staande te houden, is het feit, dat op eene andere plaats ten duidelijkste blijkt, dat werkelijk de beide woorden met elkander zijn verward. In vs. 55 van *Carel ende Elegast* (uitg. Kuiper) heeft nl. de eene der oude drukken „hemelsche *drochtijn*" en de andere *doctrijn* (± 1500). Deze welkome vergrooting der waarschijnlijkheid van mijn vermoeden meende ik den Heer Van Alfen te moeten mededeelen.

Het bezwaar dat een vrouwelijk drochtine niet is aan te wijzen blijft, ik moet het erkennen, bestaan, maar dat het woord ook, op eene vrouw kon worden toegepast, blijkt uit de Noordsche talen; vgl. onr. *dróttning*, „herrin, fürstin, königin", zwe. *drottning*; de. *dronning*, „königin", aangehaald bij Schade, *Ahd. Wtb.* 962 op trûhtin.

Leiden, Mei 1912. J. VERDAM.

---

1) *Tijdschr.* 27, 14.

2) Ook een mijner leerlingen, een R. K. priester, deelde mij mede hetzelfde bezwaar te hebben tegen de gelijkstelling der beide woorden met betrekking tot Maria.

Digitized by Google

GEREKTE *Ŏ* EN *Ŭ* IN OOSTNEDERLANDSE DIALEKTEN.

In meerdere dialekten van ons land en het Germaanse deel van België en evenzo in onze beschaafde omgangstaal zijn de rekkingsprodukten van *ŏ* en *ŭ* in open syllaben samengevallen en wel in de zgn. zacht-lange *ō*. Voor een groot deel van het oosten van ons taalgebied gaat die regel niet op. De grenzen van deze dialekten-groep zijn niet nauwkeurig vast te stellen, we kunnen ze echter benaderen door een onderzoeking in te stellen naar die dialekten, waarover monografieën bestaan.

Hoe het in het Tongerens is, blijkt heel duidelik uit Leuvensche bijdragen 8, 169 (§ 35, 2° van Grootaers, Het dialect van Tongeren). Hier wordt *ue* opgegeven als de regelmatige representant van „Nl. gerekte *o* of Nl. korte *o*, vroeger of nu nog gerekt in de verbogen vormen" [1]) en de volgende voorbeelden [2]) ter illustratie meegedeeld; ik voeg er met groter volledigheid dan Grootaers dat doet, de ohd. en wanneer ze zijn overgeleverd, ook de os. en onfr. vormen bij:

belueve 'beloven': onfr. *lovon*, *-an*, ohd. *lobên*, *-ôn*, os. *lobon*.

buere 'boren': ohd. *borôn*, os. *boron*.

hue. l 'hol': ohd. os. *hol* (flexievormen met *ŏ* en één *l*).

hue. p 'hoop': onfr. *to-hopa*, ags. *hopa*; mhd. *hoffen*, mnd. *hopen*, ags. *hopian* ww.

hue. p 'heup'. Zie hieronder.

hue. ve 'oven': ohd. *ovan*, mnd. ofri. *oven*, ags. *ofen*, on. *ofn*.

kue. ke 'koken': ohd. *chohhôn*, ofri. *koka*.

slue. t 'slot': onfr. *sclot*, ohd. *sloz*, mnd. *slot* (flexievormen met *ŏ* en één *t*).

---

1) De Limburger dialekten hebben in woorden als *hol*, *slot* de gerekte vokaal van de pluralis en de verbogen naamvallen van de singularis in de nomin.-akkus. enk. voor de korte klinker gesubstitueerd. Vgl. hieronder bij het Roermonds en 't door Mertens beschreven dialekt.

2) Een punt achter de vokaal duidt een aksent- ofte wel intonatie-kwaliteit aan, de zgn. sleeptoon; de stoottoon wordt niet nader aangeduid.

Digitized by Google

sprue. t 'sport': ohd. *sprozzo*, mnd. *sprate*.

stue. ke 'stoken': hd. *stochen*, ndd.-ndl. *stoken*.

ṣuel 'school' (= os. *skola*, ags. *sc(e)olu* 'afdeeling, troep'? Of = mnl. *scole* 'schola'? Uit Grootaers' „Ohd. *scola*" blijkt niet, welk woord bedoeld is; het eerste is uit 't Ohd. niet bekend, het tweede luidt er *scuola* (met substitutie van *ó* > *uo* voor lat. *o*).

true. ǥ 'trog': ohd. *trog*, mnd. mnl. *troch*, ags. *trog* (flexievormen met *o* en één *g*).

zue. l 'zool': ohd. os. *sola*.

De „uitzonderingen", die Grootaers op dit lijstje laat volgen, zijn:

hó. nén̄ 'honig': onfr. *honog*, ohd. *hona(n)g* (md. ook **huni(n)g*, mhd. md. *hūnic*), os. *honeg*, *huneg*, ags. *hunig*, on. *hunang*, ozw. *hunagh*, *honagh(er)*.

kó. gel 'kogel': mhd. *kugel(e)*.

kó. me 'komen': onfr. *cuman*, ohd. *choman*, *chuman*, os. *kuman*, ofri. *koma*, *kuma*, ags. *cuman*, on. *koma*.

nó. t 'noot': ohd. *nuz*, mnd. *not*, *nōte*, ags. *hnutu*, on. *hnot*.

vó. gel 'vogel': ohd. *fogal*, *fugal*, os. *fugal*, ofri. ags. *fugel*, on. *fugl*.

wó. ne 'wonen': ohd. *wonên*, os. *wonon*, *wunon*, ofri. *unia*, ags. *wunian*.

zó. n 'zoon': ohd. *sun(u)*, os. *sunu*, ofri. ags. *sunu*, on. *son(r)*, *sun(r)*.

Vergelijken we deze „uitzonderingen" met de voorafgaande lijst van voorbeelden, dan zien we, dat in deze laatstgenoemde aan de Tongerense *ue* in de oudere talen een *o* beantwoordt, terwijl voor de *ó* van de „uitzonderingen" aldaar *u*, waarnaast soms *o*, optreedt. Mij dunkt, de eenvoudigste konkluzie is: oude *u* in open lettergrepen wordt in het Tongerens *ó*, oude *o* echter *ue*, — en een verdere konkluzie is dan weer: dat het tegenwoordige Tongerense vokalisme ons in staat stelt de oudnederfrankiese grondvormen vast te stellen, die in de periode van het Oudhd. en Oudsaks. in de streek van Tongeren werden gesproken: en zo kunnen we konstateren, dat deze taal in dit opzicht enigs-

Digitized by Google

zins afweek van het Nederfrankies der Karolingiese psalmen: de Tongerense vorm *hǒ. nēn* wijst op oude *u*, terwijl de psalmen *honog* hebben; *u* heeft ook het dialekt, waaruit de Oxforder glosse „Pastellus. *hunegapl*" afkomstig is (Wadstein, Kleinere as. Sprachdenkmäler 112), op grond waarvan ik hierboven een os. vorm *huneg* opgaf.

Eén woord van het eerste lijstje heeft een bevreemdende vorm, nml. *hue. p* 'heup'. Het naburige Maastrichts heeft *heu· p* en deze vorm wijst met ndl. *heup*, ohd. *huf* (mv. *huffi*), ags. *hype*, got. *hups* (akkus. mv. *hupins*) op een oergerm. stam **χupi-*. Tongerens *hue. p* kan hierop niet teruggaan, dan zou het evenals de Maastrichtse vorm een umlautvokaal vertonen. Blijkbaar gaat het met Leuvens *ōp* (Leuv. bijdr. 2, 286) op een germ. **χupô-* > **χopô-* terug.

Het aantal voorbeelden voor de Tongerense representatie van oude *o* en *u* in open lettergrepen laat zich uit het glossaar van Grootaers belangrijk vermeerderen. Een paar zeer bewijzende voorbeelden vindt men ook in de grammatika op blz. 335, waar de 4. klasse van de sterke werkwoorden (bij Grootaers de 2. klasse) behandeld wordt: de verleden deelwoorden hebben *ue* uit ŏ, bijv. *gebue. re* 'geboren', *gestue. le* 'gestolen', *gebrue. ke* 'gebroken'; met *ǒ* alleen: *gekǒ. me* 'gekomen', *genǒ. me* 'genomen', m. a. w. juist de twee enige deelwoorden, die ook in de oudere dialekten *u* naast of inplaats van *o* vertonen onder invloed van de labiale konsonant *m*; vgl. voor 't Onfr. Van Helten, Die altostniederfränkischen Psalmenfragmente, die Lipsius'schen Glossen und die altsüdmittelfränk. Psalmenfragmente blz. 188 (*genuman*, *ginumena*; van *cuman*, *-un* komt blijkbaar geen verl. deelw. in de overgeleverde tekst en glossen voor, maar ongetwijfeld had 't hetzelfde vokalisme als de inf.), Franck, Altfränkische Gramm. 235 (*cuman*, *firnuman* in het Leidse Williram-hs., dat middel- of rijnfrankies is; de eerste vorm ook elders), Holthausen, Altsächs. Elementarbuch 162 v. en 32 v. (*kuman*, *ginuman*, naast *binoman*). De verderaf gelegen germ. talen kunnen we buiten beschouwing laten.

Digitized by Google

Evenals het Tongerens heeft ook het Roermonds het verschil tussen oude *ŏ* en *ŭ* in open syllaben trouw bewaard. Aan L. Simons, Het Roermondsch dialect getoetst aan het Oud-Saksisch en Oud-Nederfrankisch blz. 17 v.v. is dat niet ontgaan: de uitvoerige § 6 (blz. 17—23) over „korte *o*" bevat o. a. een rijk materiaal om aan te tonen dat oude *o* in open lettergrepen *ao* geworden is, oude *u* echter *o* (met umlaut: *eu*; maar die gevallen blijven hier buiten beschouwing). Ik stel me hier met enige voorbeelden tevreden: *Got* 'God', gen. *gaots, haof* 'hof', *baoj* 'bode', *aope* 'open', *gebaore* 'geboren'; met *ō*: *zomer*, *vogel*, *zoon*, *wone*, *honing*; bij de beide laatste woorden merkt S. op: „tegenover vroegere *o*", beter zou zijn: „uit *u*; waarnaast *o* in andere oudwgerm. dialekten"; zie hierboven. *Komen* en zijn verleden deelwoord hebben verkorte vokaal: *kòmme, gekòmme*, evenzo *genòmme*, waarnaast *genaome*; *ò* is overigens de regelmatige representant van oude *ŭ* in gesloten lettergrepen.

In het biezonder maak ik nog opmerkzaam op het ww. *haole* 'halen', te vinden bij Simons blz. 26; deze vorm stemt niet overeen met nederl. *halen*, waarmee wel Tongerens *hŏ̀. le* identies is, maar met hd. *holen*. Immers gerekte *a* treedt in het Roermonds als *ā* op, gerekte *o* en oorspronkelik lange *â* (wgerm. *ǣ*) als *ao*: van *â* kan geen sprake zijn bij dit ww., maar wel van *o*: **holôn* is een oerwgerm. ww. blijkens ohd. *holôn*, ags. *ge-holian*.

In aansluiting aan dit laatste voorbeeld merk ik nog op, hetgeen ik hierboven verzuimde, dat ook in het Tongerens oude *â* en *ŏ* in open lettergreep zijn samengevallen: beide zijn *ue* geworden.

Met het Roermonds stemt het door Mertens beschreven dialekt tussen Roermond en Weert overeen: *hôning, kôme*(*n*), *schôttel, vôgel* („Deze *ô* houdt het midden tusschen *oo* en *oe*". Onze Volkstaal 2, 206), maar: *groof* 'grof', *hool* 'hol', *sloot* 'slot' (t. a. p.) en ook *hole*(*n*) 'halen' (blz. 204).

Voor we tot het Maastrichts overgaan, staan we nog even stil bij de ontwikkeling van *ŏ* en *ŭ* in open lettergrepen in

Digitized by Google

het dialekt van Mülheim a. d. Ruhr, waarvan E. Maurmann een grammatika heeft gepubliseerd (Leipzig, 1898); dit dialekt is na met het Maastrichts verwant. Maurmann § 133 leert ons, dat *ŏ* bij rekking *ó* wordt: *bóvə̨* 'boven', *pótə̨* 'poten', *bó:m*[1]) 'bodem', enz. en dus blijkens § 60 samenvalt met oude *â* (*bló:zə̨* 'blazen' enz.), *ŭ* wordt bij rekking *ū* (§ 135), bijv.: *fūγə̨l* 'vogel', *kūγə̨l* 'kogel', *sūn* 'zoon', *nūt* 'noot'; *kumə̨* 'komen' = Roerm. *kòmmə*. Het verl. deelw. van *nêmə̨* 'nemen' heeft blijkbaar *ó* en stemt dan met Roerm. *genaome* overeen.

Met opzet week ik af van de geografiese volgorde en behandelde ik na het Tongerense dialekt eerst het Roermondse en het Mülheimse en niet het Maastrichtse, aangezien dit laatste schijnbaar afwijkt van de toestand, die ons de drie genoemde dialekten eendrachtiglik leerden kennen. De van ouds lange *â* treedt blijkens Houben, Het dialect der stad Maastricht § 105 in 't Maastrichts als *ao* op, welke vokaal blijkens J. H. Kern, Indogerm. Forsch. 26, 260 (die niet *ao*, maar *ɔ̇* transskribeert) circumflexus heeft. We zouden nu in overeenstemming met omringende dialekten verwachten, dat de normale ontwikkeling van gerekte *ŏ* eveneens *ao* (*ɔ̇*) was: Kern blz. 272 v. toont echter door voorbeelden aan, dat *ao* (*ɔ̇*) inderdaad voorkomt, maar dan een gevolg is van de „bedingte" circumflexus, zelf weer een gevolg van de wegval van een *ə* na een „stimmhafte" konsonant: als die spesiale konditie niet aanwezig was, ontstond *ó*, en deze vokaal is als de normale representant van gerekte *ŏ* te beschouwen. Bijvoorbeeld[2]): *baoj* 'bode', *gəhaolt* 'gehaald', *gaots* 'Godes' met circumflexus, maar *hō·pə* 'hopen', *hō·lə* 'halen', *gəbō·rə* 'geboren'. Is dus in het Maastrichts lange *â* niet met gerekte *ŏ* samengevallen, tenzij spesiale aksentkondities een sekundaire

1) Het teken: duidt „zirkumflektierte Betonung" aan, deze komt in het algemeen in dezelfde gevallen voor, waar het Tongerens „stoottoon" heeft. Zie verder hieronder bij het Maastrichts.

2) Ik houd me hier aan de transskriptie van Houben, wiens boek waarschijnlik de meeste Nederlandse lezers gemakkeliker zullen kunnen inzien dan een jaargang van de Indogermanische Forschungen. Houbens transskriptie is minder wetenschappelik.

Digitized by Google

wijziging van de vokaal *ō·* veroorzaakt hadden? Wanneer ik goed zie, behoeven we geen afwijking van de omringende dialekten aan te nemen: de Maastrichtse *ao* uit oude *â* zal namelik evengoed als de *ao* uit gerekte *ŏ* onder invloed van de circumflexus — die bij de oude *â* regel is — verschoven zijn uit een meer geprononceerde *o*-vokaal. Dit blijkt uit de sporadiese uitzonderingen op de regel dat oude *â* circumflexus heeft. Houben citeert § 107 de volgende woorden met *ō·* uit *â*: *blō·zə* 'blazen', *brō·jə* 'braden', *gō·n* 'gaan', *stō·n* 'staan', waarbij zich nog met *â* uit ouder *aha slō·n* 'slaan' aansluit. Dit rijtje uitzonderingen herinnerde mij aan Maurmann § 60 Anm. I, waar *xôn* 'gaan', *štôn* 'staan', *šlôn* 'slaan' — en *xədôn* 'gedaan'; hoe luidt dat in Maastricht? — worden genoemd als uitzonderingen op de regel, dat oude *â* gecircumflekteerd wordt. Zouden wellicht, zo dacht ik, ook deze Maastrichtse woorden geen circumflex en daardoor een antieker vokalisme hebben? De Mülheimse vormen voor *blazen* en *braden* bevestigden die hypothese niet: *blô:zə* heeft circumflexus en wat voor betoning *bəȯə* 'braden' zou hebben, als geen vokaalverkorting had plaats gehad, waag ik niet te gissen. Maar waar het Mülheims mij in de steek liet, hielp het Tongerens: de talrijke voorbeelden van *ue* uit *â* bij Grootaers blz. 168 hebben op één uitzondering na[1]) „stoottoon", welke aksentkwaliteit optreedt, waar we in het Maastrichts en Mülheims circumflexus aantreffen, en als we blz. 341 het lijstje reduplicerende verba doorlezen, vinden we ook daar met stoottoon de ww. *luete* 'laten', *sluepe* 'slapen', maar: alleen *blue.ze* 'blazen' heeft sleeptoon[2]) en deze vorm bevestigt schitterend ons vermoeden betreffende Maastrichts *blō·zə*, — en nu aarzel ik ook niet om voor Maastrichts *brō·jə* 'braden' ook een niet gecircumflekteerde klinker aan te nemen, ofschoon het Tongerens met zijn *broje* met verkorte klinker hier niets kan bewijzen. Wellicht moeten we voor een oudere periode voor het Maastrichts en

1) *srue.m* 'schram'; maar Maastr. *šraom,* Mülh. *šrő:m.* Opvallend is ook 't onz. geslacht van 't Tong. woord: Mülh. m.; Maastr. v.?

2) Met sleeptoon ook *goi.n, gói.n* 'gaan', *slő.n* 'slaan', *stő.n* 'staan'.

Digitized by Google

omringende dialekten een paradigma van *braden* en *blazen* aannemen met in sommige vormen circumflexus resp. stoottoon, in andere niet: deze toestand bleef dan in het Maastrichts bewaard, waar blijkens Houben § 217 een deel der flexievormen *ao*, een ander deel *ō·* heeft. Hoe dat oudere paradigma met intonatiewisseling te verklaren is, gaat ons hier niet aan [1]).

Kort rekapitulerende vat ik mijn opinie aangaande *â* en gerekte *ŏ* in het Maastrichts in deze formule samen: *â* en gerekte *ŏ* zijn in het Maastrichts evenals in naburige dialekten in een *ō*-achtige klinker samengevallen; deze ging onder invloed van (spontane of „bedingte") circumflex over in een wat opener klinker.

Zien we nu, hoe gerekte *u* in het Maastrichts optreedt. Kern t.a.p. 272 v. neemt aan, dat deze klinker met gerekte *o* samenvalt, en inderdaad is dat waar in die gevallen, waar geen „bedingter" circumflexus mogelik zou wezen: *vō·gəl*, *zō·mər*, *bō·tər*, *hō·nəng* [2]), maar daar waar een *-ə* na „stimmhafte" konsonanten is weggevallen, gaat het niet op: *zō·n* 'zoon', *zō·g* 'zeug'. Kern poogt zich hier te redden met het aannemen van een vroegtijdiger ingetreden *ə*-afval, aangezien echter 1. geen enkel Maastrichts voorbeeld de klankwettig te verwachten *ao* [3]) vertoont, 2. zowel Tongerens als Roermonds en Mülheims een andere representant voor gerekte *u* hebben dan voor *o*, 3. geen der Tongerense voorbeelden van Grootaers blz. 165 (zie hierboven; uit Grootaers' glossaar voeg ik er nog bij: *zō.ĝ* 'zeug') stoottoon en geen der Mülheimse van Maurmann § 135 circumflexus heeft [4]), aarzel ik niet aan te nemen, dat 1. in het Maastrichts evenals in

---

1) Terloops wijs ik nog op ripuaries *blǭsbys* 'Röhre zum Feueranblasen (blasen, Büchse)' en *blǭsęngəl* 'wer dicke Backen hat (blasen, Engel)' bij Münch, Gramm. der ripuar.-fränk. Mundart § 177 naast *blǫ̀zə* 'blazen' (§ 231) met 'Doppelton' = Maastr. circumflexus. Het door Münch beschrevene Ripuaries, in vele opzichten na met Maastrichts verwant, liet ik hierboven buiten beschouwing, aangezien het de regelmatige rekking in open silben niet kent.

2) Ik spel weer zoals Houben.

3) *vaor* 'vore' heeft oude *ŏ*: vgl. blz. 303 noot 1.

4) *xū:zdax* 'Mittwoch' heeft wgerm. *ō* en hoort onder § 68.

aangrenzende dialekten het rekkingsprodukt van *u* niet voor circumflexus vatbaar is geweest, 2. de rekkingsprodukten van *o* en *u* in het Maastrichts niet zijn samengevallen, voordat de „bedingte" circumflektering in dat dialekt bestond[1]).

Dezelfde onderscheiding tussen gerekte *u* ener- en vanouds lange *â* en gerekte *o* anderzijds, die we in de Limburgse dialekten aantroffen, vinden we ook in het Elten-Berghs en aan Bruyel, de schrijver van „Het dialect van Elten-Bergh" is dat niet ontgaan: in § 25 lezen we: „*ō* is de lange *o*-klank, overeenkomend met die in het fr. *fort*. Etymologisch valt in deze klank de rekking van *o* en de Wgm. *ā* samen"; voorbeelden vindt men § 86: *bōj* 'bode', *bōχ* 'boog' enz. — en § 92: *ōə̯r* 'ader', *rōt* 'raad' enz. Gerekte *u* wordt echter blijkens § 90 *ō·*: *wō·nə* 'wonen', *gə̯wō·n* 'gewoon' (= os. *giwuno*), *vrō·m* (voor de oude *u* vgl. Soests *fruəmə* 'fromme' bij Holthausen, Die Soester Mundart § 65, en met *u* in oorspronkelik gesloten lettergreep Mülheims *fəum* bij Maurmann § 53), *kō·gə̯l* 'kogel'. Het verleden deelwoord van *nēmə* 'nemen' luidt *gə̯nōmə*, met dezelfde vokaal, oorspr. *ŏ*, als *gə̯brōkə* (Bruyel § 360); deze vorm is dus = Roermonds *genaome*. Korte klinker vinden we, ook al weer in overeenstemming met het Roermonds, bij *komə*, *gə̯komə*; deze vokaal wijst echter op oude *o* en niet *u*; wel veronderstellen *u* Elt.-B. *hónə̯χ* 'honing', *zómə̯r* 'zomer', die in dit dialekt eveneens korte vokaal hebben.

Alvorens tot noordelikere dialekten op Nederlands grondgebied over te gaan, wensch ik in aansluiting aan het Elten-Berghs even stil te staan bij de chronologie van de klankregels, waarmee we ons bezig houden. Ik doe dat juist hier, aangezien we een nauwkeurig gedateerd en gelokalizeerd Middeleeuws taalmonument bezitten, dat niet ver van Elten-Bergh geschre-

1) Tong. *spṓk* 'spook', *spṓke* 'spoken', Maastr. *spōkə* 'id.' hebben geen *ṓ* uit *u*, evenmin als ndl. *spook, spoken*. Misschien komen ze uit 't Ndl. De Tong. vormen zouden *ṓ* uit *au* kunnen hebben — vgl. westf. (Soest) *spòŏk* —, maar Maastrichtse *ō* kan niet uit *au* ontstaan zijn, wel uit *ō*: vgl. Mülh. *špū:kə* 'spoken' bij Maurmann § 68.

Digitized by Google

ven is in een na verwant dialekt. Ik bedoel de Kleefse Teuthonista van 1477.

Ieder die de Teuthonista kent, die weet, dat hier oude ŏ in open lettergrepen vaak door *a*, *ai*, *ae* wordt voorgesteld. Ik heb niet de moeite genomen, de hele Teuthonista door te lopen, om een volledige lijst van de aldus gespelde woorden samen te stellen, maar ik kontenteer me met te verwijzen naar D. H. G. Bellaard, Gert van der Schuren's Teuthonista of Duytschlender, 's-Hertogenbosch 1904, blz. 125, waar de volgende voorbeelden genoemd worden: *apen* (= ndl. *open*), *aver* (= *over*), *baich* (= *boog*), *baide* (= *bode*), *becairen* (= *bekoren*), *gaidynne* (= *godin*), *gelaever* ('sponsor'. = **ge-lover*), *ingetagen* (= *ingetogen*), *cail* (= *kool* 'carbo'), *sail* (= *zool*), *vlaiten* (praet. van *vlyeten*). Dat deze woorden alle ŏ hebben en dat hun vokaal niet direkt op *u* teruggaat, kan men voor sommige hierboven, voor de andere in woordeboeken, etymologiese in de eerste plaats, nazien; wat het laatste voorbeeld betreft: *vlaiten* gaat niet direkt op **flutun* terug, maar op een vorm met naar het verleden deelwoord **flotan* gewijzigd vokalisme, m. a. w.: bij dit w.w. — en waarschijnlik bij meerdere, zo niet alle, van dezelfde soort — had in het Kleefs van 1477 reeds dezelfde analogiese klankverandering plaats gehad, die we bij Elten-Berghs *gōtə* (praet. plur.): *gǫgōtə* (part. praet.) enz. (Bruyel § 358) konstateren.

Bij dezelfde woorden komt soms *o*-, *oi*-, *oe*-spelling voor, bijv. *bode*, *boede* naast *baide*. Bij andere woorden met ndl. *ō* komt alleen *o*-, *oi*-, *oe*-, nooit *a*-, *ai*-, *ae*-spelling voor, o.a. bij het hele rijtje woorden, waarvan hierboven blz. 292 Tongerense vormen met *ó* werden geciteerd; men kan ze in Verdam's uitgave van de Teuthonista terugvinden. Voor deze Tongerense vormen namen we grondvormen met *ŭ*, niet *ŏ* aan; hetzelfde geldt van de Teuthonista-vormen en ofschoon ik niet de hele Teuthonista met het oog op dgl. vormen heb doorgelezen, durf ik op grond van dit rijtje woorden en van de vokaalverdeling in naburige dialekten zonder schroom beweren, dat ook in het Kleefs van 1477 oude *ŏ* en *ŭ* in open syllaben niet waren

Digitized by Google

samengevallen en dat alleen de klank van de gerekte ŏ behalve door *o*, *oi*, *oe* ook door *a*, *ai*, *ae* wordt aangeduid [1]).

Hoe de gerekte ŏ, die de Teuth. vaak door *a*, *ai*, *ae* voorstelt, in het Kleefs van 1477 werd uitgesproken, leert ons het door Bellaard aangehaalde artikel „Rhodanus *rayne*, eynreley ryvyr": dus *ay* (*ai*, *a*, *ae*) stelt een å-klank voor. Bellaard meent dat de klank „onvast" was en dat daaruit de variërende spelling te verklaren zou zijn. Dit is niet juist; een veel rationeler verklaring is gemakkelik te geven: de van ouds lange *â* nam in het Kleefs en andere dialekten in het laatste deel der Middeleeuwen een *å*-achtig timbre aan, de spelling *a* (*ai*, *ae*) behield men echter, aangezien 1. deze door hèt gebruik gesanktionneerd was, 2. ook in andere streken deze spelling in gebruik bleef en blijven moest, doordat hier de klankwaarde *â* en niet *å* was, 3. de klank *å* toch nog belangrijk verschilde van andere *o*-klanken. Alleen één *o*-klank viel ongeveer of geheel [2]) met de *å* uit *â* samen en wel de gerekte ŏ: vandaar dat hiervoor naast de *o*-spelling, die in overeenstemming was met orthografie en uitspraak van vroegere tijden en andere streken, ook de spelling *a* (*ai*, *ae*) opkwam.

Deze laat-M.E.sche spelling *a* (*ai*, *ae*) voor gerekte ŏ is in al die streken te verwachten, waar deze vokaal met oude *â*

1) Bellaard's § 50 bevat enige woorden, die beter in § 57 (over de *u*) op hun plaats waren; *boirboem* vermeldt B. in beide §§. Naar aanleiding van enige voorbeelden van § 57 veroorloof ik mij een korte opmerking: *boicken* 'pulsare' kan = Soests *buəkn* (Holthausen § 65) zijn met oude *u*, zonder umlaut, — *droghe* heeft germ. *au*, vgl. o.a. Franck[2] s.v. *droog*, — *cote*: Gallée's Wdb. v. h. geld.-overijs. dialect blz. 23 vermeldt *kóte* 'koot'; uit een grondvorm met ŏ zou **kaote* te verwachten zijn. Ik begrijp deze vorm *kóte* niet, — tenzij we van **kautṓ(n)*- mogen uitgaan, waaruit ook ofri. *kâte* ontstond (vgl. Franck[2] s.v. *koot*), maar daarvoor ben ik met 't oog op Gallée's § 12 wat huiverig; Teuth. *cote*, op zich zelf beschouwd, kan oude ŏ, ŭ of *au* hebben.

2) Blijkens Geerling's opgaven (Die Clevische Mundart, Gymn. Progr. Wesel 1845), geciteerd bij Bellaard blz. 125 en 128, zouden nog in 't 19-eeuwse Kleefs oude *â* en gerekte ŏ niet zijn samengevallen. Met 't oog op het samenvallen in naburige dialekten waag ik het aan de mogelikheid te denken, dat Geerling meer met zijn etymologiese kennis dan alleen met zijn gehoor is te rade gegaan.

Digitized by Google

ongeveer of geheel in een *å*-vokaal samenviel, m. a. w. in die streken, welker tegenwoordige dialekten we in dit artikel bespreken. Inderdaad komt de *a*-(*ai*-, *ae*-)spelling ook in 't Limburgs voor; o.a. in het in vroegere artikels (Tschr. 30, 107—109, 175 noot) door mij vermelde Tongerense getijdeboek uit de 15de eeuw. In de 14-eeuwse Limburgse teksten schijnt ze niet voor te komen, dan zouden we er in J. H. Kern's grammatika op de Limburgse Sermoenen wel iets van horen; daar vinden we niet de *a*-spelling van gerekte *ŏ*, maar wel de *o*-spelling van *â* vermeld: het is zeer wel mogelik, dat in Zuid-Limburg al in de 14de eeuw gerekte *ŏ* en oude *â* waren samengevallen; dat de afwijking van de histories-etymologiese spelling alleen in de richting naar *o* plaats had, komt dan misschien door een reeds vrij gesloten uitspraak van de uit *ŏ* en *â* ontstane klinker, misschien verschilde deze acousties zeer weinig van andere *ō*-klanken en belangrijk van de rekkings-*ā*.

Zeer veel komt de *a*-spelling van gerekte *ŏ* in het Middelnederduits voor en in het zich hierbij aansluitende Middelnederlands van onze Saksiese gewesten.

Wanneer we aan de hand van Gallée's woordelijst het materiaal van de tegenwoordige Saks. dialekten van Gelderland en Overijsel onderzoeken, dan is het boven alle twijfel verheven, dat de regelmatige representant van gerekte *ŏ* een *å*-klank is; Gallée stelt hem door *ao* voor en, wanneer hij korter klinkt, door *ò*. Te oordelen naar Gallée's „korte beschrijving der klanken en taalvormen" § 4: „*ao* (uit *â* ontstaan)... is een overgang van de *a*-klanken tot de *o*-klanken. Hij komt dicht bij de rekking van *ò*... (*ao* uit *â* is Sweet: low-back-narrow-half-round, terwijl *ao* uit *ò* low-back-narrow-round is)" — en § 13: „Wordt deze klank [*ò* uit wgerm. *o*] verlengd..., dan nadert hij *ao* (§ 4), maar verschilt er toch nog van. In Sweets terminologie zou ik het aanduiden als low-back-narrow-round, de ronding is echter niet sterk", zijn gerekte *ŏ* en oude *â* niet geheel samengevallen, maar verschillen ze toch miniem weinig: „hieraan is", zegt Gallée § 13 Aanm. 1, „de in vorige eeuwen zoo veelvuldige

Digitized by Google

samengevallen en dat alleen de klank van de gerekte *ŏ* behalve door *o*, *oi*, *oe* ook door *a*, *ai*, *ae* wordt aangeduid [1]).

Hoe de gerekte *ŏ*, die de Teuth. vaak door *a*, *ai*, *ae* voorstelt, in het Kleefs van 1477 werd uitgesproken, leert ons het door Bellaard aangehaalde artikel „Rhodanus *rayne*, eynreley ryvyr": dus *ay* (*ai*, *a*, *ae*) stelt een *å*-klank voor. Bellaard meent dat de klank „onvast" was en dat daaruit de variërende spelling te verklaren zou zijn. Dit is niet juist; een veel rationeler verklaring is gemakkelik te geven: de van ouds lange *â* nam in het Kleefs en andere dialekten in het laatste deel der Middeleeuwen een *å*-achtig timbre aan, de spelling *a* (*ai*, *ae*) behield men echter, aangezien 1. deze door het gebruik gesanktionneerd was, 2. ook in andere streken deze spelling in gebruik bleef en blijven moest, doordat hier de klankwaarde *â* en niet *å* was, 3. de klank *å* toch nog belangrijk verschilde van andere *o*-klanken. Alleen één *o*-klank viel ongeveer of geheel [2]) met de *å* uit *â* samen en wel de gerekte *ŏ*: vandaar dat hiervoor naast de *o*-spelling, die in overeenstemming was met orthografie en uitspraak van vroegere tijden en andere streken, ook de spelling *a* (*ai*, *ae*) opkwam.

Deze laat-M.E.sche spelling *a* (*ai*, *ae*) voor gerekte *ŏ* is in al die streken te verwachten, waar deze vokaal met oude *â*

---

1) Bellaard's § 50 bevat enige woorden, die beter in § 57 (over de *u*) op hun plaats waren; *boirboem* vermeldt B. in beide §§. Naar aanleiding van enige voorbeelden van § 57 veroorloof ik mij een korte opmerking: *boicken* 'pulsare' kan = Soests *buəkn* (Holthausen § 65) zijn met oude *u*, zonder umlaut, — *droghe* heeft germ. *au*, vgl. o.a. Franck[2] s.v. *droog*, — *cote*: Gallée's Wdb. v. h. geld.-overijs. dialect blz. 23 vermeldt *kóte* 'koot'; uit een grondvorm met *ŏ* zou **kaote* te verwachten zijn. Ik begrijp deze vorm *kóte* niet, — tenzij we van **kautṓ(n)*- mogen uitgaan, waaruit ook ofri. *kâte* ontstond (vgl. Franck[2] s.v. *koot*), maar daarvoor ben ik met 't oog op Gallée's § 12 wat huiverig; Teuth. *cote*, op zich zelf beschouwd, kan oude *ŏ*, *ŭ* of *au* hebben.

2) Blijkens Geerling's opgaven (Die Clevische Mundart, Gymn. Progr. Wesel 1845), geciteerd bij Bellaard blz. 125 en 128, zouden nog in 't 19-eeuwse Kleefs oude *â* en gerekte *ŏ* niet zijn samengevallen. Met 't oog op het samenvallen in naburige dialekten waag ik het aan de mogelikheid te denken, dat Geerling meer met zijn etymologiese kennis dan alleen met zijn gehoor is te rade gegaan.

Digitized by Google

ongeveer of geheel in een å-vokaal samenviel, m. a. w. in die streken, welker tegenwoordige dialekten we in dit artikel bespreken. Inderdaad komt de *a*-(*ai*-, *ae*-)spelling ook in 't Limburgs voor; o.a. in het in vroegere artikels (Tschr. 30, 107—109, 175 noot) door mij vermelde Tongerense getijdeboek uit de 15de eeuw. In de 14-eeuwse Limburgse teksten schijnt ze niet voor te komen, dan zouden we er in J. H. Kern's grammatika op de Limburgse Sermoenen wel iets van horen; daar vinden we niet de *a*-spelling van gerekte *ŏ*, maar wel de *o*-spelling van *â* vermeld: het is zeer wel mogelik, dat in Zuid-Limburg al in de 14de eeuw gerekte *ŏ* en oude *â* waren samengevallen; dat de afwijking van de histories-etymologiese spelling alleen in de richting naar *o* plaats had, komt dan misschien door een reeds vrij gesloten uitspraak van de uit *ŏ* en *â* ontstane klinker, misschien verschilde deze acousties zeer weinig van andere ō-klanken en belangrijk van de rekkings-*ā*.

Zeer veel komt de *a*-spelling van gerekte *ŏ* in het Middelnederduits voor en in het zich hierbij aansluitende Middelnederlands van onze Saksiese gewesten.

Wanneer we aan de hand van Gallée's woordelijst het materiaal van de tegenwoordige Saks. dialekten van Gelderland en Overijsel onderzoeken, dan is het boven alle twijfel verheven, dat de regelmatige representant van gerekte *ŏ* een å-klank is; Gallée stelt hem door *ao* voor en, wanneer hij korter klinkt, door *ò*. Te oordelen naar Gallée's „korte beschrijving der klanken en taalvormen" § 4: „*ao* (uit *â* ontstaan)... is een overgang van de *a*-klanken tot de *o*-klanken. Hij komt dicht bij de rekking van *ò*... (*ao* uit *â* is Sweet: low-back-narrow-half-round, terwijl *ao* uit *ò* low-back-narrow-round is)" — en § 13: „Wordt deze klank [*ò* uit wgerm. *o*] verlengd..., dan nadert hij *ao* (§ 4), maar verschilt er toch nog van. In Sweets terminologie zou ik het aanduiden als low-back-narrow-round, de ronding is echter niet sterk", zijn gerekte *ŏ* en oude *â* niet geheel samengevallen, maar verschillen ze toch miniem weinig: „hieraan is", zegt Gallée § 13 Aanm. 1, „de in vorige eeuwen zoo veelvuldige

Digitized by Google

schrijfwijze *a* voor *ǒ* toe te schrijven". We vinden *ao*, *ò* uit *ŏ* in open lettergreep in de volgende woorden van Gallée's glossaar: *aopen* (os. *opan*), *aoven* (ohd. *ovan*, mnd. *oven*, *aven*), *aover* (os. *obar*), *baoge* (os. *bogo*), *baom* (os. *bodom*), *belaoven* (ohd. *gi-lobôn*, ofri. *bi-lovia*), [*bòter* = mnd. *botter*], *haoze* 'kous' (os. *hosa;* hiernaast bij Gallée *hóze*: ontleend? Zie echter verderop; voor *hooze* 'hoos' is ontlening uit 't Beschaafd heel waarschijnlik), *hòpen* (mnd. *hopen*, *hapen*), *kaole*, *kòle*, twents *kòle* (mnd. *kole*, *kale*), *kòken* (ohd. *chohhôn*), *kòker* (ohd. *chohhar*), [*kòpper* = mnd. *kopper*], *kaote* 'huisje, kot' (mnd. *kote*, *kate*), *laobes* (: tw. *lòbbes*; of misschien *ao* < *â*: vgl. Beierlands *labəs*), *lòten* (mnd. *loten*, *laten*, *lotten*, ofri. *hlotia*), tw. *laoven* (: geld. *lóven*, waarschijnlik een kerk-ontlening uit het Beschaafd: vgl. *belaoven* 'beloven'), *paote* 'jonge boom, stek', tw. *pòte*, ww. *paoten*, tw. *pòten* (mnd. *pote*, *potte*, *pate* resp. *poten*, *potten*, *paten*, ww. ags. *potian*, ijsl. *pota*), *raove* (naast *róve*) 'roof, korst' (mnd. *rove*, *rave*), tw. *raoën* (: geld. *róën*) 'rooien' (mnd. *roden*, *raden*, ofri. *rothia*), *schraon*, *schròën*, waarbij *schraoîzer*, *schròîzer* (mnd. *schroden*, *schraden*, Teuth. *schraiden*), *schraon* 'gebraden stukjes vet' (blijkbaar het mv. van mnd. *schrode*, *schrade* 'abgeschnittenes Stück, Lappen'), *stòken* (Teuth. *vuyr staicken*, *an dat vuyr stocken*), *stòve*, tw. *staove* (mnd. *stove*, *stave*, ags. *stofe*, on. *stofa*), *verschòvelink* (van os. **far-skoban* = ohd.-*skopan*), *zòde* 'koffiedik' (mnd. *sode*, *sodde* m. 'Sud, Sieden; soviel man auf einmal kocht, siedet', < **soðan-* < **suðan-*), *zòle* (os. *sola*).

Oude *u* in open lettergreep heeft een geslotener *o*-klank opgeleverd: *honig*, *kógel*, *komen*, *vógel*, *wónen*, *zommer*, en in het algemeen mogen we zeker zeggen, dat oude *ŏ* in oorspronkelik open syllaben *ao*, *ò* en oude *ŭ* een meer gesloten *o*-klank geworden is: maar er zijn allerlei afwijkingen en die zijn nog te duisterder, doordat Gallée's boekje meer bestemd is om ons de woordeschat dan wel het vokalisme van onze Saksiese dialekten te leren kennen. Eerst een goed-geordend en wat de klankweergave betreft wetenschappelik bewerkt materiaal zou ons in staat stellen uit te maken, hoe tw. *kògel* en *vògel* hun af-

Digitized by Google

wijkend vokalisme gekregen hebben (door de *g*?), hoe de *ó* van geld. *evrózen*, *ezóden* enz. naast de *ao* van *ebaoden* enz. te verklaren is, waar *eklooven* (verl. deelw. van *klûven*) en *kloove* 'kloof' (= ohd. *chlobo*, os. *klobo*?) hun *oo* vandaan hebben enz. Enige verdere afwijkingen noteerde ik reeds hierboven [1]), verder verwijs ik naar H. Kern, Tijdschr. 12,94 v. Maar niettegenstaande deze afwijkingen (grotendeels bestaande in het optreden van *o*, *oo*, *ó*, waar we *ao* of *ò* zouden verwachten; veel zeldzamer is het omgekeerde verschijnsel) geldt ook voor de geld.-overijs. Saksiese dialekten de regel dat oude *o* en oude *u* in oorspronkelik open lettergrepen niet zijn samengevallen. De meeste afwijkingen zullen we, aangezien ze in naburige streken niet voorkomen [2]), voor betrekkelik jonge verschijnselen mogen houden (daarop wijst ook het vrij grote aantal verschilpunten tussen Sallands-Achterhoeks en Twents); wanneer wij over een voor taalkundige onderzoekingen bruikbaarder materiaal beschikken, zullen we ons met meer kans op sukses aan een bestudering van deze verschijnselen kunnen wagen.

Ook ten westen van het zoëven besproken Saksiese gebied is de onderscheiding tussen gerekte *ŏ* en *ŭ* bewaard gebleven, namelik in het door Van Schothorst beschrevene N.W.-Veluwse dialekt. *ŏ* in open lettergreep treedt hier als *ō·* [3]) op: *bō·j* 'bode' enz.: talrijke voorbeelden bij Van Schothorst § 96. Aldaar

---

1) *Nòtte* v., tw. *nòt* m. 'noot' is geen afwijking; we moeten van *ŏ* uitgaan: vgl. mnd. *not*, on. *knot*. Enige woorden zoals *bóde* zijn als leenwoorden op te vatten; bij *bóde* blijkt dat uit de bewaarde *d*. Woorden met *ao*, *ò* vóór *r* trof ik niet aan: blijkbaar mogen we een klankwet opstellen, dat *ao* vóór *r* in *ó* is overgegaan: vgl. *bóren*, *gebóren* enz. Hierbij hoort ook *vóre* 'sulcus', dat niet met hd. *furche*, maar veeleer met mnd. *vore*, *vare*, N.-W.-Vel. (zie hieronder) *vō·ʒr*, Tong. *vuer*, Maastr. *vaor* identies is.

2) Vgl. nog behalve de hierboven behandelde dialekten het Soests, waarvoor ik mij met een verwijzing naar de voorbeeldenrijke §§ 63 en 65 bij Holthausen tevreden stel, en het N.-W.-Veluws, dat zometeen ter sprake komt.

3) De wgerm. *ǣ* (alias *â*) wijkt af, ook daar waar er een *o*-klank uit ontstond. Zie V. Schothorst § 105. Evenzo in het Kampens en Noordhorns, waar *ǣ* (*â*) *ò̄* resp. *o*ª heeft opgeleverd. Voor gerekte *ŏ* in deze dialekten zie verderop in de tekst.

Digitized by Google

schrijfwijze *a* voor *ǒ* toe te schrijven". We vinden *ao*, *ò* uit *ŏ* in open lettergreep in de volgende woorden van Gallée's glossaar: *aopen* (os. *opan*), *aoven* (ohd. *ovan*, mnd. *oven*, *aven*), *aover* (os. *oƀar*), *baoge* (os. *bogo*), *baom* (os. *bodom*), *belaoven* (ohd. *gi-lobôn*, ofri. *bi-lovia*), [*bòter* = mnd. *botter*], *haoze* 'kous' (os. *hosa*; hiernaast bij Gallée *hóze*: ontleend? Zie echter verderop; voor *hooze* 'hoos' is ontlening uit 't Beschaafd heel waarschijnlik), *hòpen* (mnd. *hopen*, *hapen*), *kaole*, *kòle*, twents *kòle* (mnd. *kole*, *kale*), *kòken* (ohd. *chohhôn*), *kòker* (ohd. *chohhar*), [*kòpper* = mnd. *kopper*], *kaote* 'huisje, kot' (mnd. *kote*, *kate*), *laobes* (: tw. *lòbbes*; of misschien *ao* < *â*: vgl. Beierlands *labəs*), *lòten* (mnd. *loten*, *laten*, *lotten*, ofri. *hlotia*), tw. *laoven* (: geld. *lóven*, waarschijnlik een kerk-ontlening uit het Beschaafd: vgl. *belaoven* 'beloven'), *paote* 'jonge boom, stek', tw. *pòte*, ww. *paoten*, tw. *pòten* (mnd. *pote*, *potte*, *pate* resp. *poten*, *potten*, *paten*, ww. ags. *potian*, ijsl. *pota*), *raove* (naast *róve*) 'roof, korst' (mnd. *rove*, *rave*), tw. *raoën* (: geld. *róën*) 'rooien' (mnd. *roden*, *raden*, ofri. *rothia*), *schraon*, *schròën*, waarbij *schraoïzer*, *schròïzer* (mnd. *schroden*, *schraden*, Teuth. *schraiden*), *schraon* 'gebraden stukjes vet' (blijkbaar het mv. van mnd. *schrode*, *schrade* 'abgeschnittenes Stück, Lappen'), *stòken* (Teuth. *vuyr staicken*, *an dat vuyr stocken*), *stòve*, tw. *staove* (mnd. *stove*, *stave*, ags. *stofe*, on. *stofa*), *verschòvelink* (van os. **far-skoƀan* = ohd.-*skopan*), *zòde* 'koffiedik' (mnd. *sode*, *sodde* m. 'Sud, Sieden; soviel man auf einmal kocht, siedet', < **soðan-* < **suðan-*), *zòle* (os. *sola*).

Oude *u* in open lettergreep heeft een geslotener *o*-klank opgeleverd: *honig*, *kógel*, *komen*, *vógel*, *wónen*, *zommer*, en in het algemeen mogen we zeker zeggen, dat oude *ŏ* in oorspronkelik open syllaben *ao*, *ò* en oude *ŭ* een meer gesloten *o*-klank geworden is: maar er zijn allerlei afwijkingen en die zijn nog te duisterder, doordat Gallée's boekje meer bestemd is om ons de woordeschat dan wel het vokalisme van onze Saksiese dialekten te leren kennen. Eerst een goed-geordend en wat de klankweergave betreft wetenschappelik bewerkt materiaal zou ons in staat stellen uit te maken, hoe tw. *kògel* en *vògel* hun af-

Digitized by Google

wijkend vokalisme gekregen hebben (door de *g*?), hoe de *ó* van geld. *evrózen*, *ezóden* enz. naast de *ao* van *ebaoden* enz. te verklaren is, waar *eklooven* (verl. deelw. van *klûven*) en *kloove* 'kloof' (= ohd. *chlobo*, os. *klobo*?) hun *oo* vandaan hebben enz. Enige verdere afwijkingen noteerde ik reeds hierboven [1]), verder verwijs ik naar H. Kern, Tijdschr. 12,94 v. Maar niettegenstaande deze afwijkingen (grotendeels bestaande in het optreden van *o*, *oo*, *ó*, waar we *ao* of *ò* zouden verwachten; veel zeldzamer is het omgekeerde verschijnsel) geldt ook voor de geld.-overijs. Saksiese dialekten de regel dat oude *o* en oude *u* in oorspronkelik open lettergrepen niet zijn samengevallen. De meeste afwijkingen zullen we, aangezien ze in naburige streken niet voorkomen [2]), voor betrekkelik jonge verschijnselen mogen houden (daarop wijst ook het vrij grote aantal verschilpunten tussen Sallands-Achterhoeks en Twents); wanneer wij over een voor taalkundige onderzoekingen bruikbaarder materiaal beschikken, zullen we ons met meer kans op sukses aan een bestudering van deze verschijnselen kunnen wagen.

Ook ten westen van het zoëven besproken Saksiese gebied is de onderscheiding tussen gerekte ŏ en ŭ bewaard gebleven, namelik in het door Van Schothorst beschrevene N.W.-Veluwse dialekt. ŏ in open lettergreep treedt hier als *ō·* [3]) op: *bō·j* 'bode' enz.: talrijke voorbeelden bij Van Schothorst § 96. Aldaar

---

1) *Nòtte* v., tw. *nòt* m. 'noot' is geen afwijking; we moeten van ŏ uitgaan: vgl. mnd. *not*, on. *knot*. Enige woorden zoals *bóde* zijn als leenwoorden op te vatten; bij *bóde* blijkt dat uit de bewaarde *d*. Woorden met *ao*, *ò* vóór *r* trof ik niet aan: blijkbaar mogen we een klankwet opstellen, dat *ao* vóór *r* in *ó* is overgegaan: vgl. *bóren*, *gebóren* enz. Hierbij hoort ook *vóre* 'sulcus', dat niet met hd. *furche*, maar veeleer met mnd. *vore*, *vare*, N.-W.-Vel. (zie hieronder) *vō·ʒr*, Tong. *vuer*, Maastr. *vaor* identies is.

2) Vgl. nog behalve de hierboven behandelde dialekten het Soests, waarvoor ik mij met een verwijzing naar de voorbeeldenrijke §§ 63 en 65 bij Holthausen tevreden stel, en het N.-W.-Veluws, dat zometeen ter sprake komt.

3) De wgerm. *ǣ* (alias *ā*) wijkt af, ook daar waar er een *o*-klank uit ontstond. Zie V. Schothorst § 105. Evenzo in het Kampens en Noordhorns, waar *ǣ* (*ā*) *ō* resp. *oª* heeft opgeleverd. Voor gerekte ŏ in deze dialekten zie verderop in de tekst.

Digitized by Google

§ 102 lezen we, dat wgerm. *u* vóór *u* in de volgende lettergreep *ū* geworden is en als voorbeelden vinden we geciteerd: *kūgəl* 'kap van den imker' (ohd. *chugula*), *zūg̜n* 'zoon' (os. ags. *sunu*) en in een „opm." *kūgəl* 'kogel, bal' (mhd. *kugele*). Het laatste voorbeeld zal wel in een „opm." zijn opgeborgen, omdat de *u* van de volgende lettergreep uit het geciteerde mhd. woord niet blijkt; het was niet nodig geweest, dit voorbeeld van de andere te scheiden, als de regel beter geformuleerd was. De formulering van Van Schothorst is een gevolg van de onjuiste opvatting, dat oude *u* alleen vóór *u* en *i*, *j* in de volgende lettergreep is bewaard gebleven en vóór andere klinkers in germ. of wgerm. *o* is overgegaan: in allerlei oudgerm. talen vinden we echter meerdere vormen, die *u* vertonen, waar we volgens deze regel *o* zouden verwachten. Zulke vormen kwamen hierboven telkens ter sprake, en het bleek, dat ook oostndl. dialekten in hun tegenwoordige vokalisme de sporen van die *u* bewaard hebben. Zo ook het N.-W.-Veluws, en de formulering van V. S.'s § 102 zou beter aldus zijn: „niet in *o* overgegane *u* wordt bij rekking in open lettergreep *ū*." Ook *kūgəl* zou onder die regel vallen, bovendien de vlgg. woorden, die ik aan V. S.'s woordelijst ontleen: *hūg̜nəŋ̜* 'honing', *kūvəl*, *kūvər* 'kap voor den imker' (ags. *cufle*, on. *kufl*), *nūg̜t* 'noot', *vūgəl* 'vogel' (volgens § 96 opm. *vugəl*), *wūg̜nən* 'wonen'; met korte vokaal vgl. *kǒmən* 'komen', *bǒtər* 'boter', *bukən* 'beuken' (zie blz. 300 noot 1), *zuχ* 'zeug', *zumər* 'zomer'[1]). Het verleden deelwoord van *nē·mən* is *g̜nō·mən* (= Roerm. *genaome*), maar dat van *kǒmən* is *g̜kǒmən* (§ 333). Zeer opvallend is *gəwō·g̜n* uit **gi-wono* naast *wūg̜nən* uit **wunôn*; vgl. voor de onontwarbare os. klinkertoestanden bij deze woordgroep Holthausen, As. Elementarbuch § 88 Anm. 1, Gallée, As. Gramm.[2] § 75.

Minder konservatief dan het N.-W.-Veluws is het Kampens. Wanneer we de zeer onvolledige en onwetenschappelike §§ 79, 80 en 92 van Gunnink's Het dialect van Kampen en omstreken aanvullen uit het aan dit boek toegevoegde glossaar, dan komen

1) Over *ǒ* en *u*, die beide uit *u* zijn ontstaan, zie Van Schothorst § 97 vv.

Digitized by Google

we tot de konkluzie, dat zowel van ŏ als van ŭ het regelmatige rekkingsprodukt ō is: *wōnn̥* enz. zowel als *kōkn̥* enz. [1]). Van het Hollands (zie hieronder) wijkt het Kampens af door de ō, niet *eu* van *wōnn̥*, *vōgəl*, *zōmər*.

Bij het Drents sta ik niet stil, aangezien het voor het woordgebruik zo belangrijke woordeboekje van Bergsma niet wel bruikbaar is om er de finesses van de klankleer uit te leren kennen, vooral niet, waar we met verschillende acousties dicht bij elkaar staande, maar toch niet geheel samengevallen klanken moeten rekening houden. Maar wel beschouwen wij nog het Gronings, meer spesiaal het Noordhorns, aan welks vokalisme W. de Vries zijn dissertatie gewijd heeft.

Blijkens De Vries § 98 treedt ŏ in oorspronkelik open lettergrepen op als *o*: *kol* 'kool', *stof* 'stoof' enz. [NB. *o* is een lange klinker], volgens § 99 ŭ in hetzelfde geval als *o* en ook als *u*. De twee enige voorbeelden voor *u* zijn *sgudn* en *sguk̥n*, beide betekenend 'het lichaam van jeukte langs de kleeren wrijven'. Ik moet bekennen, dat die voorbeelden weinig indruk op me gemaakt hebben. Blijkbaar zijn beide werkwoorden in het taalbewustzijn van de Noordhorners onderling associatief verbonden: daarop wijzen de gelijke anlaut en klinker en de gelijke betekenis. Deze laatste en ook de vorm maakt verder waarschijnlik, dat de woorden onomatopoëties ofte wel als „verklankingen" gevoeld worden: en zulke woorden zijn moeilik te gebruiken voor het opsporen van klankwetten. Verder komt mij zowel een grondvorm „**skudulon*, met *-ul-* tegenover *-il-* in 't ohd. *scutilōn*" als een grondvorm „**scuccon*, met ŭ, gelijk in 't os. *wunon*" apokrief voor; de verwijzing naar Indogerm. Forsch. 5, 186 is weinig afdoende: immers de *u* van *wunon*

1) Zowel van Veluws als van Sallands-Twents wijkt het Kampens belangrijk af. Wat de *u*, *o* in open lettergrepen betreft, werd ik gefrappeerd door de woorden *eulie* 'olie', *eunəch* 'honig' met umlaut in tegenstelling tot al de tot nog toe in dit artikel besproken dialekten. Het zou de moeite waard zijn, als iemand het rijke materiaal van Gunnink's boek eens systematies bearbeidde en dan de plaats van het Kampens onder de Nederlandse dialekten poogde vast te stellen.

Digitized by Google

is voor een belangrijk deel, zo niet uitsluitend aan invloed van de *n* en de labiale konsonant *w* toe te schrijven. Ook De Vries' meeste voorbeelden van *o* < *ŭ* bewijzen niet veel: het zijn op één na pluralia van praeterita van sterkẹ werkwoorden: *slop*$_n$ 'slopen' enz., — en die kunnen, zoals ook De V. aanneemt, het vokalisme van het verleden deelwoord hebben gekregen. Een meer zeggend voorbeeld is *k*$_o$*m*$_m$ 'komen', dat terecht met os. *cuman* gelijk wordt gesteld, en op grond van dit voorbeeld neem ik als waarschijnlik aan, dat *ŏ* en *ŭ* in open lettergrepen zijn samengevallen. Helaas mis ik onder de voorbeelden de woorden *vogel*, *gewoon*, *wonen*, die ons vermoedelik meer licht zouden verschaffen. Ontwikkeling tot een opener klinker vinden we ook in de vlgg. gevallen van § 100 met verkorting: *ba*^{o}*tr* 'boter', *zä*^{ö}*m*$_r$ 'zomer', *hä*^{ö}*nək* 'honig'. *Zoon* luidt (§ 132) *zön*, met umlaut (vgl. Kamp. *zeunə*, bij Gallée *zo̍nne*).

Wanneer ik de Noordhornse, waarschijnlik wel algemeen Groningse toestanden juist beoordeel, stemt het Gronings enerzijds overeen met het Kampens, anderzijds met het Eemslands, — en dan vermoed ik, dat voor het grootste deel van het tussen deze dialekten in gelegene Drentse taalgebied hetzelfde zal gelden. In het Eemslands treedt mnd. *o* in een oorspronkelik open lettergreep blijkens Schönhoff, Emsländische Grammatik, Heidelberg 1908, blz. 62 als *ɔ̄* op. Schönhoff maakt geen onderscheid tusschen mnd. *o* uit *ŏ* en uit *ŭ*. Zijn meeste voorbeelden echter hebben oude *ŏ*: *fɔ̄ʒət* 'Vogt', *kɔ̄l* 'Torfkohle' enz.; met oude *ŭ* alleen *fullkɔmm* 'vollkommen', en waarschijnlik ook *bɔ̄kn* [Meppen] 'schlagen, klopfen' (dan = Soests *buəkn*, zie blz. 300 noot 1), misschien ook *kɔ̄pəʒrøyn* 'Schweinfurter Grün'; vgl. verder inf. en verl. deelw. *kɔ̄mm* 'komen, gekomen' (blz. 195), *fɔ̄ʒl* 'vogel' (blz. 175) en *honəχ* 'honig', dat blz. 55 te midden van woorden met oorspronkelik korte *o* in gesloten lettergreep genoemd wordt, benevens *bota* 'Butter', *zoma* 'Sommer' met dezelfde klinker, die blz. 56 worden geciteerd.

Ik heb me geen moeite gegeven om uit nog andere dialektmonografieën een Nederduits materiaal bijeen te brengen, maar

Digitized by Google

wel heb ik Grimme, Plattdeutsche Mundarten (Sammlung Göschen 461) op de kwestie nageslagen. Uit § 48 en § 52 van dit werkje bleek mij, dat in twee van de vier dialekten, die de schrijver aan zijn onderzoekingen ten grondslag legde, ŏ en ŭ in oorspronkelik open lettergrepen niet samengevallen zijn, in de twee andere wel. Niet vielen ze samen in Assinghausen (Sauerland) en Ostbevern ($3^{1}/_{2}$ uur noordoostelik van Münster i. W.), wel in Heide (Ditmarschen) en Stavenhagen (Mecklenburg-Schwerin) en wel in de klank â [1]). In verband met wat we in de oostnederlandse provinsies vonden, kunnen we dus vermoeden, dat in het noordelike deel van het Nederduitse, altans van het West-Nederduitse gebied, waarbij zich in dit punt Groningerland zou aansluiten, de gerekte ŏ en ŭ samen zijn gevallen en in het zuidelike deel, waarbij zich onze gelders-overijs. Saks. dialekten, het N.-W.-Veluws en de zuidelikere oostndl. dialekten voegen, niet. Kontinuïteit van het laatstgenoemde ndd.-ndl. gebied zullen we in ieder geval wel mogen aannemen: aangezien de hierboven behandelde oostndl. dialekten, de taal van de Teuthonista, het Mülheims, Soests, Assinghausens, Ostbeverns, al welke dialekten door vrij kleine afstanden van elkaar gescheiden zijn, hetzelfde verschijnsel vertonen, zou het overdreven skepties zijn, kontinuïteit voor het hele gebied, dat die dialekten omvat, altans voor dit ene taalverschijnsel te betwijfelen. Voor het noordelike Ndd. heb ik niet verder naar gegevens gezocht betreffende tussenliggende dialekten: immers het was mij om de Nederlandse dialekten en niet om de Duitse te doen.

Hiermee ben ik aan het eind gekomen van deze onderzoeking. Ik heb de verschillende oostndl. dialekten, die ŏ en ŭ in open syllaben nog onderscheiden, achtereenvolgens behandeld en zo-

1) Een derde klank, die met gerekte ŏ en ŭ samenvalt in het derde en vierde plaatsje, maar in het eerste en tweede met geen van beide, is de oude â (Grimme § 55). Samenval vinden we ook in 't Eemslands, niet in 't Soests.

Digitized by Google

doende bevonden, dat ze een samenhangend gebied vormen, dat de Saks. dialekten van Overijsel en Gelderland, het N.-W.-Veluws, het „Saksies-Frankies" genoemde dialekt van Elten-Bergh en (globaal gesproken) de Limburgse dialekten omvat. In het noorden bleek ons, dat 't Gronings en het Kampens de beide klanken niet meer onderscheiden. Hetzelfde geldt van de Salies-frankiese dialekten, die in het zuidwesten aan het door ons behandelde gebied grenzen: voor het Leuvens verwijs ik naar Goemans Leuv. bijdr. 2, blz. 36 (meer voorbeelden geeft het glossaar), voor het Oost-Noordbrabants naar V. d. Brand, Onze Volkstaal I, 166 (dat het kwantiteitsverschil tussen *hönig* enz. en *stoken* enz. niet een voortzetting is van 't oude kwaliteitsverschil, blijkt uit de lijst van blz. 83 van „woorden met volkomen, doch korten klinker", die zowel woorden met oude *ŏ* als met oude *ŭ* bevat), voor het Bommelerwaards naar Van de Water § 18 en § 22.

Zo graag zouden we weten, hoe gerekte ŏ en ŭ optreden in de dialekten noordelik van het Bommelerwaards, anders gezegd: in de dialekten tussen het Noord-West-Veluws en het Hollands. Wellicht onderscheiden deze dialekten de beide klanken wel; immers het heeft alle schijn, alsof het Hollands dat ook doet, en niet het Hollands alleen, maar ook het Zeeuws en Westvlaams: namelik zowel in het Zaans als in het Beierlands, Westvoorns, Noordbevelands, Westvlaams vinden we ȫ (in de dialektgrammatika's *eu* geschreven in overeenstemming met de ndl. orthografie) voor oude ŭ en wel niet alleen vóór volgende umlautsfaktor, maar ook in gevallen, waar hiervan geen sprake kan zijn: zo vind ik bij Boekenoogen § 60 onder meer voorbeelden met *eu* [1]): *veugəl*, *weunə* ('wonen'), *zeumər*, — bij Opprel § 16a: *veugəl*, *weunə*, *zeumər*, — bij Van Weel § 89: *keugəl*,

1) Aan de *o* van *honig* beantwoordt in de meeste dezer dialekten ȫ; aangezien dit ook een umlautvokaal zou kunnen zijn (vgl. hierboven bij 't Kampens), liet ik dit woord weg; *noot* en *zoon* en ook *vore* vertonen eveneens vormen met ȫ, deze zou uit 't mv. afkomstig kunnen zijn; in ieder geval moeten wij voor de ȫ-vormen van *vore* een grondvorm met *u* en niet *o* aannemen; zie blz. 303 noot 1.

Digitized by Google

veugəl, *weunə* (*zeumərə* alleen in 't glossaar), bij Verschuur § 114: *veúhəl* [1]), *weúnə*, *zeúmər*, *həweún* ('gewoon'), bij Vercoullie Onze Volkstaal 2, 12, N°. 20: *gewèun*, *weunen*, *veugel* [2]). Als ik wel zie, zijn in de genoemde dialekten, altans in de Noordnederlandse, de voorbeelden voor ō uit ŭ minder talrijk en minder ondubbelzinnig en het komt mij voor, dat we in het Holl., Zeeuws en ook wel in 't Wvla. ö als de klankwettige representant van gerekte ŭ moeten beschouwen. Maar ik heb deze kwestie niet nauwkeurig onderzocht, aangezien ik er nog eens een spesiale studie aan hoop te wijden in verband met de ö-klanken, die in andere streken als representanten van oude ŭ in open lettergrepen, daar echter alleen vóór *i* of *j* in de volgende syllabe, optreden; bij een dgl. onderzoeking komt heel wat kijken, zoveel, dat ik meende, voorlopig er geen tijd voor te hebben: en het leek mij niet gewenst, nu reeds een deel van het probleem, nml. de holl.-zeeuws-wvla. ö-kwestie, te entameren, voor ik in staat ben, de verhouding tussen de in open lettergrepen ontstane ō- en ö-klanken over het hele Ndl. gebied te beoordelen. Een ander probleem, dat ook in verband met de gerekte ŏ- en ŭ-vokalen van belang is, is dat van de gerekte *ĕ*, *ĕ*, *ĭ*, maar dit is, voorzover ik bij een vluchtige kennismaking meen gemerkt te hebben, nog moeiliker en ingewikkelder.

Den Haag. N. VAN WIJK.

1) Begrijp ik Verschuur's toevoeging „got. 2. sing. *fuglis*" wel, dan verklaart Verschuur de „umlaut" door de *i* van de genitief-uitgang!

2) Vgl. ook nog De Bo blz. 659.

Digitized by Google

VARIANTEN IN EEN GEDICHT VAN BILDERDIJK.

Onlangs kreeg het Bilderdijkmuseum van Prof. Verdam ten geschenke een handschrift van Bilderdijks gedicht op het overlijden van Dr. Verschuur. Enkele schrijffouten deden vermoeden, dat het een afschrift was, en eene vergelijking met de in het Museum aanwezige handschriften deden allen twijfel daaromtrent verdwijnen. Wel heeft de afschrijver, vooral in de onderteekening, eenige moeite gedaan om des dichters handschrift na te bootsen, zoodat het niet te verwonderen is, dat het voor autograaf gegolden heeft. Waarschijnlijk is het door een familielid van Dr. Verschuur overgeschreven, die er zeer mee ingenomen was, maar die geen Latijn verstond en enkele woorden niet heeft kunnen lezen.

Toch is het niet zonder belang, want het heeft verscheidene woorden anders dan in den gedrukten tekst. Blijkbaar hebben wij hier den oorspronkelijken tekst, waarin de dichter voor de uitgave veranderingen gemaakt heeft, die wij nu hieruit leeren kennen.

Ieder, die wel eens handschriften van Bilderdijk onder de oogen gehad heeft, weet dat hij heel veel veranderingen in zijne verzen maakte en dat de overlevering, volgens welke hij de verzen gaf, zooals zij hem „ontstroomden", allen grond mist. Maar eene volledige uitgave met varianten zal nog wel wat op zich laten wachten. Daarom is het niet kwaad, wanneer er nu en dan eens enkele eigenaardige bekend gemaakt worden.

Ik geef hier nu het gedicht volgens het handschrift, en daaronder de varianten uit de uitgave van Da Costa, die op één woord na, volkomen gelijk is aan die in de *Mengelingen* IV, 99 (niet 191, zooals Da Costa opgeeft) [1]).

[1]) ..., 447 onmiddellijk zonder titel voorafgaande
...derlijke uitgave met den titel „Ter gedachtenis
...en levens, overleden den XX van Wintermaand
doodskop op twee gekruiste doodsbeenderen).

Digitized by Google

Bij 't afsterven van den Weledelen, Zeer Geleerden Heere Dr. Joannes Verschuur.

Multis ille bonis flebilis occidit
Nulli flebilior quam mitri.

Rust zacht, geliefde Vriend, geleider mijner Jeugd,
Mij dierbrer dan de Borst, waaraan ik heb gezogen!
Geleerdheid, oordeelskracht, oprechte Christen deugd,
Staan roerloos bij uw graf, met eeuwig druipende oogen.
En ik....! wat kan mijn hart?.... ik mocht u wederzien;
Dan ach!.... dat weerzien was *zien lijden* was *zien sterven*!
En aan uw heilige Asch mijn laatste plicht te biên,
Is alles wat mijn zucht, mijn teerheid mogt verwerven!
Ontfang die! neem voor u, de Godheid zelf haar aan,
Zij die de harten peilt, en dank met weldaan effend,
Wat zou er voor de Schuld, die ge op mij liedt[,] volstaan?
Gij 't zorglijkst vaderhart door teerheid overtreffend!
Gij die mijn dorre struik, weldadig hebt besproeid,
Toen de eerste Knop van Geest, gereed stond door te breeken:
Mijn bloessem toegejuicht, mijn weeldrig hout besnoeid,
Mijn zwellend ooft gedekt, voor 't kerig zonnesteeken!
Die.... maar 't wangunstig lot, sloeg boom en vrugten neer,
De rijpheid bleef te rug, na 't veelbelovend glooren, —
Wat nood[?] uw weldaad praalt, al is haar doel niet meer.
Wat nood[?] Zij is voor God, noch voor dit hart verlooren!
Dat hart erkende uw liefde, uw hemelrein gemoed,
Gods hemel lachte u toe! Ach luttel duur het weenen,
Welhaast heeft ook mijn kwaal, als den uwen uitgewoed!
Welhaast en 'k [ben] bevrijd, van druk en tegenspoed,
Een beter vaderland zal ons op nieuw hereenen.

Leijden den 14^{n} van
Hooijmaand 1806. BILDERDIJK.

De uitgevallen leesteekens en een dito woord heb ik tusschen [ ] bijgevoegd. De leesteekens en hoofdletters, die er te veel zijn, heb ik laten staan. Fouten zijn: in het motto *mitri* i. pl. v. *mihi* en vs. 16 *kerig* i. pl. v. *hevig*. De latere lezingen zijn:

Opschrift: *Op het* afsterven van den Heere
Vs. 1. *van mijn* Jeugd
vs. 4. *schreiende* oogen

Digitized by Google

vs. 6. *Maar* ach
vs. 7. *de* laatste plicht
vs. 8. *van 't noodlot* i. pl. v. *mijn teerheid*
vs. 9. *met u* i. pl. v. *voor u*
vs. 10. *weldaad*
vs. 19. *staat* i. pl. v. *praalt*
vs. 21. uw *vaderlijk* gemoed
vs. 22. *duurt* i. pl. v. *duur*
vs. 23. *de uwen* i. pl. v. *den uwen*
vs. 24. *smart* en tegenspoed
vs. 25. *En* i. pl. v. *Een.*

Kleine verschillen in de spelling heb ik hierbij weggelaten. Nog dient vermeld, dat in vs. 9 het voorlaatste woord eerst met eene andere letter begon; deze is geradeerd en daarover eene *h* geschreven. Het laatste woord van den volgenden regel was eerst *heffend*, naar de *h* is geradeerd.

Opmerkelijk is in vs. 11 de vorm *liedt*. Dat dit geene schrijffout is, blijkt uit de *Mengelingen*, waar Bilderdijk dezen vorm heeft laten drukken. Hij heeft dus blijkbaar, naar analogie van *raden*, ook van *laden* een verleden tijd *lied* gevormd. Da Costa heeft dit in *liet* veranderd, maar daarmede den zin bedorven: „eene schuld op iemand *laten*" is geene uitdrukking.

Voor de kennis van Bilderdijks taalgevoel is dit zeker geen onaardig trekje.

P. LEENDERTZ JR.

Digitized by Google

HET *TO BLIKTRI*-RAADSEL OPGELOST?

In den honderd-zestienden brief van Sara Burgerhart (pag. 58 van het 2de deel van Prof. Knappert's bekende W. B.-uitgave) leest men aan het slot:

> Waarlijk, ik bemin haar; dat is al de zwarigheid; en nooit verlaat ik het wicht, of ik ben razend zot naar haar; en wat denkt gij? ik heb nog nooit hare hand gekust: 't is waarachtig, Jan. Zij is onnoozel, dat is het, dat mij zoo ingetogen maakt: want hoevele vrouwen ik ook bedierf, ik heb nogal regard voor brave meisjes. Een lichtvaardige is mijne pop niet, al was zij zoo schoon als deze meid. Doch dit is *to bliktri* voor u.

Bedoelde brief is afkomstig van den Heer R. en gericht aan den Heer G., in den een-en-negentigsten brief aangesproken met een rondborstig „lichtmis". Op deze qualificatie moet m.i. de nadruk gelegd worden bij de verklaring van het raadselachtige *to bliktri* uit het boven geciteerd fragment, waarbij Prof. Knappert aanteekenen moest: „Van deze uitdrukking vermag ik geene verklaring te geven".

Toen men mij indertijd bij het afdrukken van het tweede deel ook naar een mogelijke oplossing vroeg van dit zoo geheimzinnig lijkend brokje vreemde taal, het denkbeeld opperende of het ook Maleisch kon zijn, durfde ik alleen het vermoeden uitspreken, dat het een verminking van een Engelsche zegswijze wezen kon. Ik probeerde van alles, maar niets bevredigde mij, ook niet toen ik den puzzle met andere talen trachtte te ontraadselen. Na alle vergeefsche pogingen ben ik ten slotte weer tot het Engelsch teruggekeerd en ik meen thans te weten wat er achter schuilt.

Mijn redeneering of liever werkwijze was als volgt. Of R. bedoelt, dat zijn vriend G. zoo'n edelaardigheid van hem niet begrijpen zal en dan kan het eerste woord een zetfout zijn

voor het Engelsche *too*, òf R. bedoelt wat anders en dan is *to* goed en *bliktri* een infinitief. Beide onderstellingen brachten mij echter niet veel verder, tot ik op het idee kwam om in de *bl* van *bliktri* een drukfout te zien en wel voor het Engelsche, na *to* zeer goed passende, hulpwerkwoord *be*. Zoo postuleerde ik de lezing *to be iktri*, die, aangezien *l* en *e* door de zetters vaak verwisseld worden, volstrekt niet gezocht of onmogelijk, hoewel nog even duister, was. Met *iktri* bleef ik zitten houden. Was het citaat werkelijk Engelsch, — niets vreemds uit de pen van den Heer R., alias de Vlissinger verleider van de in het Engelsch zoo goed thuis zijnde Betje Wolff — dan moest natuurlijk ook verondersteld worden, dat hierbij de drukfoutenduivel den zetter een poets gebakken had. Nu kwam ik al spoedig op den gelukkigen inval om mijn eigen *ik*'s op verschillende manieren vlug te schrijven om te zien wat daaruit alzoo te lezen was. Toen uit de schriftbeelden ook een *itc* opdoemde, flitste mij, natuurlijk, *itchy*, het eenigste bijv. naamwoord met *itc* beginnende in het Engelsch, door het hoofd.

Eureka! En toen de proef op de som. Ik greep naar het boek en ja, het was eureka, voorloopig althans. Iedereen zal toegeven, dat *to be itchy* in het gegeven zinsverband prachtig past. Maar al is niets in te brengen tegen een ondersteld *to be itc* door een Hollandschen zetter „verdrukt" tot *to blik*, hoe dan *tri* te herleiden uit *hy*? Dat een stok-*h* gemakkelijk aangezien kan worden voor een *tr* — ik denk hier vooral aan de ouderwetsche *r* van het druktype — spreekt van zelf en tot zoover kan er hoegenaamd geen bezwaar zijn om de parallel *to be itch* = *to bliktr* op te stellen. Edoch ook hier is het: in cauda venenum. Hoe werd de *y* van *itchy* onder de oogen en zoodoende onder de handen van den Hollandschen zetter tot een *i*? Gemakkelijk kan dat niet, maar het kan. Als een zetter werk in een vreemde taal voor zich krijgt, staat hij voor niets. Hij kan òf de *j*-haal met een ongesloten artistieken zwaai naar links als louter sieraad verwaarloosd, of de *y* voor een *ij* aangezien hebben en de *j* stilletjes vergeten.

Digitized by Google

Ondanks de krachtig sprekende proef met *to be itchy* in het zinsverband zou dit alles slechts „grauwe theorie" zijn of Sherlock Holmes'sche spelerij. Gelukkig echter kon ik ook Betjes eigen schrift gebruiken tot toetsing van mijn conjectuur aan de achttiende-eeuwsche practijk. Wie bijv. enkel maar de bladzijde met het facsimile van dat schrift in Ten Brinks's *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* opslaat, zal zien dat alles sluit als een bus, op dat staartje na. Er is daar werkelijk een *eenmaal* waarin de *l* niets grooter is dan een gewone *e;* er is een *ik* dat haast niet te onderscheiden is van *itc*; er zijn *h*'s die heel veel lijken op *tr* en ook de *y* vertoont zich met den bekenden artistieken ongesloten boog. Stond dus in het manuscript het *be itchy* wat dicht aaneen, dan kon de van het Engelsch onkundige zetter onder de suggestie van de hem gemeenzame Hollandsche woordbeelden niets anders daarvan maken — voor zijn eerste lettergreep — dan *blik.* Naast dit zoo Hollandsch lijkende woord drong zich de *h* haast vanzelf op als *tr* en om het ongeluk te voltooien, tastte hij om de een of andere reden mis bij de *y* en zoo kwam het nieuwe *ghost-word* in de letterkundige wereld. Dat het drukmonster bij de correctie is blijven staan, kan ik niet verklaren.

Batavia, October 1911.

F. P. H. PRICK VAN WELY.

Digitized by Google

voor het Engelsche *too*, òf R. bedoelt wat anders en dan is *to* goed en *bliktri* een infinitief. Beide onderstellingen brachten mij echter niet veel verder, tot ik op het idee kwam om in de *bl* van *bliktri* een drukfout te zien en wel voor het Engelsche, na *to* zeer goed passende, hulpwerkwoord *be*. Zoo postuleerde ik de lezing *to be iktri*, die, aangezien *l* en *e* door de zetters vaak verwisseld worden, volstrekt niet gezocht of onmogelijk, hoewel nog even duister, was. Met *iktri* bleef ik zitten houden. Was het citaat werkelijk Engelsch, — niets vreemds uit de pen van den Heer R., alias de Vlissinger verleider van de in het Engelsch zoo goed thuis zijnde Betje Wolff — dan moest natuurlijk ook verondersteld worden, dat hierbij de drukfoutenduivel den zetter een poets gebakken had. Nu kwam ik al spoedig op den gelukkigen inval om mijn eigen *ik*'s op verschillende manieren vlug te schrijven om te zien wat daaruit alzoo te lezen was. Toen uit de schriftbeelden ook een *itc* opdoemde, flitste mij, natuurlijk, *itchy*, het eenigste bijv. naamwoord met *itc* beginnende in het Engelsch, door het hoofd.

Eureka! En toen de proef op de som. Ik greep naar het boek en ja, het was eureka, voorloopig althans. Iedereen zal toegeven, dat *to be itchy* in het gegeven zinsverband prachtig past. Maar al is niets in te brengen tegen een ondersteld *to be itc* door een Hollandschen zetter „verdrukt" tot *to blik*, hoe dan *tri* te herleiden uit *hy*? Dat een stok-*h* gemakkelijk aangezien kan worden voor een *tr* — ik denk hier vooral aan de ouderwetsche *r* van het druktype — spreekt van zelf en tot zoover kan er hoegenaamd geen bezwaar zijn om de parallel *to be itch* = *to bliktr* op te stellen. Edoch ook hier is het: in cauda venenum. Hoe werd de *y* van *itchy* onder de oogen en zoodoende onder de handen van den Hollandschen zetter tot een *i*? Gemakkelijk kan dat niet, maar het kan. Als een zetter werk in een vreemde taal voor zich krijgt, staat hij voor niets. Hij kan òf de *j*-haal met een ongesloten artistieken zwaai naar links als louter sieraad verwaarloosd, of de *y* voor een *ij* aangezien hebben en de *j* stilletjes vergeten.

Digitized by Google

Ondanks de krachtig sprekende proef met *to be itchy* in het zinsverband zou dit alles slechts „grauwe theorie" zijn of Sherlock Holmes'sche spelerij. Gelukkig echter kon ik ook Betjes eigen schrift gebruiken tot toetsing van mijn conjectuur aan de achttiende-eeuwsche practijk. Wie bijv. enkel maar de bladzijde met het facsimile van dat schrift in Ten Brinks's *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* opslaat, zal zien dat alles sluit als een bus, op dat staartje na. Er is daar werkelijk een *eenmaal* waarin de *l* niets grooter is dan een gewone *e;* er is een *ik* dat haast niet te onderscheiden is van *itc*; er zijn *h*'s die heel veel lijken op *tr* en ook de *y* vertoont zich met den bekenden artistieken ongesloten boog. Stond dus in het manuscript het *be itchy* wat dicht aaneen, dan kon de van het Engelsch onkundige zetter onder de suggestie van de hem gemeenzame Hollandsche woordbeelden niets anders daarvan maken — voor zijn eerste lettergreep — dan *blik.* Naast dit zoo Hollandsch lijkende woord drong zich de *h* haast vanzelf op als *tr* en om het ongeluk te voltooien, tastte hij om de een of andere reden mis bij de *y* en zoo kwam het nieuwe *ghost-word* in de letterkundige wereld. Dat het drukmonster bij de correctie is blijven staan, kan ik niet verklaren.

Batavia, October 1911.

F. P. H. PRICK VAN WELY.

Digitized by Google

MNL. MND. OFRI. *GUET* ENZ.

Boven, 46—48, wijst Franck er op, dat hij de afwijkende spelling van *goed* in het mnd. enz. reeds (in 1887) heeft besproken, maar dadelijk in verband met het feit dat ook de uitspraak van dit woord afwijkt van wat men verwachten zou. De mogelijkheid dat men *goed* en *God* wilde scheiden werd daarbij door hem verworpen, want van een misbruik van Gods naam zou niet gesproken kunnen worden, en van een eenvoudig zich ontzien om beide woorden gelijk te schrijven zou men zich moeilijk voor kunnen stellen dat het er toe leidde om op een groot taalgebied den klank niet passend aan te duiden. Ik moet hier blijven bij mijn opvatting: die schrijfwijs behoefde niet te worden beschouwd als te *zijn* misbruik van Gods naam, maar ze zou daartoe *aanleiding* hebben gegeven, daar de lezer — te meer doordat hij niet steeds dadelijk in den gedachtengang is — herhaaldelijk het niet gewilde zou lezen. Het geval behoeft dan ook niet den door Franck er aan ontzegden steun van mnl. *God* voor *Got,* maar dit woord bewijst althans dat godsdienstige overwegingen bij machte waren te veroorzaken dat de spelling van een bepaald woord verschilde van die van alle andere woorden, want dat het slechts zelden met slot-*t* geschreven wordt ìs, om met het Mnl. Wdb. te spreken, „in afwijking van de andere mnl. woorden." Intusschen ben ik het er mee eens, dat een beroep op dat woord niet volstaat; ik ben dan ook uitgegaan van het feit dat ònregelmatige

Digitized by Google

spelling voorkomt in dezelfde streken welke régelmatige uitspraak laten hooren; zie ben.

De verklaring dan zocht Franck eerst in die richting, dat men door „einen unbekannten grund" werd bewogen, het woord „in einer irgendwo aus der nachbarschaft entlehnten form zu schreiben und dass dann der immer häufiger nachgeahmte schreibgebrauch schliesslich auch auf den laut, bis in die volkssprache hinein, gewirkt habe"; zeker een volstrekt onbevredigende voorstelling, tegenover welke het thans door hem geuite vermoeden ver de voorkeur zou verdienen. Invloed van het accent op de klankontwikkeling is in elk geval een *vera causa*, en waar de feitelijke klanken zich langs dezen weg ongedwongen laten verklaren, mag men haar aannemelijk vinden. Doch daarom past ze nog niet overal, en men moet onderscheiden tusschen de streken waar afwijkende uitspraak heerscht en die waar het woord klinkt als normale voortzetting van *gôd*. Dat in Lingen, Westfalen, en verder Duitschland in, iets anders te hooren is dan men verwachten zou, is één zaak; dat in het Saksisch van de Nederlanden en van het noordwestelijkst Duitschland tot in Holstein, alsmede in het Friesch, de tegenwoordige vocaal is zooals men verwacht doch de vroegere spelling niet, is een tweede. Immers m.m. geldt overal wat ik p. 289 over het owfri. opmerkte: er kan wel vroeger of later naast de voor een woord met *ô* normale uitspraak onder bijzondere omstandigheden een ongewone zijn opgekomen, maar als de laatste regel was geworden dan moest de tegenwoordige taal haar voortzetten, als ze uitzondering was gebleven dan heeft het geen phonetischen grond dat de besproken taalbronnen uitsluitend, of ook bijna uitsluitend, *ue*, *u* vertoonen; dit geldt zelfs wanneer men aanneemt dat beiderlei uitspraak ook maar ongeveer even vaak voorkwam. En het is een feit, dat Gallée voor het Geldersch-Overijselsch *good* heeft, dat dit ook in Drente gehoord wordt, echter in een deel daarvan *goud*, dit tevens in Groningen. *Gôd* is ook de vorm welke zich allerwegen in het voormalig Oostfriesch taalgebied heeft vastgezet: in de Ommelanden

Digitized by Google

thans *goud*, doch in het uiterste westen *goed*, bij Ten Doornkaat Koolman *gôd*, in het Bremisch-Niedersächsisches Wb. *good*; blijkbaar was deze vorm dus alleenheerschend of overwegend in het Saksisch waarmee de weleer Oostfriesch sprekende bevolking in nauwe aanraking kwam. Evenzoo hebben alle Friesche dialecten de normale voortzetting van *ó*. Mocht ergens in deze gewesten, door welke oorzaak ook, afwijking voorkomen, dan blijft toch ontegenzeggelijk de algemeene toestand: in *goed* hoort men tegenwoordig die vocaal welke ook in andere woorden van denzelfden tongval de *ó* voortzet, bijgevolg moet ook voor vroegere eeuwen regelmatige ontwikkeling aangenomen worden. Ook Stad-Groningsch *goud*, *guie* (*ui* als in ndl. *lui*) verandert daaraan niets; het is wel eigenaardig dat *ó* vóór $j < d$ nog Umlaut onderging, maar niet meer dan dat *ŏ* dien ondergaan zou; misschien ook zou men, als bij mnl. *guet*, kunnen denken aan Umlaut welke was ingedrongen uit *goedlijk*, doch welke dan in dat laatste, thans *goudelk*, door invloed van een (natuurlijk dan naast *gôd* voortlevend) *gôd* of *goud* weer verdwenen was. Franck beroept zich nog op het Eemslandsch, doch hij vergist zich. Schönhoff constateert § 57 voor dit woord *u* alleen in de verkorting *ʒundáχ*, *ʒudn daχ*, en dan volgt als toegift de onderstelling dat uit zulk een vorm Westfaalsch (en Lingensch) *χut* en dgl. te verklaren zou zijn; als Eemslandsch echter geeft hij § 10,6 *ʒou̯t* tegenover Lingen *χūt*; blijkens den samenhang is *ou̯* normale representant van os. *ó*, en zoo vinden wij dan ook *blou̯mə* bloem enz. in § 55, waar *ʒou̯t* adj. niet is herhaald, maar alleen aangetoond dat *ou̯* blijft in *ʒŏu̯diχ* en, onder den bijtoon, in het slechts in samenstelling voorkomend -*ʒou̯t* subst., terwijl het deminutief Umlaut van *ou̯* heeft.

Neemt Frank niet zooals ik boven onderstelde aan, dat *gôde* in het laatos. van Groningen *gŏde* werd, waaruit later *guie*, maar acht hij den vorm ontwikkeld als in Soest *χuət* (dus *ô* > *uo* > *ŭ*; vgl. Holthausen Soester Ma. § 65 voor *uə* < os. *ŭ*), zoodat ook in 't algemeen Gron. *ou* op *uo* zou berusten, dan wordt althans de spelling *ue* en *u* van het Stadboek begrijpelijk.

Digitized by Google

Immers, dan zou de *ŭ* eerst in de open, daardoor in de gesloten syllabe gerekt zijn, en daar de oorsp. *û* door *ue*, *u* wordt weergegeven, zou dat ook van onze *ū* < *ŭ* zijn aan te nemen. (Ook heeft de Eemslandsche groetformule *u*, hoewel dit weinig beduidt, daar vooral in zulk een groet ook in elken lateren tijd abnormale ontwikkeling mogelijk was.) Maar dan moesten ook de hedendaagsche tongvallen *òe* (= hd. *u*) of *uu* (= hd. *ü*) hebben al naar ze oorspr. *û* behandelen; de feitelijke vocalen blijven onverklaarbaar. Daar Franck echter in *guie* een mogelijken steun voor zijn meening ziet, terwijl toch Groningsch *uie* < *ū̆de* tegen alle analogie is, denk ik voor het naast dat hij *guie* < *gŏde* aanneemt, of liever eventueel aanneemt.

Ook voor de zoo algemeene mnd. gewoonte om *gut* op woorden met *ô* te laten rijmen is geen andere verklaring aannemelijk dan deze, dat men *gôt* uitsprak; het juist hier bezigen van een verbinding die men wellicht kende als in andere streken rijmend, of die men uit oude tijden zou aangehouden hebben, ware te zonderling. Natuurlijk kan daarom wel hier en daar reeds *ŭ* of *ū* gezegd zijn; misschien kan dat zelfs ook uit het rijm bewezen worden, zelfs als men bedenkt dat ook elders wel rijmen alleen voor het oog zijn gebezigd. Maar stellig is, zelfs als men in het zwak accent de oorzaak der *u* ziet, rekening te houden met de mogelijkheid dat in lateren tijd dit accent tot afwijkende behandeling der vocaal leidde. Het lichtst zou ik den overgang voor oud houden in het uitgestrekte zuidelijk verbreidingsgebied; niettemin is toe te stemmen, dat *gut* in de Eiderstedische krone der rechten wahrheit beschouwd zou kunnen worden als door de Noord-Friezen met *ū* gerecipieerd, daar, zooals ik uit Wredes bericht zie, de Sprachatlas voor een groot deel van Sleeswijk-Holstein *u* constateert. In verband echter met wat we zien in de andere Friesche en Noordsaksische gebieden en met de in 't mnd. blijkbaar gewone uitspraak van *gut* als *gôt* zou ik ook hier de *ū*-uitspraak voor jong houden. Wellicht weet Franck haar oudheid aannemelijker te maken door althans aan te toonen dat in Sleeswijk—Holstein, Lingen en elders

Digitized by Google

ô > *uo* > *ô*, waaruit in sommige streken weer *ou, au*; voorloopig is het meer ingewikkelde geen aanbeveling voor deze hypothese. Maar in elk geval zou de verklaring een voor één streek of enkele streken geldende klankhistorische blijven, terwijl ik meen te hebben bewezen dat het verschijnsel in zijn algemeenheid niet van phonetischen aard is.

Groningen. W. DE VRIES.

OLIESSEL.

Het sacrament der stervenden hoorde ik als kind in 't Westerkwartier noemen: *'t leste olíessel*; maar toen ik later ndl. *óliesel* leerde kennen, achtte ik eerstgenoemde uitspraak ontstaan uit verkeerd lezen door Protestanten. Dit is echter vooreerst onaannemelijk wegens de ben. te vermelden vormen; verder zou men denkelijk, ndl. *oliesel* lezend, het verband met *olie*, allicht zelfs met *oliën*, wel gevoeld hebben, en in plaats van accentverspringing zou vervorming naar *eulje* 'olie', resp. naar *euljen* 'oliën' het gevolg zijn geweest. Het Mnl. Wb. vermeldt i. v. *oliesel* (*oly-*, *-sele*) de vormen *olijs* en *olijsse*, met een 2en nv. *olysen* en een ww. *olysen*, alsmede uit Kil. *oliesse* en *oliessel*. De verklaring geeft het Oudfransch; dit toch heeft *olis* = *olif*; het laatste tevens in de bet. 'olijfolie', die dus ook voor het eerste is aan te nemen en die volkomen past als grondbeteekenis. De vormen met *-e* zijn begrijpelijk uit inwerking van het synoniem *kerseme* met zijn bijvormen en van *olië*. Vermenging van *olijsse* en *óliesel* leidde tot *oliesse* en *oliessel*; wellicht is het laatste ook ontstaan uit **olyssel* = Groningsch *olíessel*, d. i. stam van *olysen* + *sel*, en *óliesel*. Natuurlijk blijft voor *óliesel* de afleiding van *oliën* onaangetast.

Groningen. W. DE VRIES.

Digitized by Google

Digitized by Google

DO NOT CIRCULATE

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google